

ПРОФ. СТЕПАН КИЛИМНИК

УКРАЇНСЬКИЙ РІК
У
НАРОДНІХ ЗВИЧАЯХ

в історичному освітленні

ТОМ III.

ВЕСНЯНИЙ ЦИКЛЬ

VOLYNIANA

III

PROCEEDINGS OF THE UKRAINIAN RESEARCH INSTITUTE OF VOLYN'
Editor-in-Chief — M. L. Borowskyj
Associate Editor — Olha Woycenko

PROF. S. KYLYMNYK

CALENDAR YEAR
IN UKRAINIAN FOLKLORE

VOLUME III
(Spring cycle)

Forewords by **J. B. Rudnyckyj** (English)
and **R. Smal-Stocky** (Ukrainian)

Winnipeg 1962 Toronto

Publication Committee: Theo. Humeniuk, Q. C., M. Kozak and M. Surmach.
The publication of this book was made possible by the kind donations of the patrons and the author.

ПРАЦІ ІНСТИТУТУ ДОСЛІДІВ ВОЛИНІ

М. Боровський — головний редактор

Ольга Войценко — технічний редактор

Проф. СТЕПАН КИЛИМНИК

УКРАЇНСЬКИЙ РІК
У НАРОДНІХ ЗВИЧАЯХ
в історичному освітленні

ТОМ ТРЕТІЙ

(Весняний цикл)

З передмовою **Яр. Рудницького** (англійська)

й **Р. Смаль-Стоцького** (українська)

Вінніпеґ 1962 Торонто

Видавничий Комітет: Тео. Гуменюк, К. Р., М. Козак і М. Сурмач.

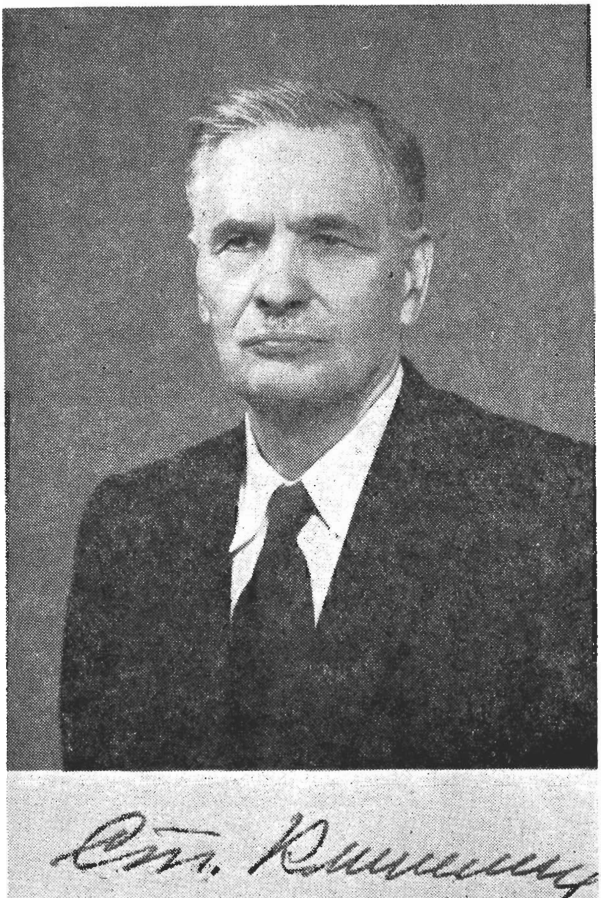
Видається коштом меценатів-патріотів та автора.

ВЕСНА:

Весна. Колодка. Верба — Вербний тиждень. Мертвецький Великдень. Великодня ніч. Вогні великодньої ночі. Великий день — Великдень. Обливаний понеділок. Великодні юнацькі та дитячі гри. „Вулиця". Писанка. Проводи. Рахманський Великдень. Культ покійників. Відстрашування смерти. З народнього календаря. Заклик весни. Перша борозна. Перший посів. Теплий Олекса — виставка бджіл. Приліт птиць. Юрій. Перший вигін худоби. Народний календар — осени й літа. Бібліографічний список. Друковані праці С. Килимника.

Коректор — **Лариса В. Килимник.**

Printed by Trident Press Ltd., Winnipeg, Manitoba, Canada.

Проф. СТЕПАН КИЛИМНИК

Мій уярмлений — в неволі й розсіянні сущий Н а р о д е !

Пізнай себе.

В є д н о с т і борись за свою волю, правду

й МАТІР-УКРАЇНУ!

Тобі, Народе-страднику, і присвячую цей том

А в т о р

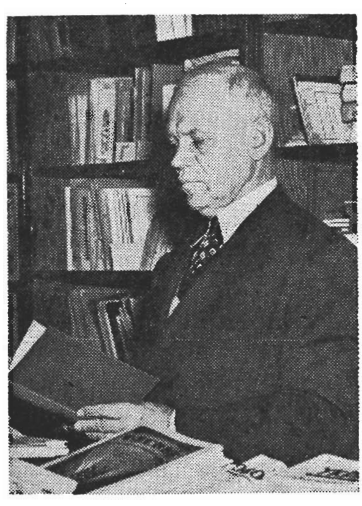
МЕЦЕНАТИ

М. і О. КОЗАКИ

ТЕО. ГУМЕНЮК, К. Р.

М. СУРМАЧ

МЕЦЕНАТИ

видання монографії „Український рік у народніх звичаях в історичному освітленні" І, ІІ, ІІІ і IV-го томів:

Меценат Теодор Гуменюк:

Головною метою життя Теодора Гуменюка було: **служити своєму народові, правді його.** І поринає Т. Гуменюк усією своєю істотою в громадсько-політичну та культурну працю. Він бере участь у заснуванні „Просвіти" й віддається праці в ній; потім — в організації „Січі"; активно працює в справі організації Народнього Дому в Торонто; бере участь у організації 1-го, 2-го та 3-го З'їздів „Союзу Українців Самостійників"; працює у Взаємній Помочі; віддано працює в Українській Греко-Православній Церкві; співробітничає в „Українськім Голосі"; проявляє провідну ролю в об'єднанні українців Канади, спочатку працює в Українськім Громадськім Комітеті, потім у КУК-ві, головою якого був 9 років. Був членом екзекутив багатьох інших організацій і установ.

На закінчення відзначаємо те, що Меценат Гуменюк очолив Видавничий Комітет „Українського року" і вніс на видання монографії 300 дол.

Меценат Михайло Козак:

Як глибокий патріот України, він серед чужого океану національностей, та політичних поглядів, — зберіг своє рідне, національне, зберіг глибоку любов до України, до знедоленого народу, до своїх звичаїв, своєї культури.

М. Козак людина доброго серця, глибокий християнин, жертвенний громадянин. Він матеріяльно й морально допомагає українській науці, мистецтву, культурі.

На видання монографії „Український рік" дав 720 дол. і сказав: „Даю на ці праці нашої праісторії, щоб пробудився і об'єднався наш народ; щоб пізнав себе, хто він"...

Меценат Мирон Сурмач:

Вірний традиціям і звичаям рідної України, живе серед чужинецького світу українським життям, чим і здобув до себе глибоку пошану українців і чужинців.

Серце цієї людини переповнене любов'ю до Українн, до її народу-страдника, до прапрадідівської культури. Все своє життя, від юнацтва й до похилого віку, він служив і служить рідній справі, українській культурі, Матері-Україні — для добра, слави, честі й єдності українського народу! Велике горе носить Меценат М. Сурмач у своїм серці за свій знедолений і поневолений народ і працею своєю кличе його до єдності, до боротьби за свою правду, до самопізнання!

„Чую рідну пісню, читаю про українські звичаї — і оживає душа моя, вітає там, де земля дідів-батьків моїх вщерть залита горем..." Писав мені п. Сурмач. На видання монографії „Український рік у народніх звичаях в історичному освітленні" пожертвував 400 дол.

Молоді меценати — Григорій Подгурець і Василь Брух:

Перший — студент III-го курсу університету (в Німеччині), другий — закінчив гімназію. Обидва робітники нині. Обидва глибокі патріоти, жертвенно працюють для України, розкривають правду поневолення українського народу московськими імперіялістами й є активними й провідними членами СВУ.

Обидва внесли на видання „Українського року..." по 100 дол., разом — 200 дол.

Меценат інж. Максим Бойко:

Народжений 1913 р. на Крем'янеччині, Волинь, студіював економію на УТГІ, і на УВЕШ захистив дипломну працю: „Динаміка й причини розвитку народнього господарства Японії", і осягнув академічний ступень Інженера Економічних Наук.

Кредитований на Оттавськім Університеті В. А. і осягнув ступінь В. Л. С. — Інж. М. Бойко дуже багато спричинився до видання монографії „Український рік", був надхненником цього видання, тому заслуговує почесної назви — МЕЦЕНАТ, та щирої подяки.

Високодостойна Пані Ольга Войценко, з В-ва „Тризуб":

Пані О. Войценко дуже багато допомогла в справі друкування монографії „Український рік..." Як щирий працівник для української справи, всебічно сприяла виходу в світ згаданої праці, повсякчасно йшла назустріч, морально підтримуючи автора та допомагаючи в поширенні праці.

Видавничий Комітет і Автор сердечно дякують ВД. П-ні О. Войценко.

Дякуємо ВП. о. Я. Елієву за опрацьовання типових малюнків писанок з різних місцевостей України для III тому Українського Року...

Централя **Української Кредитової Спілки** при УНО в Торонто, Канада, внесла на видання III-го тому „Український рік...” **1961 р.** 50.00 дол. та цього року — 50.00 дол., разом 100.00 дол

Централя **Взаїмної Помочі** у Вінніпеґу внесла — 50.00.

Український Народній Дім у Вінніпеґу — 25.00 дол.

Видавничий Комітет і Автор висловлюють усім патріотам-жертводавцям та установам, що спричинилися до видання наукової праці С. Килимника, як важливої КНИГИ БУТТЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ, що сприяє і допомагає самопізнанню, — висловлюють с е р д е ч н у п о д я к у.

Наприкінці Комітет і Автор висловлюють признання і щиру подяку Професорам Яр. Рудницькому і Р. Смаль-Стоцькому за постійну допомогу і моральну підтримку Автора в опрацюванні монографії „Український рік”.

ВИДАВНИЧИЙ КОМІТЕТ:

Голова — **Т. Гуменюк,** члени: **М. Козак** і **М. Сурмач.**

Автор монографії „Український рік” — **Степан Килимник.**

UKRAINIAN VELYKDEN'

(EASTER HOLIDAYS)

Foreword

The present volume of the CALENDAR YEAR IN UKRAINIAN FOLKLORE by Stepan Kylymnyk is entirely devoted to celebrations connected with VELYKDEŃ, i. e. the Easter Holidays in Ukraine, particularly to customs and folklore referring to each of the three Holy days — "Easter Sunday", "Wet Monday" and "Easter Tuesday". The rest of the book is devoted to the juvenile Easter plays, as e. g. various kinds of "wars" between young men, Easter bellringing, races, etc. The author presents a detailed description of each play, quotes abundantly material regarding songs and sayings, and analyzes the respective terminology.

Like previous volumes of this ambitious undertaking, this one presents a wealth of material gathered, and many interesting conceptions and new interpretations of the material in which the author differs from his predecessors in this field. The main attempt of the author is to show the ancient character of Ukrainian culture, and to derive its present forms from the prehistoric times.

The work of Kylymnyk is of importance primarily to the folklorist and ethnologist. However, the general reader can also find several interesting passages in it as well. Very valuable in this respect are the comparative statements regarding the geographical distribution of some forms. They are always precisely localized so that one can easily find the main facts regarding his own town, village, or countryside.

Although this volume represents only a part of the major work of Kylymnyk, it itself is of the utmost folkloristic importance. It is a well known fact that the Ukrainian folklore and culture in general are undergoing drastic changes under the Soviet regime in Ukraine. Kylymnyk's work testifies and elucidates the folklore which was developed without any po-

litical pressure before the Revolution of 1917, and in this respect it has an historical value. The book is literally filled with pre-revolutionary quotations taken from the older folkloristic literature, or in some cases submitted by Kylymnyk's friends from their own records (e. g. T. Olesiuk, V. Dmytriuk, a. o.). Thus, the book contains little, if any, firsthand material. The author cautiously avoids the facts from the so called "transplanted" folklore to the New World, Canada, the United States of America, etc. In this respect he is to some extent secured from the innovations and deformations of the spiritual resources which are natural in a new environment.

An adequate perusal of his book shows that little of the extant relevant pre-revolutionary literature has escaped his scrutiny. He took his time in gathering and digesting the respective material and as a result, he has given an excellent picture of the Ukrainian Easter and customs accompanying it. In his scholarly and entertaining effort, Kylymnyk has performed a work for which his readers have great reason to be grateful.

It is to be hoped that the author will be in a position to continue the publication of subsequent parts, and that the planned series of twelve volumes will be available in the near future.

J. B. Rudnyćkyj,
The University of Manitoba

Winnipeg, Man., 4. 4. 1962.

ПІЗНАЙ СЕБЕ
(Замість передмови)

Шеститомова монографія „УКРАЇНСЬКИЙ РІК У НАРОДНІХ ЗВИЧАЯХ В ІСТОРИЧНОМУ ОСВІТЛЕННІ" Степана Килимника це є, як відмітив проф. Ватсон Кірконел у рецензії на ІІ-й том цієї монографії, — енциклопедична праця, в якій автор намагається підняти завісу й заглянути в далекі віки назад, у минуле. В цій праці С. Килимник висвітлює ранню культуру наших далеких пращурів, — з-передхристиянської доби, починаючи від родово-племінного ладу, та нав'язуючи до пізніших часів IV-VI вв., до часів а н т с ь к и х.

Багато було цінних дослідів, і записано чимало звичаїв та фолкльору з української етнографії: П. Чубинський, відома VII-томова праця „Труди", 1873 р., О. Потебня, М. Костомаров, П. Куліш, М. Драгоманов, Я. Головацький, О. Котляревський, М. Грушевський, Б. Грінченко, І. Франко, В. Антонович, О. Колесса, Сумцов, Максимович і численні інші. Велику працю в галузі української етнографії та етнології поклало Наукове Товариство ім. Шевченка за майже столітній час, Всеукраїнська Академія Наук, а тепер на чужині УВАН. Південно-Західний Віддїл „Географическаго Товарищества" в Києві, 1873 р., „Кіевская Старина", „Основа" та інші. Але систематичних дослідів та послідовних записів, за винятком П. Чубинського, ніхто не подав, а опрацьовано, правда, численно, лише окремі звичаї, окремі народні поезії.

С. Килимник за порівняльною методою подав систематично й послідовно український рік у народніх звичаях з відповідною аналізою, порівнюючи деякі звичаї з звичаями інших слов'янських народів. Тому ці праці мають не лише українське значення, але й загально слов'янське.

Автор „Українського року в народніх звичаях в історичному освітленні" багато праці поклав на опрацювання цієї монографії на чужині. Інші народи світу провели запис своїх національних звичаїв та фолкльору кільканадцять віків раніш нас. Українські звичаї та фолкльор почали записувати й досліджувати лише в XIX сторіччі, і то, головне, в другій половині цього століття. Правда, аматори-етнографи частково провадили запис і в першій половині того сторіччя.

Пригадаймо, що запис неперевершеної епопеї „І л і я д а" та „О д и с е я" в античній Греції переведено з наказу Пісістрата в VI-му віці до Хр., а запис звичаїв і фолкльору в імперії Карла Великого (Шарльмана) проведено в IX віці по Хр. Ясно нам стає, скільки ми неоціненних скарбів нашої пракультури втратили протягом віків ... Частина була забута, частина втрачена через заборони окупанта, частина християнізувалась і змінила свій первісний зміст та провідну думку, прибрала нове символічне значення, частина наверствувалась аж до непізнання. А коли ми вже мали й дозвіл на досліди й запис звичаїв та фолкльору, то й тоді примушені були провадити цей запис, тільки московською мовою. Часто бралися за цю справу московські науковці. Не знаючи української мови, психології українця, його праісторії, — спотворювали вони нашу етнографію, як, наприклад, Шейн у праці „Великдень у подолян".

Протягом віків християнська церква поборювала нашу стародавню культуру, як поганську, а окупант-Москва нищила, як національну, обзиваючи наші звичаї „богомерзкими". Академік Сергій Єфремов подає:

> *... „Не буде певно помилки, коли сказати, що нікуди мабуть не витратило стільки енергії всяке начальство, як на безупинну боротьбу з народніми звичаями та на їх заборони. Од перших книжників почавши, війна проти народніх звичаїв тягнеться*

аж до нашого часу, коли духовенство й поліція так само розганяли „Богомерзкія збори" — колядників на Різдво, ігрища на Купайла і т. д. Над поезією народа, над його совістю, естетичними смаками та вподобаннями увесь час тяжку роблено нетямущою рукою операцію . . ."

(С. Єфремов. Історія українського письменства, т. І-й, стор. 281, Київ-Ляйпціґ, 1924).

Відомо нам і нині, яку жорстоку боротьбу-наругу провадить в Україні московський окупант з нашою стародавньою культурою, частково привласнюючи її, частково спотворюючи, та суворо забороняючи дотримуватись наших звичаїв-традицій.

Зважаючи на все це, праця С. Килимника набирає ще більшої ваги, бо старші люди, від яких можна засягнути тих, чи інших відомостей, відходять, а молодь і не знає, і не розуміє цінності нашої національної культури. Сьогодні можна лише ще тут, на чужині, працювати над українською етнографією, поєднуючи письмові джерела з опитуванням живих літніх людей.

Увесь світ захоплюється красою і мудрістю мітів та сказань античної Греції, Риму, Єгипту, Вавилонії, та інших античних країн. Ми ж, хоч і не маємо такого чіткого та багатого пантеону дохристиянських богів, як Греція, але натомість маємо чудесний фолкльор — наші колядки-щедрівки, веснянки-гаївки, купальські, обжинкові, весільні та інші пісні; маємо прекрасні глибоко-філософські містерії-міти, як містерія Купальської ночі, Різдвяної, Великодньої з її очисними вогнями; маємо містерію „Кострубонька", „Шуляка"... Ми маємо виняткової цінні тисячолітні звичаї: Багата кутя, Новорічні звичаї; Водохрищі, Андрій-Калита; Великодні численні звичаї, Зеленосвятські . . . А чого вартує українське весілля-опера! Наші звичаї, наш фолкльор не гірше від грецьких, але горе наше, що Греція повідала свої стародавні дохристиянські скарби

культури світові, а ми, на жаль, і світові не „повідали", та й сами не знаємо „хто ми, чиїх батьків діти"...

Ми маємо багату нашу праісторію, але, на горе наше, нема цього записаного — не маємо писаної ПРАІСТОРІЇ УКРАЇНИ. А це поставило нас перед світом у важкий стан. Ще в XVIII ст. німецький філософ-історик, учений з світовим ім'ям, Авґуст Шлецер у 1802 р. писав, що слов'яни (в тім складі й українці) самостійно жити не можуть, а гідні лише на погній іншим народам (цебто на услуговування), що вони давно замешкували схід Европи, але про них ніхто не знав, вони не мають своєї праісторії . . . і т. д. І хоч другий німецький історик-філософ Г. Гердер ще в 1791 р. зовсім інакше писав та ставився прихильно до слов'ян, то германські, романські та англо-саксські народи дотримувались і до наших днів поглядів А. Шлецера . . .

Ми маємо свою писану, а навіть величну історію, та праісторії саме нам і бракує. А нація без написаної ПРАІСТОРІЇ — це наче безбатченко. Ось цю прогалину С. Килимник хоче заповнити своїми працями.

Автор „Українського року . . ." крок за кроком подає нам матеріяли з нашої прісторії, розкриває поняття і зрозуміння нашої багатовікової окремішної культури; він виявляє в звичаях та фолкльорі первісний світогляд наших далеких забутих пращурів — „Культ предків-покійників", далі анімістичний світогляд, і, врешті, залишки цих попередніх світоглядів у складі християнського світогляду, в якім, так би мовити, християнізувалась наша передісторична культура, наші звичаї.

Усі ті стародавні свята-звичаї — мали певну систему, відображення соняшного сільсько-господарського кола-круга. Крім цього, в цій монографії розкриваються притаманні риси й особливості нашої нації, психологія, образ життя, моральні засади, святість і непорушність родинного життя; взаємини членів роду-племені-родини; взаємини батьків і дітей; доба ма-

тріярхату та патріярхату; відображення віри, вірувань і т. д.

Без сумніву, дуже багато наших стародавніх культурних скарбів утрачено назавжди, багато неясності в цих фрагментах, що дійшли до нас, не все нам зрозуміле, не все можна дослідити. Але автор кинув жмут проміння на загадковий звичай „Колодки-Колодія"; довів, що „Верба" — це далеко дохристиянський звичай, рештки, як видно, колишнього культу дерев та квітів. У вогнях великодньої та четвергової ночі подано глибоку віру наших пращурів у життєдайне сонце-вогонь, як у найвище чистилище: ті очисні вогні мали тоді велетенське значення і, крізь морок віків, дійшли до нас.

Великий день — Великдень затримав свою стародавню назву до наших днів, вважався найбільшим, найсвятішим днем у ту далеку давнину. В святі Великодня ми чітко бачимо відображення першого раннього світогляду наших пращурів — культу покійників; відображення соняшного сільсько-господарського кола-круга, натяк на культ сонця; чаклування-молитви кращого врожаю, добробуту, здоров'я. С. Килимник стверджує, що в давнину ті, чи інші свята не були окремі, а це була послідовна, логічно пов'язана с и с т е м а с в і т о г л я д у. В монографії ми бачимо, що всі великодні звичаї тісно пов'язані між собою: „грає-радіє" сонце; ритуальне „спільне з покійниками" розговіння до сходу сонця, бо саме тоді духи-душі снують, діють (при сонці духи-душі сидять по кутках); писанка, веснянки-гаївки, великодні юнацькі гри, обділення родичів і близьких ритуальною їжею (свяченим); христування з покійниками; П р о в о д и — проводжання (виряджання) душ покійників-небіжчиків на ниви для вирощування та охорони врожаю; також очисні четвергові та великодні вогні, — разом слава, привіт С о н ц ю, духам-душам небіжчиків та весні!

Обливаний понеділок — це зачаклування: і парування, і урожаю, і дощів на ниви, і здоров'я та добробу-

ту — всі ці святкування-звичаї тісно й суворо пов'язані в одну систему.

Частина дохристиянських звичаїв з прийняттям християнства християнізувалась, злилась з християнськими звичаями-святами, прибрала нову символіку, але збереглася — і це наша гордість і слава!

У другій частині весняного циклу „Українського року"... в III-м томі бачимо переважаючий анімістичний світогляд, антропоморфізацію явищ природи; містерію приходу красуні-весни. Приглянемося до „Першої борозни", до „Першого посіву", до весняної виставки бджіл; до зустрічі весни та її перших вісників-птахів, — ми переконаємось, що це культура тисячолітня, що в свій час це була висока культура в порівнянні з культурами інших націй на тому ступені людського розвитку.

Не можна не відмітити дуже відрадного явища в праці С. Килимника — це дослідження звичаїв та фолкльору всіх українських етнографічних земель: Наддніпрянщини, Галичини, Буковини, Закарпаття, Кубані, Поволжжя, Зеленого Клина та інших закутків, де лише перебували українці. В усіх українських землях віки віків була одна, єдина спільна культура, що залишилась, утрималась і до цього часу, не дивлячись на те, що, волею історії, окремі українські землі перебували віки під ріжночужинецькою окупацією: під москалями, литовцями, поляками, мадярами, румунами; український народ зберіг свою притаманність, зберіг спільно витворені вікові звичаї, фолкльор, мову, психологічну особливість, бо всі вони мають спільне коріння. А це важливий істотній доказ того, що українська нація була окремішня, не була ані польська, ані московська, ані литовська, а самобутня, як самобутня її культура, створена спільно нашими прапрадідами.

Мотто наукових праць С. Килимника: „Український народе, пізнай себе". Безперечною

істиною є те, що покіль народ-нація зберігає свої звичаї, зберігається і мова — нація існує-живе, — втрачає народ свої звичаї, поступово втрачається і мова — нація завмирає. Про це особливо мусять пам'ятати батьки та наша молодь.

Крім шоститомової монографії „УКРАЇНСЬКИЙ РІК . . .", С. Килимник працює над 12-ти томовою працею-монографією: „УКРАЇНСЬКА СТАРОДАВНІСТЬ", яка буде справжньою енциклопедією в галузі нашої передісторії, коли пощастить її видати.

Звертаюсь з гарячим закликом до всієї суспільности нашої, щоб подбала про матеріяльні засоби для цієї публікації нашого високозаслуженого науковця С. Килимника, та бажаю йому успіху в закінченні задуманої великої праці, так необхідної для українців, по цей бік і по той бік залізної заслони, так потрібної теж і для слов'янських студій у вільному світі.

Р. Смаль-Стоцький,

Президент Головної Ради Наукових Товариств
ім. Шевченка

Маркет Університет, Директор Слов'янського
Інституту.

Мілвоке 10. XI. 1961.

II. ВЕСНА — ВЕЛИКИЙ ДЕНЬ

(Вступ)

Найрадісніша, найцікавіша, творча, життєдайна, мирна пора року в Україні, та, правда, й в усіх народів світу — це весна. Самий цікавий цикл святкувань, починаючи з сивої давнини від наших далеких пращурів (прапрадідів) і до наших днів, зберігається, хоч не в повній, то значній творчій і високій красі — це весняні звичаї цього циклу, це відголос того далекого господарського року, с о н я ш н о г о к о л а, — його започаткування, що носило назву ВЕЛИКОГО ДНЯ, пізніше — В е л и к о д н я. Ці тисячолітні звичаї та назва залишились і після прийняття християнства, дійшли й до нашого часу. В уяві наших пращурів це свято, правдивіше — система весняних свят, вважалось, як цілковита перемога весни-літа над зимою (в давнину розрізняли лише літо й зиму), перемога життя над мертвотою. Великий день вважався „найбільшим днем" у році (весняним рівноденням), „коли й сонце не заходило". В цей день усе живе й неживе, оживає... Живе земля, живе вода, живе повітря, живуть покійники, живе небо-сонце. Навіть сонце в цей день „не заходить", а вранці „грає", тішиться... Тішиться й радіє Великому дню вся природа, від найменшого жучка — „Грай жучку, грай чорний, грай, бо в нас такий край..." Тішиться й нежива природа, й вода й земля: „Гей, мати, весна красна, весна красна, зілля зелененьке..." „Розлилися води на чотири броди!..." І ліс — „А в нашого Шума зеленая шуба..." І риба має творчу й велику силу весною, бо навіть „хвостом лід розбиває..." А птиці, вісники неба-сонця та родителів-прародителів, — співають від матінки-землі й до високого неба, починаючи від соловейка, ластівоньки, жайворонка, перепілочки, зозулі, й до лелеки та курей-гусей — всі співають хвалу сонцю, хвалу життю, хвалу Великодню! Великий день — це день вселюдської любови, кохання — надії на одруження, день н а д і ї урожаю, добра, здоров'я, повного радісного й щасливого життя. Все, що живе під сонцем, від найменшої комашки й до вінця природи, людини,

— все й всі співають хвалу весні, хвалу сонцю й Великому дню!

Наші пращури, як люди ранньої передісторичної культури, уявляли весну в образі краси й юності — в образі молодої дівчини, та в образі ластівоньки, що й приносила з собою весну. Взагалі, тисячі літ тому пращури наші антропоморфізували природу, всі її явища. Весну уявляли в образі молодої гарної дівчини, богині кохання, любови та одруження — Лади; весняний ласкаючий вітерець був в уявленні пращурів — легенем-юнаком, хлопцем, то „сірим-білим білозорчиком", що лине по Дунайчику, то жайворонком, то соловейком.

Не дивно, що в наших далеких пращурів була довгі віки, а краще сказати — тисячоліття, така глибока віра в сили природи — анімістичний світогляд... Та й нам, у XIX-XX стт. весна ввижалася, як втілення-символ воскресення, народження, любови, доброти, ласки й радости життя, надії. Відроджується після довгої зимової сплячки природа, тануть сніги, оживає вода, журчать-шумлять струмки, розливаються ріки... Починають оживати й зеленіти ліси, що до того часу були мертві, голі... Зашуміли поля, ліси, гаї, луки, очерети на ріках, озерах, ставах, розлилися-залунали голоси ріжноманітного птаства, загули-зажужали жуки; ожили жаби й своїм ріжноманітним, але ритмічним концертом наповнюють повітря у вечірній час — усе ожило... Підо впливом цієї чудодійної пори ожило й заспівало село...

Заметушились господарі у весняній порі, зняли галас діти, пожвавішала молодь — дівчата й хлопці; навіть старенькі бабусі-дідусі — й ці, опираючись на ковіньки, вийшли на призьбу погрітися на сонечку... Загула й приручена муха — бджола. Повітря чисте, благодійне, зрідка теплий дрібний весняний дощик, про який співається в тисячолітній коляді: „Як зійду я три рази в маю, то зрадується мені жито-пшениця, жито-пшениця — всіляке зело..."

У весняну пору з'являється в людини творчий дух, натхнення до праці, до життя, — у молоді до кохання, до одруження. Не дарма з віків утворилось побажання в українського народу: „Будь весела, як весна, багата, як земля, здорова,

як вода!" Радіє все весні: радіє звір у лісі, птиця в повітрі, риба в воді, людина в мріях-надіях — усе радіє весні!

Хто ж надхненник цієї радости, хто посилає благодійне тепло? — Сонце! Ось чому Сонце-Сварог і стало в далекі доісторичні часи первісної культури Даждьбогом!

Сонце на небі! Небо було святістю! З неба падає дрібен життєдайний дощ; з неба вночі сяє місяць — „Як зійду я пізно звечора, то зрадується мені гість у дорозі!" Все це, взяте разом, утворило наші традиційні святкування, пов'язані з Сонцем (соняшною системою — колом).

За анімістичним світоглядом природа жива, має душу, життєдайне сонце оживляє весною все, то чому ж не оживуть, не воскреснуть весною й ті родителі-прародителі, що відійшли у вирій? Адже птиці, що на зиму відлітають до сонця, у соняшний край, вирій, прилітають до нас на весні, повертаються, а душі родителів також відлетіли у вирій, то й вони повертаються. Правда, віра в духи-душі покійників, культ покійників, був раніш, перед анімістичним світоглядом, але як перший, так і другий злилися з християнським світоглядом. Це є природньо, а навіть логічно й дуже добре, бо при цьому зберіглася прадідівська стародавня висока культура, що є славою і честю української нації, та що підтверджує кількатисячрічне життя нашої нації. Чи затримання нашої стародавньої, тисячолітньої, передхристиянської культури, тих звичаїв, суперечить християнському світоглядові? Без сумніву — ні! Звичаї християнізовано, а декотрі вірування приймаються, як пережитки давнього світогляду — культу покійників та анімістичного. Така ж пошана покійників і віра в позагробове життя; така ж віра в небо; така ж віра у добрі сили (Бога, святих, анголів); і в лихі сили — віра в існування чорта, чи дідька й др. Такі ж чесноти, які були в давнину, шануються і у нас: любов, висока доброта, допомога вдовам, сиротам, бідним; прощання кривд; працьовитість; прагнення до кращого життя; співчування в біді іншим; принципи й етика родинного життя, прагнення до удосконалення і т. д. Скажімо такі святкування з дохристиянських часів як Багата КУТЯ, Кутя голодна; Водохрищі, Новий Рік; Щедрівки, коляди; ве-

ликодні розговіни, свячення паски, веснянки-гаївки; Іван Купало; Андрій; весільні, родинні та похоронні звичаї — все це зберіглося, хоч далеко не в повній мірі, а з деяких звичаїв зберіглися лише окремі фрагменти... Але все спогадане вже освячене віками, є нашими рідними звичаями, сьогодні вже християнізувалось і є документом і славою високої культури НАШИХ ПРАПРЕДКІВ, нашої історії... Коли глибоко проаналізувати нашу стародавню культуру, наші вірування і віру, то ми прийдемо до переконання, що нашу стародавню віру не можна вважати за поганську, то була віра в сили природи, у вищі творчі сили неба. В наших пращурів була віра, що духи-душі „снують" лише по заході сонця — і до цього часу ми дуже урочисті свята, як Великдень та Кутя — розговіни та свята Вечеря і Новий рік — проводимо по заході та до сходу сонця.

Углиблюючись у зміст наших коляд, щедрівок, веснянок-гаївок — скільки ми там знайдемо цікавого, правдивого й глибоко історичного! Філософія життя, космічні питання; питання народження, життя й смерти людини; питання постання світу і т. д. Бачимо, що ці питання і на сьогодні свіжі, цікаві й далеко не всі розв'язані...

Крім цього, завдяки звичаям та фолкльору, ми маємо щасливу нагоду пізнати далеке минуле наших пращурів: їх буття; їх інтереси життьові, прагнення, ідеали; їх психологію; їх чуття, розуміння природи; їх звички; їх розумовий розвиток; їх національну специфіку; їх вірування; їх історію; історичні епохи. Навіть наші вороги визнають:

> „При вивченні української народної творчості треба мати на увазі те, що вихідним етапом розвитку культури українського народу, як і інших східно-слов'янських народів — російського і білоруського, — була культура Київської Русі."

(„Українські народні казки, легенди, анекдоти", ст. 6, Держвидав Х. Л., Київ, 1957).

Щоб підтвердити сказане, гляньмо лише побічним оком, бодай на маленьку частку наших звичаїв та фолкльору, на декілька стародавніх веснянок-гаївок і це дасть нам нагоду зрозуміти, відчути й уявити собі те далеке передісторичне

життя наших пращурів, їх вибуялі святкування, зустрічі та привітання весни-літа.

Углиблюючись у наші веснянки-гаївки, ми мусимо пригадати, що вони створені біля IV-VI стор. (а може й раніш), нашими прапращурами антами.

Свята в ту далеку давнину, в добі родового та родово-племінного побуту проводились зрілою молоддю та людьми середнього віку в гаях, лісах, на луках — над водою. Вибуяло проводила молодь синкретичні гри (хороводи, танці, співи, дії-рухи — все разом поєднане). Під час цих святкувань проходив підбор пари — одруження способом поривання, чи умикання.

Такі гри-веснянки, грища, проводились гуртом молоді й мали магічне, чарівне спрямовання — це безмежна хвала сонцю-весні, це молитовний акт прихилення до себе добрих сил і відхилення лихих; це благання здійснити всі мрії, бажання.

„Ой ти, Сонечко, засвіти, засвіти,
Землю-матінку пригорни, пригорни. . ."

В ті далекі часи наші пращури намагалися підняти завісу над таємницями природи, заглиблювалися в філософічні питання: народження, життя й смерти; намагалися зрозуміти космічні закони вічности — щоденну зміну дня ніччю; зміну зими літом; дошукувались альфи й омеги — початку й кінця. . .

Ці думки й шукання виспівані й виражені в хороводі „Кривий танець":

„Я кривого танця,
Та не вивести кінця. . .
Треба його та виводити,
Кінця йому та находити. . .
То вгору, то вдолину,
То в рожу, то в калину. . ."

(С. Килимник, „Український рік", т. ІІ-й, стор. 50-54, Вінніпег-Торонто, 1959 р.)

Не менш цікаво подано в веснянці „Подоляночка" образ землі, що пробуджується весною:

„Ой устань, ой устань, Подоляночко!
Ой устань, ой устань, красна дівочко!”

(Там же, стор. 74-78)

У веснянці: „А ми просо сіяли...” подано образ просічної системи, господарювання в часи родового ладу та взаємини родів на тлі опанування нової території. (Там же, стор. 67-71).

Близька змістом до цієї веснянки — веснянка „Горобчику-шпачку” — чаклування доброго врожаю, процес посіву, обробітку, збирання та вживання маку.

Досить ориґінальна веснянка — чарування скорого росту й урожаю, „Огірочки” та „Горошок”. (Там же, стор. 61-65).

Веснянка „Царенко” подає образ тодішнього одруження — пірвання, умикання; прагнення любові, кохання, родинного життя. (Там же, стор. 110-112).

Образ весни поданий в численних веснянках — „Зелений шум” — ліс, „Жучок”, „Розлилися води на чотири броди”; „Перепілонька” і др. (Там же, стор. 79-85).

Веснянки-гаївки творилися протягом історії, тому й відбивають, відображують історичні періоди (пізніші) — і княжу добу, і походи, збори у похід тощо.

Але ми не уявляємо, що то були все окремі свята як „Колодка”, „Вербний” чи „Білий тиждень”, „Мертвецький Великдень”, „Великдень”, та інші численні дні, — то була суцільна система зустрічі й хвали сонцю-весні; всі звичаї, дії, фолкльор, розговіни, писанка, — все це тісно між собою пов'язане, має одне цілеспрямовання і становило в давнину певну систему, як, наприклад:

Писанка „Безконечник” відображає те, що відображає веснянка „Кривий танець”; писанка „Небесні ворота” — відображає те, що відображає веснянка „Воротар”; писанки „Жучок”, „Сосонка”, „Чадо” — зображають образ весни, що подано в численних веснянках, і т. д. На жаль, не все ми можемо встановити те, що було в ту сиву давнину. Дуже багато втрачено, забуто, змінено, нашаровано, що й не все нам на сьогодні зрозуміле... Ми недооцінюємо цих дорогоцінних творів нашого народу, наших старовинніх пісень як

коляди, щедрівки, купальські, веснянки-гаївки, весільні, христинні, родинні та інші. Сєров, як й інші талановиті композитори, високо ставили й ставлять наші, українські, народні пісні:

...„Пісні народні, як музичні організми, зовсім не твори окремих музично-творчих талантів, а твори цілого народу, і всім складом вони дуже далекі від музики штучної, скомпонованої внаслідок свідомого наслідування зразків, внаслідок школи, науки, рутини і рефлексії. Це квіти даного ґрунту, що з'явились на світ ніби сами собою, виросли в усьому блиску, без найменшої гадки про авторство, компонування, і, отже, мало схожі на парникові тепличні продукти ученої композиторської діяльності.

Тому в них найяскравіше виступає наївність творчости і та (за влучним висловом Гоголя в „Мертвих душах") висока мудрість простоти — головна краса й головна таємниця кожного художнього твору.

Як лілея у своєму пишному невинно-чистому уборі затьмарює блиск парчі й самоцвітів, так народна музика (пісня) саме своєю дитячою простодушністю в тисячі разів багатша й сильніша, ніж усі хитрощі шкільної премудрості, що її проповідують педанти в консерваторіях та музичних академіях".

(„Українські народні ліричні пісні", Академія Наук УРСР, стор. 38, Київ, 1960).

Демократична критика XIX ст., за нашим фолкльором та звичаями, так розцінювала нашу націю, український народ:

...„Коли є племена, які можуть до себе приваблювати симпатії більше, ніж інші племена, то саме **малороси** — одно з племен найбільш симпатичних. Чарівне поєднання наївності та тонкого розуму, м'якість вдачі в родинному житті, поетична задумливість характеру — непохитно наполегливого, краса, витонченість смаку, поетичні звичаї — все поєднується в цьому народі, щоб чарувати вас... А їх становище! Це плем'я переважно — плем'я селян, доля яких важка. Їх патріотизм чистий від помислу про поневолення інших, вони бажають лише того, щоб їм самим було легше жити на вільному світі; ніяке інше плем'я не хочуть вони підкоряти собі чи кривдити. Не можна не співчувати їм...". (Там же, стор. 28).

Поминемо вислови „плем'я", „малороси", а сприймемо загальний зміст.

До цього треба додати незаперечну істину: існують звичаї — існує мова, існує нація. Втрачені звичаї, втрачається і мова — нація не існує.

Усі наші звичаї, а з ними пов'язаний фолкльор (пісні, казки, леґенди, передання, прислів'я та приказки); усі наші святкування, стародавні традиції, — усе це оповито тисячолітньою святою романтикою, любов'ю віків і тисячоліть, виявом вийнятково високої культури, — є нашими дорогоцінними скарбами, нашою славою, честю, нашою праісторією.

1960 р. Торонто, Онт., Канада

ВЕСНА — (За народним уявленням у дослідах Енциклопедичного Словаря Ф. А. Брокгауза і И. А. Ефрона — Ляйпціґ — СПБ, 1892).

„Весна в слов'янській мітології має подвійне значення: як персоніфікація явищ природи, що відбуваються після зимових морозів, що сковують землю та сніговіїв, і як час, коли відбувається ціла низка свят-урочистостей на честь теплого сонечка, що знову народилось. Не тільки український народ, але й весь світ, зокрема поети й мистці, уявляли весну красунею дівчиною (зрідка — юнаком), яка зачаровує всіх своєю красою, всіх обділяє багатими дарами. В Білорусії весну уявляють в образі молодої дівчини, яку називають ЛЯЛЯ. На святі, що їй присвячено, її репрезентує найкраща в селі дівчина, яку одягають у білі шати; перев'язує вона шию, руки й стан свіжою зеленню, а на голову кладе вінок з весняних свіжих квітів. У одній польській казці весна персоніфікується в образі молодого царевича, який мусить виїхати в далеку подорож і залишити дома молоду дружину. Бажаючи хоч частково зменшити тугу своєї дружини, він бере в кишені різне насіння і потім кидає його за спину; з нього миттю виростають зелені дерева, злаки, квіти, які однак усі пропали, коли нещастя спіткало царевича, цебто, коли закінчився теплий час, весна-літо і настала осінь.

Так як уже в грудні сонце повертає на весну, починають збільшуватись дні, то вже різдвяні свята чи коля-

ди треба вважати святом на честь весни. Народ образно уявляє боротьбу весняного сонця з зимовим змієм Кощеєм і другими чудовищами, і коляда — це урочистість-свято першої перемоги. Не дивлячись на це, боротьба ще продовжується: змій, заспокоївшись від 1-ої невдачі, збирається з силами й б'є стужами нещасну землю; але врешті весна святкує свою перемогу: на землі з'являється перша зелень і нове життя. Тоді й люди святкують цю щасливу подію. В березні місяці з сіл виганяють зиму-„Морену" й вітають „новий май" — нову весну. В квітні, напередодні свята Юрія, святкують в Білорусії свято Л я л і, що й назву носить — ляльник. Тоді дівчина, що зображує собою Лялю-весну, нарядившись у білі шати, разом з своїми подругами йде в поле, сідає на дерні; біля неї ставляють різні харчі, наприклад: хліб, молоко, масло, сир, сметану, яйця, і кладуть зелені вінки. Дівчата беруться за руки й водять навколо неї хоровод, співають веснянки й звертаються до неї з проханням про добрий урожай. Л я л я частує їх приготовленою їжею і роздає їм вінки, які разом з зеленим нарядом Лялі зберігають до наступної весни. Про Л я л ю існує приповідка: „Пригожа, як Л я л я" — це підтверджує, яке глибоке й високе враження робила весна на всіх.

Ролю, яку відограє св. Юрій (в Україні — С. К.), можна пояснити тими ж особливостями (причиною), за якими стародавнього Волоса замінив св. Власій, та імена декотрих поганських божеств, що закінчувалися на „в и т" — св. Вит; св. Юрій напевно заміняє (змінив) собою стародавнього Я р а, Я р и л а, Яровита. Другим великим весняним святом є В е л и к д е н ь (Пасха), причім, відчуваються ще в сильній мірі стародавні поганські традиції-звичаї. Напевно спочатку було тільки одне велике, головне весняне свято, але під кінець, під впливом християнства, з цих свят виділились мало-помалу ті звичаї, яких не можна було пов'язати (поєднати) з християнською традицією. Так і обряд ЛЯЛІ в Білорусії (в Україні також — С. К.) виділився в самостійне дівоче свято-звичай. Великдень і ляльник — це свята цілком весняні, **присвячені молодому сонцю,** як на Купала — літнє свято на честь сонця. До весняних свят належить ще **й** московське свято О в с е н я та литовське — У с е н я. **„Підпис: Прив.-доц. И. Лось".** (Энциклопедическій Словарь — Ф. Брокгауз и И. Ефрон, СПБ, т. VI-й, кн. II, стор. 108, 1892).

„ВЕСНА — За Українською Малою Енциклопедією — проф. Є. Онацького — пора року від 21 березня до 21 червня, коли природа збуджується від зимового сну й готується до нового життя, до плідної творчости, — пора молодого кохання та парування. Від найдавніших часів прихід весни супроводився в народі ріжними обрядами, що мали сприяти тому збудженню сил природи. З поширенням християнства в Україні, духовенство намагалося викорінювати ті поганські обряди, і то тим більше, що вони припадали переважно на Великий піст, що цілковито заперечував весняну „радість" та веселість. Тому дещо з тих давніх весняних обрядів перекинулося на великодній тиждень і заціліло тут майже виключно, як дитячі та молодечі забави, а також як поминальні свята — дні померлих. Дещо залишилося при поодиноких святах, але збереглося в коротких формулах вітаннях перших весняних пташок, чи рослин, та замовляннях при тій нагоді бажання собі здоров'я та щастя на господарстві. . ."

„В привітанні весни находимо цікавий образ її доньки „паняночки", чи „мізинного чада — дитини. . ."

Ой весна-весна та весняночка,
А де ж твоя донька та паняночка?

. . .„Мотив розлуки у весняних піснях далеко старший, ніж заробітчанські походи. Він стояв у зв'язку ще з одною формою весняної діяльності — з початком сезону военного."

„І в ріжних інших народів весна була часом відновленням военних дій. У римлян тиждень від 17 до 24 березня був присвячений военному переглядові, чищенню зброї, военним танцям саліїв.

Весна була в нас, як і в інших народів, символом молодости: „Весною сій, осінню збереш", — себто замолоду працюй, щоб на старість скористати з плодів своєї праці.

Була весна й натуральним символом радощів, веселости: на весіллі в Галичині бажали: „Будь весела, як весна. . ." (Мат. У. Енц. НТШ, XVIII, 23).

(Є. Онацький Українська Мала Енциклопедія, кн. 2, стор. 145-146, Буенос Айрес, 1958).

III. КОЛОДКА — КОЛОДІЙ

Св. пам'яті І. Є. Озерянського

Цікавим стародавнім звичаєм в Україні є „Колодка" — „Колодій". Деякі джерела подають, що „Колодка" вперше з'явилася в письмових джерелах з XVI віку, але, без сумніву, звичай „Колодки" є дуже старий, далеко з передхристиянського часу, та протягом віків, краще сказати тисячоліть, зміст цього звичаю затемнився, і тепер трудно, а навіть неможливо, визначити початок його постання, первісний зміст, та колишній порядок переведення цього свята-звичаю.

...„Колодка, чи Колодій — в Малоросії один із самих характерних звичаїв Масляної..." (Пущення С. К.).

(Брокгауз и Ефрон, Енциклопедическій Словарь, том XV-A, книга 30, стр. 718, С-Петербург, 1895 г.)

> ...„У народі часто знущаються над тими, які не встигли одружитись у весільний період (у м'ясниці). Такий характер у Білорусії і Малоросії носить звичай колодки. Це загорнуте в полотно поліно, чи палка. Баби в прощальну неділю прив'язують колодку дівчатам і парубкам до ніг, наче за кару, що не одружилися у м'ясниці (взимку).
>
> Обшиту стрічками колодку дівчата також прив'язують парубкам, які мусять відкупитися"... „Подібний звичай є в англійців і німців".
>
> . . . .
>
> „У Малоросії Масляна закінчується полосканням зубів тому, що існує повір'я, що чорти щоночі потрохи можуть витягати сир, що залишився на зубах, покіль усього не витягнуть разом із зубами..."

(Там же, том XVIII-A, книга 36, стр. 755-756).

У чому ж саме полягав звичай „Колодки"? Як вона проводилась у первісних часах? На ці питання відповісти нам трудно, бо з часом цей звичай затемнився, деякі деталі втратились назавжди. Є думка окремих етнографів-істориків, що первісно „Колодка" — це було свято погансько-

го бога Велеса (Волоса) — „скотьего бога" — опікуна худоби.

Усі важливіші історично-етнографічні джерела відмічають звичай „Колодки", але жадне історичне джерело не усталило й досі ані походження, ані переведення самого звичаю.

Проф. Сумцов висунув думку, що „Колодка" походить з колоди, в яку забивали провинників за кару. Але з цією думкою трудно погодитися тому, що „Колодка" в понеділок „народжувалась", а в наступну суботу її „хоронили"...

Примітка: Сумцов, „Культурния переживанія", розд.56.

М. Грушевський подає:

..."Тепер весільний період триває до заговин, коли баби справляють „колодку" — в'яжуть її парубкам і дівчатам, які не скористали з весільного сезону й не поженились, а також їх батькам. Від колодки треба відкупитись; викуп і добровільні складки йдуть на всенародній пир, котрий старша поженена громада справляє кілька днів у корчмі — себто в колишнім „громадськім домі". Сей старий карнавал, що кінчається „полоскозубом" в перший понеділок посту, очевидно, має теж доволі складну історію, котру досі не аналізовано скільки-небудь докладно. До нього належало, видно, і свято померших. Колодка-колодій, що припадає тепер на першій неділі (часом на сирнім тижні)"

. . . .

..."Сей обхід „колодки" дає інтересний образ розвою мітологічних постатей з простої обрядовости, отже кидає світло на сей процес в минулім. В'язання колодки має аналогії в таких звичаях німецьких, як прив'язування дверей до застарілих дівчат і т. под., і не має в собі нічого мітологічного..."

(М. Грушевський, Історія української літератури, том І-й, стор. 164-165, Київ-Львів, 1923 р.)

На основі зібраних мною відомостей від численних учасників і обсерваторів звичаю „колодки" в XIX ст. та на основі письмових історично-етнографічних джерел — колодка, яка в деяких місцевостях прийняла назву „К о л о д і я", переводилась приблизно так, розуміється, в різних місцевостях з незначними відмінностями:

На останньому тижні перед Великим постом, сирної, чи сиропусної неділі, в понеділок — сходились лише жінки до корчми. Непомітно одна з жінок клала на стіл сповите полінце й тоді всі враз вскрикували: „Народилась, Колодка (чи Колодій) — народилась! Колодка народилась!" Бралися всі за руки й жвавими рухами, з веселими викриками-вигуками та співом відповідних пісень, співаних нині на христинах, на зразок: „А вже наше дитя народилось, а вже дитя на світ Божий та й з'явилось," — тричі обходили навколо стола. Колодка народилась!

Тут же, навколо „колодки", що лежала посеред стола, розкладали принесені вареники, сир, масло, яєчка, ставили пляшку й веселились. Кожна з жінок мала з собою маленькі колодочки. Коли приходили в той час до корчми чоловіки — тут же їм чіпляли колодку, а вони мусіли ставити викуп-горілку, чи мед.

Судячи з фрагментів, що дійшли до нас, — це було свято-звичай ц і л к о м ж і н о ч и й. Характерним є те, що зарані умовлені заміжні жінки мусіли дістати пеленки (пелюшки) з 3-х хатів, де є немовлята та сповивач, і цим сповивали колодку. Після цього балювання жінки розходились по своїх домівках.

У вівторок замужнього жіноцтва збиралося уже значно більше до корчми, де залишалась на столі покладена в понеділок колодка. Після веселого балювання, співів та взаємного поштування принесеним, — а на цей час уже приходили й чоловіки в більшій кількості, яким одразу чіплялася колодка й які балювали вже разом. „Колодка" — збір спогаданої людности, — виходила поза межі корчми, на село. Свято-звичай вже приймав загально громадський характер. Жінки несли з собою сповиту в понеділок народжену „колодку", та й кожна жінка мала 2-3 колодочки, які чіпляли в першу чергу бездітним чоловікам з подружжя, та чоловікам, у яких були сини на ожененні й не одружилися минулих м'ясниць та матерям, що мали доньок-дівчат на порі й також не видали заміж.Як покарані, всі ті, що їм причеплена колодка до ноги, мусіли відкупитися прийняттям, а чи горілкою, інакше не мали права здіймати колодку. Чіпляли ко-

лодку й парубкам, власне в першу чергу, які не женились та дівчатам, насамперед тим, що відмовили тому, чи іншому парубкові. Колодка діяла та галасала по всьому селу з понеділка до суботи, до „похорону колодки". До прийняття жіночого гурту-колодки готувалися всі ті батьки, які мали синів на оженені та доньок на порі. Колодку прив'язували чоловікам до лівої ноги, а хлопцям-парубкам та дівчатам — до лівої руки, а чи до пояса. Чіпляли й дівчата хлопцям колодку. Це маленька колодочка, оздоблена кольоровим папером та стрічечками. Парубок мусів відкупитися: купував дівчині (зарані) намисто, чи дві стрічки, своїй дівчині здебільшого хлопець купував хустку та ще щось. Останнього часу парубки відкуповувались від колодки — купували дівчатам газову воду, цукерки, зрідка пиво, а дівчина на Великдень мусіла „віддати колодку" — дарувала хлопцеві кілька писанок у гарно вишитій хусточці. Парубок за це наймав дівчині танець.

У гуцулів був звичай, такий же, але перед „віддачею колодки" дівчиною, легінь зчиняв з нею вдавану боротьбу й „видирав" писанки з пазухи.

Досить докладно, принаймні повніше від інших, описав „колодку" проф. Є. Онацький в своїй „Українській Малій Енциклопедії":

> ...„КОЛОДІЙ також звали „понеділок на масниці" (Номис 528). М. Сумцов натомість уважає, що колодієм називали у нас взагалі масниці і святкували Колодія з понеділка, коли він народжувався, аж до суботи того ж тижня. Святкування Колодія полягало в тому, що в понеділок, після м'ясних заговин, збиралися гурби жінок, ходили по хатах, де були неодружені парубки та дівчата, і прив'язували їм колодку, ніби в кару за те, що досі не одружилися. Перше колодка була цілком реальна — це було якесь поліно, але пізніше вона зробилася більш символічною — почала приймати форму, чи то стрічки, чи хустки, китиці квітів, тощо. Молодь, знаючи, що на неї того дня полюють, звичайно ховалася, але її виловлювали і колодку таки чіпляли. Тоді треба було від неї відкупитися, себто частувати тих, хто причепив колодку, горілкою та закусками. При цьому батько прив'язаного приймав сердитий вигляд, а іноді, мабуть, і дійсно сер-

дився та казав синові: „Так тобі й треба! Не хотів слухатися батька, не хотів женитися, тепер і тягни колодку! Думав йому весілля справляти, а тепер приходиться бісового сина від колодки викупляти". Якщо колодку чіпляли дівчині, то мати казала: „Так тобі, доню, і треба. Не заслужила молодого, тепер тягни колодку"

. . „У деяких селах Полтавщини прив'язували колодку й батькам, ніби за те, що не припильнували своєчасно одружити дітей. На Поділлі, в місцевостях сумежних з Херсонщиною, робили Колодія з макогона, укутаного в пелюшки та хустки, і ходили по хатах, проголошуючи: „Народився Колодій!" та в'язали колодки нежонатим, вимагаючи частування.

У суботу перед великопосними заговінами, Колодій вмирав, і його „оплакували" на останньому масничному почастуванні". (Сумцов в К. Ст., 1889, VIII, 418-20 і Чубинський, III, 7.) .

Українському та білоруському Колодієві відповідає в Німеччині стародавній звичай, прив'язувати в перший день Великого посту неодруженим дівчатам — двері, зняті з завіс, та примушувати йти з ними по селі. В стародавній хроніці Ляйпціґу оповідається, що там на масниці перебрані молоді люди возили рало й запрягали в нього стрічних дівчат, ніби за кару за те, що досі не віддалися (Сумцов).

Щодо тлумачення цього звичаю, то треба насамперед зазначити, що назва Колодія виникла мабуть із назви колодки, як більш первісної, і в цьому виявився цікавий процес мітологізування чисто побутового явища. Назва ж колодки в'яжеться з назвою КОЛОДИ, як дійсно важкої кари, що подекуди теж носить назву і КОЛОДКИ: „Скручують йому руки і забивають у колодку" (Сл. Грінченка).

Іваниця, приймаючи під увагу, що народ прив'язує колодки також худобі, щоб вона не скакала через низькі плоти та перелази до городів, і що нарід називає також колодкою замок, і пригадуючи символізм слова „скакати" в виразі „скакати в гречку", висловив здогад, що прив'язування колодки неодруженим хлопцям і дівчатам саме на початку весни, коли статевий гін особливо сильний, виявляє символічний обряд нагадування про необхідність стримувати статеві пристрасті, поки вони не знайшли шлюбного врегулювання. Тому-то цей обряд і виконують старші жінки, що на них лежить обов'язок охороняти громадську мораль. Таким чином у святі, чи

звичаю Колодія, мала б первісно відбиватися ідея родинної та громадської чесноти (Юго-Зап. Отд. II, 1874, II, ст. 101-102), що пізніше виродилась у розгульні бенкетування та пиятику в супроводі сороміцьких пісень. (Зап. НТШ т. 34, ст. 51). На Сокальщині, наприклад, жінки вже не ходили по хатах, а наготувавши в значній кількості ковбас, м'яса, сиру, масла тощо, збирались у понеділок масниць до коршми, і тільки входив до неї який чоловік, в'язали йому колодку. Зрештою корчма переповнювалася людьми, і йшла пиятика до непритомности (там же).

(Проф. Є. Онацький, Українська Мала Енциклопедія, книжка У-та, стор. 680-681, Буенос-Айрес, 1959).

Я подав тут більшу цитату, зваживши на окремі її місця, на особливі трактування назви та первісного змісту „колодки".

Не в усіх місцевостях свято-звичай „колодки" проводився однаково, хоч звичай цей був у всіх українських землях і закутках, але в кожній місцевості були свої дрібні особливості, а зміст і напрямні були одні. В деяких місцевостях, наприклад, „колодку" започатковували жінки, а проводили її разом з чоловіками. Це свято-звичай „колодки-колодія" було безмежно веселе й безжурне, але керівництво всюди належало таки жінкам.

Характерним у „Колодці" є те, що в святкуванні брали участь усі, незалежно від соціяльного стану, чіпляли колодку всім — і поміщикам, і урядовцям, а навіть бездітним попам. Друге, „колодка" носила глибоко миролюбний характер: усі, навіть ті, що сварилися, судилися, були в гніві — всі примирялися, забували взаємні кривди, й дружньо разом балювали.

Енциклопедія Українознавства подає дуже коротко й неповно про „колодку":

...„Масниці", „зимні місниці", кінчаються „колодкою", що її справляють баби в понеділок перед великим постом, угощаючись обов'язковими варениками. Цю „колодку" (мале поліно або патик) чіпляють парубкам і дівчатам, що в цьому весільному сезоні не поженилися. Від „колодки" треба відкупитися, а за відкупне й доб-

ровільні складки справляють для всіх веселе прийняття, що може тривати й кілька днів. На закінчення справляють „полоскозуби". (Енциклопедія Українознавства, том 1-й, стор. 232, Мюнхен — Нью-Йорк, 1949).

УЗЕ ще менше подала про „колодку":

...„**Переходом до** весняних свят є м'ясниці („зимні мсниці"), з їх веселими забавами й танцями („танцювали на коноплі"), зі слідами західніх впливів (карнавалу), куди треба зарахувати й зах. укр. звичай прив'язувати дівчатам і парубкам „колодку". (Українська загальна енциклопедія, т. 3-й, стор. 528, Львів-Станіславів-Коломия, рік 1930-35).

Правдиво А. Свидницький, полемізуючи з Г. Шейковским з приводу його неточної, спотвореної і неповної розвідки: „Бит подолян", Випуск 1-й, 1860 г., Киев, висловлюється:

...„Хіба у нас одні гаївки не описані? Де у нас, хоч що-небудь про народні парубоцькі гри на Великдень? Де у нас хоч слово про „колодки"? Чимало у нас чого не записано?! Що ж стосується Великодня, то перед гаївками є звичай віддавати колодку..." (А. Свидницький, Твори, „Великдень у подолян", стор. 411, Київ, 1958 р.)

Л. Білецький в І-му томі „Історія української літератури", в розділі V-му на стор. 69 подав змістовно, хоч і коротко, про звичай „колодки". Щоб не повторюватись, не подаю цитат з цієї праці, бо все те, про що пише Л. Білецький, є в цитатах попередніх.

У кінці XIX стол. звичай „колодки" почав заникати й перетворився в деяких місцевостях у звичай традиційних прийнять, лише ці прийняття носили назву „колодки". Збиралися в тій, чи іншій хаті, а то й по черзі, сусіди, родичі, знайомі-приятелі й балювали. Чоловікам та парубкам лише казали: „чіпляємо вам колодку" і той, звичайно, ставив могорич...

А деінде „колодка" набирала особливих форм і змісту. Як приклад, хочу подати про таку особливу „колодку": У Варві, на Полтавщині, оповідала мені селянка Мотря Федченко, літня жінка, що в її селі, де вона жила попереду, на-

скільки пригадаю — в Євминці, чи в Озерянах, — був звичай „колодки" такий: коли в селі з'являлось позашлюбне дитя (це було в усій Україні дуже рідкісне явище в давнину), жінки дізнавалися, хто саме був батько дитяти; на „Колодія" жінки натовпом ішли до того парубка, брали його насильно з собою, а на руки клали йому сповиту „Колодку", проходили всім селом, а потім вели того винуватця у двір дівчини-покритки. Тут чіпляли йому до ноги колодку, заставляли вклонитися знедоленій дівчині та поцілувати дитя. Колодку мав право той парубок зняти аж на другий день, але попереду мусів викупитись у жінок та купити подарунок дитяті, чи дати бодай невеличку суму грошей. На жаль, мені не пощастило довідатись, чи була така „колодка" й в других місцевостях Прилуччини, а чи це лише звичай того одного села.

Є ще чимало звичаїв, пов'язаних з „колодкою", але я відмічаю лише характерні для всіх місцевостей України, спільні й загальні. Жартували й казали, що на сиропусному тижні всі дні присвячувались „колодці": в понеділок — народжувалась, у вівторок — христилась, у середу справлялись похристини, в четвер „колодка" помирала, у п'ятницю — похорон „колодки", а в суботу — туга та плачі за „колодкою". Можливо, що в давнину ці дні так і розподілялись, а в XIX ст. такий розподіл „колодкування" приймався за жарт. Правда, в Московщині дійсно на „Маслянице" кожний день сирного тижня мав свою назву: понеділок — зустріч; вівторок — загравання; середа — ласунка; четвер розгул, перелам; п'ятниця — тещині вечірки; субота — годенки зовиці (зовицині); неділя — прощання, цілувальник...

Але „Масляница" у росіян має цілком інший зміст, іншу форму: коли в Україні це є жіноче свято-звичай, то в Московщині — це свято всіх на рівних правах, особливо дорослих хлопців-парубків. Там традиційна їжа — „блини", а сама „Масляница" — це свято новоодружених. Головні розваги — це загальна пиятика; молодь і взагалі дорослі — грали в „городки", проводили „катанье", далі — гойдалка, льодяні гори, кінські „ристаліща", кулачні бої тощо. В Україні з цих

звичаїв нігде й жаден не відмічений, за винятком поминок померлих (усопших).

У кавказьких народів, зокрема у грузинів — сирний тиждень проводився весело: ходили мандрівні музиканти, грали в „чалики"; ходили в масках, передягалися в ріжний одяг і ходили вулицями з піснями та танцями.

І, взагалі, святкувала ці дні (масляної чи сирної неділі) вся Зах. Европа, а в давнину це весняне свято, свято Великого дня, проводилось у всіх народів — і Месопотамії, і в Єгипті, в Сирії, Асирії тощо. Але кожний нарід проводив це весняне свято на свій лад. Українська „колодка" має свої особливі національні форми та цілком відмінний від других зміст.

ДЕЩО ДО АНАЛІЗИ ЗВИЧАЮ — „КОЛОДКА"

1. Багато писано про „колодку", але остаточних висновків ніхто не дав: коли виникла „колодка"? Що вона визначала первісно, який її був основний зміст? Як вона переводилась? Що в дійсности визначає в цьому звичаєві слово-назва „колодка" — „колодій"? і т. д.

2. Погоджуюсь з думкою, що звичай „колодки" — це дуже стародавній, далеко дохристиянський, але не погоджуюсь з Снигирьовим, що це свято на честь поганського бога Велеса (Волоса) — „скотьего бога". У всьому цьому звичаєві українському нігде й спогаду немає ані про Велеса, ані про худобу-скот. Друге, у численних народів світу проводилось подібне свято — звичай Великого весняного дня, але у тих народів бога Велеса не було...

3. На деякі здогади наводить думка селянки Мотрі Федченко з Варви (Полтавщина); та вислів жінок на початку „колодки": „Вже дитя народилось"... А спогадана достойна жінка, Мотря Федченко, пояснювала мені так: селяни вважають, що найкраще коли діти народжуються взимку, цебто за 9 місяців від „колодки", що й припадає близько на грудень, чи січень. Жінки-матері зміцніють до весни, підростуть і діти й жінки зможуть працювати в господарстві. Та й є близьке до цього прислів'я: „На Обретення птиці обертаються до гнізда, а чоловік до жінки". Не берусь за-

певняти, що це саме так та що це загальна селянська думка, але думка близька до правди. Виходить, на думку М. Федченкової, що жінки чарували на „колодки", щоб діти народжувалися в бажаний період, та щоб дотримати високу мораль серед молоді.

4. Не можна заперечити, що в „колодці" є мотиви й еротичні, мотиви одруження... це підтверджується тим, що жінки чіпляли „колодку" тим, які повинні були одружитись, але не одружились, чіпляли „колодку" й батькам, діти яких були на порі, а не одружились. Чи не є „Колодка", як символ „Уз Гіменея", грецького античного бога шлюбу?

5. Проф. Сумцов висловив думку, що „колодка" — це символічна кара неодруженим парубкам, і певно бере початок від середньовіччя, коли провинців карали, забиваючи руки й ноги в колоди. Рівно ж у давнину московські царі забивали в колоду і рекрутів-новобранців до війська... Тоді всі боялися військової служби, бо вона тяглася 25 років, а тому й тікали... Звичай-свято „колодки" цілком жіночий, а жінкам ніколи ніг не забивали в колоди...

6. Цікавий початок „колодки": сповита „колодка немовлям", а пеленки для „колодки" брали від 2-3-х жінок-матерів, що мають саме в той час немовлят; і сповивач брали від немовляти... А такі дії були в давнину не що інше, як чарування (Магія).

7. Цікаво ще й те, що дії звичаю „колодки" спрямовані до неодружених та до бездітних, — можна здогадуватись, що в первісній основі „колодки" й була вся справа скерована до одруження молоді на порі та до народження дітей в певний бажаний період року — зимовий, як і додержання моралі серед молоді.

8. Звичай „чіпляти" чи „в'язати" колодку й дорослими жінками, й дівчатами парубкам, та звичай „купувати" та „віддавати колодку", а чи „колодія", напрошується думка, що в основі „колодки-колодія" лежить таки якийсь мітологічний образ своєрідного, чи близького образу античного грецького бога шлюбу — Гемінея, що накладав "узи шлюбу" — одруження на дозрілу молодь, та й другого бога, на зразок староримських звичаїв, — бога народження дітей.

З тисячолітнім часом мітологічні образи могли затертися, змінитися, а чи й просто забутися, а залишився лише звичай-традиції, мало кому зрозумілі.

9. Характерним явищем „колодки" — це соціяльна рівність: не розрізняють багатих, бідних, та людей з вищим соціяльним станом — усі брали рівну участь у „колодці", а це й є доказ, що „колодка" веде свій початок з безклясового суспільства.

10. Звичай „колодки" цікавий ще й тим, що в часі її переведення, чи святкування (на сиропусному тижні) — всі приходять до загальної згоди-злагоди; не спогадуються попередні кривди, чи сварки; люди в давнину справляли „колодку-колодія" мирно, лагідно, морально, без найменших бешкетів.

11. Характерним є і те, що свято-звичай цей започатковувався не в окремих хатах, а в громадському, сільському будинку (корчма мала тоді характер громадського будинка; тоді народніх чи інших громадських домів не було).

12. Особливість ще й та, що звичай-свято „колодки" — це загально сільський, громадський. Напрошується здогад про родовий лад.

13. Зважмо, що „верховодами колодки" не чоловіки, а ж і н к и, хоч участь беруть і чоловіки. Цей факт кидає нове проміння на цей звичай: тут цілковитий вияв М А Т Р І Я Р Х А Т У.

14. Не можна оминути й традиційних страв у сиропусному тижні, також і на балюваннях „колодчаних". Як традиційна страва з віків це в а р е н и к и з сиром. Нема хати в Україні, в якій не було б вареників на сирній неділі. Далі йдуть гречані оладки (млинці), але це не всюди, сир, капуста з олією, капусняк, „огірки" — розсіл огірковий, яєшня на маслі, сир із сметаною, різні каші, борщ з рибою, локшина на молоці та інші пісні страви, в розумінні не м'ясні.

Короткі висновки: У справі давності звичаю „колодки" — можна здогадуватись, що звичай цей існує з часів м а т р і я р х а т у, коли головою родини була жінка, а не чоловік. Це підтверджується кількома точками, зокрема тим, що

жінки до останнього часу керували „колодкою”, а чоловіки їм підкорялись.

Щодо ідейного змісту й спрямування, то, без найменшого сумніву, можемо сказати, що тут лежить ідея — **одруження, народження дітей в певний період року,** загальний мир та дотримання основних засад **м о р а л і.**

Зваживши на громадський характер свята-звичаю можна думати, що чимало є в „колодці” моментів з часу р о д о в о г о побуту, коли рід мусів дбати про одруження дорослої молоді, про приріст населення — членів роду, про народження дітей; в добі родового побуту справа одруження і народження мала велике значення. Правда, родом керував уже старший в роді — старійшина, мужчина, а не жінка, але тут, можливо, протягом віків, а навіть тисячоліть у звичаях родового побуту залишились і моменти матріярхату.

Разом треба відмітити й первісну віру наших пращурів, віру в душі покійників, бо саме на цьому тижні, та й перед цим протягом Великого посту, культ покійників, пошана їх — виступає досить яскраво („Родительська субота”).

Слово-назву „колодка”, як і „колодій” пояснити твердо й впевнено неможливо, бо й назви протягом віків затемнилися, а може й змінилися декілька разів, та чимало моментів „колодки” таки для нас не цілком ясні, але на „Узи Гіменея” — подібні.

Звичай „колодки” своїм ідейним спрямуванням, своїм змістом та формою — є відмінний від подібних святкувань-звичаїв інших народів, є звичай самобутній, і, хоч дехто твердить, що запозичений, — але таке твердження безпідставне й не доказане, не підтверджене.

Квітень 1960 р.

IV. ВЕРБА — ВЕРБНА НЕДІЛЯ - Вербниця

Пам'яті М. Грушевського:

> **„Не я б'ю, верба б'е:**
> **За тиждень Великдень.**
> **Будь здоровий, як вода;**
> **Будь багатий, як земля..."**
> (Брокгауз і Ефрон, т. V-й, кн. 10, ст. 843.)

Великдень — ВЕЛИКИЙ ДЕНЬ — ця тисячолітня назва існує до нашого сьогодні; тепер ця назва визначає християнське величне свято Воскресення Ісуса Христа. Між іншим, слово-назва ВЕЛИКДЕНЬ існує лише в українців та білорусів; у Польщі Wielkanoc, у москалів — Пасха.

...„З цілковитою певністю можна сказати, що весняне свято існувало вже у слов'ян-поганців (язичників) і тільки потім з ним збіглося свято Християнської Церкви.."
(Брокгауз і Ефрон, Енциклопедическій Словарь, том V-й А, книга 10, стр. 843, С-Петербург, 1892 г.)

Первісно Великдень — це було свято весняного сонця і природи, що віджила, відроджувалась після довгого зимового сну.

Тепер Великдень починається (після Великого посту) з Вербної неділі, коли в церкві на утрені освячують і роздають гілки верби (лози).

„Такі, скажімо, акти, як уживання новорозвиненої галузі (верба вербної християнської суботи — далеко старша, розуміється від християнства)."
(М. Грушевський, Історія української літератури, том I-й, стор. 174, Київ-Львів, 1923 р.)

Дерево-верба мало й має велике значення серед українського народу з предковічних часів. Верба певно була в давнину тотемом українського, а може й всеслов'янського народу, цебто, священним деревом, і має до цього часу численну символіку.

Верба в далекому історичному:

Верба відома з передтисячоліть і спогадується в Біблії. У Книзі Левіт XXIII, 40: Псалтир CXXXVI, 2; Книга Ієзекіля XVII, 5, та ще в інших багатьох місцях. Вавилонська верба спогадується в псальмі 136: „На вербах посередині його (Вавилону) повісили ми наші арфи. . ." Правда, на берегах Тигру й Єфрату верба не росте, а спогадані „вербіє" — це мабуть рід тополі, що там численно росте.

> . . .„Верба має велике значення в народніх повір'ях. Ще до прийняття християнства вербові гілки мали у слов'ян релігійне значення, — можливо тому, що прутики-гілки верби, перші оживають-розвиваються і дають пушисті-мохнаті котики. З вербовими гілками-прутиками пов'язані дуже стародавні звичаї та повір'я. Вони вважаються цілющим засобом проти багатьох недуг: хто проковтне кілька котиків, той забезпечить себе від лихоманки та горлової хвороби протягом року. Існували вірування, що свячена вербова гілка, кинута проти вітру — відводить бурю-громовицю; а кинута в полум'я пожежі зменшує руїницьку силу вогню і т. д."

(Брокгауз Ефрон, Енциклопедическій Словарь, том V-й, книга II, стр. 7, С-Петербург-Лейпциг, 1892 г.)

Вербна неділя — Вербниця

Верба прийнята, як символ, в християнстві. Ім'ям верби названа 6-та неділя Великого посту та 7-й тиждень цього ж посту, перед Великоднем — „Вербна неділя", „Вербний тиждень". Назва неділі одержана від спогадів, коли юдейський народ з гілками фінікової пальми, що носить назву „єрусалимської верби — іви", — зустрічав Ісуса Христа за шість днів до хресної смерти (Івана XII, 12, 13). На спогад цієї земної події Спасителя й названо 6-ту неділю Великого посту „Вербною", або „Вербницею".

На утрені (в містах України в суботу вечером, а по селах — у неділю вранці) в церквах освячується верба й роздається християнам. До верби приліплювали свічечки, світили їх і всю службу Божу стояли в церкві з вербовими гілками в руках.

По службі Божій розходились вірні по домах з гілками свяченої верби. З дуже давніх часів зберігся звичай, що один одного при зустрічі злегка пацає вербою з виговорюванням такої формули:

„Не я б'ю, верба б'є:
За тиждень Великдень!
Будь здоровий, як вода,
Будь багатий, як земля!"

(Брокгауз і Ефрон, Енц. Словник, том V-й, ст. 843, СПБ, 1892)

Або: „Не я б'ю, верба б'є:
За тиждень Великдень!
Не вмирай, не вмирай,
Великодня дожидай!"

(УМЕ — Є. Онацького, зошит 2-й, стор. 139, Буенос-Айрес, 1958.)

Або: „Не я б'ю, верба б'є,
За тиждень Великдень!
Недалечко — червоне яєчко!"

Були й інші численні редакції цієї формули, але зміст їх однаковий. На Поділлі, Київщині та в Галичині (в останній свячену вербу звуть „шуткою"), а на Поділлі (Камянеччина) — лозою, — вживають таку формулу:

„Будь великий, як верба,
А здоровий, як вода,
А багатий, як земля."

(Енциклопедія Українознавства, НТШ, том І-й, стор. 233, Мюнхен-Нью-Йорк, 1949.)

Пояснення, чому ця тисячолітня традиція бити вербою з приговорюванням відповідних формул зберіглася, та й зберігається в українськім суспільстві всюди, крім підневольної Совітської України, де всі звичаї тисячолітні, всі українські національні традиції заборонені, — пояснює проф. Є. Онацький в УМЕ:

...„Бити свяченою галузкою верби, що її в Галичині та Буковині звуть „шуткою" — звичай ще дохристиянський:

він має на меті передати тому, кого б'ють, творчої розбудженої енергії та здоров'я."

(Є. Онацький, Українська Мала Енциклопедія, книжка 2-га, стор. 139, Б-Айрес, 1958)

Символіка верби

З непам'ятних часів верба мала велике, а навіть глибоке значення у наших прапрадідів.

Прив.-доц. І. Лось каже, що верба мала особливе значення в далекому минулому в усіх слов'ян. Наші пращури, анти, ще з IV стор., в часах Великого переселення народів, оспівали вербу в своїх колядах, веснянках, купальських піснях тощо. (Коляди, веснянки, купальські пісні тощо, за дослідами наукових сил, — походять з часів антських — IV-VI сторіччя). З тих уламків, що до нас дійшли про вербу, ми з певністю можемо сказати, що дійсно верба була й є на сьогодні улюбленим українським деревом, що вважалось колись чародійним, романтичним, святим, чому й має таку численну символіку в минулому й сучасному:

1. Вербою б'ють, щоб здорові, веселі та багаті були; дітей, щоб сильні були, добре росли та сприйняли життєву силу весни;

2. Вербу святять у християнській церкві;

3. Вербу кладуть після свячення за образи, щоб охороняла хату від лихих сил;

4. Вербу садять на городі, коли принесуть з церкви на щастя молоді: коли верба прийметься — дівчина вийде заміж, а хлопець одружиться і будуть здорові;

5. Вербою на Юра виганяють худобу в поле, вперше на пасовисько, злегка торкаючись нею худоби, щоб здорова була, плідна, щоб у тілі була;

6. Вербою в давнину відводили грозові тучі — кивали свяченою вербою в бік хмар і відводили громи та град;

7. Вербу кидали в пожежу, чим зменшували, за їх віруванням, велику руїнницьку силу вогню;

8. Вербові котики, свячені, кидали в кашу, їли ту кашу в повній вірі, що через ті котики-базьки передасться людям сила весняної енергії на цілий рік;

9. З освяченою вербою, після повернення з церкви, обходили господарі бджільники, щоб бджоли роїлись; обходили обори та стайні й кошари, щоб худібка була здорова, плідна, щоб корови давали багато молока;

10. Ковтали котики ще по дорозі з церкви, щоб не було лихоманки, щоб горло не боліло;

11. Обсаджували криниці вербами, щоб забезпечити воду від лихих сил, щоб вода була „пригожа та здорова";

12. Обсаджували копанки-калабані, в яких прали своє шмаття-білизну, щоб уберегтися від хвороб, щоб вода очищалася;

13. Сухою торішньою свяченою вербою розпалювали піч під великодні баби-паски;

14. У багатьох місцевостях клали покійникові в домовину кусник свяченої верби;

15. У Лятичівському повіті, коли господар виїжджав у поле сіяти — брав 2-3 котики-базьки й запорпував серед ниви під час посіву, щоб скоро хліб проростав.

16. Свячену вербу клали в домовину бабі-повитусі, щоб мала чим відганяти потерчат.

Численні повір'я, численна символіка верби — збереглися частково й до цього часу.

Художні образи верби — в піснях, сказаннях, прислів'ях:

Неможливо в кількох рядках переказати про всю ту народню творчість про вербу, що є в нашій багатющій народній скарбниці створеній протягом тисячоліть.

Ми зупинимось лише на кількох творах. Видно в давнину, поруч чарівного **калиново-кленового** та НЕБЕСНОГО мосту — існував для молоді й чарівний **вербовий** міст. Відома веснянка-гаївка ВЕРБОВА ДОЩЕЧКА є не що інше, як далекий відгук того мосту:

...„Вербовая дощечка лежала, лежала,
По ній ми дівонька бігала, бігала,
На оба бочейки взирала, взирала,
Та відкіля вітройко повійне, повійне,
Відтіля миленький приїде, приїде... і т. д.

Другий варіянт:

„Вербовая дощечка, дощечка,
Ходить по ній Насточка, Насточка.
. . . .
На всі боки леліє, леліє,
Відкіль милий приїде, приїде...

Отже, ВЕРБОВАЯ ДОЩЕЧКА — це той чарівний міст, по якому милий прибуде, а принесе його інша сила — „вітройко". Тут ми вбачаємо магічні дії дівчини заглянути в своє майбутнє, причарувати й викликати милого, доброго, ласкавого, ніжного мужа, люб'ячого батька, дбайливого господаря. (Див. 2-й том „Український Рік", ст. 114-117). Ця веснянка просякнута анімістичним світоглядом і цілковитою вірою в чарівний вербовий міст, міст кохання, любові, одруження... Тут віра в силу природи, що природа — вода, вітер і вербовий міст — з'єднають долю дівчини, пришлють їй милого. Потебня вважає, що вербова дощечка заступає кладку, чи міст, що по ньому дівчина переходить символічно від дівочого життя до життя родинного.

„Потебня (вважає) здогадується, також, що в основі цього значення — міст — лежить — ще давніше, мітологічне — значення неба, що по ньому ходить сонце..."

Верба широко виспівана як у стародавніх, так і в пізніших піснях, а головне, символічно порівняна та поєднана з дівчиною, з її думами-мріями, з її журбою, красою, з її глибоким чуттям, тугою, надією, а інколи й розлукою...

Деякі мотиви в піснях про вербу:

Відображення туги дівочої; її важка доля:

„На городі верба рясна...
Там стояла дівка красна.
Хорошая та вродлива,
Її доля нещаслива..."

Туга за милим:

„В кінці греблі шумлять верби,
Що я насадила...
Нема того козаченька,
Що я полюбила..."

Розлука з милим:

„Висока верба, тонка галузка
Зелений лист пускає;
Велика люба, тяжка розлука
Серденько уриває..."

Лиха доля:

„Ой, вербо, вербо,
Де ти росла,
Що твоє листячко
Вода знесла?

Ой знесла, знесла
Тиха вода...
А я молода,
Як ягода.

А я молода,
Як ягода,
Не піду заміж
За рік, за два.

А піду заміж
Аж за п'ятого,
За того п'яницю
Проклятого..."

Суджена доля парубоча:

„Не стій, вербо, над водою,
Рано-рано!
Не стій, вербо, над водою,
Та ранесенько!

Розвий, вербо, сімсот квіток,
Рано-рано!
Розвий, вербо, сімсот квіток,
Та ранесенько!

Що всім хлопцям по квітонці,
Рано-рано!
Що всім хлопцям по квітонці,
Та ранесенько!

Тільки Грицеві нема квітки,
Рано-рано!
Бо Грицева квітка,
То Ганнуся дівка.

Молодеча вибуялість:

„Ой під вербою, під зеленою, добрий вечір!
Стояла рада, хлопців громада, добрий вечір!..

Про долю вдовиної дочки:

„Стоїть верба над водою,
Хитає собою,
Ей, хто візьме дівча вдови,
Зостанеть бідою...”

Дуже добре подав проф. Євген Онацький про вербу образи та символіку в своїй „Українській Малій Енциклопедії”, книга 2-га, стор. 138-139. Вважаю за доцільне подати це для повноти:

„ВЕРБА. — улюблене дерево українських народніх пісень, в яких воно виступає з незвичайно багатою символікою. Як ідеалізоване дерево, воно вкрите „золотою корою” і має силу розвинути сімсот квіток, себто віток, що символізують численний рід:

(А у нашого господаря) Золота верба,
А на тій вербі золота кора,
А на тій вербі рожеві квіти.
Ой то не верба — Йванкова жена,
Ой то не квіти — то Йванкові діти...

Це так у коляді, а ось у весільній пісні:

Да стоїть верба не рік, не два.
Не стій, вербо, розвивайся,
Розвий собі сімсот квіток,
Сімсот квіток і чотири;
Всім боярам по квіточці.
Усім дружкам по квіточці:
Андрієчку нема квітки —
Андрієчку квітка —
— Марусенька дівка...

Символізує верба рід і в замовляннях, де сімсот коренів мають те саме значення, що й сімсот квіток: „Під сонцем, під жорстоким, і під лісом, під чорним, під високим, там стоїть верба; під тією вербою сімсот коренів, а на тій вербі сімсот канатів, а на тих канатах сидить цар Хан і цариця Ханиця...”

В цьому замовлянні виступає верба як символ предвічного всесвітнього дерева, що служить житлом **для** істот, які мають „силу на весь світ.”

Зрештою, як указував Дикарев, верба в замовляннях зустрічається далеко рідше від дуба, другого ідеального дерева української народньої творчости, бо верба належить царству світла, сонця, а дуб — темряви, ночі.

Від символізації верби, як ідеального дерева та поетичного образу всього роду, народня символіка переходить до верби, як символу матері та замужньої жінки, як то ми вже бачили в колядці про „Золоту вербу”: „Ой то не верба — Йванова жена...” Ось ще один приклад, де верба — замужня жінка, та ще й зажурена:

Ой, ти вербо кудрявая, хто тобі кудрі повив?
— Повила мені суха лоза, бистра вода, що хвилю б’є...

Кажуть люди — мій муж не п’є:
Як світає — до коршми йде;
Як смеркає — із коршми йде.

Виступає верба й як символ зажуреної дівчини. Обвислі віти віддають образ суму:

Ісхилилась верба з верха до кореня,
Схилилась Марися через стіл до матінки:
На стіл головоньку клонить,
Під стіл слізоньки ронить...

Складну символіку верби-дівчини знаходимо в іншій пісні:

Ой, не стій, вербо, над водою,
Не пускай гілля по Дунаю,
Ой Дунай — море розливає,
І день і ніч прибуває
Та з верби корінь підмиває,
Із верху вершок усихає.
Ой, стань собі, вербо, на риночку
У хрещатому барвіночку,
У запашному васильочку...

Щоб зрозуміти цю символіку, треба пам’ятати, що стояти, чи ходити, над водою — значить залицятися, любити; пускати гілля — розвиватися — виходити заміж; розлив — горе; сохнути — підупадати (тут асоціяція з сухотами); ходити в барвіночку та в васильочку,

себто в вінку — бути дівчиною, — отже, в цій пісні в дуже гарній символічній формі висловлено дівчині пораду, не виходити заміж, бо те замужество принесе горе й хворобу, а залишитися далі в вінку дівчиною.

Зустрічається символіка верби-дівчини і без забарвлення сумом:

Стоїть верба над водою,
Розпустила гілля, —
Убирайся, дівчинонько,
Днесь твоє весілля...

Те саме бачимо й у приповідках:

„Дівчина, як верба: де посадиш, там прийметься", — бо дівчина, виходячи заміж, переходить в іншу родину й там зникає. (Іван Франко, „Приповідки").

Проте служить верба й символом суму взагалі:

Висока верба, висока верба
Широкий лист пускає,
Велика любов, тяжка розлука —
Серденько зниває...

Як символ суму, вербу садять на могилках: „До весняного Миколи не можна купатися, бо з чоловіка верба виросте", — себто, він захворіє, помре, його поховають, а на його гробі посадять вербу, — все це символічно висловлено в двох словах. На Буковині до труни кладуть вербові прутики, на які звичайно й лягає тіло покійника. (Записки Юго-Зап. Отд. II, 351).

Від символізації верби, як ідеального споконвічного дерева, що на ньому перебувають надприродні істоти, український народ переходить до уявлення верби, як неба, що тримає на собі сонце:

Ой, вербо, вербо, вербице,
Чого на море нависла?
Під тую вербу стежечка,
Туди ішла дівочка
Да несла золото в приполі,
Да розсипала на морі...

Потебня вказав на паралелі цієї пісні в латинських піснях, де „сонце плете віночок, сидячи на вербі"... Коли діти просять у піст скоромного, їм відповідають: „Бозя на вербу взяла", а іноді: „Бозя на небо взяла".

Поширена була й приповідка: „Були на масниці вареники, да в піст на вербу повтікали." (Дикарев, „Твори", ст. 4).

Казали також, що дітей знаходять „на вербі". (Мат. у. е. НТШ, VIII, 32).

Іноді верба символізує небо, що тримає на собі сонце, як от у загадці: „Стоїть верба — посеред села, розпустила гілля на все Поділля."

Український народ не міг не помітити, що верба дуже швидко росте, і використав це в своїх магічних обрядах. Так, баба, скупавши породілю, клала в воду галузки верби, мила в тій воді руки собі й поліжниці, примовляючи: „Як верба росте швидко, щоб так і дитина росла швиденько".

(„Первісне Громадянство", Київ, 1926 р., 1-81).

На Буковині діти їли свячену вербу (себто базьки з верби) — „щоб рости скоро, як верба." (Зап. Ю.-З. Отд. II, 384). У Галичині казали: „Щоб волосся у дівчини росло швидко, треба її острижене волосся класти в розсоху вербу". (Мат. у. е. НТШ, V, 6).

Верба не дає жадного плоду. Тому вона стала символом неплідності. „Грушки на вербі" — це небувальщина, вигадка. „У нього на вербі грушки ростуть", — кажуть про людину, що оповідає неймовірні речі. Сюди ж відноситься й приповідка: „Гарбуза наїсися, на вербу подивися, то зараз і знову будеш голодний." Проте, „ховатися під вербами", що дають добрий, але небезпечний захисток, значить вести розпусне життя. Тому верба робиться і символом небезпечного, чи незаконного кохання. Тому й Шевченко писав: „Не стояла б до півночі з милим під вербою. . ."

„Суха верба" — місце побуту нечистого, загалом — нечисте місце, бо трудно вербі — хіба з допомогою нечистого — всохнути. Тому в Галичині кажуть: „Дві речі Бог дав бідним — картоплю та вербу", бо верба, що росте по всіх усюдах, дає бідному паливо (Ів. Франко, „Приповідки", I, 130). Смерть верби — втручання нечистого, тому й кажуть: „Відчепися від мене, а чепися сухої верби", себто, властиво: „Іди до чорта!" „Іди до біса!" (Франко, „Приповідки", I, 211)

Зате свячена верба — охорона від нечистої сили.

Святять її в вербну суботу, а потім частину бережуть у хаті, під образами, на всякий випадок, а також, як писав проф. Сумцов — „від відьом"; частину ж садять на городі: хто посвячену вербу має, ним самим посаджену, той при кінці віку може на ній спастися: ото, як стануть ганятися за ним ріжні демони, щоб повернути його на свою власть, так він на неї влізе й сидітиме, й його ніхто не може чіпнути..." (Дикарев, „Посм. писання", 1903 р. стр. 58.)

Дівчата на виданні, посадивши свячену вербу, дуже її пильнують: якщо верба прийметься, дівчина ще того року віддасться. (Андрієвський, „Звичаї і обряди", ст. 32, 1941 рік)"...

(Проф. Є. Онацький, Українська Мала Енциклопедія, книга 2-га, ст. 138-139, Буенос Айрес, 1958 р.)

Вірування в силу верби в литовців:

Верба в стародавній Литві вважалася богинею чародійства й бездітні селяни приносили їй молитви й жертви, щоб вона обдарувала їх дітьми. (Брокгауз и Ефрон, Енцикл. Словарь, том VI-й, кн. II, стор. 7, СПБ-Лейпциг, 1892)

Леґенда про Блинду:

В Литві існувала стародавня леґенда про жінку Блинду, яка народжувала дітей з усіх частин свого тіла. Земля позаздрила Блинді й раз, коли Блинда застрягла в болоті, міцно охопила її ноги й Блинда перетворилась у вербу.

Леґенда має в основі поетично подати дивну життєву силу верби, що навіть кожна її гілочка, посаджена в землю, проростає окремим деревом.

В українськім фолкльорі є численні й цікаві леґенди про вербу, про її чарівні властивості, про її чудодійну силу, цілющі та надприродні властивості захищати людину від лихих сил, зупиняти навіть стихійні лиха, що можуть пошкодити людині; властивості верби найголовніші — це ті, що на вербі оселюються духи-душі покійників, які, за стародавніми віруваннями наших пращурів, оселялися та й жили в лісі. Тому ліс у давнину був у дуже великій пошані в наших

пращурів, та й у численних народів світу були священні гаї. А так як верба раніше всіх дерев розвивається, то й перша пошана на весні припадає на її честь разом з пошаною **душ-духів покійників.** Нам ясно стає, коли ми спогадаємо свято „Гонити Шуляка", „Оборювання села" в часі великого помірку (холери, чуми тощо), хресні ходи на ниви, освячення криниць та інше — усе це діялось із свяченою вербою, бо на ній душі покійників, бо на ній добрі духи й вони оберігали людей, вони відганяли лихі сили.

Квітень 1960 року.

V. ЧИСТИЙ — БІЛИЙ

(Жильний, Страсний, Вербний) тиждень

Пам'яті Ів. Нечуй-Левицького

...„У ці дні клопоти в самім розпалі: жінки так зайняті, що не вистачає часу й заснути; вночі й удень — праця; паски печуть, поросята. А поки ще начинки заготовить! Там писанки пишуть, крашанки красять; дивись і витирати пора. А там... не оглянулась, а вже й Христа дочиталися. Хапайся-хапайся! Пора вже святити... Боже, Боже! Отут-то колотні, яка не вправилась абощо... (А. Свидницький. „Великдень у подолян", Твори, стор. 415, Київ, 1958 р.)

Останній тиждень перед Великоднем носить декілька назов: Білий, Жильний, Чистий та Вербний, в Галичині — Вербний або Шутковий. Чистим називали цей тиждень в давнину, бо протягом цього тижня очищали вогнем та водою хату, господарство, рід, а пізніше — село; все господарство повинно було очиститись перед Великим днем від усякої нечисті, від лихих сил, від бруду, від зимової луди. Хата мусіла бути очищена, вимазана-вибілена; всі лавки, столи, начиння — випарене, вимите; білизна — попрана до останньої ганчірки.

Хліви, комори, обори, стайні, кошари, подвір'я, клуня (стодола) — все прибиралось, всюди виміталось, чистилось, упорядковувалось після зими; „чистителями й святителями" — вогнем і водою, ізганялось усе лихе, недобре...

Усі дні чистого тижня були зайняті, робота розподілена так, щоб до Великодня головні праці в полі та городі до четверга — були закінчені.

Понеділок

Уранці мати будила доню, коли така була, милися сами й починали „водою" очищати хату — білили стелю, стіни, піч, вимазували у печі, в челюстах, на припічку, та долівку вимазували жовтою глинкою, а підводили червоною навколо. Далі мили стіл, лави, мисник, сволок, гради, вікна, двері, одвірки. Решту часу витрачали на працю в городі. Деякі го-

родні рослини мусіли бути до великого четверга посіяні, грядки впорядковані.

Господар основне мусів до великого четверга закінчити з головними польовими роботами. Так проходив понеділок чистого тижня.

Вівторок

У господині цей день був зайнятий „по вуха". Усе, що тільки було в хаті, до останньої ганчірки, мусіло бути випране, висушене й покачане. Після прання господиня продовжувала роботу в городі.

Господар працював у полі, а коли був час — готував сухі дрова „під паску", прибирав обори, стайні, кошари та хліви.

Господиня вже з вівтірка готувала, відбирала яєчка для фарбування (крашення). Писанки ж писали дівчата, коли були такі в родині, та господині; коли ж не було в родині дівчат, то писала сама господиня; викінчувались писанки в перших три дні чистого тижня.

Середа

Господиня продовжувала роботу попередніх двох днів — закінчувала з садженням города, мащінням хати всередині й зовні, пранням тощо. З середи готувала для свячення паски та взагалі святочне; готувала святочну білизну та одяг для всієї родини.

Господар закінчував працю в полі, а по закінченні — прибирав, робив лад на подвір'ї, в клуні, коморі, на дровітні, в возовні — всюди.

Страсний четвер

До чистого, чи жильного четверга господарі мусіли закінчити з важкою працею в полі, городі; з побілкою хати, пранням тощо, бо вже казали, що з четверга, „свята надходять" і початок великодніх свят вважали з четверга.

А. Свидницький у своїй праці: „Великдень у подолян", в доповненні й виправленні етнографічної праці етнографа Шейковского, каже:

... „Прослідкуєм це, скільки можливо. Почнемо з жильного (великого) четверга, — він близький до Велико-

дня, а ми про Великдень і говоримо". (А. Свидницький „Великдень у подолян", Твори, стор. 412, Київ, 1958 р.)

До полудня у чистий четвер закінчують усі важкі роботи в хаті й надворі. Господині зранку закінчують білити (мастити) хату зовні, вимащують призьбу жовтою глинкою, підводять — червоною, а стіни — білою.

Після полудня господиня вже порядкує в хаті та в сінях. У хаті: закладає рушники за образи, заквітчує васильками, ласкавцями та кудрявцями; розвішує рушники на кілках на стінах, розмальовує комин, а в деяких місцевостях — і стіни.

Отже, до обіду в четвер уже не працюють ані в полі, ані на городі. Не можна рушати землі, „щоб не присипати душу".

У четвер господар з допомогою господині готує „т р і й ц ю", та сучать свічки. Для цього розігрівається віск у челюстах, розминається на блин. Господиня тримає ґнота, а господар руками розкачує, чи краще сказати викачує свічку за свічкою. Найбільші й найдовші свічки воскові „викачують" для „трійці". Решту свічок „викачують" розміром менші, але з розрахунком, щоб з ними простояти на „Страстях", та в п'ятницю на Плащаниці й щоб ще залишились, як „громничні".

Т р і й ц я готувалась у деяких місцевостях перед Водохрищами, в інших перед Спасом, Днем урожаю, але в більшості трійця готувалась у чистий четвер. У передхристиянські часи трійця готувалась у день Мертвецького чи Навського Великодня, що тепер збігається з страсним четвергом. Готувалась трійця так: сукали три великих (грубих і довгих) свічки. Ці свічки вкладали в китицю сухих „маковейських", „купальських" та „зеленосвятських" квітів-зілля. Склад квітів: васильки, матошник, кудрявці, цвіклушка, ягоди калини, ласкавці, квіти польові й лісові. З цією трійцею господар стояв з засвіченими свічками на Страстях, на Плащаниці й на Великодній утрені. Але трійцю мали лише ті господарі, які мали пасіку, і свічки для трійці сукали лише з воску власної пасіки.

Як пояснювали мені старі дідусі й бабусі, трійця мала чарівні властивості: хто мав трійцю, той мав багато роїв, меду й воску; хто мав трійцю — відводив нею від нив град і ту-

чу; хто мав трійцю — відганяв лихі сили, а навіть і смерть заворожував. Три свічки визначали: одна на пошану сонцю, друга — покійникам, а третя — на щастя і здоров'я всім живим. Але другі пояснювали, що одна свічка знаменувала небо й сонце, друга — землю і воду з її рослинами і тваринним світом, а третя — повітря з птицями й вирієм...

З прийняттям християнства трійця знаменувала св. Тройцю.

Традиційна праця господинь у Чистий четвер:

У чистий четвер до схід сонця матері купають малих дітей, щоб були здорові, щоб відмити й заворожити недугу та смерть, бо й „ворон у цей день купає своїх воронят", а живуть ворони сотні літ.

...„В жильний четвер купаються від чорної хвороби"... (А Свидницький, Твори. Великдень у подолян, стор. 413, Київ, 1958).

Обід у цей день короткий, бо головне в цей вечір — це вечеря, яка відбувається після Страстей, пізно, уночі.

Головне в четвер це те, що остаточно закінчують писати писанки та починають пекти баби — жовті високоздобні паски та готують дещо вже на посвячення, в цім складі — сіль. Увесь піст, починаючи з першого тижня, господиня чи господар викидає на гору хати щочетверга по поліну для паски. Сьогодні ті дрова з горища здіймають, кладуть у піч з галузкою свяченої верби, минулорічної, і напалюють піч на перші паски. В городі по обіді праця припинена аж до після провідного тижня.

Баби

...„Особливо ж у значній кількості і ріжноманітних видах (ґатунках) баби випікаються в Польщі й Малоросії (Україні) за звичаєм на Великдень: вони мають велике значення в сервіровці (приналежності) великоднього стола... нараховують до сорока ріжних сортів баб, з них найбільше вживані — баби шафранні й хлібні..."

(Брокгауз й Ефрон. Енциклопедическій Словарь, том 2-й; книга 4-та, стор. 590, С-Петербург, 1891.)

В Україні на Великдень печуть високоздобні й різноманітні б а б и. Їх випікають у спеціяльних формах та ринках, високі бувають часто до метра. В баби кладуть 60-120 жовтків з яєчок, масло, цукор, пахощі різні, ллють ром. Місять та „вибивають" баби 1-2 години.

Крім бабок в Україні випікають іще кілька сортів пасок. Також здобне тісто, але інші способи випечки та менше дається пахощів, жовтків та масла. Паски розрізняють: баби — жовті, білі та чорні. Старенькі бабусі, як Лукія Гаврилюк з Лисогори, Ярина Филимонова та й інші, пояснювали мені: баби жовті — це с о н ц ю, білі паски — це покійникам, а чорні — господарям, взагалі людям. Інші, також старенькі, пояснення давали таке: жовті баби — небу, сонцю; білі, пахучі, здобні — повітрю, щоб не приносило лиха та смерти; чорні, разові, з корінням та пахощами — родючій з е м л і.

Господиня для випечення пасок за кілька днів вимивала хлібну діжу (правда, баби розчинялись у ночвах, чи великій макітрі), викурювала зіллям з трійці, висушувала й „учиняла" з певними молитвами та висловлюванням певних формул. Баби випікались у четвер; білі паски — в п'ятницю, а чорні — в суботу. Піч на паски напалювалась тими дровами, що збирались по поліну протягом Великого посту четвергами. До розпалювання печі під паски, клали невеличкі куски свяченої верби. В давнину розпалювали піч під паски живим вогнем, а в п'ятницю та суботу — запалювали з страсної свічки. Коли тісто сходить у ринках, чи формах — у хаті мусить бути цілковита тиша. Тому з хати виряджалися всі, крім господині та малих дітей, яким суворо наказувалось не розмовляти й до бабок не заглядати.

Баби господиня саджала в піч дуже обережно, щоб не струсити тіста, щоб баби не „сіли". Коли саджали баби в піч, господиня виговорювала стародавні формули. Мені ті формули, спогадані вище, бабусі переказували. Точного змісту я не пригадаю, але в основному то були такі: „Свята паско, будь велична і красна, як сонце, бо сонцю тебе печемо. Хай усі (перераховує всю свою родину, всіх членів родини), коли живі, будуть здорові. Щоб діти так швидко й красно росли, як ростеш ти. Світи нам, паско, як світить сонце святе; щоб

хліб на ниві був такий багатий, величний, як ти велична...”

Коли саджали в п'ятницю білі паски, на пошану й у дар покійникам, то промовляли близько так (оскільки пригадаю): „Хай будуть праведні душечки чисті й святі, як чиста, свята й велична ця паска... Щоб було вам так відрадно там, як паскам у печі. Вам, родителі наші, ці паски печемо, шануємо вас, а ви допомагайте нам... Хай раювання вам буде так прекрасне, як цим паскам у печі...”

Коли саджала чорну паску (разові паляниці), господиня висловлювала пошану землі-матінці, а людям, усім живим, усій худібці — коровам, коням, вівцям, птиці — бажала здоров'я і всякого добра... Щоб урожай був багатий, щоб не було грому-бурі і т.д.”

Виймаючи з печі, господиня також виговорювала певні формули й молитви. Баби качали. З роками всі ті формули забуті, та й не всюди дотримувались печення трьох видів пасок.

Пізніш паски оздоблювали різними птицями, баранчиками, тригверами, хрестами тощо.

Ясно, що випікання високоздобних бабок та пасок, мазурків та іншого такого роду печива — це продукт пізніших часів, бо ж у давнину не було ані петльованої муки, ані всіх тих пахощів, ані тих різноманітних приписів до печива...

Про „Страсть”, вогні та інші звичаї великого четверга подано в розділі V-VII під назвою „Мертвецький Великдень”. Я зупинюся лише на звичаях „гонити смерть” у день Великого четверга.

> ...„Сьому відповідають такі ж колективні закляття мороза, зими і с м е р т и (розрядка С. К.), що виголошувались очевидно паралельно з очищенням землі о г н е м від усякої нечистоти, що відбувались при тім — і заховались у практиках різдвяних-новорічних, **в огнях в е л и к о г о четверга** і великодньої ночі та в ріжних обрядах очищення. На жаль, самі закляття звісні тільки в недосить певних варіянтах...” Див. Розділ XX.

Без сумніву, що в давнину був цільний ритуал у цей день проганяти смерть, але ми не знаємо повністю того, бо до нас дійшли лише уламки, окремі фрагменти четверга перед Ве-

ликим днем. Як доповнення цієї точки, спогадаймо „Гонити шуляка”, що я подав у IV-му томі повніше.

Страсна вечеря

> ..."...у великий четвер, який інколи називається чистим, увечорі люди справляють щось подібне до вілії, (Багатої куті)" (Брокгауз і Ефрон, Энциклопедическій Словарь, том V-А, кн. 10, стор. 843, С-Петербург, 1892).

Після Страстей повертаються всі додому й сідають за урочисту вечерю. Страсна вечеря в минулому була подібна до „тайної вечері” — куті. Які саме були традиційні страви, трудно нині сказати, але чимало старенських бабусів оповідали, що традиційними стравами на страсній вечері були близько такі: кутя з медом і маком, узвар, вареники з сушеними сливами, вишнями-черешнями, капусняк, риба.

(Розповідали: старенькі — віком понад 90 р., — бабусі — Ярина Харчук з Зарванець, Ялина Марчук з с. Якушинець та Лукія Гаврилюк з Лисогори, Поділля.)

Судячи з урочистості та страв, припускаємо, що вечеря на пошану покійників вважалася з покійниками разом, що справляли саме в цей день свій Великдень.

Старенькі бабусі та жінки, в яких померли діти, — постять цілком від страсної вечері до розговіння.

> ...„Від обіду в четвер до розговіння старенькі бабусі нічого не їдять, цебто нічого зовсім і в рот не беруть...”

> (А. Свидницький. Твори. „Великдень у подолян”, ст. 415, Київ, 1958 р.)

Чимало леґенд стародавніх у справі четверга перед Великим днем та леґенд — сказань апокрифічних про Христа, Юду, про природу тощо. Стародавні леґенди надзвичайно цінні тим, що проливають світ на систему нашої стародавньої дохристиянської культури, від якої ми маємо лише уламки, окремі фрагменти в той час, як релігія, віра кожного народу має певну систему, послідовність і зв'язок.

> ..."...варто було б дошукатися тієї загальної точки, з якої, як із клубка, розвиваються всі свята. Такий початковий пункт намірено, вмисне мусить бути й є на-

справді; тому, що народні свята — залишки релігії наших предків, і не могли бути натикані в році, як тички в городі, без всякого зв'язку між собою. В іншому випадку, релігія наших предків була би непослідовною. Такої недостачі не може бути в релігіях, як творчості цілого народу. І насправді, народні свята так тісно в'яжуться одне з другим, проходять суцільний рік у такій суворій послідовності." (Там же, стор. 411.)

Чимало різних вірувань пов'язано з великим четвергом, що в більшості є рештки далеко дохристиянських вірувань:

1. Купання дітей до світу, щоб прогнати смерть, хвороби, щоб здорові були;

2. Віра в четвергове купання, як лікування від чорної хвороби;

3. Дівчата мусять скочити у воду з одежою, а в крайньому випадку — вмитися, щоб набути красу й здоров'я;

4. Вірування, що покійники не вийшли з роду й родини, а перебувають далі в роді.

5. Вірування в очисні вогні, вірування в чарівні властивості трійці та страсної „громничної" свічки;

6. Вірування, що в жильний четвер можна закляттям відігнати смерть та недугу;

7. Вірування, що в жильний четвер можна побачити й унешкодити відьму;

8. Вірування, що за паску-бабу, присвячену сонцю, — сонце подасть життя й здоров'я всім членам родини, називаючи їх поіменно;

9. „Як у великий четвер пряде й тими нитками шиє кошелю, то грім заб'є, як у тій кошелі ходитиме." (о. Іван Буґера, Звичаї та вірування Лемківщини).

10. „Як паску виймуть з п'єцу, то саджьиют потім ноги в пец, аби сьи по ногах нич не чинило, аби здорові були. І руки також саджьиют у пец, аби сьи не сідали, і аби сьи задерки не робили."

„Як баба пече паску, і паска западе, то вмре до другого року". (Лепкий: Зоря, 1887, 131; 1890, 151 — Я. Пастернак, Звичаї та вірування в с. Заболках, Жовківського повіту).

Як бачимо, в страсний чи великий четвер є чимало вірувань, сказань, леґенд, які наочно показують далекий дохрис-

тиянський світогляд — культ покійників, віра, що вони й далі залишаються в роді та родині, не гублять зв'язку та є опікунами свого роду родини; значний вияв і анімістичного світогляду, а далі двовір'я та християнський світогляд.

Багато цінного можна взяти з звичаїв та традицій великого четверга для дослідження дохристиянської та первісної культури наших пращурів.

Велика п'ятниця

У Велику п'ятницю день поділено на дві частини: до Плащаниці й після. У велику п'ятницю замовкають дзвони, лише в деяких місцевостях існували в той час „клепала" — били в дерев'яну, чи залізну дошку замість дзвонів...

У хаті говорили тихо; не можна було лаятись, чи говорити недоречних слів; не можна в той день сердитись, комусь докоряти.

Ніхто, крім малих дітей, не їв до Плащаниці. Особливого й обіду не було в цей день. Важка праця в господарстві та в хаті закінчена ще в четвер.

У п'ятницю до Плащаниці господар продовжував наводити в господарстві лад, біля худоби, в пасіці, в садку. Господиня пекла білі паски, подібно, як і в четвер баби. Поралася біля м'ясив: готувала ковбаси, шинку, порала порося; пекла коржі й товкла їх на муку на начинку поросяти та поріб'я. В таких клопотах проходив день у господині. Під вечір усі йшли на Плащаницю. Як і на Страстях, церква переповнювалась на Плащаницю людьми. Мовчазні, понурі, стомлені після кропітких робіт, — стоять усі в церкві й слухають уважно „Плач Богородиці", Євангелії та взагалі спокійно вистоюють усю сумну службу.

Після Плащаниці повертаються додому, злегка перекусять-поїдять і продовжують господині свою попередню роботу. Але, ані шити, ні прясти, ні прати, чи білити вже не можна. Господарю не можна нічого тесати, чи рубати.

„У Велику п'ятницю невільно дивитись до люстра..."
„Як у Велику п'ятницю падає дощ, то буде сухий рік..."
(о. І. Бугера. Звичаї та вірування Лемківщини", Львів, 1939 р.)

Велика субота

1. Господиня пече чорні паски (паляниці).

2. Після паляниць засуває в піч пекти поросятко, шинку, ковбаси, та поріб'я.

3. В гарячу піч засуває писанки запекти, а вийнявши обтирає сухою шматкою, яка набуває чарівних і цілющих властивостей, нею відкурюють бешиху тощо.

4. Господар найчастіше красить крашанки; коли господар зайнятий, то це робить господиня.

5. Варяться яєчка на посвячення, потім обирають шкаралупи й пускають на воду до рахманів, або викидають на дах хати.

Разом з господарем сучать свічки до паски та на стіл, одну світять під час розговіння, а також вона горить і уночі.

7. Готує всю білизну святкову для родини.

8. Разом з господарем готує „дору" — все для посвячіння. А святять таке: паски, з житнього хліба цілушку; обирані яєчка по кількості членів родини; крашанки та писанки; сирну паску; масло; сало; ковбасу, порося, шинку, поріб'я, пшоно, сіль, хрін, ніж, голку.

До пізньої ночі клопочуться господині, готуючись до Великодня.

Увечорі світять лямпадку та свічку в хаті. Спати дорослим у цю ніч не можна. Молодь іде до церкви до вогнів, або слухати, а чи й читати „діяння". Багато-багато леґенд існує про передвеликодню ніч, про великий четвер, велику п'ятницю та велику суботу. Багато ріжних вірувань пов'язано з чистим тижнем, зокрема з останніми трьома днями цього тижня.

VI. МЕРТВЕЦЬКИЙ (НАВСЬКИЙ) ВЕЛИКДЕНЬ

Пам'яті Гр. Квітки-Основ'яненка

З-перед віків зберіглись у нас окремі звичаї та вірування; деякі з них християнізувались до непізнання, інші затемнились, а чимало зовсім безслідно зникли. До цікавих звичаїв, що частково зберіглися у нас, зливщись до деякої міри з християнством, — треба пригадати звичаї та вірування великого четверга.

> ...„Переходячи до великодньої трапези померщим, годиться піднести насамперід, що вона відбувається окремо від першого, весняного дня мерців, „навського великодня", що припадає то на четвер на страснім тижні („білім, або чистім"), то на четвер великодній..." (М. Грушевський, Історія української літератури, том І-й стор. 180, Київ-Львів, 1923 р.)

У первісній вірі наших далеких предків (пращурів) в душі-духи, культу померлих, було переконання, що перед Великим днем — Великоднем, чільним тоді святом весни-весняного сонця, коли оживає після довгого зимового сну вся природа, то й покійники — їх душі, — виходять із землі, а чи приходять по „небесному чарівному мосту" з вирію в свої „весі" (села), і, за три дні до Великодня, справляють уночі свій „Мертвецький", чи „Навський Великдень". З прийняттям християнства, в „жильний", „вербний", чи „чистий", а тепер називають страсний четвер — увечорі відправляються Страсті Господні. По закінченні „Страстей", коли всі люди залишали церкву, тоді збиралися покійники з своїм покійним священиком та дяком і в церкві відправляли до третіх півнів свій „Мертвецький Великдень". Таке повір'я зберіглося іще до початку XX сторіччя.

> ...„Страсний четвер, званий на Покутті „Жильним Великоднем", у Сх. Україні „навським, або мертвецьким Великоднем" пов'язаний з культом померлих, що тоді сходяться вночі до церкви на службу Божу. Тоді діти „гріють діда" й збирають на Гуцульщині „кукуци" за

померлі душі. . ." (Енциклопедія Українознавства, НТШ, том І-й, стор. 233, Мюнхен-Нью-Йорк, 1949).

У давнину, а навіть іще в XVI-XVII сторіччі молодь у ніч великого четверга розкладала в о г н і. Цим вогням надавали значення о ч и с н и х; а так як вода й вогонь в давнину були головними „чистителями і святителями", то й при зустрічі Великого дня весни та весняного сонця, цими вогнями очищали „весі", поля, ліси, води й луки, — куди лише досягала заграва цих вогнів. Вірили в давнину, що вся місцевість, люди й худоба очиститься від усього лихого; що вогні проженуть злі сили, смерть, хвороби-недуги; що вогні очистять землю, чим викличуть високий урожай, добрий приплід худоби, здоров'я худобі й людям; що вогнями умилостивлять життєдайне сонце й Деметру-землю. І друге значення надавали вогням великого четверга — освітити, щоб покійникам видно було, умилостивити їх, щоб не шкодили та зігріти їх, просвітити дорогу. Ці чарівні вогні, що освячували й очищали людей і місцевість саме тоді, коли душі покійників блукали по світу, — розкладались у лісі, здебільшого над водою, а чи на луці, також над річкою. Правда, існувало вірування, що покійники можуть нашкодити людям, але при світлі вони бувають безсилі, чому й розкладалися вогні. . .

Вогонь як для вогнів великого четверга, так і для вогнів великодньої ночі, — здобувався ж и в и й (що одержували від тертя сухої деревини об деревину). Вогонь у наших пращурів вважався „небесним гостем", персоніфікацією небесного божества, всеподателя життя на землі — с о н ц я, — то й благання й шанування в цей день відбувалося і на честь сонця, на честь і пошану весни та добрих душ-духів п о к і й н и к і в, що вважалися опікунами роду, родини, що сприяли доброму урожаю, охороняли його, та сприяли приплоду худібки. Видно, що й свято це в давнину було дуже врочисте.

В чому воно саме полягало в усіх своїх деталях? Як саме проводилось? Тепер трудно сказати, бо виникло воно тисячі літ тому, і цей світогляд — віра в духи-душі покійників — культ покійників, передішов світоглядові анімістичному. З тих звичаїв, фрагментів, що дійшли до нас, з леґенд, опо-

відань-переказів, завдячуючи тому, що те стародавнє „поганське свято" збіглося з християнським — Страстями, то дещо зберіглося, і на основі всього цього, ми можемо відносно здогадуватись, пізнавати культуру наших прапрадідів.

Свято Мертвецького Великодня відбувалося пізно, вночі, при вогнях. Свято чинно й поважно з особливою пошаною до сонця й покійників проводили спочатку живі люди з вогнями. Для цих вогнів, як і для вогнів великодньої ночі, здобувався живий вогонь. Розкладалися вогні на підвищених місцях, як сказано попереду: в лісі, на узліссі, на луці, чи на полі, над водою так, щоб заграва цих вогнів, відблиск їх, охопила-освітила найширші простори тієї місцевості. Кожний мусів бачити, чи торкнутися того вогню, очиститися.

З опануванням бджіл, велике значення мав віск, з якого робили воскові свічки, що й знаменували той святий всеочищаючий і чарівний вогонь Мертвецького Великодня. Після святкування живими, коли всі залишали місце святкування й поверталися до своїх домів, збиралися покійники в церкві й з вогнями також справляли свій Великий День — Великдень. Але ніхто з живих не міг бути присутній на Мертвецькому Великодні, бо мерці ту людину розірвуть на частки...

На основі цих сказань та вірувань Григорій Квітка-Основ'яненко побудував оповідання під назвою „Мертвецький Великдень". У цьому оповіданні письменник трохи відійшов (ухилився) від точних переказів і подав, начебто Нечипір попав припадково на Мертвецький Великдень, був серед мертвяків, але перехитрив покійників і врятувався, залишився живий. Картину Мертвецького Великодня Г. Квітка-Основ'яненко подає таку:

> ...„Ніч була темна, а церква не так далеко. Дивиться Нечипір, а у церкві світиться і на дзвіниці дзвонять у скликанчик, що на коромислі, звичайно як у піст. Він став поспішати до церкви.
>
> Увійшовши в цвинтар, аж дітвори, дітвори... видимо-невидимо! Манюсінькі та усе в білих сорочечках, та бігають круг церкви, та просяться у двері, та щебечуть, як тії циганчата, та лящать, кричать, порощать:

„Пусти, мамо; пусти, мамо, і мене на празник! Зачим мене породила, нехрищену схоронила, під порогом положила, та й до себе не приньмаєш!”

— Тю! на вашу голову! показились діти, — сказав Нечипір, та не розглядаючи — швидко до дверей. Постукав, йому відчинили, він ввійшов... Повнісінька церква людей! Він, не розглядаючи нічого, помоливсь, поклонивсь, як довг велить, на усі сторони, положив шапку у куток, де завсегда клав, та й став біля крилоса і прислухається, що дяк чита. Понуривши голову, стоїть і слуха, та й дума: „Що за недобра мати сталася з нашим дяком, паном Степаном? У нього був цапиний голосок, а се вже звівся, мов собака мурниче та ще й гугнявіє”. Зирнув на нього збоку... носа нема, тільки сама ямка. Став пильніш придивлятись... „Господи, Твоя воля! Та се не пан Степан... Се ще пан Олексій, що ще вмер тогді, як я ще підпарубочим був, та я ж і на похоронах його був і труну ніс”.

Навдивовижу йому, що людей у церкві багацько, а ніхто не догадається, що чита мертвець: та й самому попові, мабуть, нужди мало, бо, чути, він у вівтарі щось собі мурниче з паламарем.

От Нечипір тому, що біля нього стоїть, хотів про се казати, аж зирк! що за недобра мати! то стоїть біля нього Охрім Супоня, що ще торік вмер... Озирнувсь на другого — Юхим Кандзюбенко; з ним укупі парубкували і він після побоїв на вечорницях при ньому і вмер, та й суд виїжджав, і німець його потрошив. Оглянеться туди і там мертвець; озирнеться сюди — і тут мертвець, куди не гляне, усе мертвеці, усе мертвеці, такі, що й недавно повмирали, і такі, що ще він тільки їх зазнав: були й такі що і не можна їх пізнати, хто він такий і є, бо не було ні носа, ні очей, ні вухів, ні губів: тільки самі ямки в голові.

...пропав і стало його трусити, мов на лихорадку, а циганський піт так і проньма... А то ж і не страшно, скажете, щоб живому чоловікові та попастись меж мерців? Чого тут доброго ждати? зовсім видюща смерть!

Погляда наш Нечипір сюди, туди; дяк собі чита, а парахвіяни, як звичайно, тимчасом куняють... От Нечипір і здумав утекти від них; та й став відступатись, крадькома, та усе до дверей ближче, усе ближче; уже кат бери й шапку, аби б голову цілу додому донести, бо, як там кажуть, не до поросят, коли свиню смалять; і тільки що відступивсь геть-геть, аж панотець гульк

із вівтаря... А хто ж то й панотець? Отець Микита, що годів з десяток, або троха ще й не більше, як вже вмер."

Далі Квітка-Основ'яненко оповідає досить докладно про зустріч Нечипора з покійниками-приятелями, як відтягав Нечипір час до третіх півнів:

..."Кукуріку! заспівав півень... Шарасть! розсипались наші мертвеці і кістки забряжчали, неначе хто мішок п'ятаків висипав!!!

Дивиться Нечипір: нема ні отця Микити, ні пана дяка, ні старих, ні молодих, ні дівчат, ні парубків... зостались сами гроби на кладовищі... ...се ж він знарошне їх до третіх півнів і манив..." (Г. Ф. Квітка-Основ'яненко, твори, том 2-й, стор. 106-116 — „Мертвецький Великдень", Київ, 1956 р.)

Чистий, чи Страсний четвер

З прийняттям християнства на останній неділі перед Великоднем, у четвер, що прийняв нову назву СТРАСНИЙ, відправляють Страсті Господні увечорі, читається 12 Євангелій про муки Христові; всі християни стоять усю службу з засвіченими свічками; кожне Євангеліє супроводжується сумним передзвоном, а в Галичині діти-хлопчики виготовляли для цього вечора ще й спеціяльні довбешки, — тарахкала — якими й чинили неймовірний стукіт — та тарабанили після читання Євангелій під час передзвону.

..."Для Страсті хлоп'ята задовго вперед приготовляли довбешки; із дзвоном збираються до церкви з цими стукалками й коли дзвонять у часі Страсті, тарабанять ними в дзвіницю..." (А. Свидницький, Твори, „Великдень у подолян", стор. 413-415, Київ, 1958 р.)

Загальну картину, а краще сказати настрій під час Страстей в українськім селі Богдан Лепкий дуже гарно подав в оповіданні: „ПІД ВЕЛИКДЕНЬ".

..."Страсті...

Бачу газдів, поважних у святочному вбранні, і газдинь зажурених, мов би з роду-віку радости не знали, бачу хлопців з калаталами, такими голосними, як вони сами, і дівчат до весняних квіток подібних — всіх їх бачу очима душі.

Довгим шнурком тягнуть з села до церкви.

Тихий вечір окутує їх тінями, а струмочки весняних вод глушать їх розмову. На деревах свіжі листочки, в ровах лежать останки торішнього снігу; дві скрайності межують з собою, як звичайно в житті.

Ґазди дивляться, чи гарно сходить збіжжя, ґаздині говорять про розсаду, дівчата думають про гагілки.

. . . .

Страсті...

Чую дрижачий голос старого пан-отця, як з полинялих листків читає страсті Христові, чую зідхання чоловіків, жінок, дітей, ніби це не євангельські слова западають в їх душі, а каміння летить у криницю болю. Здається цей біль розсадить стіни церкви.

Мигтять свічки в мозолистих руках, ніби спомин червоних пожеж, довкола церкви стають пригади Христового терпіння — і Пилат, і Петро, і Юда. Воїни лозою січуть Його тіло, а товпа реве. Распни! Распни! Та чого ж всі вони не такі, як на образах малюють, а ніби нинішні, ніби кожний їх бачив, і не одного, а багато? Багато Юд, багато книжників і фарисеїв, розбійників і воїнів жорстоких. Багато, багато, багато!

А на цвинтарі дерева дух у собі примкнули, бояться, щоб котрого з них посіпаки царські не зрубали на хрест, або на копіє, яким пробито бік Христа.

Тихо, лише пан-отець дрижучим голосом читає, лиш народ зідхає глибоко, лиш далеко десь кигикають, вертаючись з чужини птахи.

Бачу, і нема, мабуть, між нами такого, щоб не бачив якоїсь церкви і знайомих людей, і не питався, маючи серце повне страсного настрою, як ви там цього року годні були вислухати отсих повістей жахливих про муки Христові? Ви, що перебули нові люті страсті катованого народу, ви, яким плювали в лице, а ворожа товпа кричала: „Распни! Распни!...

(Уривок з оповідання Богдана Лепкого: „Під Великдень").

А. Свидницький не менш глибоко спогадує службу Страстей Господніх:

...„Рокот цих довбешок, зливаючись з передзвоном дзвонів в один гул-гомін, утворює невимовне враження: повторюючись у всій околиці, відзиваючись тисячами перекатів гомону в лісах і горах, до глибини душі вражає людину, й так уже настроєну сумно. Не можна сказати, що це сум; це зовсім не сум, але якесь невимовне — тихо-сумне почуття: серце так і розпливається. Особливо мені пам'ятна одна страсть, коли я був іще дитям восьми-дев'яти років..." (А Свидницький, Твори, „Великдень у подолян", стор. 414, Київ, 1958).

Із Страстей люди поверталися додому з засвіченими свічками, різними способами оберігали, щоб вітер не погасив і це вважалося за особливо добрі прикмети, коли доносили додому цей вогонь. Господарі обходили з „трійцею" все господарство: клуні, комори, обори, стайні, хліви, кошари — всюди підкурювали (очищали) входи й виходи... Потім заходили до хати, випалюючи хреста над дверима сіней, потім — хати, та випалювали хреста на сволоку. Трійця й свічки, з якими вірні стояли в церкві на Страстях, вважалися чудодійними, охороняючими, допоміжними й зберігалися в хаті на почесному місці, за образами, до наступного страсного четверга. Цими свічками, що їх у деяких місцевостях вважали, як „громничні", відводили бурю, грозу, громи, запалюючи їх в той час перед образами; під час пожежі в селі, також запалювали „страсні-громничні" свічки, щоб відвести від свого обійстя пожежу; вкладали страсну свічку в руки вмираючій людині.

...„У чистий (живний, великий, страсний) четвер увечорі відправляються „страсті", після яких люди вертаються додому з запаленими свічками й намагаються донести їх до хати, щоб не погасли. Свічка страсного четверга зберігається до наступного страсного четверга; нею випалюють хрест на сволоці, її вкладають до рук вмираючому, її ставлять перед образами під час великої бурі з громом (звідки звуть її „громничною"), нею запалюють уночі обрядове вогнище..."
(Енциклопедія Українознавства, НТШ, то І-й, стор. 233, Мюнхен — Нью-Йорк, 1949)

П р и м і т к а: Тут поплутано страсні свічки й „громничні". Це не одне й те саме.

Трійця

У страсний четвер господар з господинею перед „Страстями" розігрівали віск, „сукали" свічки, а господар окремо сукав великі й грубі три свічки для „трійці". Як пояснював мені старий дідусь Филимон, одна з цих свічок „належала" небесному божеству — сонцю, друга — душам покійників, а третя — живим, і всьому живому. „Трійця, цебто три товстих і довгих свічки, вкладалися в китицю сухого зілля — квітів із зел „маковейських", „купальських" та „зеленосвятських". „Сукав" господар свічки для „трійці" сам, з допомогою господині, — виговорюючи певні молитви та формули закляття й благання-умилостивлення. Під час Страстей та під час великодньої служби Божої та свячення пасок — дідусі стояли з засвіченими трійцями. Правда, пізніше „трійцю" виготовляли й перед Водохрищами, чи перед Спасом, але в більшості — таки в страсний четвер.

Трійця вважалася святою і чарівною. Трійцею ізганялись лихі сили; трійцею відводили град і бурю; трійцею підкурювали хворих, підкурювали й корів від відьом, щоб не відбирали молока; трійцею освячувалось усе господарство — хату, клуню, обори, комори, хліви, стайні, пасіки. Трійцею чарували й бджіл на краще роїння та медозбір. Трійця, як і страсні та громничні свічки, зберігалась на почесному місці, під образами, а світили її під час усіх великих урочистих свят, як Різдва, Нового року, Водохрищів, Зелених свят, на Проводи й т. д.

Існували численні леґенди та оповідання про чарівні властивості трійці, як рятувались з її допомогою від пожежі, від грому, від „чорної хвороби", як відігнали відьом і т. д.

Вірування про Мертвецький Великдень були ріжні. Одні вважали, що цей Великдень відбувається на першій неділі Великого посту, другі — що у світлий четвер, а треті — в „Страсний" четвер. Старенька бабуся Ярина розповідала так про Мертвецький Великдень:

...„Коли люди після Страстей залишать церкву й підуть по своїх хатах, тоді дуже давні покійники приходять по небесному чарівному мосту з вирію в свої села; а ті, що не так давно повмирали, виходять з гробів

у тому вбранні, в якому були поховані. З ними приходить до церкви й раніш померлий піп та дяк... І правлять вони свій Мертвецький Великдень, як це належить... Але, сохрань Боже, щоб залишився в церкві у той час хтось із живих — розірвуть його, кінець йому... Але, коли діти хотять побачити своїх померлих неню, чи дедю (матір, чи батька), чи навпаки, коли мати, чи батько хоче побачити своїх дітей в часі Мертвецького Великодня, то це можна, але треба бути сміливим і взяти з собою хустку, чи сорочку... бо покійники коли вгледять живого — женуться за ним, щоб розірвати, чи задушити... Тоді тому живому належить тікати, не оглядаючись, а кинути позад себе хустку, чи сорочку... Покійник почне рвати ту кинуту річ на дрібні шматочки, а живий тимчасом щосили мусить утікати..." І тут Ярина Филимониха наводила прізвища, хто й коли бачив і т. д. (Записав С. Килимник, в с. Якушинцях, 1908 р.)

Для повноти наведу 2-3 леґенди про справи побачення живих з покійниками з „Записок о Южной Руси" — Панька Куліша:

1. Про те, як мати бачила сина - покійника

Одна жінка довго плакала по свойому сину. „Коли б мені його побачити хоч мертвим!" От люди й порадили їй піти уночі в церкву, як ізійдуться усі мерці, да взять про случай, і півня. Пішла вона й стала коло церкви. Як опівночі дивиться — іде з кладовища гурба мерців; а між ними й її син. Іде й несе відро сліз: ото що мати наплакала. Як побачила його між мерцями, да з ляку як кинеться втікать додому. А він почув материн дух да за нею! От вона давай скидать з себе одежу. Що скине, то він ухопить і розірве; що скине, то він ухопить і розірве. Да вже як добігла до порога, тоді півень; куку-ріку! кукуріку! Мертвець упав, а вона через день і вмерла. Синові тяжко, як мати по йому тужить; а матері весело лежать, як діти плачуть по їй."

(„Записки о Южной Руси. Издал П. Кулиш, том второй, С-Петербург, 1857 год., стр. 43).

2. Про те, як донька бачила мертву матір

„Одна дівка прийшла до утрені; тільки дивиться — усе незнакомиї їй люди. Коли ж підійшла до неї хрищена мати покійниця, взяла за руку да й каже: „Утікай якомога, утікай звідси! а то як побачить тебе твоя рідна

мати, то розірве на шматочки". Дівча чимдужч додому. Прибігла вже до хати, аж щось гуде, виє ззаду. Оглянеться — аж за нею женеться рідна мати. Дівка скинула з себе свитку — мати вхопила й розірвала, скинула з голови хустку, мати розорвала й хустку. Убігла дівка в хату да й упала без пам'яти. А мати зупинилась на порозі, завила страшно, повела по хаті очима та й зникла." (Там же, сторінка 44.)

Про Мертвецький, чи навський Великдень є багато леґенд-сказань, але в своїй основі вони мають близький зміст. Я привів тут дві леґенди, записані понад сто літ тому Жемчужніковим та Паньком Кулішем, як характерні, типові.

..."Великдень в малорускім повір'ї — Паска мерців, що відбувається, за одними, в світлий четвер, за другими — на перший неділі Великого посту. Тоді мерці служать уночі в церкві. Квітка-Основ'яненко побудував на цьому повір'ї оповідання: „Мертвецький Великдень".

(Ф. Брокгауз (Лейпциг) и И. Ефрон. Енциклопедическій Словарь, том XIV, книга 37, стр. 138, С-Петербург, 1896 год).

..."Великий тиждень перед Великоднем присвячений культові померлих: особливо поминають померлих у живний четвер (страсний, великий), званий на Поділлі „Жильним Великоднем", а над Дніпром — „Мертвецьким Великоднем", коли померлі душі сходяться уночі до церкви на службу."

(Загальна Українська Енциклопедія в 3-х томах, видання „Рідна школа", том 3-й, стор. 528, Львів-Станіславів-Коломия, рік 1930-35).

А. Свидницький, у справі стародавніх леґенд, висловлюється так:

..."У молитвах подолян є домішка уніятства (від Отця й Сина); до молитов належить Сон Богородиці й Бурлацький Отченаш.

Примітка:

„На жаль, я його не знаю; знаю тільки, що він поділяється на прохання; деякі з них передаю: „не дай, Боже, з кози кожуха, а з свині чобіт; ізбави, Боже, від Барської греблі; ізбави, Боже, від Кула-

к о в с ь к о г о справи; ізбави, Боже, від служби в К и т а й г о р о д с ь к о г о п о п а"...

У примітці А. Свидницький дає пояснення цього отченашу.

...„Щож стосується Священної історії, то подоляни мають її свою від створення світу до Р. Х. і далі. Є думки навіть про майбутнє, зовсім не засновані на християнстві. Крім чисто релігійних леґенд, є і побутові. Коли б їх зібрати, вони пролили б чимало світу на наше давноминуле життя, не занотоване історією. Леґенди, що стосуються до Страсної неділі, такого значення не мають: це євангельські події, оздоблені народньою фантазією. Без сумніву, це було колись цільною будовою, але, не було підтримане вихованням, мало-помалу затемнялось і тепер уявляє жалкі уламки, що показують ясно, оскільки недбайливе було духовенство в справі народньої освіти, а навіть релігійної. Ці оповідання не повинні знижувати й зменшувати честі нашого народу; не дивлячись на них, він суворо моральний."

(А. Свидницький, Твори, „Великдень у подолян", стор. 415-416, Київ, 1958 р.)

Вважаю доцільним навести тут іще декілька леґенд-оповідань біблійного змісту, створених народньою фантазією навколо сумних євангельських подій Страсного тижня.

1. „Як шукали Христа згубити, то Він утік та й сховався, і найперше в ясла межи воли. Жиди так Його шукають, так шукають! А волики їдя собі пашу та все мордою пригортають схованця — вибира ніби, котре стебло — і все пригортають.

   Виховався на цей раз Христос і поблагословив волів, щоб мало їли й ситі були.

   На другий раз прийшлось ховатись. Куди тут? Вже жиди знають, що був межи волами... Взяв сховався межи коні. Та коні, сказано, худобина пажерлива, як почали їсти, то з'їли й те, чим Христос сам себе був накрив. То жиди й зобачили і взяли Христа. За це Бог прокляв коней, щоб їли цілий вік, і все голодні стояли". (Існує таке прислів'я: волові дай полови та жени поволі, а коневі вівса, та жени, як пса).

2. ...„Як привели Христа мучити, то наробили цвяхів

(гвіздків) зо всякої деревини, тільки з гиви — ні. Та котрий попробують забити під паність (ніготь), він так і зігнеться, наче з воску зліплений. Що тут робити? чим тут мучити? Аж в голову заходя. Думали-думали та й порадились: затешім, кажуть, ще з гиви. Як той не полізе, то хто його зна, що вже й казати... Затесали із гиви, а він і пішов, як залізний. От і давай мучити Христа гивовими кілками. За це Бог і прокляв гиву, щоб червива була. Тим вона й червивіє так, що Бог закляв її червивіти доки світа та сонця".

3. ... „Відомо, що роблять горобцям за уявну (видуману) їх участь у справі умертвення Христа. Коли осліплять, „бідна пташина не летить, як видюща, куди носом: і знесеться вгору, скільки видно, складе крильця і пускається до землі, як камінець. Впаде й розіб'ється".

4. ... „Люди вірять, що варта, приставлена до гробу Господнього, і тепер стоїть на свойому місці. Вона складається з двох жидів, і обидва вони живі, і „як місяць старий, то й вони старі-старезні, аж трусяться, а як місяць молодий, то й вони молоді, наче їм по двадцятому годочку". На питання: „Коли ви прийшли?" Вони відповідають: „Вчора"' — „А коли підете?" — „Взавтра".

„Так їм уже Бог дав, щоб жили до самого страшного суду".

Про Юду:

5. ... „Повішусь, думає собі, піду в пекло. А Христос, як буде визволяти людські душі, то й мою визволить. Прийшов до їдної деревини, перекинув мотуз, чи що, і тільки опустився, вона й гілля поспускала. Він до другої, і друга так: і третя так: аж до осичини прийшов, і завішався на осичині. Того-то хоць і тихо надворі, а на осичині все лист кивається, наче живий. Другі говорять, що він завішався на бузині й вона тому непридатна тепер до будівлі. Бузник вважається місцем перебування чорта."

(А. Свидницький, Твори, „Великдень у подолян", стор. 417-418, Київ, 1958 р.)

Запорозький вірш про Юду:

„А сей Юда з того студа, звиродивий макуха,
То синіє, то красніє, бо брат злого духа.

Вельми він зляк, аж міх закляк з грішми за плечима.
За його гріх той клятий міх все перед очима.

В землю вкопав, щоб міх пропав, то окаменіла —
Посох і цвіт, і трави ніт — більш не зеленіла.

В воді рибу міх із глибу розпужав і раки, —
Вернув злий дух із води сух до Юди й паки.

Злую мару пік у жару, да не загорівся —
Вогонь потух, а цей злий дух в печі й не нагрівся.

Кріпко пошит, чортом підбит, що і не дереться:
З води, з печі вп'ять на плечі до Юди береться.

І з цим мішком ходить пішком у пеклі повсюду;
Пан повелів, щоб міх не тлів до страшного суду."

(Там же).

До аналізи окремих моментів збереження звичаїв у великий четвер:

1. На всьому у великий четвер позначився первісний світогляд — КУЛЬТ ПОКІЙНИКІВ.
2. Первісні вірування, що покійники-мерці (мерлеці) навідують своїх рідних:

   „Мерлець у народнім віруванні це той, якого душа після смерті тіла показується вночі, приходить додому, то знов разом із помершими іншими та померщими панотцями заходить у церкву на „відправи", і всі разом приходять із тілом і одежою так, „як лежали на лаві" (Л. Білецький, Історія української літератури, т. І-й, стор. 40, Авґсбурґ, 1947).
3. Страсна вечеря, як традиційна, з вірою, що разом з покійниками вечеряють;
4. „Обрядове вогнище", очисні вогні, що походять з часів первісних вірувань;
5. Свічки страсні, як символ очисних вогнів; „громничні" свічки — вияв анімістичного світогляду, як засіб первісного чарування;
6. ТРІЙЦЯ з її оздобою-квітами — була тисячоліття назад перед прийняттям християнства; в християнстві прибрала іншої символіки;
7. Віра, що душі покійників можуть ходити лише по заході сонця, а тому й нічна служба, нічна вечеря, нічні очисні вогні, що приносяться у хату;
8. Очищення хати й всього господарства вогнями — обходження всього господарства з запаленою трійцею, чи

страсною свічкою та випалювання хрестів над дверима та на сволоку;

9. Дзвони та торохтіння спеціяльними тарахкалами є наслідок стародавнього вірування, що лихі сили бояться крику, дзвонів — і їх цим відганяли.
10. Вірування, що в страсну ніч ніхто нікуди не може виходити, бо по селу й всюди в ту ніч блукають душі померлих; а душі є прихильні, але є шкідливі й небезпечні, — це душі самогубців;
11. Звичай не поратись біля землі, починаючи з страсного четверга, щоб не присипати землею душі, що виходить із землі саме в ті останні три дні перед Великим днем;
12. У вогнях великого четверга та в свічках чітко позначився соняшний цикл, культ сонця та вогню і т. д.

ВИКОРИСТАНО ТАКІ ДЖЕРЕЛА:

1. М. Грушевський, Історія української літератури, т. І-й, Київ-Львів, 1923 р.
2. Л. Білецький, Історія української літератури, т. І-й, Авґсбурґ, 1947 р.
3. А. Свидницький, Твори, „Великдень у подолян", Київ 1958.
4. Шейковский, Бит подолян, Випуск 1-й, 1860.
5. Енциклопедія Українознавства, НТШ, т. І-й, Мюнхен-Нью-Йорк, 1949.
6. П. Куліш, „Записки о Южной Руси", т. 2-й, С-Петербург, 1857.
7. Є. Онацький, Українська Мала Енциклопедія, Буенос-Айрес, 1959-1960.
8. Брокгауз і Ефрон, Енциклопедическій Словарь, С-Петербург, 1892.
9. Чубинскій, Твори.
10. Квітка-Основяненко, Твори, т. 2-й, Київ, 1958.
11. Українська загальна енциклопедія, т. 3-й, Львів-Станіслав-Коломия, Рік 1930-35.
12. Усні оповідання бабусів поважного віку й т. д.

VII. ВЕЛИКОДНЯ НІЧ

Пам'яті Сергія Єфремова

Великодня ніч — це свята ніч, чарівна ніч, благодійна, радісна, ніч щастя! Так вірили тисячоліття тому наші далекі пращури. Це була ніч перед приходом і зустріччю Великого дня, новолітнього весняного, благодійного й життєдайного Сонця... (Новий рік у давнину відзначався на весні). Це була ніч, коли духи-душі давнопомерлих дідів-прапрадідів приходили й вільно ходили по землі свого роду, своєї родини... В цю ніч пов'язані дідьки, упирі, перекидьки, обертні, мольфари, чародії, вовкулаки, відьми — всі лихі, і до людини неприхильні сили... В цю ніч ці лихі сили неспроможні були заподіяти зла, хоч і намагалися... Покійників у цю ніч „нема", бо всі покійники після великого четверга, свого великодня, аж до „провід", на землі й покійниками не вважаються... Вони в цей час лише діють на добро й зла не чинять нікому; вони ж і лихі сили „пов'язали"...

> ...„Одмічу натомість замітку„ подано дослідниками ритуалу Слобідщини, що згадуючи померлих предків на великдень, не можна називати їх померщими, бо в сей день усі живі, і небіжчики чують, що говорять їх діти."

(Збірник т. 17, ст. 97. М. Грушевський. Історія української літератури, т. І-й, ст. 181, Київ-Львів, 1923 р.)

Всю ніч перед Великим днем мусить бути вогонь-світло. Вогні великодньої ночі сяють на всю околицю; розкладали їх в давнину хлопці-парубки на високому горбку, у лісі, чи на луці біля води, а з XVII ст. християнська церква погодилася, щоб вогні розкладати біля церкви, надавши їм іншої символіки.

Вогні великодньої ночі вважаються добродійні, чарівні, очисні. В давнину цими вогнями вітали прихід Великого дня, посилали привіт новолітньому весняному Сонцю... Ці вогні світили „живим" усім душам дідів-прадідів...

> ...„Весняне очищення насамперед подібне до очищення покійного перед його похороном; як боротьба з ду-

хами підчас похорону провадиться за допомогою води, вогню, шуму, так і весняне очищення в першу чергу знає ті три засоби: обмивання, очищення через вогонь і проганяння через викликання шуму..."

(Л. Білецький. Історія української літератури, т. І-й, ст. 72. Авґсбурґ, 1947.)

У великодню ніч вогні мусять горіти у кожній хаті — й горять: в давнину світили каганці, скалки; пізніше, в наші часи — воску ярого свічки та лямпади на покуті перед образами...

В цю ніч витають духи-душі дідів-прапрадідів у хатах їх нащадків — благословляють початок літа!

У великодню ніч земля відкриває своє лоно й показує заховані скарби. У цю ніч земля, з усім живущим на ній світом, готується зустріти новорічне життєдайне сонце — „Х о р с а — Даждьбога, що подає всяке добро!"

У селянській хаті у великодню ніч

У хаті, мов у віночку: по стінах на кілках розвішані вишиті рушники; на столі білі скатерки, а поверх них розставлені вибагливі печева — бабки, паски, мазурки, та до свячення приготовлене: три пасочки на посвячіння (жовта, біла та житня-чорна, або цілушка житнього хліба), сирна паска, масло, ковбаса, шинка, печене поросятко з хріном у зубах, поріб'я, крашанки та писанки, хрін, сіль, пшоно, ніж та інше. Хата наповнена цими пахощами. Застелені лавки чистенькими рушниками, застелений піл чистим в окружки рядном з „горою" подушок; вибілена сяє хата й при тьмяному світлі; всюди чисто, прибрано, помито, підмазано; оздоблений комин різними казковими вибагливими малюнками. Це творчість дбайливих господинь, чи дівчат. За образами закладено нові „київські" рушники, заквітчано васильками, ласкавцями та кудрявцями, що розпускають на всю хату такі приємні пахощі; горить перед образами лямпада червоним, чи зеленим світлом (у кольорових склах)... І все це, цей вигляд і лад селянської хати, вселяє в душу її мешканців глибоке романтичне чуття... На обличчі, від найменшого до найстаршого, — і дідуся-бабусі, і батька-матері, і дітей —

сяє радість, щастя; душі вщерть наповнені невимовною добротою... Мир, любов, злагода, добро, втіха й надія — витають у хаті в цю н і ч!

Коли б сьогоднішня людина спроможна була заглянути на мить у чисту душу дитини й відчути ту радість, безмежну радість, коли насправді душа дитини витала в імпереях казково-феєричної радости в очікуванні завтрішнього дня — Великодня, — то людина зрозуміла б і відчула б той невидимий тисячолітній зв'язок, поєднання її душі з душею далеких-далеких прапращурів, прародителів, поєднання нинішньої християнської культури з тисячолітньою високою культурою наших прадідів... Людина вважала б ці звичаї, традиції українського народу, за святиню й велич, хранила б їх, зберігала б та дотримувалась їх і передавала б своїм нащадкам, як самий дорогоцінний скарб, із роду в рід!

Народні вірування, що зберіглися у нас через тисячі літ

> ...„...Або як дослідити такі явища, як віра, передчуття і т. д., які звичайними змислами зрозуміти неможливо? І коли первісний нарід не мав інших засобів, щоб усі ці явища зрозуміти, то він мусів напружувати свою уяву, фантазію і намагався це все збагнути за допомогою вже мітичного мислення й надати йому лад і порядок. Так повставали певні мітичні витвори власного духа, що вклались у систему народніх **вірувань,** що лягали в основу релігійно-мітологічного світогляду народу... (Там же, стор. 35.).

Граються у цю ніч потерчата в лісі й на луці — мигають щохвилини їх вогники; злегка гойдаються в лісі на вітах дерев мавки-русалки; неприкаяні душі й ті відчувають радість великодньої ночі та завтрішнього Великого дня — спокійно, не заподіваючи нікому зла, — носяться над водою, у лісі, в полі й у селі...

Запалюються і горять свічки на могилах добрих людей; горять віковічні скарби, приховані в глибинах землі; ясно сяють зорі на небі; ніжно-лагідний вітерець ледь-ледь дихає; тиша на землі, тихо й спокійно навколо, лише вогні ночі перед Великоднім днем освітлюють, освячують і очищають далекі-далекі й широкі простори!

Чарівна ніч! Божественна ніч, — у цю ніч і Христос Воскрес, радість світу приніс!

У цю ніч, великодню ніч, і думи-мрії добрих людей здійснюються; і щастя ходить у цю ніч, а приходить воно до людей, коли вони не сплять... До сплячої людини це щастя хоч і приходить, і могло б залишитись, але лихі сили підстережуть і вхоплять...

Усі душі померлих, дідів-прапрадідів у цю ніч ходять по світу, є присутні в кожній хаті нащадків своїх... Тому в цю ніч нікому з дорослих спати не можна.

У цю ніч і Христос Воскрес — і хто не спить, посилає йому воскреслий Христос здоров'є, силу, радість і добро... Малі діти та хворі можуть спати — їх охороняють духи прапрадідів...

Село у великодню ніч

Тьмяно блимає світло в хатах; мигають людські постаті на дорозі, дзвенять їх кроки в тиші ночі — снують тінями і дорослі й діти вулицями до церкви на „діяння"; порушується нічна тиша й спокійною, лагідною і напівтихою розмовою людей; де-не-де валують собаки, але й гавкання їх у цю ніч спокійніше й повільне, а навіть видається мелодійним їх перегукування з різних кінців... І вчувається у цьому романтично-музичному гомоні таємну й загадкову думку ночі про наступний Великий день... А просвічує зустріч чарівної ночі з Великим днем очисний вогонь, що сяє своєю загравою на всю околицю; він то пригасає, то великим полум'ям здіймається догори, то розсипається навколо іскрами, коли його поправляють, огортають, чи нові поліна підкладають...

І діти-сироти не сплять: вони впиваються своїми очинятами у сяючі зірки — виглядають свою маму, чи тата, що принесуть їм писанку в цю ніч, — таке було серед нашого народу вірування... Але кроки на вулиці стають усе бадьоріші, кроки й старих, і малих, повільні й швидкі — все стає суцільним ритмом.

Далі музично заграли коні копитами та застугоніли колеса — йдуть і їдуть уже до церкви з пасками... Ніч стає гомінка... Голосно перегукнулися півні по селу, повідомили

час північної великодньої відправи... Тепер уже містерійна великодня ніч стає голосною, а життя села переходить під церкву.

У великодню ніч біля церкви

Мов численний рій бджіл, мов мурашник — гуде й снує натовп людей біля церкви, цей натовп усе збільшується і збільшується: все підходять й підходять свіжі люди. Вони рядами уставляють свої паски навколо церкви й сами стоять біля них... Парубки все підкладають дровину за дровиною у велике вогнище... Між собою ведуть веселу, а навіть жартівливу розмову... Тут же бігають і хлоп'ята. З церкви доноситься надвір монотонне читання „діяння". Старші жінки й чоловіки одразу заходять у церкву, побожно хрестяться і слухають „діяння", а молодь зосереджується біля вогнів, та взагалі навколо церкви з усіх сторін.

Навколо церкви вінком уставлені в декілька рядів посудин — „дорників" зі свяченим. Над кожною паскою палає свічка... Ходять і діти й дорослі оглядають чудесні й величні трьох кольорів паски-баби, й сирні пасочки, писанки, крашанки, обібрані для свячення яєчка, шинки, поріб'я, ковбаси, масло... А поросята, мов витесані з каменя з старанним викінченням різьбаря: стирчать догори вушка, протягнуте вперед з хроном рильце, блискуче обсмалене й поверхня його, мов полірована... Стоїть поросятко кожне на чотирьох ніжках з простягнутим хроном, мов взиває до вас: беріть мене!

Біля пасок стоять тисячі люду: і старенькі бабусі, і молоді господині, і дівчата й діти. Всі святочно нарядно зодягнені: молодиці в різнокольорових плахтах та запасках, чепурно зав'язані в „тернові" хустки, чи в особливо гарних очіпках; бабусі в намітках, у темному вбранні; дівчата у вінках з барвінку, а барвінок покритий позліткою, золотом, сяє при світлі; на плечах численні різнокольорові стрічки, високомистецьки вишиті сорочки — полики, нарукавники, погрудники та й подоли; в картастих плахтах з крайками, китиці їх звисають нижче пояса, здебільшого в оксамитових корсетках, у червоних з мідними підківками чобітках, а на шиї по кільканадцять разків „дорогого" корального

намиста... Пишно й скромно стоять дівчата, соромлячись зустрітись поглядом з хлопцями... А в руках у кожної гарно вишита хусточка з писанками та крашанками... Діти — хлопчики й дівчатка, також з писанками та крашанками в руках, — увесь час шугають поперед пасками, обганяють один одного, сміються, та вже й товкатися яєчками починають. Діти не відчувають, що це ніч.

Неописно чудесна нічна картина великодньої ночі біля церкви: церква в різнобарвному живому людському вінку; тисячі свічок палають над пасками; тисячі людей з сяючими від радости обличчями стоять густими лавами біля пасок; стриманий гомін-гул, мов у бджоляному вулику, весь час несеться в простори від церкви... Безсонна ніч, але всі бадьорі, веселі, свіжі, радісні... Не видно на обличчях ані втоми, ані дрімоти — спокій панує в душі кожного...

Початок великодньої служби

Але почався численний топіт ніг та веселий спів. Це урочистий вихід з церкви з плащаницею, хрестами, хоругвами, свічками на чолі з священиком. Тихо стало. Все замовкло... І враз почулось могутнє: „Христос Воскрес!" І цей могутній живий різнобарвний і картастий вінок-квітник навколо церкви ожив, сколихнувся, загомонів, зрадів... Величний похід — „обхожденіє" — навколо церкви захопив з собою тисячі людей... Тричі обходять церкву під спів переможного „Воскресення Твоє, Христе-Спасе, анголі співають у небі..." Потім поволі заходить цей численний люд у церкву й починається Великодня утренння (Заутрення). Після кількаденної мовчанки вперше заграли великодні дзвони, сповістили всьому миру, що Христос Воскрес!

Безмежно веселий і радісний спів „Хай воскресне Бог і розсіються вороги Його..." бадьорить усіх, усі, знайомі й не знайомі, свої і чужі, близькі й далекі — христуються: при привітанні „Христос Воскрес" і відповіді „Воїстину Воскрес!" обнімаються, тричі цілуються й обмінюються писанками, чи крашанками. Це христування й цілування взаємне так щире, сердечне, наче це брат з сестрою, батьки з дітьми, що не бачились десятки років та врятувались від важкої біди... Це справжня духовна радість людей. У ці дні забуто

й недолю, і важку працю, і убогість, і кривди, і сиротство й вдовство... все лихе забуте, а залишилась лише справжня глибока душевна радість, братерство й любов!...

Чоловіки один за одним виходять з церкви, щоб змінити свою дружину, що стоїть, „вартує" біля своєї паски й дати їй нагоду послухати чудесних великодніх співів, побути в церкві, похристуватися та зустрітися з своїми сусідами, приятелями, родичами та знайомими. Зустрічається чоловік з своєю дружиною, тут же біля церкви, вони христуються, тричі поцілувавшись.

Гарний звичай в Україні й той, що на Великдень усі бабусі та господині беруть з собою до церкви, крім належного до посвячення, ще й чимало калачиків, писанок-крашанок та всього іншого, і щедро наділяють під церквою убогу братію. А щодо дітей, то їх усі жінки наділяють писанками та крашанками... Для дітей це надзвичайна радість, і вони тут уже відразу й починають „товкатися", „цокатися" ними.

В церкві.

Жадна церква в Україні не вміщала людей на Великдень. У цей день ішли всі до церкви, навіть і ті, що протягом року в церкві не бували, за винятком того дня, коли йшли сповідатися.

Церква на Великдень сяє в численних вогнях-свічках; духовенство в білім парчовім одязі-ризах; хор заздалегідь готується до великодньої служби, до того веселого й чудесного співу великодньої утрені. Священики періодично виходять до вірних з могутнім окликом: „Христос Воскрес!" З численних людських грудей вибухає величне „Воїстину Воскрес!" Після обміну цими радісними привітаннями вся церква тричі, разом з хором, співає великодній тропар: „Христос Воскрес із мертвих..." Глибоко вражає вірних читання високомистецького, глибокого філософського змістом „Слова Івана Золотоустого" та читання Євангелія на кількох мовах на знак, що християнство прийняли численні народи. Кожне речення Євангелія супроводжується веселим великоднім передзвоном.

Ця містерія великодньої ночі окутана численними ска-

занням та леґендами, а разом — це прекрасний вияв поєднання нашої стародавньої культури з культурою християнською. Символам дохристиянської культури надано символіку християнську. Вогням очисним надано символіку вогнів, що їх розкладали воїни, коли сторожили гроб Господній; віра, що покійники, їх душі, на Великдень серед людей, а навіть з ними розговляються разом; віра, що щастя ходить у великодню ніч, тому не можна спати; віра в очисну воду, воду святу, якою святять паски, а разом і людність і т. д.

VIII. ВОГНІ ВЕЛИКОДНЬОЇ НОЧІ

Пам'яті А. Свидницького

(Розвідку друкується, як вона була надрукована в „Нових Днях")

У сиву давнину, на зорі нашої культури, пращури наші найбільше шанували ВЕСНУ, на честь її уклали широкий цикл святкувань та утворили (як й інші народи) „культ сонця".

У нашому фолкльорі дуже мало зберіглося слідів свят з того циклу, але дещо таки дійшло й до нас в звичаях-обрядах, у піснях та окремих висловах. На думку істориків, на основі тих уламків-фрагментів, що зберіглися до нашого часу, — існували в нашому первісному суспільстві близько такі весняні звичаї та свята: 1. Свято весняного сонця — зустріч сонця; 2. Накликання весни; 3. Зустріч весни — привіт весні; 4. Очищення землі вогнем — „Весняні вогні", „Вогні великого четверга", „Вогні великодньої ночі"; 5. Свято лісу-гаю та дерев — „Верба"; 6. Свято квітів; 7. Свято молоді — парування, поривання-умикання — веснянки-гаївки, грища хлопців, дівчат, та гри дітей і дорослих у лісі, над водою; 8. Початок „вулиці" — зустріч молоді надворі в часі теплої пори року; 9. Культ покійників — „Мертвецький Великдень" — нині страсний четвер; 10. „Бабський Великдень" — співи, грища та поштування на кладовищі, христування з покійниками; 11. Очищення водою — Обливаний понеділок; 12. Взаємне вітання з приходом весни — тепер з Великоднем, висловлювання побажань; 13. Славлення весни — пізніше великодні вірші та „риндзівки"; 14. Проводи — проводжання, чи виряджання покійників на ниви; 15. Русалчин Великдень і др.

Ці всі святкування, як стародавні звичаї-обичаї пов'язані між собою і становили цільну систему, — є дуже цінні, дуже цікаві з точки зору дослідів первісного життя, розвитку ранньої культури наших далеких пращурів, тому прихо-

диться жаліти, що вони не зберіглися повнотою, а що понищені віками свідомо й несвідомо...

> ...„Передхристиянський ритуал підпав великим змінам і великому знищенню: різні обряди, які зв'язувалися з Великоднем, під тиском християнського обряду потлумили одні одних, і перед нами велика маса переважно лише дрібних фрагментів, які тільки порівняльною методою можна буде привести до якоїсь системи й відтворити образ старої обрядовості — „свята весняного сонця", яким воно мабуть було первісно".

(М. Грушевський. Історія української літератури, т. І-й, стор. 168, Київ-Львів, 1923) .

У цій статті ми коротко зупинимось на обряді-звичаї „Вогні великодньої ночі". Як відомо, в давнину найвищими святителями й чистителями були в о д а й в о г о н ь; а, за віруваннями наших пращурів, землю населяли численні надприродні сили, і добрі (добродійні), і лихі (злі). Добрі сили людина прихиляла до себе, виявляла до них любов і вдячність, а лихі сили — відганяла, заворожувала та боронилась від них згаданими чистителями й святителями — водою і вогнем. Найкращим засобом для унешкоднення лихих сил, „вигнання їх", закляття, відхилення цих сил-дідьків — було очищення вогнем та водою. Очищали цими засобами — хату, обійстя, ліси, поля, ріки, людину й „весі" (села чи поселення), — а в о г о н ь — це „праведне сонце". І вважали ті далекі мешканці нашої землі сонце за святе, за праведне. Християнська церква, як і всі стародавні релігії світу, прийняли стару шану сонця. І в святому письмі сонце є найкращим епітетом Христа — „Кланяємось Тобі, сонцю правди", співаємо в різдвяному тропарі. Навколо голів на образах Христа, Божої Матері та святих обводилась авреоля, що й знаменує сонце.

У всіх наших святочних звичаях-ритуалах та традиціях на Святій Вечері (куті), на Щедрому Вечері, за Голодною кутею, на Зелені свята, на Великдень — ми спогадуємо „праведне сонце", а як символ його — світимо свічки та лямпади.

Глибоку пошану як „до божеської сили" виявляють гу-

цули до сонця й на сьогодні. Коли гуцул побачить схід сонця, здіймає побожно кресаню, чи бриль з голови і, звернувшись обличчям до сходу, віддає йому глибокий поклін, хрестячись шепоче слова молитви:

...„Слава Тобі, Господи, за личенько Твоє Господнє, щось ся показало. (Матеріяли етнольоґ., XI, 7).

До історії вогню

Найвище досягнення людства — це здобуття та опанування вогню. Завдяки цьому людина з печерної, дикої стає культурною. За джерелами історії первісної культури, коли людина ще не знала вогню, не вміла його використовувати, а потребувала гарячої їжі, принаймні теплої, без якої вона не могла існувати, — вона примушена була ловити звірів, полювати за ними, а зловивши, чи вполювавши, роздирала ту тварину й пила її кров. Це ж робила й людина з людиною на певному етапі розвитку людства. З опануванням огню людина не потребувала будь-якої гарячої крови, бо з допомогою вогню вона могла собі готувати гарячу їжу, звичайно, з винаходом глиняного горшка. Коли ж людина опанувала вогонь, навчилася вживати його на свою користь, вона зуміла опанувати й деякі стихії природи: воду, повітря, навіть опанувала „грім"-електрику; в наслідок опанування вогню людство робить великі відкриття, досягає нечуваних винаходів аж до телеграфа, телефона, радіо, телевізії та атомової бомби (розбиття атому) включно.

Нам стає ясним глибокий зміст грецького міту „Прометей". Прометей, син Зевса, бога неба й землі, вкрав на небі у богів вогонь і зніс його в очеретині на землю людям. Цим він зробив людство щасливим, людське життя легким, культурним. Вогонь наші пращури, як і всі первісні народи, вважали за „частку сонця", вірили, що вогонь прийшов з неба. Ще в XIX ст. в селах називали пожежу — „гість"; „Бог з неба послав гостя", — говорили, коли грім запалить щось у часі бурі. Предмета, запаленого громом, не можна було гасити... Бо вірили, що вогонь прийшов із неба.

Як саме та коли з'явився вогонь на землі — сказати трудно: чи грім запалив щось, а люди стали підкидати дрова,

чи вітер, хитаючи суху деревину об суху запалив ті дерева й люди скористались тим вогнем; можливо, що людство понесло перший вогонь з вулканів, — не знаємо. У питанні ж, **коли появився вогонь,** то відомо нам з археологічних розкопок, що сліди вогню знайдено при первісних стоянках людини — синатропа та неандертальця — це природній вогонь. Здобувати ж вогонь людина навчилася значно пізніше: є думка, що штучне здобування вогню належить до старої, кам'яної доби; у новій камяній добі (неоліті) вогонь уже використовувався ширше. У кожній печері, пізніше штучній печері-хаті, зберігався вогонь, що носив назву „Очаг". Очаги в ту пору були священні. Коли очаг погасне — то було велике, не до описання горе, подібне смерті.

В дохристиянський період, за доби родового побуту, наші пращури в більшості віддавали своїх покійників вогню — спалювали, і вірили, що духи-душі Лада з вогнем відлітають на небо, у **вирій,** де вічне літо, вічно зелено, високоврожайно — „в месте злачнем", куди птиці, вісники неба — відлітають на зиму, а відтіля приносять весну...

І сьогодні ми, поза нашою свідомістю, шануємо вогонь: з вогнем, з свічками та кадилом молимось у церкві; з свічками приходимо на світ, і хрестять нас обов'язково з свічками, вінчають з свічками-вогнем, і у вічність відходимо з вогнем-свічками; всі наші великі свята та урочистості також проводимо з свічками-вогнем — колишнім символом сонця-неба.

У гуцулів умираючій людині обов'язково дається в руки засвічену свічку. Коли ж з якоїсь причини не пощастило цього зробити, то наступному покійникові вставляли в руки дві свічки, щоб одну передав своєму попередникові-покійникові. Та й у всій Україні є звичай вкладати в руки вмираючій людині запалену свічку, щоб просвітити дорогу до раю, на тамтой світ.

В Україні так шанували вогонь, що до останнього часу вважалося гріхом плюнути у вогонь, а чи бавитись з ним, — це стосувалося головне до дітей, бо дорослі собі нічого подібного не дозволяли. Дітям казали, що гратися з вогнем не можна, бо вискочить на губах „вогник".

Як видно з наших звичаїв-обичаїв та фолкльору, у далеку давнину були й у нас „священні та жертвенні вогні", і ці вогні ми пронесли крізь тисячоліття; ці освячені тисячоліттями вогні й християнська церква, як і інші релігії, прийняла їх і православна церква в формі свічок, кадила тощо.

Дехто з духовних отців натякає, що розкриття нашої праісторії, аналіза нашої первісної культури, робиться за рахунок християнства й, до деякої міри, умалює християнство. Але, насправді, це не є протихристиянським і аж ніяк не умалює, не зменшує великої ідеї християнства, навпаки, все це тільки підносить нашу християнську обрядовість, підносить нашу культуру, нашу святиню — душу нашого народу. Це допомагає нам пізнати себе, свою історію, свій народ. Ми мусимо бути горді, що протягом тисячоліть утримали наші святощі, культуру наших пращурів.

ВЕЛИКОДНЯ НІЧ

За народнім віруванням великодня ніч — це ніч чарівна, чудодійна... Лихі сили шугають по селах, хатах, полях, лісах, луках та над водою. Як і в різдвяну ніч та купальську, не можна спати у великодню ніч. Поперше, лихі сили можуть заподіяти якесь зло (хоч за іншим віруванням лихі сили в цю ніч безсилі); подруге, в цю ніч усі відьми, чародії, вовкулаки, мольфари ріжних мастей — збираються біля церкви, щоб під час першого співу Христос Воскрес, вхопитися за ризи священика, чи доторкнутися до них; потретє, в цю ніч сонце посилає на землю вогонь, тепло й світ, — тому треба дати знати вогнем же, щоб „праведне сонце" побачило з неба й зійшло саме туди, де його частина вже сяє — горить весняний вогонь — „Вогонь великодньої ночі". Огнем у цю ніч очищають землю, село, луки, ліси, ріки, гори й доли, води й поля, — все, куди лише досягне сяйво від цих вогнів, що воно бодай трохи освітить обличчя, — цим очистить усе й усіх. Де горять і світять весняні-великодні вогні — не підступить туди лиха сила та дідьки.

В глибоку давнину, на зорі нашої культури, на весні, був цільний ряд весняних свят, але найголовніше свято на думку істориків-етнографів — це „свято весняного сонця", яке

з приходом християнства „християнізувалось" і злилось з святом Великодня-Воскресення Христа. Інші свята та звичаї або забуті, або злилися з святами великоднього та жильного тижнів і виявляються у звичаях тих днів.

Як клали великодні вогні — ВЕСНЯНІ ВОГНІ

...„З інших великодніх звичаїв треба ще згадати розкладення вогнищ на всю Великодню ніч навкруги церкви: „Цим огнем очищується повітря аж до неба, щоб землю звільнити від усякої нечистоти і щоб урожай був добрий. Цей огонь — святий, нікуди не годиться його брати, чисто навіть попіл із нього брати, сам мусить погаснути". (Перв. Гром. 1927, I-III, ст. 176).

(Українська Мала Енциклопедія, проф. Онацького, книжка 2-га, стор. 135).

У велику суботу, лише починало смеркати, як сходились з усіх сторін парубки на умовлене місце — раніш на луці над водою, на вигоні (майдані, горбочку, клинці), на кладовищі, а з XVII ст. найчастіше збирались на цвинтарі біля церкви. Кожний парубок обов'язково щось із собою приносив (чи приволікав) — якусь деревину: стару вісь від воза, зламаний дишель, стару ступу, розбиту діжку, чи бочку тощо; в інших місцевостях зносили тернину, пеньки та колоддя. У цей день дозволялося брати для великодніх вогнів спорохнілі та повалені хрести з кладовища та сушняк з лісу кому б він не належав.

Різного сухого матеріялу зносили й звозили дуже багато. А коли смеркне, то дозволялося звичаєвим правом брати (красти) у „добрих сусідів", що під руки попадеться — колеса, ворота, рала, борони, кілки з плота тощо. Як не прикро було господарям — „добрим сусідам", що проґавили й не встерегли, але ніхто не сердився, і ніяких претенсій нігде не заявляв, та й назад від церкви не забирав. Доброю ознакою було, коли давав господар на цей очисний великодній вогонь щось із сухого дерева з свого господарства — жертву сонцю й весні.

Цікаво й повно подає А. Свидницький у своїй праці: „Великдень у подолян":

...„Я багато наговорив уже, а ще не сказав, де й хто розкладає вогонь на діяння. Парубки розкладають його недалеко від церкви, де-небудь в безпечному місці: жіночої статі при цьому вогні не буває, а мужчини можуть бути всякого віку й сидять, звичайно, до благовісти на всеношну. Тоді йдуть до церкви, а вогонь залишається незалитим, чого не дозволяють собі в інших випадках.

Цікаво, що для цього вогню оминається право власності: хто що може у когось взяти — все віддають вогню. Я сам був свідком, як за порадою одного **чесного господаря — роздобути палива по шопах (повітках, хлівах)** — у нього самого „винесли" **круги** досить порядних коліс і на його ж очах поклали на вогонь.

— Добре, добре — сказав він.

— Та це ж, дядьку, ваше! — завважив хтось.

— А думаєш я не пізнав... Щоб з мене за господар, якби я свого добра не пізнав? Та що ж робити? — хай хмару нагріває...

Чи не буде це вказівкою на спільне святкування, на свято всього народу, на богослуження при якому, як в одній родині, не було ні мого, ані твого, але все наше, як Бог наш? Адже у слов'ян можна було скористатися чужим добром для поштування чужоземця; можливо, таким же чином багаті заміняли (заступали) бідних у справі жертвоприношень — що цілком можливо. Сокири не вживали при цьому вогні в цей час тому, що завтра свято, але, в давнину, певно це мало інше значення, що й при вогнях для спалення вдовиць. Спати при вогні не можна, а хто засне, тому обов'язково **„лиса підженуть"**, хіба батька побояться. Не лише, між іншим, біля цього вогню, але й у хатах проти Великодня намагаються не спати всю ніч, і цілу ніч не гасять світла в хатах, безумовно, хто має можливість. Вогонь, розпалений парубками, горить і на Великдень, інколи й до вечора, але вже піддержують його тільки діти. Не без того, щоб і парубок не прийшов, але ненадовго, і це не вважається вже обов'язком, як попередньої ночі.

Здавалось би, сидячи біля вогню, яких оповідань не наслухаєшся! Адже ними так багатий наш народ. А насправді, виходить інакше: всі сидять у якійсь побожній мовчанці, лише вряди-годи почуєш: „підджар! поправ!" і п. Без розмов, правда, не обходиться, але вони провадяться в напрямку й майже без винятку — мають

тему про старину, минулі святкування... Раз я слухав довге й захоплююче оповідання про втечу кількох душ із турецької неволі — почалось воно на Великдень, а потім і було переказане дідуськом. Трапляються і гумористичні оповідання, але сміятись не можна: „Що ти коло волів, чи що! гамуйся!" так і загримлять..."

(А. Свидницький, „Великдень у подолян", стор. 422-423, Київ, 1958, Твори).

От, сухої деревини вже є досить і вистачить на цілу ніч... Старші парубки починають здобувати „живий вогонь" тертям сухої деревини о другу. Здобули. Чотири парубки стають навколо приготовленої великої купи сухого дерева для вогнища-ватри. Кожний з них тримає палаючу суху головешку; під речитатив — повільний загальний спів:

„Ой ти, сонечко праведне, засвіти, засвіти,
Землю-матінку пригорни, пригорни...
Весну-Ладу запали, запали...
Лихі сили віджени, віджени...

(Зап. о. В. Мельник, Кисілі на Волині, 1915 р.)

Запалювали вогнище. В інших місцевостях запалювали мовчки, а чи під речитатив подібних слів.

Високо здіймається полум'я, освічує сяйвом небо, село, поля й луки... Навколо хлопці-парубки гомонять.

У давнину біля цих священних весняних вогнів на честь **сонця** та богині весни й кохання Л а д и — провадились грища, співи, водили веснянок-гаївок, чаклували і словом, і рухами — сонце, весну та богиню Ладу:

„Ой, Лада, Лада, всім на світі рада..."

Довший час ці вогні вважали „поганськими", як і купальські. Християнська церква оголосила їм рішучу боротьбу... Але те, що творилось і установлювалось віками та тисячоліттями — трудно було одразу вивести та заборонити. Тому православна церква дозволила „Весняні вогні" тільки біля церкви й лише у велику суботу, але без співів і грищ. Вогні прийняли назву „Великодні", а замість о ч и с н і — надано їм інше значення: вогні на спогад тих, що сторожа клала при розп'ятому Христі на Голготі.

Всю ніч, до ранку, горять великодні вогні, лише після опівночі, після першого співу „Христос Воскрес" — уже нічого не зносять, а догаряє те, що вже знесено.

В давнину був звичай, який де-не-де затримався до початку XX ст., обгортати соломою колеса та, запаливши їх, пускати на весняний вогонь (також пізніше й на купальський). Коли колесо вцілить у середину вогнища — це добра ознака і для весни й для літа: ознака здоров'я, врожаю, приплоду худоби, — бо колесо це символізувало сонце — воно, сонце, вцілить у поля, луки, ліси й „весі" та ріки.

В хатах перед Великоднем мусів усю ніч горіти вогонь — лямпадка, чи свічка; це, звичайно, пізніше, а в давнину — вогонь палав у челюстах печі, чи в кутку курної хати на „вогнищі-очагу".

Весняні вогні й хатні вогні мали ще друге символічне значення: огріти духи-душі — Л а д а, освітити їм прихід на великий весняний день, бо вони в цей день (властиво в четвер жильний) виходили з землі, з могил, приходили з в и р і ю. В давнину вірили, що коли воскресла від зимового сну природа — весна, то й покійники оживають, а в часи християнські — коли Воскрес Христос, то покійників нема, вони в ті дні не є покійниками, тому й „родителів-прародителів" на Великдень — не можна було називати-спогадувати покійниками, а належало говорити про них, як про живих.

> ...„Одмічу натомість замітку, зроблену дослідниками ритуалу Слобідщини, що згадуючи померших предків на Великдень, не можна називати їх помершими, бо в сей день усі живі, і небіжчики чують, що говорять їх діти. Тому називають їх просто „родителями, родичами, приятелями" — „Нехай легенько згадається нашим родителям"... "Святиї родителі, ходіть до нас хліба-соли їсти", „Наші рідняки, не поминайте лихом, чим хата багата, тим рада!" (Чубинський 28)
>
> (М. Грушевський, Історія української літератури, т. І-й, ст. 181, Київ-Львів, 1923 р.)

Ось таке значення та символіка весняних — великодніх вогнів. На жаль, цей звичай почав відмирати ще з кінця XIX ст.; в останні часи ці вогні запалювали лише в поодиноких селах, раніш по всіх українських землях.

Багатство й цінність наших обрядових звичаїв, нашого фолкльору є велетенське. Нам можуть позаздрити найкультурніші народи світу. Ці скарби високої культури нашого минулого — віддзеркалюють наше національне обличчя і є справжніми свідками споконвічного прагнення нашого народу до волі, удосконалення, краси й сонця.

ЛІТЕРАТУРА:

П. Чубинський. Труди, т. III-й; Маркевич „Обичаи и поверья... - малороссіян", Киев, 1860 г.; Беньковский — „Обичаи й паверья, приуроченние к Великодню" — „Кіевская Старина" 1895 г., т. V-й, стр. 70; А. Свидницький — „Великдень у подолян", „Основа" 1861 г.; Енциклопедическій Словарь Брокгауза и Ефрона; Енциклопедія „Просвещеніе"; Енциклопедія Українознавства; Українська Мала Енциклопедія — проф. Євгена Онацького, Буенос-Айрес; М. Грушевський. Історія української літератури, том І-й, Київ-Львів, 1923 р.; Л. Білецький. Історія української літератури, т. І-й, Авґсбурґ, 1947; Українська Енциклопедія т. III-й; С. Килимник, „Нові Дні" ч. 76, Торонто 1956 р.; С. Килимник. „Український Голос" 1959 р.; праці інш. етнографів, та відомості з уст старожилів.

IX. ВЕЛИКДЕНЬ — Великий День

Пам'яті М. Максимовича

Перший день

Ніч. 12-та година. Все життя села в ці години ночі зосередилось біля церкви. Людно й гомінко тут. В селі тиша-тиша, лише зрідка запізнені кроки дзвенять у тиші ночі. Це якась людина запізнилася на кілька хвилин і поспішає з паскою... У всіх хатах блимає вогонь свічок, чи лямпадок, а до церкви не пішли й залишилися дома лише немічні старці та малі діти... Високо ще здіймається полум'я вогню великодньої ночі біля церкви. Вогонь цей розкладають, поправляють та підтримують сільські парубки. Й чого тільки вони не нанесли для цього вогню з села — „позичили" так, що господар не бачив: тут і старі колеса, і старі двері, і драбини від воза, і діжки, і ворота... Але за цю „позичку" ніхто з господарів не сердиться, і не забирає назад, бо це вважається жертва на святий очисний вогонь...

Нічна тиша порушується... Чутно метушню біля церковного входу. Це церковна процесія, на чолі з священиком, з хором, хвореньгами, Євангелієм, Плащаницею, образами та численними свічками... Тричі обходять навколо церкви, в церкві ніхто не залишився. ...Задзвеніли свіжі голоси хору, могутня й переможна великодня пісня: „Воскресення Твоє, Христе Спасе, анголи співають у небі" — несеться далеко-далеко в безмежні простори ночі. Господині здіймають рушники з своїх пасок, а в кого не була засвічена свічка — поспішно світить. Після обкаджування пасок, священик читає молитви, проходить і святить паски. Де тільки священик посвятив, одразу господарі підхоплюють кожний свою паску й чимдуж поспішають додому.

На Великдень вмиваються крашанкою

Усі члени родини на перший день Великодня вмиваються крашанкою. Господиня наливає в миску води, кладе туди 2-3 крашанки, а господар кидає дрібну монету й усі по черзі вмиваються крашанкою. Вірили, що коли вмитися

крашанкою, то будуть здорові, рум'яні, як крашанка червона та багаті. Коли є дівчина на виданні, то вмивається першою і виймає одну крашанку, якою вмивалась. Найстарша доросла дитина, донька, чи син, що вмивалися останніми, — забирають, крім крашанки, й копійку чи гріш, що батько вкинув у миску. А дівчина вірила, коли першою вмиється крашанкою, то скоро по Великодні вийде заміж, буде здорова й щаслива.

Господар повертається з церкви з свяченим

У давнину п а с к у святити ніс господар, з нею він і повертався додому. Святили паску в спеціяльній посудині — „дорінник", а чи в ночвах, а то й у великих дерев'яних мисках-нецьках, у кошиках. Така посудина зберігалася лише для згаданої мети й ні в яких інших справах, чи потребах не використовувалась.

Паску завжди святили ще до сходу сонця, то й господар з свяченим повертався ще досвіту. З свяченим він обходив спочатку своє господарство: заходив до худоби — корів, коней, овець; потім заходив у клуню та до бджіл.

> . . . „Прийшовши з „святістю", обходять тричі домівство, не вступаючи до хати, потім входять до стайні. Хтось з домашніх стає коло кождої худобини, і коли той, що несе святість, доторкається бесагами (міхами) з святістю до кождої штуки, промовляючи: „Христос Воскрес", відповідає другий за худобину: „Воістину воскрес". Святонош по сім промовляє: „Аби ся так нічого не брало (вівці, корови, чи чого), як нічого не возьмеся свяченої паски". Так само обходить пасіку, сад, з подібною промовою. По сім уходять з святістю до хати, діти стають на коліна, а господар розв'язує бесаги над їх головами, приказуючи: „Аби вам розум скоро так розв'язувався, як сі бесаги скоро розв'язуються." У кого є дівка на відданні, кладеться їй паска на голову з словами: „Абись у людей була велична, як паска пшенична." „Малу дитину кладуть до опорожнених бесагів з словами: „Абись так скоро росло, як паска росте."
>
> (Матер. до етнографії XV, ст. 39)
>
> „В іншій околиці господар вернувшись з свяченим, кладе паску коровам на хребет, промовляючи: „Який

дар красний, такі аби Бог давав телиці красні." Або дають худобі „попахати" (понюхати) „дорінник" (коновочку з свяченим), і домішавши паски до соли, сиплять до ясел приказуючи:

„Абись була така весела, як цеся Божа днина; абись не переходила кожного року, як не переходить цеся днина кождого року; абись була така весела, як цеся Божа дора; абись була така цвітна, як цесь день цвітний; аби тобі було так скрізь отворено, як нині церков на весь нарід була отворена."

Постукавши дорінником у головицю вулика, приказують:

„Чи, ти матко, спиш, чи чуєш?
Чи зробила матінник?
Чи ти вже ночуєш у матіннику?
Уставай, бо Сус Христос воскрес!

Кілько я разів ковтну (стукну), тілько роїв аби ти, матко, пустила!

Як я тебе не забув, свяченої дори тобі даю, посвяти й ти свою родію і сама себе.

Бо тебе би вже час випускати,
Аби ти йшла по світі старати,
По всьому світу,
По всьому цвіту!
Абись була цвітна як цвіт,
Тяжка з вощиною як я здоров,
Абись несла меду на собі, як я несу дору,
Абись віск робила на віддяку,
Сусові Христові на посвіт,
Людям на розлучіннє душі з тілом,
А мід собі на уживаннє,
Людям на спомаганнє!
Як я з своєю ґаздинею робю та працюю,
Аби ти так межи Богородицями 12 роїв пускала,
А від мене порженого абись не втікала!

Абись сі так тримала пасіки, як сі тримає цеся дора мене!"

(Матеріяли етнографічні VII, ст. 236.; М. Грушевський, Історія української літератури т. І-й, стор. 175-176. Київ-Львів, 1923 р.)

В інших місцевостях господар тільки обходить своє господарство — обори, хліви, стайні, пасіку, клуню, сад, город — і христується: „Христос Воскрес!" Коли хтось з господарем обходить, то відповідає: „Воістину Воскрес!" Коли ж господар обходить сам, то й сам відповідає.

Прихід господаря з свяченим у хату

Обійшовши своє обійстя та похристувавшись з худібкою, бджільми, садом, городом та іншим, господар входить у хату. Господиня відчиняє йому двері з свічкою в руках. Усі в хаті зустрічають „свячене" стоячи. Господар христується з усіма окликом: „Христос Воскрес!" і тричі з кожним цілується. В гуцулів і лемків усі стають навколішки. (Див. вище цитату). Коли є дівка на виданні, то батько розв'язує бесаги на її голові, приказуючи, як подано вище. В інших місцевостях батько тільки торкається голови дітей коновкою з свяченим, потім ставить на стіл, а господиня-мати розв'язує і розкладає свячене на столі для розговіння. Коли свічка не засвічена, світять та застеляють лавки рушниками.

Розговіни

Урочисто всі сідають за стіл ще досвіту, здебільшого по старшині. Коли є малі діти — й їх будять, а навіть немовлят на руках тримають, щоб разом сидіти за свяченим, разом розговлятися. Це розговіння вважається разом з душами дідів-прадідів, що в цей день не вважають їх за покійників. Батько, чи дідусь (старший) сідає на покуті, на святому місці, де перебувають у цей час духи-душі, решта сідає по старшині на застелених рушниками лавках, бо поруч „сидітимуть і душі". Розговляються лише досвіту, бо душі сидітимуть за спільним свяченим лише до сходу сонця, а як розвидниться, вони сидітимуть „по кутках":

Після обкурення хати ладаном, чи зіллям з пахучих зел, з квітки маковейської, трійці тощо, та після спільної молитви сідають усі. Дідусь, чи батько, розрізує яєчка, обібрані свячені, на стільки кусочків-частинок, скільки в родині душ. Бере кусник, запрошує взяти всіх і промовляє: „Христос Воскрес!" Йому відповідають: „Воістину Воскрес!" Після цього господиня крає свячену паску й споживають сир, ковбасу,

печене порося і інше. Під час розговіння свяченим яєчком, батько наливає чарку, звертається до всіх: „Христос Воскрес!" Відповідають: „Воістину Воскрес!" Далі батько, чи дідусь, коли він ще є в родині, — підіймаючи першу чарку, похристувавшись з присутньою родиною, звертається до душ небіжчиків: „Христос Воскрес! Святії родителі, їжте, пийте, вживайте й нас грішних споминайте" (Чубинський, 28; М. Грушевський. Історія української літератури, т. І-й, ст. 181).

Інші, звертаючись під час розговіння до небіжчиків, христуються й примовляють: „Нам життя та здоров'я, а вам, святії душі, раювання в небі та легко душенькам вашим!"

Батько, випивши чарку, наливає матері, яка також своєрідно примовляє й христується з родиною та небіжчиками, часто називаючи близьких їх іменами: „Х. В., рідні дедю і рідна нене, хай весело раюється вам із святими в небі!" Подібних примовлянь багато в різних місцевостях. Після матері чарка переходить до дорослих дітей, а малим дають на цей день мед, чи вино.

Чарка на Великдень, під час розговіння, переходить лише один раз. Після чарки споживають усі свячене. Перед розговінням мати відрізує цілушку з свяченої паски й ховає. Коли народиться дитя, дають поліжниці, а чи корова отелиться, дають також і корові.

Шкаралупи з свячених яєчок, кості з поросятка, поріб'я та шинки й кришки — господиня обережно збирає, щоб ніщо не впало на долівку. Усе це потім закопується на межі ниви, щоб охоронити хліб на ниві від бурі, зливи та граду... та дати свяченого і ниві. Кришки з свяченого віддають курам, дрібно потовчені. В деяких місцевостях шкаралупи з свячених писанок-крашанок закопують у городі.

На перший день Великодня, а в більшості — перших три дні, — нічого не вариться, і піч не топиться, а їдять лише все приготоване до Великодня.

> ...„На перший день Великодня не топ'ять, не варять і в гості не ходять; все це вважається непристойним для такого свята...")

(А. Свидницький. „Великдень у подолян", Твори, ст. 425, Київ, 1958.)

Христувальники (христівники)

Уранці, на перший день Великодня, малі хлопчики (7-10 років), часто ще досвіту, ходять з хати до хати христувати. Входять без попередження, стають у порога й вітають: „Христос Воскрес!" Їм відповідають господарі: „Воістину Воскрес!" Господарі давали христувальникам по писанці, чи крашанці, а дехто, то ще й копійку, чи гріш давав. Гарною ознакою було, коли хлопчики перші приходили до хати христувати. В давнину хлопчики-христувальники після вітання „Христос Воскрес" говорили й великодні вірші. Звичай вітати господарів великодніми віршами вивівся, і залишився лише де-не-де. Крім христувальників-хлопчиків, на перший день Великодня ніхто ні до кого не ходив.

Христування на кладовищі

У більшості місцевостей всіх українських земель, одразу після розговіння старші жінки та чоловіки ходили на кладовище христуватися з своїми родичами. Там зупинялися біля могил своїх близьких (дідів, батьків, дітей), розбивали о хрест писанку й приказували: „Христос Воскрес! татуню рідний, чи нене рідна!" Коли батьки проклинали дітей за життя, чи діти вчинили гріх супроти батьків, то на Великдень, на перший день уранці, діти (чоловік і жінка) йшли на могилки христуватися, клали свячену писанку, чи крашанку на могилу, кусник паски та ще дещо, схилялись навколішки перед могилкою й промовляли близько так: „Христос Воскрес! Рідні наші деді (тату) та нене, — нерозумна (ний) була (був), недобрі слова говорила(в), згрішила(в) супроти Бога і вас... Простіть мене, благословіть мене, Христос Воскрес!" І тоді прислухалися до могили. Коли в могилі загуде, то батьки простили... Такі вірування були до останнього часу, до приходу большевиків.

„Сонце грає"

> ...„Повірка спільна слов'янам і німцям, що на Великдень „сонце гуляє", чи „грає", „скаче"... „В сей день усе веселиться на небі й на землі".

(М. Грушевський, Історія української літератури, т. І-й, стор. 168-169; Київ, 1923)

В Україні вірили, що Великий день для всіх і всього,

величний: радіє небо, сонце, зорі, місяць... Радіють — ліс, гори, доли й води, радіє вся земля і все земне... Особливо життєдайне сонце вранці на перший день Великодня, коли сходить, грає, міниться, виграє, скаче по небу.

..."У такій всенародній радості навіть, здається, й сонце приймає участь: у цей день, коли воно сходить, то особливо виграє своїм промінням. Навіть грішні покійники й ті на цей день звільняються з пекла, збираються в домі Давида..."

(Л. Білецький. Історія української літератури, т. І-й, Авґсбурґ, 1947, стор. 73-74).

Пригадую розмову селян при сході сонця близько 1900 р. в с. Якушинцях на Поділлі: „Дивіться, дивіться, бачите, — каже один селянин, — „сонце грає..." Другий вдивляється й каже: „О, як мигає, як міниться... Я бачив і торік, як прекрасно сонце грало на Великдень..."

Я, малий, дуже втішився, що побачу, як сонце грає, бо багато чув від селян про це. Вдивляюся, очей не спускаю... Стою 5-10 хвилин, але ніяк не міг помітити, як саме воно грає...

Віра в народі, що сонце на Великдень „грає" була так велика, що всім увижалося, що дійсно грає, що воно чарує, радіє, заглядає всюди, щоб принести щастя й добробут:

..."На Великдень „сонце грає", тому ранком, уже перед сходом сонця, відкривають віконниці, щоб воно заглянуло до хати. Дівчата вижидають його з молитвою в садочку, а хто побачить його, як сходить, побожно здіймає шапку, кланяється до сходу й говорить приписану молитву. В цей день „відчиняються двері раю, й грішні душі звільняються з пекла".

(Енциклопедія Українознавства, т. І-й стор. 233, Мюнхен — Нью-Йорк, 1949).

Великодні дзвони

Лиш паски посвятять, як за півгодини вже виграють дзвони на дзвіниці, й не вгавають вони всі перших три дні Великодня. А дзвони великодні — „тризвон" — „передзвон" — особливо грайливі й веселі.

..."Великдень — свято радості й веселості, що об'єднує всю громаду спільним святкуванням. Три дні грома-

да святкує під гомін дзвонів і співи веснянок і гагілок. . ."
(Там же).

У більшості місцевостей України, особливо в галицьких селах, вважали (вірили), що на Великдень кожний господар, бодай один раз, мусить бамкнути в дзвін. Вірування щодо цього були ріжні: одні вірили, що дзвонять за спокій та раювання душ — „тішать душі родителів, що на Великдень присутні на гаївках та на цвинтарі"; другі вірили, хто задзвонить — буде для нього щасливе літо, добрий урожай, „все лихе його обмине"; треті дзвонили за „наглі душі" (за нагло померлих), то їм легше буде; четверті, вірили, що коли їх діти у війську, чи на війні, та довго не мали вістки, то вони відізвуться, якщо живі.

Господарі дзвонили „коротко" та тільки до обідньої пори, а весь день дзвонили парубки та підлітки.

. . . „Після розговін починали дзвонити на дзвіниці, — а хто перший задзвонив, той найперший обробить жнива й буде в нього найкраще збіжжя. Дзвонили в дзвони ввесь день, а потім ще й другого та третього дня. . ."
(Є. Онацький. Українська Мала Енциклопедія, книжка 2-га, стор. 135, Б-Айрес, 1958).

У розмові з кільканадцятьма дідусями та бабусями похилого віку, я почув, що великодні дзвони не лише музика радості Великого дня, але й засіб відігнати з села все лихе, смерть та всяких дідьків. А це згоджується з історією первісної культури.

Біля церкви — на цвинтарі

Після розговіння, після відвідин кладовища-могилок та після того, як впорались з худобою, птицею тощо — старші лягають відпочити, бо мали безсонну попередню ніч, а молодь та діти не зважаючи ані на безсонну ніч, ані на втому — чимдуж поспішають на цвинтар.

Село оживає: гомін-гул молоді, спів веснянок-гаївок, веселий передзвін на дзвіниці, безмежно радісний настрій усіх, веселі розмови, великодні гучні взаємні привітання, веселий сміх — все це справляє враження справжнього вияву високої радості Великого дня, все це утворює дивну музику

весни, глибоку і чарівну романтику молодечої душі, любов до життя, бажання до одруження.

Великий день — це свято загальне, всього села: всі, від найменшого до найстаршого відчувають радість Великодня. Свято Великого дня в давнину відбувалося в лісі, чи на луці біля води, — з прийняттям християнства це величне й безмежно радісне свято проходить головно біля церкви — на цвинтарі. [1])

Увесь цвинтар — церковна площа заповнений дітьми, молоддю і старшими людьми. Казкова картина біля церкви: сотні дівчат, одягнених у різнобарвний картастий одяг: плахти, вишиті сорочки, в корсетках, у вінках з барвінку, позолочених позліткою, численні стрічки звисають на плечі, в червоних чобітках з мідними підковами; парубки та підлітки, святочно зодягнені — у вишитих сорочках, у широких штанах, підперезані широкими картастими поясами, в чоботях на „зборках", здебільшого в сивих шапках; старенькі бабусі в запасках, з широкими крайками, також у вишитих сорочках, у намітках, у козлових чоботях, та дідусі й господарі в мережаних біллю свитках... Дівчата, часто до сотні й більше, водять веснянок-гаївок, чи, як кажуть на Поліссі, „водять танок", а в окремих місцевостях Галичини — „грають жучка", чи „водять кострубів". Журливий, смутний, а часом і сумний спів веснянок-гаївок приковує увагу всіх. Ще з Великого посту всі ждали цього величного дня, щоб почути цей ЧАРІВНИЙ СПІВ віків, а краще сказати — тисячоліть, щоб невидимими нитками поєднати свою душу з душами далеких пращурів і майбутніх нащадків, дальніших поколінь... Дивним є, що веснянки-гаївки, створені нашими прабабками ще в IV-VI сторіччі (а може й раніше) за часів Антської держави, що крізь морок тисячоліть, через століття великих негод, війн, наїздів, поневолення — вони дійшли до нас, затримавши свою провідну думку, головну ідею, свій зміст, замінено лише слова стародавні на нові. Правда, багато цих чудесних пісень утрачено, забуто, багато нашаровано віками, але чимало й залишилось. Веснянки-гаївки —

---

1). ПРИМІТКА. Площа біля церкви носить назву цвинтар, хоч там і не хоронять.

це дорогоцінний скарб ранньої культури наших прапрадідів як високохудожні, а навіть неперевершені поетичні твори, історичний документ про життя, ідеали, психологію, віру та вірування, розуміння природи, прагнення до пізнання явищ природи наших пращурів.

Не буду на цьому довго зупинятися, бо все це я подав у 2-му томі моєї монографії „Український рік у народніх звичаях в історичному освітленні", зупинюся далі лише на окремих точках цієї теми.

Отож, цей живий різнобарвний дівочий вінок під віковий спів цих ритмічних історичних пісень, виводить веснянки-гаївки, обходячи церкву. Придивляються і прислухаються цим веснянкам і малі діти й прихильного віку старці. Впивають вони ті чудесні звуки-мелодії й слова, душею переселяються в роки своєї молодості, відживають на мить, просякаються цією високою романтикою національної творчості, непорушно стоять, обпершись на ціпки... І малі діти, залишають гру в писанки та крашанки, стають впереді людського натовпу й жадібно ловлять рухи, слова й спів. Ці традиційні дії-рухи та спів дівочий роблять на всіх неописано глибоке враження, незалежно від віку й статі. Лише починається цей сумно-журний спів, що виривається з сотень і більше молодих грудей, як з усіх кінців села, як на поклик військовий, линуть і линуть — і старі, і малі, чоловіки, жінки, хлопці й діти... Майдан, чи цвинтар наповняється численним натовпом, а цей чаруючий спів наповнює повітря і далекі-далекі простори в селі й поза селом... Малі дівчатка тут же, на цвинтарі, наслідуючи старших, сами вчаться „водити" веснянки-гаївки. Хлопчики проводять свою гру: грають у писанки-крашанки.

Цокання — товкання писанками-крашанками

Хлоп'ята, віком від 8-10 і до 16 років, та й старші, проводять різні гри на Великдень крашанками-писанками. Найчастіше — це „товкаються", чи „цокаються". Ця гра полягає ось у чому: два хлопчики умовляються „потовкатися". Один з них тримає в руці крашанку носком вверх, а другий також носком своєї крашанки стукає-цокає в носок писанки свого товариша. Коли розбилося в котрогось з них, то той повер-

тає своє яєчко „пухою" вверх, а другий продовжує цокати носком. Чиє яєчко розбито, носок і пуху — вважається той програв і мусить віддати „битку" тому, чиє яєчко залишилось ціле.

Друга гра яєчками — це котять з горбочка. Полягає ця гра в тому, що участь у грі бере декілька хлопчиків. Діти розташовуються біля маленького схилу-горбочка на траві. Внизу вони розкладають свої яєчка, 3-5, а потім по черзі спускають злегка яєчко так, щоб скотилось до тих, що покладені внизу й щоб зачепило 2-3. Зачеплені яєчка забирає, як виграш, той, що спускав — покотив своє яєчко. Коли ж його яєчко не зачепило жодного, то воно залишається внизу з іншими, як програне. Є ще інші гри великодні з яєчками, як „схованки", „загадкові міньки" тощо.

Дівчата віддають „колодку" хлопцям

У підрозділі цього тому „КОЛОДКА-КОЛОДІЙ" подано належні відомості про цей звичай. Тут зупинимось лише на „відданню колодки" дівчатами парубкам. Дівчата на перший день Великодня ідуть на цвинтар з кількома гарно „написаними" писанками — це вони несуть „колодку", яку мусять віддати хлопцям за „мясничний" чи „сирний" подарунок, чи **найнятий танець.** „Віддавати колодку — це звичай і молодечого христування, і весняного привіту, і вияву симпатії, а краще сказати — любови. Можна сказати, що це вже є запорука, до деякої міри, до одруження, хоч дівчина часто віддає колодку й кільком хлопцям, але „своєму" хлопцю, вона віддасть найкращі писанки, писанки до пари, ще й у вишитій хусточці. Парубок, одержуючи колодку, з писанок догадується, чи буде дівчина його, а дівчина угадує, чи буде хлопець її по тій приязні, коли він приймає колодку. Процес віддавання колодки відбувається так: після розговін дівчина бере писанки й поспішає на цвинтар, а її хлопець, що має надію на цю дівчину, вже жде й виглядає її, дівчина підходить і хлопець обнявши її цілує, а вона йому доручає „колодку". А вже на другий день, чи на третій, коли будуть „музики", хлопець наймає своїй дівчині в подяку за „колодку" танець.

...„Звичай віддавати колодки пов'язаний з великописним пущенням, чи, здається, правдивіше з пущенням перед масницею — певно сказати не можу. Справа в тому, що на одному з тих заговін парубки наймають танці для своїх дівчат, і вони зобов'язані віддати колодку саме тому, хто танець наймав. Як я сказав, можна віддавати й декілька колодок, а тому декілька парубків може наймати танець для одної дівчини; не всі одразу, а кожний окремо. Але що ж таке сама колодка?

У понеділок на сирному тижні подоляни святкують колодія. Це бабське свято. Я бачив, що для святкування його збираються у попаді, ані священик, ані інші чоловіки на цьому святкуванні не бувають присутні. Не знаю, куди належить цей звичай зносити мітки попаді на колодку, — до пізніших часів, а чи це **рештки сивої давнини?** Але носять мітки тільки в тій парафії, де попадя користується любов'ю **парафіян.** Колодій — не **льнування: льнуючи,** попадя в давнину сама ходила по хатах з **пляшечкою:** тепер, коли вже ганьбою вважають зближення з народом, — молоді попаді посилають довірену жінку й уже без пляшечки, а просто — дай; на колодія ж молодиці сами сходяться до попаді, яка робить для них учту; на льнування нарікають, скаржаться, а колодія святкують з приємністю й невдоволені молодими попадями, як що вони **колодія не справляють.** Давно я був свідком цього святкування і не пам'ятаю приговорювань — наче сниться мені, що спогадують коноплю. Як у себе дома святкує народ колодія, не знаю; знаю тільки, що неодруженому парубкові, який попадається на очі, молодиця, чи бабуся прив'язує до руки, чи до ноги кавалочок дерева, — здебільшого **качалку,** наче б в покарання за те, що не оженився. Це й називається **в'язати колодку.** Кому прив'яжуть колодку, той мусить **відкупитися** — заплатити тим, хто прив'язав. Хто ж не **відкупиться,** того називають **нелюдяним, незвичайним.** Прив'язати колодку можуть тільки раз у році.”... (Анатоль Свидницький. Твори. „Великдень у подолян”, стор. 427-428, Київ, 1958 р.)

Я подаю цитату трохи велику, але це внесе деяку ясність у підрозділ „Колодка-Колодій”. Правда, це основне стосується подолян, але ріжниці великої з „колодкою” у всій Україні нема. Цікавий робить висновок А. Свидницький щодо звичаю „віддавання колодки”:

..."...Судячи по тому, що в'яжуть колодки неодруженим, що їм же віддають їх, притім за минулі послуги, й ті дівчата, які минулого року дівували, можна зробити висновок, що колодій є рештки свята любови. До весни парубки й дівчата наче б роз'єднуються: але пов'язує їх колодка. Віддачею колодки починається свято весни й новий зв'язок з парубками. Коли звернемо увагу на зміст деяких гаївок, то виявиться, що з весни починали мріяти про замужжя та оженення. Тому можна припускати, що колодій був кінцевим (заключним) святом любови, а весна початковим."

(Там же).

Трохи відмінний спосіб віддання колодки в гуцулів:

...„Дівки того дня дають легіням галунки (крашанки) і писанки. Не дає сама, а ховає за пазуху, а легінь (парубок) відбирає від неї, звівши уперед з нею легку боротьбу. Діставши врешті, веде дівку до води, обіллє водою, буває, що скупає й цілу." (Зелениця в Надвірнянщині).

(Матеріяли етнографічні VII, ст. 241, XV ,ст. 41).

Іще про веснянки-гаївки:

Широко й всебічно про веснянки-гаївки я подав у другому томі моєї монографії: „Український рік у народніх звичаях в історичному освітленні", II-й т., а тут подам лише коротко те, що не увійшло до II-го тому.

Етнограф, росіянин, Шейковскій, захопившись українськими народніми звичаями, написав досить об'ємисту розвідку: „Бит подолян", Київ, 1860 рік", але в цій розвідці невірно, та й недокладно подав про ці звичаї, як кажуть — „викривив". А. Свидницький написав досить значну розвідку під подібним наголовком — „Великдень у подолян", скритикував у цій розвідці праці етнографа Шейковского й разом подав дуже цінні матеріяли з безпосередніх спостережень та власних переживань (А. Свидницький — 1834-1871), уточнив багато понять про українські звичаї та подав чимало своїх цінних думок щодо цього.

Шейковскій подав у своїй спогаданій праці думку, що Великдень і веснянки-гаївки належать до двох культів: до „доби обоготворення лісів і гаїв (ст. 41) і вбачає в них ознаки не-

кромантичного культу", бо вони відбуваються на **цвинтарі,** бо вважає тотожнім цвинтар і кладовище. На цвинтарі в давнину хоронили покійників, тепер цього немає, а лише площа біля церкви насить стародавню назву цвинтар. Друге, в давнину веснянки-гаївки виконувались у лісі, чи на луці над водою, а пізніше, з прийняттям християнства, з настоювання аскетів-ієрархів, близько з XVI-XVII ст. перенесено на Великдень з тим, щоб відбувалися біля церкви.

> ...„З думкою про некромантизм у гаївках ми рішуче не погоджуємось. Не торкаючись думки про подібність гаївок з русалками, ми скажемо, що доказом некромантизма в гаївках не може бути те, що вони „отправляются только на цвинтаре". (А. Свидницький, там же ст. 444).

Щоб заперечити невірні висновки Шейковского щодо гаївок та Великодня, А. Свидницький докладно подає про розуміння „цвинтар" і кладовище. Він каже:

> ...„Коли б ми мали можливість пізнати й розглянути святкування Великодня в той час, коли ще покійників не ховали на ц в и н т а р і, цебто в церковній загорожі (прицерковній площі), — то немає сумніву, що гаївки в складі святкувань, як і Великдень є свято в е с н и".
> (Стор. 445).

Далі А. Свидницький пояснює:

> ...„Вже було спогадано про звичай **віддавати колодки,** про зв'язок Великодня з колодієм. Тоді ми сказали, що **колодій був заключним святом любові-кохання, а весна — початком,** і, кажучи це, послались на зміст „деяких гаївок". Ці то деякі гаївки й віднесемо до першого відділу їх. Усіх відділів три: **перший стосується** (належить) до безшлюбного життя; **другий** виспівує темний і світлий бік життя родинного для жінок; **третій** належить до хліборобства". (Там же, стор. 446).

З дальших досліджень ми поділяємо веснянки-гаївки не на три групи, а на 12. З деякими висновками не лише Шейковского, але й А. Свидницького ми не цілком погоджуємось, але це справа інша. А все таки пояснення А. Свидницького до веснянок-гаївок досить цікаві, зокрема до „Кострубонька", до „Заїнька", та й до „Жельмана", хоч у справі

з останнім поясненням ми розходимось. Свидницький щодо повноти веснянок-гаївок каже:

„Скажемо попереду, що нема доказів на користь первісної повноти відомих тепер гаївок, що вони підлягли зіпсуттю. Це підтверджують слова вставлені в гаївки вже після прийняття християнства: Ісус Христос, церква і др. . .” (Там же, стор. 446).

Шейковскій не зупинився на глибшому дослідженню змісту веснянок-гаївок, пояснював і коментував їх поверхово, а в більшості невірно. Це примусило А. Свидницького уточнити й пояснити краще і глибше, хоч не з усіма поясненнями А. Свидницького можна погодитись.

З родинного життя жінки, зокрема невістки, подані уривки:

Кому воля. . .
. . . . .
А жіночкам не своя воля:
Під порогом порося квичить,
У печі казан біжить,
У колисці дитя кричить,
А на печі воркун ворчить.
Порося каже: нагодуй мене;
Окріп каже: відсунь мене;
Дитя каже: заколиши мене;
Воркун каже: накрий мене.

***

Через сіни, через хату
А я молоденька,
Іду стихенька,
Щоб ключами не бряжчати,
Щоб свекрухи не збудити.
. . . .
Нехай спить (щоб не встала!)
Щоб моєї головоньки не клопотала.

Подібна є і коляда. А коментарі до цієї веснянки-гаївки я подав у 2-му томі. Все таки цікаві уривки з веснянки-гаївки, дуже й дуже стародавньої, тисячолітньої подав Шейковскій, правда без особих коментарів про продаж дитини — це як жах подружнього життя; ту, що продає дитя, проклинають.

Та, що продає, хоче:

Та, що купує:
І сніп,
Сім міхів
Горіхів,
Бочку води
На три годи...

Та, що купує:

А я дам клубок валу,
Щоб тобі дорогу заснувало,
Черен і чересло,
Щоб тебе в очерет занесло.

„Очевидно, ця гра належить до глибокої давнини: слова черен тепер нема в мові, місце його зайняло друге — леміш". (Там же, 455).

Після надрукування 2-го тому Вельмидостойний Проф. Д-р Т. Олесіюк надіслав мені чимало фолкльорних матеріялів, досить цінних і ориґінальних з Підляшшя. Деякі з надісланих веснянок-гаївок подаю тут, як цінні й тематикою, і художністю, і своїм дуже стародавнім походженням з **доби умикання-пірвання:**

1. А В НАШОМУ СЕЛІ ЗОЛОТИЇ ДВЕРІ

1. А в нашому селі золотиї двері,
Ой не їдь, Іванку, село воювати!
2. Ой, не їдь, Іванку, село воювати,
То ми тобі дамо великий подарок!
3. То ми тобі дамо великий подарок,
Великий подарок, коня вороного!
5. „Я коника беру, — свого не дарую,
Свого не дарую, — все село воюю!"
5. А в нашому селі золотиї двері,
Ой, не їдь, Іванку, село воювати!
6. Ой не їдь, Іванку, село воювати,
То ми тобі дамо великий подарок!
7. То ми тобі дамо великий подарок,
Великий подарок, — шабельку до боку!
8. „Я шабельку беру, — свого не дарую,
Свого не дарую, — все село воюю!"
9. А в нашому селі золотиї двері,
Ой, не їдь, Іванку, село воювати!
10. Ой, не їдь, Іванку, село воювати,
То ми тобі дамо великий подарок!
11. То ми тобі дамо великий подарок,
Великий подарок, — молоду Марисю!
12. „Я Марисю беру, все своє дарую,
Все своє дарую, — село не воюю!"

Зап. Д-р Т. Олесіюк в околиці Володавського повіту, на Підляшші.

У цій веснянці-гаївці поєднано добу ранню, умикання-пірвання з добою ранньо-князівською. Рід Марисі намагається відкупитися щонайдорожчою тодішньою ціною, але одруження молодика, умкнення, чи „завоювання" собі дружини — дорожче від усіх вартостей.

2. ПОЇХАВ ІВАНКО ЗА ДУНАЙ ПО ДІВКУ

(Веснянка співогра — танок)

Дівчата стають у два ряди проти себе, і жестикулюючи відповідно, вихиляються станом та кланяючись, співають:

Поїхав Іванко за Дунай по дівку.
Ой, біда, бідонька, де ж твоя дівонька? (2 рази)

Коника виїздив, — дівоньки не знайшов
Ой біда, бідонька, де ж моя дівонька? (2 рази)

Гончака вихлестав, дівоньки не знайшов.
Ой біда, бідонька, де ж моя дівонька? (2 рази)

Шапочку вимахав, — дівоньки не знайшов.
Ой, біда, бідонька, де ж моя дівонька? (2 рази)

Головку викланяв, — дівоньку вже знайшов.
Марися рибонька, — то ж моя дівонька! (2 рази)

Зап. Д-р. Т. Олесіюк. С. Довголіська й околиці Володавського повіту та Д-р В. Дмитріюк в селі Костомолотах, пов. Біла Підляська.

І ця веснянка-гаївка, без сумніву, з доби родового побуту, коли молодик одного роду шукає дружину в другому роді. Збори молоді провадились над водою, а кожну річку в Україні називали дунаєм. Біля річки здебільшого й умикали-поривали хлопці-молодики собі дівчат для одруження. Тут показано, як колись трудно й важко було знайти дівоньку, довго треба було на „гончаку" їздити, покіль зустрінеться дівонька; а разом подана та радість молодика, який так довго блукав за своєю мрією і, врешті, знайшов. Тут прекрасний рефрен, в художній формі подає високе чуття молодика, його журбу, його важке й довге блукання...

3. ПО УЛИЦІ ШИРОЦІ

(Веснянка співогра — танок)

Дівчата беруться за руки, творять велике коло й ходять поволі в колі то в одну, то в другу сторону, співаючи:

По улиці широці — Грай море радо моє! Грай море
По улиці широці водяноє по улиці широкій!

Там галочок радочок — Грай море радо моє! Там гало-
Там галочок радочок. чок радочок, — грай море во-
дяноє, там галочок радочок!

Де ся узяв соколик — Грай море радо моє! Десь ся
Де ся узяв ясненький. узяв соколик, — грай море во-
дяноє, десь ся узяв молодик!

Всі галоньки розігнав, — Грай море радо моє! Всі галонь-
Найчорнішу собі взяв. ки розігнав, — грай море водя-
ноє, найчорнішу собі взяв!

Просилася галонька, — Грай море радо моє! Просила-
Просилася чорненька. ся галонька, — грай море во-
дяноє, просилася молода!

Пусти ж мене, соколе, — Грай море радо моє! Пусти ме-
Пусти мене, ясненький! не соколик, — грай море водя-
ноє, пусти мене молодий!

А я тебе не пущу, — Грай море радо моє! А я тебе
Пух і піррє розпущу. не пущу — грай море водяноє,
— пух і пір'я розпущу!

Додомоньку не пустив — Грай море радо моє! Додомонь-
Пух і піррє розпустив. ку не пустив — грай море во-
дяноє, пух і пір'я розпустив!

Записали: Д-р Т. Олесіюк, с. Довголіски, Володавський повіт. Цю ж, з незначними змінами, чи замінами, зап. Д-р В. Дмитріюк у с. Костомолотах, пов. Біла.

У записі д-ра В. Дмитріюка, зробленому в с. Костомолоти, пов. Біла, подано за тією ж композицією і змістом, але замість „галочки" — „Марися"; замість „соколика" — „Іванко"; замість „галочок радочок" — „дівочок таночок"; замість „пух і пір'я" — „русу косу розпущу".

Веснянка-гаївка належить до групи попередніх з доби умикання-пірвання і цікава своєю послідовністю, своїм рефреном та грайливістю. Ця весняна пісня, як і попередні має значні наверствування (нашарування), але свій первісний зміст з доби родового побуту антифонний спів зберігла цілком.

4. БРЕНІЛИ РІЧКИ, БРЕНІЛИ

1. Бреніли річки, бреніли
   До пана Романа під сіни.

2. А в пана Романа новий двір,
   В ньому багацтва на весь світ.

3. А в пана Романа дочка є,
   Он по подвір'ю гуляє.

4. Став її Іванко питати,
   Чи можна Марисю сватати.

5. Сватай, Іванку, за себе,
   Давно вже люблю я тебе.

Зап. Д-р Дмитріюк, с. Костомолоти й надбужня околиця, повіт Біла Підляська.

Друга подібна відтіля ж — „ЧЕРЕЗ НАШЕ СЕЛЬЦЕ". Це гаївки вже пізнішого часу, коли молодь одружувалась уже не з волі батьків, а з взаємної згоди. Тут уже спогадується і про „матеріяльні блага", про багатство батька Марисі, віно.

5. ПОЛОЖУ Я КЛАДКУ ЧЕРЕЗ МУРАВКУ ВЕРБОВУ

Положу я кладку через муравку, вербову!
Ой, рано, рано, вербову!
Час нам, дівонькам, додому!
Ой, рано, рано, додому!

А ти, Марисю, тут зостань!
Ой, рано, рано, тут зостань!

Прийде Іванко, — ручку дай!
Ой, рано, рано, ручку дай!

Подай рученьку молодцю!
Ой, рано, рано, молодцю!

Возьме вон тебе до вінцю!
Ой, рано, рано, до вінцю!

Зап. Д-р Т. Олесіюк, с. Довголіська й околиці Володавського повіту, Підляшшя.

Ця веснянка, можна припускати, з часів родового побуту, коли відбувалися „зборища" над водою, відкіля і умикали молодики дівчат. Але вже той час, коли дівчина давала згоду раніш, що її можна пірвати. Веснянка лексично, стилістично й образно зазнала змін, але зміст ясний — відбиток сивої давнини. Тут також є чарування і фігурує **„чарівний вербовий міст",** вибивається крізь строк чарування та гадання, вижидання милого, що прибуде через чарівний вербовий міст — кладочку; а вже „ручку дай", „до вінцю" та інше — це нашарування пізнішого часу.

6. ОЙ, У САДУ, САДУ, ПОСІЮ РОСАДУ

Ой,у саду, саду, посію росаду, посію росаду, —
Моїм вороженькам та й на перешкоду.
Моя росадиця густонько зиходить, густонько зиходить,
Моїм вороженькам на загибель приходить.
В меї росадиці широкі листочки, широкі листочки, —
В моїх вороженьков болять животочки.
Моя росадиця борозйонки поре, борозйонки поре, —
Моїх вороженьков под боченьки коле.
Моя росадиця в головочки в'ється, в головочки в'ється,
Моїм вороженькам на загибель кладеться.

Зап. Д-р Т. Олексіюк, с. Рожанка й околиці Володавського повіту, Підляшшя.

Ця гаївка-веснянка має тематику людських взаємин. Виявляє бажання всього лихого „своїм вороженькам" і заворожує, чарує через це закляття... Хоч веснянка й носить характер і сліди анімістичного світогляду, але, безсумнівно, є витвір пізнього часу. Пісня ця є характерним закляттям-заговором...

7. ТАМ КОЛО ДВОРУ

Там коло двору сиділа вдова (2 рази)
І мала она та три донeньки, (2 р.)
Та три доненьки, як зозуленьки. (2)

Одна доненька тонка, висока, (2)
Друга доненька біла, рум'яна, (2)
Третя доненька чорна, погана. (2)

Тонку-високу та взяв дякович, (2)
Білу-рум'яну та взяв попович, (2)
Чорну-погану та взяв крульович. (2)

Ой, як ся взяли пани з'їздити, (2)
Ой, як ся взяли та з круля кпити. (2)

Чи там не була тонка-висока? (2)
Чи там не була біла-рум'яна? (2)
А ти собі взяв чорну-погану. (2)

Пастернак довгий, але недобрий, (2)
Редька біленька, але гіркенька, (2)
Ріпа ріпата — солодкувата. (2)

Запис. Др. В. Дмитріюк, с. Костомолоти, пов. Біла Підляська.

Веснянка має в основі мораль: підбирай пару-дружину не лише з зовнішньою красою, але і з внутрішньою добротою, з доброю душею. Тут уже підрозділ верств громадських: бідна вдова, попович, дякович, крульович, пани. Коли б не загальна мораль, то можна було б вважати веснянку місцевим твором. Пісня ця належить до пізніших часів. Коли ж вона є стародавня, то змінена до непізнання.

8. ЧЕРЕЗ ДУНАЙ ХИБНА КЛАДКА

1. Через Дунай хибна кладка,
А я молоденька все стихше,

2. Все стихенька ступаючи,
Золотиї ключі здіймаючи,

3. Щоб то голосно не дзвонили,
Мого свекорка не збудили,

4. Бо як збудять, то й не приспати,
А мні молоденькій не погуляти.

5. А я молоденька, гуляти раденька,
Як стара буду, гуляти забуду.

Зап. Др. В. Дмитріюк, с. Костомолоти й надбужня околиця, пов. Біла Підляська.

Ця веснянка-гаївка, видно, з часом утратила одноцільність — перша й друга строфи — характерні для стародавніх, дохристиянських символічних веснянок з віддзеркаленням анімістичного світогляду. Дальших три строфи вже далеко пізнішого часу, а можливо, що тут зміни та наверствування до непізнання, а, навіть, від закінчення веснянки віє сучасною народньою піснею.

9. ПІД ЦЕРКВОЮ ПІД НЕБЕСНОЮ

1. Під церквою, під небесною, (2)
Там мій милий забит лежить. (2)

2. Прилинуло три зозуленьки, — (2)
Одна сіла у головонці. (2)

3. Друга сіла у білих ручок, (2)
Третя сіла у білих ножок. (2)

4. Що в головонці — його матінка, (2)
Що в білих ручок — його сестриця. (2)

5. Що в білих ножок — його милая. (2)
Мати плаче — вік до віку, (2)

6. Сестра плаче — рік до року, (2)
Мила плаче — до неділі. (2)

7. Лежи, милий, як диль гнилий, (2)
Другий буде, як день білий. (2)

8. Лежи, милий, як колода, (2)
Другий буде, як ягода. (2)

Зап. Др. В. Дмитріюк, с. Костомолоти і надбужня околиця, пов. Біла Підляська.

В основі веснянки-гаївки „Під церквою, під небесною" подано образно чуття матері, сестри та милої. Образ матері, її чуття, її місце у голови — високий, правдивий, як і сестри; образ милої знецінений у вірності, але прийнятий в людській моралі, в засадах кохання: мати сина не матиме, а дівчина й дружина — матиме; — перша милого, а друга мужа...

Трудно визначити час постання цієї веснянки. Як видно, ця пісня склалася з 2-3-х веснянок як дохристиянських, так і похристиянських, хоч провідна думка одна. Закінчення ж без сумніву взято з іншої веснянки. Та й слова: „лежи, як колода" — це слова з „Кострубонька". Трудно узгіднити в одному ж і тому поетичному творі сум і жаль з байдужістю, а навіть з радістю та гумором; трудно поєднати трагедію з комедією, як у цій веснянці. Трудно пояснити вислів „Під церквою, під небесною"... Та й чому саме там лежить милий? Слова: „Там мій милий забит", бо тут оповідається не лише про милого, але й про сина та про брата... Веснянка з часом спотворена та таким наверствуванням, нам незрозумілим, зіпсута, на жаль.

10. ЧЕРЕЗ НАШЕ СЕЛЬЦЕ ВЕЗЕНО ДЕРЕВЦЕ

Через наше сельце везено деревце, —
Дзвонкове деревце, — за морем чутненько.

А в нашому селі церковку будують, —
Дзвонкове деревце, — за морем чутненько.

Церковку будують, маляри малюють, —
Дзвонкове деревце, за морем чутненько.

І вималювали три місяці ясних,
А в нашій Женщинці три молодці красних.

Що перший молодець — Молодий Іванко, —
Дзвонкове деревце, за морем чутненько.

А другий молодець — Молодий Степанко, —
Дзвонкове деревце, — за морем чутненько.

А третій молодець, — Молодий Василько, —
Дзвонкове деревце, — за морем чутненько.

***

Через наше сельце везено деревце,
Дзвонкове деревце, — за морем чутненько.

А в нашому селі церковку будують, —
Дзвонкове деревце, — за морем чутненько.

Церковку будують, маляри малюють, —
Дзвонкове деревце, — за морем чутненько.

І вималювали три зороньки ясних,
А в нашій Женщинці три дівоньки красних.

Що перша дівонька — Молода Марися, —
Дзвонкове деревце, — за морем чутненько.

А друга дівонька — Молода Парася, —
Дзвонкове деревце, — за морем чутненько.

А третя дівонька — Молода Явдося, —
Дзвонкове деревце, — за морем чутненько.

Зап. Др. Т. Олексіюк, села — Довголіска і Женщина та околиці Володавського повіту.

Ця веснянка-гаївка дуже стародавня, хоч і наверствована, змінена лексично, але з її змісту можна догадуватись, що вона віддзеркалює далеко дохристиянський період г е т е р и з м у, коли поодинокі шлюби не існували, як і окремі родини, а жили статево громадами. Наверствування: „церковця", „маляри", додано село Женщинку тощо — це продукт пізніших часів, похристиянських. Деревце — символ родовидного дерева. Веснянка-гаївка протягом віків дуже наверствувалась, змінилась, а можливо тут з'єднано дві веснянки. Крім цього, християнізувалась та прибрала місцевого характеру, прийнявши назву села (Женщинка). Як видно, перших чотири строфи становлять веснянку пізнішого часу, похристиянського, а других чотири — це надзвичайно стародавні. Рефрен цікавий, але потребує дослідження. Коли він пізнішого часу, то це визначає, що їхало весілля з гілцем і гучно, як водилось, співало, що аж за море чутно (гіперболізм), — коли ж цей рефрен стародавній, то значення його інше.

Перший день Великодня у гуцулів (На Гуцульщині)

Тут ми вже спогадували частково про великодні звичаї у гуцулів, як прихід з дорою-свяченим; віддавання колодки, а тут подамо лише загальне, як проводили гуцули перший день Великодня. Подаю витримки з „Українського Народного Слова", ч. 14, від 14 квітня 1960 р., стаття: Великдень на Гуцульщині" — Богданни Сидор-Чарторийської:

...„На Воскресіння в неділю, звичайно, гуцули вставали дуже рано, одягалися в нове, чисте вбрання; головно дівчата вбиралися пишно і яскраво та йшли до церкви з пасками. До посвячення брали не лише паску, сир, яйця, масло, ковбасу, але й всі варені страви, які приготовляли на свята. (Це, мабуть єдине місце на нашій землі українській, де посвячували і варені страви!) Це все забирали в „бесаги" — (два мішки ткані з вовни домашньої роботи, пощеплювані при отворах в одному місці разом). Бесаги несли з хати під церкву йдучи пішки — жінки; ніколи чоловіки, — або везли верхом на коні. Під церквою знімали з коня паску, несли під саму церкву, де, звичайно, все це уставляли довкола церкви.

Очевидно, не всі вірні йшли на Воскресну Утреню, чи на початок Служби Божої, головне ті, що мешкали далеко у верхах гір, звідки треба було стежками, перелазами, кладками, а нераз і в брід через потічки й річки та скелі пробиратися, щоб дійти до своєї церковці на Свята. В церкві голосно здоровили одні одних; питалися про здоров'я, про господарство, про „маржинку", — одним словом поводилися досить вільно, але щиро й були говірливі... Ті, що були під церквою, звичайно, говорили зовсім голосно, сміялися і жартували та раділи Воскресінням і весною. Після Богослуження і посвячення пасок, гуцули негайно починали їсти паски таки зараз після посвячення під церквою, бо додому була часто далека дорога.

Щойно тепер відбувалися цікаві звичаї: добрі знайомі та родина обмінювалися свяченим; одні пасками, солонинкою, студенцем, сиром і т. п., а дівчата й легіні — писанками. При тім усі христосувалися і бажали собі щасливих та веселих свят, здоров'я, багатства, потіхи, щасливого одруження, багато маржини, тощо.

Вже з-полудня верталися домів і вдома знову засідали за столи й знову заїдали свячене. На почеснім місці засідав найстарший з чоловіків, голова родини, потім молодші газди, побіч легіні, аж далі жіноцтво та дрібніші діти"

...„Гаївки відбувалися під церквою, на цвинтарі, та на найближчих травниках (царинках) недалеко церкви. В гаївках брали участь дівчата, парубки. Діти також виводили гаївки, але окремо, бажаючи наслідувати старших дівчат та хлопців.

З гуцульських гаївок такі цікаві:

„Ой, хвалилася березонька,
На мені кора біленькая,
На мені листя широкеє,
На мені гілля високеє.

**
*

Тут знову сумна:

Ой летіла пава,
Серед села впала,
А кого вона вбила —
Вдовиного сина.
Нема кому дати
До вдовоньки знати,
Щоб прийшла сина поховати.
Прийшла вдова
З сивими волосками,
Поховала сина
Межи вертепами...

**
*

Ось знову цікава веснянка своєю говіркою:

А ви, дівки,
Не гордіть, —
Йно гаївки виводіть!
А хтілисте
Гордіти, гордіти,
Було дома сиґіти, сиґіти.

Багато гарних стародавніх гуцульських звичаїв після першої світової війни почали занедбувати, тому не все до нас дійшло.

Після другої світової війни та після неї, ще більше почали відставати від старинних звичаїв. Занехали ті звичаї гуцули часто не з своєї вини. Наприклад, пригадую, що під час фронту мадярські війська, що стояли в Чорногорі, не дозволяли виводити гаївок.

Знову, як доходять до нас вістки, не краще, але багато гірше стало тепер на Гуцульщині, під новими окупантами, тим разом — під московськими комуністами, які самі нічого не мають, а в додатку, як безбожники — викорінюють наші стародавні звичаї, не лише в гуцулів, але й позбавляють наш нарід усіх інших славних традицій, щоб тим же чином приспати нас та ограбити й зробити нашу націю „безбатченками"..."

(Там же)

Я подав виписку зі згаданої статті, без особливих коментарів. Не всі тут великодні звичаї гуцулів подала авторка, але й ці цікаві.

Отже, перший день Великодня, можна сказати, в основному припадає молоді. Після вечірні, близько 5-6-ої год., веснянки-гаївки, як і дзвони припиняються до наступного дня. Після вечірні парубки й підлітки починають провадити свої великодні гри, але в більшості в повечірній час на перший день Великодня молодь й дівчата, проводять біля гойдалки. Музики, танці, різні вистави тощо, на перший день Великодня — не відбуваються. Про хлоп'ячі й дитячі великодні ігри подається окремий підрозділ. На жаль, про гуцульські гри матеріялів не пощастило знайти.

X. ДРУГИЙ ДЕНЬ

Другий день Великодня дуже цікавий цілою низкою своїх ориґінальних і дуже стародавніх звичаїв. А саме: Це „Обливаний понеділок", (в деяких місцевостях кажуть „Водяний"). Про цей цікавий звичай я надрукував докладну розвідку в Збірнику на пошану св. пам. З. Кузелі в Европейському Науковому Товаристві ім. Шевченка, в Сарселі, Франція. Цю статтю подаю нижче в цілому. Звичай, коли хлопці обливають дівчину, це цікавий і має своє далеко передхристиянське історичне, засноване на анімістичному світогляді, звичай. Він в Україні прибрав ще й інше значення і дійшов до наших днів.

Другим цікавим звичаєм другого дня Великодня — це „Волочебне".

М. Грушевський про великодній-„волочільний понеділок" подає таке:

> ...„Найбільш яскравий момент святочного обходу, се, „волоченне", ходження з хати до хати з свяченим, з привітами й поздоровленнями, що відбуваються особливо в великодній понеділок — через те званий „волочільним", або „волочебним". Як можемо судити з суворих інвектив Вишенського, сей звичай своїми подробицями поганської радости й поезії, викликав часті нагінки церкви і вона майже знищила, або звела на ніщо останки сього обряду, — хоч це властиво було майже найбільш людське, гуманне, соціяльне свято цілого річного кругу — се обопільне обдаровування „дорою" (сей грецький термін досі живе місцями), зв'язане з виявами зичливості й усяких добрих почувань до „всього миру". Що саме накликало таке завзяття церкви — чи залицяння молоді, що при тім мало місце, чи елементи скоморошної забави, що прив'язалися до сього волочення, — не знати..."

М. Грушевський, Історія української літератури, т. 1-й, стор. 176—177, 1923 р. Київ-Львів.

Назви „волочіння", „волочінник" так і зісталися в Галичині здавна, залишилась і назва „волочільного понеділка" поруч назви — „обливаний понеділок". Назва волочіння виз-

начала в Галичині відвідування ближчих родичів, знайомих, священика, бабки-повитухи, кумів тощо — обдаровування їх „волочільним” — калачем, писанками та крашанками.

Волочільний понеділок у гуцулів:

...„Волочільний понеділок, се днина, в яку парубки мають нагоду придивитись обставинам домашнім, та наобзирати дівки на сватаннє (обзорини). Газдині справляють у велике пущення у себе вечерниці, на які сходяться парубки й дівки танцювати; кождий парубок, що з якоюсь дівкою танцював, має від неї у Великодні свята дістати писанку. З тими писанками ходять-волочаться парубки від хати до хати, відки й сей день називається в о л о ч і в н и й понеділок. Писанками тими обмінюються парубки між собою, як стрічаються на дорозі, причім, один промовляє до другого: „Поможи нам, Господи, абих сі виділи так на тім світі, як сі тут видимо”. У хаті звичайно угощують їх, а коли їх та дівчат назбирається більше, гуляють при скрипці”.

Матеріяли етнографічні VII, ст. 241; XV, ст. 41.

В Україні, на Наддніпрянщині, на другий день Великодня також ходять христувати близькі знайомі, носять калач та писанки-крашанки, але назви „волочільне” немає. Існує назва: „Нести калач”. Насамперед треба згадати, як діти носять „калач”.

Діти від 8--10—12 років на другий день Великодня „носять калачі” та вітають свого дідуся та бабусю, хрищену матір, бабку повитуху, учителя. Самий процес проходить так: мати кладе в миску, чи просто в хустку, три великодніх калачі, писанки та крашанки, невеличке кільце ковбаси, зав'язує це в хустку й доручає дітям „нести калач”. Діти по двоє, інколи по троє (коли є стільки в родині дітей) несуть до згаданих громадян калач. Увійшовши в хату, вітають: „Христос Воскрес”! Тато й мама прислали „калач”! Діти вітали всіх старших у хаті, цілуючи в руку. Господиня приймала „калач”, дякувала: „Воістину Воскрес! Спасибі, мамі, татові й вам діточки”, цілувала дітей, обдаровувала їх подарунками й обмінювала калачі та писанки, знову клала в хустку, а дітям, крім того, давала писанки та крашанки, садовила за стіл і поштувала великодніми печивами, свяченим та ла-

сощами. Учитель, бабка повитуха калачі забирали, а в обмін клали лише писанки. Дітей поштували та обдаровували, як вище подано.

В давнину й на Наддніпрянщині був звичай „волочебного" обходу молоддю села, але вивівся.

> ...„На Східній Україні обряд „волочіння", що як знаємо з писань Івана Вишенського, був колись дуже поширений, майже цілком утратився і зберігся тільки в формі відвідин і обдаровування близьких та сусідів калачем, крашанками тощо, але ще й у половині XIX ст. досить поширений був звичай вітати господарів із святами піснями на зразок колядок. Цей звичай у зміненій формі зберігся й досі в деяких місцевостях Зах. Галичини (м. Яворів) і на українсько-білоруському пограниччі, де молодь на Великдень співає дівчатам і молодицям, що повінчалися в „зимне пущення", величальні пісні, т. зв. „риндзівки" (Яворів), або „рогульки" (колишня Гродненська губерня)".

(Енциклопедія Українознавства, том І-й, стор. 234, Мюнхен — Нью-Йорк, 1949).

На другий день молоді господарі „їдуть з калачем" до батьків, а коли діти носили вже калач, то батьки до діда й бабусі їдуть на третій день. На другий же день родичі, близькі сусіди та знайомі відвідують одні других з калачами та писанками.

> ...„На другий день чоловіки ходять вітати попа, пана й один другого. При цьому христуються, обмінюються писанками та крашанками..."
> (А. Свидницький. „Великдень у подолян", стор. 245. Твори, Київ, 1953).

Біля церкви, на цвинтарі, як і на перший день, лунають веснянки-гаївки, так же дзвонять увесь день дзвони; частина молоді біля гойдалки, старша молодь здебільшого проводить великодні гри на луці, чи на майдані... Старші чоловіки частково проводять час уже в корчмі. (Це за часів кріпаччини)...

Треба відмітити, що історія „носити калачі" дуже стародавня, але носила характер інший: рідні, чи близькі „наділяли одні одних свяченим" — ритуальною їжею.

ТРЕТІЙ ДЕНЬ

Так же, як на перший та другий день Великодня, нісся в повітрі сумно-журний спів веснянок-гаївок на цвинтарі, чергуючись з веселими та драстичними мотивами; також гули цілий день дзвони; провадили діти свої гри... Відмінним є те, що в деяких місцевостях дівчата „водили тополю", але цей звичай провадився і на Зелені свята, його я подав у т. IV-му „Український рік у народніх звичаях".

Другою відмінністю третього дня — це обливання дівчатами хлопців. Правда, цей звичай був у всій Україні в давнину, але на початках XX стор. затримався лише де-не-де. Про звичай обливання хлопців дуже мало зустрічаємо відомостей в літературі. Проф. Є. Онацький в Українській Малій Енциклопедії, зошит 2-й, стор. 135, лише згадує: „У вівторок дівчата „уливали" хлопців, але за те нічого не одержували". Як з'ясовували мені старожили, значення обливання хлопця близьке до обливання дівчини, але це чарування здоров'я, багатства та скоршого одруження. У пізніших століттях „обливання" і хлопців, і дівчат уже в днях не розрізнялось.

І третьою особливістю третього дня — це гра в „Коструба".[1])

> ...„На третій день жінки ходять вітати попадю, пані та інших. Ходять вони також з калачами та писанками й також христуються і міняються писанками, чи крашанками..."

(А. Свидницький, Твори. „Великдень у подолян", стор. 425, Київ, 1958).

Третій день вважався днем господарів — взаємного відвідування родичів, приятелів, сусідів. Частково в цей день селяни навідували свої озимі ниви. Як звичай, на полі мусіли привітати ниву „Христос Воскрес", сісти на межі, чи на суголовках і попоштуватися з господинею та дітьми свяченим. Правда, поодиноке відвідування полів тривало увесь світлий тиждень до суботи.

---

[1]) Дивись С. Килимник, „Український рік у народніх звичаях", том 2-й, стор. 54—58.

На Поділлі та Київщині ще була та особливість, що молоді одружені діти, разом з онуками „везли калач до дідуся й бабусі", незалежно від того, що на другий день старшенькі онуки „носили калач".

У цей день найбільше хлопці-підлітки та дівчата зосереджувались біля гойдалки, а парубки проводили гри. В Галичині гри проводились військові, керовані тими, що вже служили у війську.

Бабусі у вівторок збиралися на вигоні, зрідка біля церкви, з „круглою пляшечкою", а дідусі — в корчмі. Корчма за панщини була своєрідним клюбом, де не тільки пили горілку, але проводили свої злободенні бесіди старші віком люди.

З оповідань старожилів про Великдень

Оповідання бабусі Лукії: „Покійні дедьо і неня, царство їм небесне, душі легенько, оповідали, що їм оповідали їх дідусі й бабусі, — Великдень святкували цілий тиждень до заведення панщини. Неділю, понеділок і вівторок — святкували, як і тепер. У середу робило Братство спільні розговіння в церкві в притворі та надворі на цвинтарі, бо людей було дуже багато й у притвірбабинець не втовплювалися. На ті розговіння зносили всі й паски, і писанки, і сир, і масло — й усе. Горілки не пили, а тільки мед. Дівчата цілий тиждень на цвинтарі до обіду, та у лісі, чи на луці водили веснянок-гаївок, а хлопці грали (проводили гри) близько дівчат, де ті водили веснянок. Старші люди щодня ранками ходили до церкви, а після церкви гостили то в одних, то в других. Старші чоловіки збирались у корчмі погуторити, а жінки сходилися на цвинтарі, чи на вигонах (клинцяхцаринах), сідали колом, а приносили туди паски-крашанки, — співали пісень великодніх та проводили балачки, спогадуючи й минуле й своїх рідних, що вже відійшли. Майже кожний господар з господинею навідували свої озимі ниви. На ниві споживали свячене, товкалися, а шкаралупи запорпували в землю свого поля.

Коли ж прийшла панщина, то вже гіркі були свята ... Пани не разом з нами мали Великдень, і не хотіли шанувати наших свят. Бувало примушували працювати й на наші свята й на їх... А вже про святкування цілого тижня — й думки не могло бути. Деякі пани то вже в понеділок гонили до роботи, на панщину... А на

перший день Великодня жінки-господині йшли вітати пані. Здебільшого вона не хотіла писанок, а наказувала вітати її з Великоднем куркою, чи качкою... А найтяжче то було те, що ляхи віддали наші церкви в оренду жидам. А жидові не заплатиш, не дозволить ані паску святити, ані в церкві правити... Ще на перший день Великодня вже отаман їздив увечорі верхи по селу й загадував на панщину...”

(З розповідань Лукії Гаврилюкової та Ярини К. Харчукової, сс. Лисогора, та Зарванець, на Вінниччині, 1908 р. Обидві бабусі мали понад 90 років).

У кінці XIX та на початках XX ст. решта днів білого тижня вважалися святковими, але такі праці, як у пасіці, в саду, очищення сіножатів — площів для сінокосів, та інші подібні легкі роботи частково проводились, але більшість у ці дні, до Провід включно, таки святкувала. Жінки в більшості проводили час у взаємному відвідуванню-гостюванню — „сусідували”, дехто відвідував кладовище, а головна увага жіноцтва була зосереджена на готуванні до Проводів. Молодь проводила час біля гойдалки, парубки провадили гри, як і в перші дні, дівчата співали своїх веснянок-гаївок, але вже не на цвинтарі, а на лузі, чи на царинах-клинцях. Діти, як завжди, провадили свої гри. Дзвони вже не гули по селах, як у перших три дні.

Особливим днем у цьому тижні — це була субота, готування до Проводів. Господині пекли паски, лише простіші, ніж на Великдень і менше: пекли калачі — „на мисочку”, на поминки, також калачики для дітей та для убогих старців; знову красили (фарбували) крашанки для роздачі старцям та дітям. Писанки та потрохи свяченого зберігалося в кожній родині й на Проводи, всі починали обід свяченим.

Провідна субота

У провідну суботу всі жінки вставали рано, досвіту. В молитві ранішній молилися за покійників-родичів, світили свічку, а з п’ятниці на суботу, вночі, ставили воду на вікно. Господині пекли й варили й для родини (сім’ї) і для Проводів. Кожна господиня, навіть найбідніша, вважала своїм святим обов’язком приготувати щось із їжі, якусь страву, спекти, та

дати продукти для спільних поминок на Проводи. Крім цього, кожна господиня готувала на Проводи традиційні страви, якими поштувала на могилках своїх рідних, старців, знайомих, родичів, дітей та приятелів. Пекли паски, простіші, ніж на Великдень, калачі на мисочку, калачики — для старців, дітей та пастухів, пиріжки, смажили біґос-капусту з м'ясом, варили вареники з сиром та капустою, готували голубці, печеню, кашу гречану до сала й до м'ясної юшки, кашу пшоняну до молока, готували локшину, запікали макаран, багатші смажили кури, гуси, а то й пекли поросятко удруге . . .

Господарі в цей день возили воду на кладовище, готували та возили дрова, звозили з села різні продукти до каплиці для спільного „парастасу", дбали про горілку, вино та пиво. Головна ж робота господарів і парубків — це „оправляти могили". Дівчата садили квіти на могилах. У таких клопотах проходив увесь день усіх мешканців села — плили на кладовище та з кладовища безперервно до пізньої ночі. Пасічники дбали про віск на свічки та про мед до колива. Зносили з села до каплиці скатерки й рушники, бо столів невистачало для всіх, а тому старців та почесних гостей, як панотця, дяка вчителя, старосту церковного й сільського, та почесних стареньких жінок садовили за стіл, а решту на травиці . . . Окремий „стіл" на траві був для дітей та для пастушат і пастухів.

Які існували в давнину звичаї у провідну суботу — мені, на жаль, не довелось ні від кого довідатись. Основне це те, що в провідну суботу ніхто в селі нічого в господарстві не робив, бо всяка робота, крім спогаданої вище, вважалася не лише гріхом, але й непошаною до покійників, яких мали за опікунів хатнього очага, нив, урожаю та взагалі всякого добробуту в селі та в родині.

Молодь, хлопці та дівчата, крім оправляння могил та садження на них квітів, ніякої участі в підготовці громадських Проводів не брали, не враховуючи допомоги дівчат матерям у вариві та печеві. Крім цього, молоді на провідному тижні не можна було ходити ані в поле, ані в ліс . . . Молодь не була на кладовищі й у провідну неділю.

З особливою приємністю зустрічали та гостили старців

та дітей: після поштування обдаровували старців калачиками та іншою їжею „в торбу", а дітей — калачиками та ласощами.

10—12 жінок під керівництвом старшої бабусі, яку в селі всі запрошували на головну куховарку на христини, весілля та похорони, — порядкували зі сходом сонця в „каплиці"[1]) — підмащували, чепурили, розпалювали піч, належно вставляли столи та лавки, світили свічки та лямпадки перед образами й обговорювали справу, чого й скільки треба готувати на завтра, на спільні Проводи-парастас.

Отож, старенькі бабусі в суботу пекли в „каплиці" паляниці, пиріжки, смажили капусту, робили вареники, готували печеню — й усе те, що можна було приготувати напередодні. Нікого в суботу не поштували, крім дітей-пастушків та старців, що траплялися в той день.

У деяких місцевостях України „Проводи" відбувалися в суботу на великоднім тижні, в інших місцевостях України — в понеділок після Томиної неділі, але в основному по всій Україні Проводи відбувалися таки в Томину неділю.

Примітка: [1]) „Каплицею" називалась на Поділлі та Київщині кладбищенська хата, з численними старовинними образами (бо всі старі образи зносили з усього села в цю каплицю). Хата чистенько вимазана, завжди прибрана. Тут за часів панщини, та й потім, справлялись громадські обіди та парастаси, як у „дідівські" суботи, на храмовий празник, великоднє свячене, проводи тощо. Тут же зберігалися мари та рушники, якими спускали домовину в могилу та численний інвентар, як горшки, миски, ложки тощо.

XI. ОБЛИВАНИЙ ПОНЕДІЛОК

Св. пам'яті З. Кузелі

До складу свят СОНЯШНОГО ЦИКЛУ наших далеких пращурів входила довга низка весняних свят та звичаїв, з яких до нас дійшли лише окремі уламки, часто не пов'язані між собою, фрагменти. Більшість тих свят та звичаїв забуто, понищено, понищено й заборонено окупаційною владою, християнізовано до непізнання та поєднано одні з другими. В нашому сучасному понятті — свято то цілковитий відпочинок від праці, себто не виконуємо ніякої праці. В давнину, на зорі нашої культури, наші далекі пращури поєднували свято й працю. За дослідами та методом порівняльним історики та етнографи прийшли до висновків, що свята й звичаї мали б бути близько такі: 1. Свято вшанування весняного лісу — його воскресення після довгого зимового сну — це наша в е р б а; 2. Великий День покійників (Великдень)— „Мертвецький Великдень" — великий або жильний четвер, що з прийняттям християнства, присвячений Страстям Господнім; 3. Весняні очисні вогні — „Вогні великого четверга" та „Вогні великодньої ночі"; 4. „Великодній прихід весняного с о н ц я" — ранок першого дня Великодня — „Сонце грає"; 5. Прийняття-пошана **Сонця, В е с н и, богині Л а д и** та душ-духів — опікунів роду та родини — великоднє свячене-розговіння; 6. Свято хвали: сонцю, весні, любові, радості життя, — підбору пари до одруження. Грища дівчат та хлопців біля води, в гаю, на кладовищі, а в XVI—XVII ст. в більшості на цвинтарі, біля церкви — **водіння дівчатами г а ї в о к-в е с н я н о к, гри хлопців, підлітків** та дітей; 7. Відганяння — відхилення лихих сил шумом, криком, співами, різними діями на зразок пізніших великодніх дзвонів та страсних калатал; зачакловуванням їх вогнями та водою; 8. „Бабський Великдень" — христування з покійниками, які в ці дні не вважалися мертвими, виходили з могил, як і вся природа оживала у Великий день весни, загального відновлення-воскресення природи — відвідування кладовищ-могил

(христування з покійниками на гробках), грища на кладовищах, (пізніше християнська церква заборонила згадані грища й перенесла такі на цвинтар, біля церкви, надавши їм іншого змісту — християнської символіки; душі-духи ходять на Великдень, щоб подати добро й щастя роду, родині, а ходять вони в образі дітей-христувальників, „полазників", та старців убогих; 9. Весняні взаємні чарівні побажання: обмін писанками та крашанками, свяченим, привітання з Великим днем, — нині привітання: „Христос Воскрес!" 10. Взаємне відвідування роду-родини — носіння, чи возіння на другий день свяченого — „к а л а ч і в" — „взаємне символічне обдаровування благами-свяченим, а свячене — це їжа бога-сонця, весни та покійників-духів, а хто її причаститься — буде щасливий".

З тих решток, що дійшли до нас, трудно подати повну й цільну систему, тепер трудно дослідити. Первісна культура наших пращурів велика й славна, але в силу численних причин, умов, обставин та тисячолітній час, як зміна світогляду, віри, — то з тієї культури більшість на сьогодні забута, утрачена назавжди, а окремі фрагменти дійшли до нас у фольклорі, звичаях, молодечих та діточих іграх, в сказаннях, переданнях, леґендах, віруваннях, у наших історичних традиціях. Частково ми маємо відомості, правда, пізніші, з наших літописів, висловів та записів церковних (духовних) осіб — ченців, ієрархів та зверхників. Частково маємо відомості й з чужоземних джерел, з історії, літератури та мемуарних записів, як, наприклад, грецького історика Геродота, Констянтина Багрянородного, Прокопія Кесарійського, Масуді, Ібн-Фадлана, Диякона та багатьох інших, — грецьких, арабських, хозарських, жидівських, римських, ґотських письменників та істориків; частково з археології. Крім усього, застосовуються ще й методи порівняльні.

Наші свята та звичаї почали утворюватись у часи нашої первісної та ранньої культури. Відомо, що мова та провідні думки наших дохристиянських колядок, щедрівок, веснянок, купальських пісень — це мова а н т і в, знаних в історії ще з IV-го стор. Йордан, ґотський історик, ще в 554 році написавши історію ґотських князів, багато місця приділив і ве-

ликій антській державі. Зокрема, цей історик подав відомості з життя князя Божа, що воював з ґотами ще в IV-му стор. Історики вважають, що Бож, Боза чи Божидар (Богдан) — був королем чи царем південно-слов'янського племені — антів, цебто наших пращурів. Та й „Слово о полку Ігоревім" співає славу Бусові (є припущення, що це таки Божеві).

З прийняттям християнства наші свята з часів ранньої культури й культу покійників та анімістичного світогляду, частково злилися з святами християнськими й християнізувались (прийняли іншу символіку, інше значення), як, наприклад, весняний цикл злився у більшості з святами Воскресення Христового, частково „вижиті" й зовсім забуті, частково залишилися в наших звичаях до останнього часу, а частина перейшла в дівочі, парубочі та дитячі гри.

Християнська церква, на жаль, у перших віках введення християнства оголосила рішучу боротьбу нашій славній дохристиянській культурі, як культурі „поганській". Дуже багато понищено тих свят та звичаїв, але чимало прийняла й церква, лише надала тим звичаям та святам іншого змісту — символіки та християнізувала.

Зважаючи на наші стародавні джерела, як літописи та проповіді високих церковних ієрархів у справі первісної культури, напрошується питання: чи насправді наша дохристиянська культура була протихристиянська, й нині є шкідливою для християнства?

Відповіді на це питання ми знаходимо в нашій історії, в філософії та рівно ж і в історії „Релігії Сходу". Всі народи світу як послідовники Будди, Зороастри (Заратустри), Конфуція, Магомета; народи Месопотамії, Єгипту, Індії, Китаю, Ірану та інших країн — усі злили свою стародавню культуру з наступною новою, і пишаються цим, і не називають свою стародавню культуру „поганською"...

Друге, наша стара (первісна) культура — це було шукання Бога в природі, і вони, наші пращури, відчували істинного Бога в природі та її явищах, шанували творіння Божі, шанували покійників, як і тепер ми шануємо, віруючи в поза-

гробове життя; не ставили вони „ідолів", не кланялись їм, не мали багато богів. Аж багатобожжя з'явилось за великого князя Володимира, але наші пращури в основній масі, не прийняли тієї „нової віри". За історичними відомостями-джерелами — ті „боги" шанувались тільки придворною аристократією, і то не всією. Таким чином передхристиянська культура не могла бути ворожою для християнства, а навпаки, корисною і близькою до великих ідей Христа[1]).

Первісна культура Русі-України була досить висока й у своїй творчості та змісті, ніяк не нижча первісних культур античних країн як Греції та Риму. Така висока й глибока річ як „Містерія купальської ночі" (надрукована в французькій мові покійним проф. І. Борщаком у Франції), „Таємниця різдвяної ночі", „Великодня ніч", „Багата кутя", „Щедрий вечір", „Зелена неділя", наші веснянки-гаївки, наші коляди, щедрівки і т. д.[2])

Зокрема, в „Містерії купальської ночі" глибокий філософський зміст, провідна думка: „Пізнай себе!"

Нещастя наше в тому, що ми не знаємо нашої первісної культури, її недосяжно високого світового значення, — а без знання первісної культури — матері нашої історії, — не можемо належно та глибоко зрозуміти й процес нашої історії, і нашу сучасну історію... А навіть називаємо не лише невірно, але й образливо нашу дохристиянську культуру — „поганською".

Наша дохристиянська культура — це суцільне шукання істиного Бога, прагнення до самопізнання, самовизначення; шукання й зрозуміння мети життя — приходу людини на світ, її призначення, а тому дохристиянську культуру справедливо треба вважати близькою до християнської культури, готуванням до сприйняття великих ідей християнства.

Не можна забувати й того, що кожне дохристиянське свято чи звичай мало в давнину не абияке значення і виникло

---

[1]) С. Килимник. Початки християнства в Руси-Україні, „Гомін України" чч.: 32, 33, 34, 35, 36, Торонто, 1955 р.

[2]) Див. С. Килимник: „Містерія купальської ночі" та IV-й том „Український рік у народніх звичаях в історичному освітленні".

підо впливом тодішніх умов життя, вірувань, тодішнього світогляду — спочатку культу покійників, потім анімістичного; все це глибоко віддзеркалює психіку наших далеких пращурів, їх намагання подіяти на оточуючі надприродні сили, опанувати, привернути та прихилити їх на свою користь, унешкодити лихі сили, пізнати сили природи взагалі та панувати над ними. Але перейдемо безпосередньо до нашої теми.

Обливаний понеділок

Вогонь і вода були „найвищими чистителями й святителями в давнину". (Вони залишились і на сьогодні такими). Ці стихії, за віруванням „мали необмежні сили й властивості": проганяти й відвертати лихі сили; надавати силу матері-землі (Деметрі) для родючості, для високих урожаїв та приплоду; подавати здоров'є та силу людині, радість, добробут та багатство, і т. д.

Тому то у циклі СОНЯШНИХ СВЯТ на початку кожної пори року цим стихіям віддавалась особлива пошана й святість. І на початку весни існував ритуал ОЧИСНИХ ВОГНІВ та **обливання водою.** Зокрема, глибока віра була в чистителя-воду. Коли на весні дівчина й хлопець будуть облиті водою, — будуть улітку дощі, буде урожай, „облиті будуть" цілу весну й літо, будуть чисті, здорові, сильні, розумні... Дівчина одружиться з вимріяним хлопцем, а хлопець з „своєю" дівчиною.

Самий спосіб обливання виконувався дуже конспіративно, приховано, несподівано, зненацька. А проводився звичай обливання так:

На другий день Великодня, до сходу сонця, дівчина з певною думкою про свого хлопця, йде по воду до криниці. Що саме вона „відчитувала", чи проказувала — трудно нині сказати. На мою приємність допомогли мені в цьому, частково, дві старенькиx бабусі — Боднар Вероніка 75 років, с. Славна, пов. Зборів, та такого ж віку друга бабуся — Варвара Романюк, повіт Станіславів.[3])

Найкраще буде, коли я переповім те, що мені спогадані

---

[3]) Запис учинено під час подорожі до Канади у 1949 р. у м. Бремені, коли ждали пароплава.

бабусі розповіли. Розповідання бабусі Вероніки Боднар (дослівно):

„О, я добре пам'ятаю, коли була іще молоденькою, дівчинкою, як збудили мене неня, іще далеко до сходу сонця, і послали по „очисну воду" (так і сказала, С. К.) до криниці: „Не вмивайся у хаті, доню, а швидше бери коновки та біжи хутчій по воду до криниці біля Петрів... Там верба саме заглядає в криницю, то є добре. Там і вмийся і на свою вроду подивися, яка ти видаватимешся . . . " А про те, що хтось може обілляти водою — ні слова!"

— Неню, мені страшно!

„Не бійся, сьогодні ходять по землі душечки наших родителів — дідів-прадідів . . . Вони охоронять. На великоднім тижні, доню, лихі сили не мають влади, не можуть чинити зла у ці дні людям . . ." Потім звернулися до дедя:

— А може ти проведеш?

— Та де там, хто бачив? Відповіли дедьо.

І я пішла сама . . . Страх мене обіймає . . . Але тихо навколо й, врешті, йду спокійно. Враз на мене, несподівано, хлюснуло водою з-за плота . . . Певно мало не коновка води . . . Я так перепудилась, що упустила свої коновки й сама впала . . . А це облив мене мій хлопець . . .

Він підбіг до мене, підвів мене, притулив свої губи до моїх, і сказав: „Це ж я, не лякайся! Я довго тебе ждав . . . Ну, ну! Це ж добре, поберемось . . . А файно тебе облив!"

Страх від мене відійшов, я його посварила трохи, і, не оглядаючись, — так не оглядатися сказали мені неня, — пішла далі. Коли дивлюсь, хтось за мною іде . . . Я по ході пізнала свого хлопця, і подумала: „Добре, я ж і тебе обіллю!"

Ось я і біля криниці. Заглянула у воду, побачила себе, як казали неня, набрала води, умилася, хоч я вже й так була вмита до сорочки. . . Оглядаюсь, а мій уже тут. Я до нього промовляю, заговорюю, а сама хвать коновку й на нього! А він схопив другу — й на мене! У хлющ обоє мокрі. . . А тут почали підходити дівчата, а за ними хлопці. Счинилося тут щось дивне! Хлопці почали обливати дівчат, а ті хлопців — усі мокрі, з усіх тече вода, мов були на великій зливі, під дощем. . . Що набере котра дівчина води в коновки — то й вилили, то й вилили. . . Врешті почали хлопці набирати воду й уже лили

на всіх, хто попав під руки, бо попереду хлопець обливав лише свою дівчину. Ледве я схопила свої коновки, та на плечі... Пішла від криниці, як знову хлопці схопили мої коновки з коромисла, та й усю воду й вилили на мене... Лише мій (хлопець) допоміг мені втекти, і то я ледве принесла по півконовки додому.
Неня й кажуть:

— „Це дуже добре, доню, віддасишся! Ще цього року віддасишся. А тепер ставай за плотом і облий якогось парубка так, щоб він тебе не бачив, що ти стоїш." Я з глечиком води й присіла за плотом. Уже починало світати. Дивлюсь — іде парубок. Я хлюсь на нього!

— „Дідько б твоїй матері! Тобі невистачає хлопців обливати?" Чую таке... Дивлюсь, а це не парубок, а титар ішов уранці до церкви. Я зніяковіла, але сховалась і він мене таки не бачив. Набрала знову води. Стою. Коли вже добре бачу: йде сусідній парубок, Гриць. Тільки порівнявся, а я хлюсь! Він перескочив та за мною, а я вмить — шусть у сіни!..."

„Оце я пам'ятаю, о, пам'ятаю добре!"

Тут „забрала слово" друга старенька бабуся, Романюк Варвара. Вона пояснила, що удосвіта спершу обливав своїх дітей дедьо, а насамперед доню на порі:

...„Умийся, доню, як земля дощем на весні... та як радіє земля улітку в спеку по дощі... Будь розумна, здорова, багата й красна, як земля від дощу й весняного сонця..."

Так внесли ці старенькі „етнографи" ясність у поняття і зміст „Обливаного понеділка". Найцінніше для мене було те, що старенькі розповідали з надзвичайним надхненням, і мова в них барвиста та емоціональна — текла з уст... Здавалося, наче душа їх знову вселилася в тіло юначки... Очі від спогадів сяли, рухи пожвавішали... Цінно було для мене й те, що ці бабусі були галичанки. Треба відверто сказати, що деякі звичаї найкраще, найповніше зберіглися саме у Галичині.

Дещо доповнив і Омелян Бобко з Красилова на Волині:

...„— Тато казали до сестри на виданні: „Будь весела та красна, як весна; будь багата, як земля; будь розумна,

лагідна та добра й красна, як сонце; будь здорова й чиста, як весняна вода!"...

(Зап. від Омеляна Бобка в Ляндеку, Австрія, у 1946 р.)

На Полтавщині, іще в XIX ст., в таких селах як Озеряни, Євминка, Ладан, Старогородка — був звичай виходити під перший весняний дощ всією родиною, „щоб покропив". А першим весняним дощем вважався дощ теплий, коли розпускаються дерева.

На Поділлі був звичай обливатися водою, а навіть укидати в воду дівчат, у річку. Цей звичай був майже по всій Україні. Згадується це й в історичних пам'ятках XVI-XVII ст.

...„Некотории криницам, озерам за обфитость урожаю приносили, а часом на оферу й людей топили — що и тепер по некоторих сторонах безрозумніи чинят под час знаменитого праздника Воскресенія Христова: зобравшися молодіи обоего полу и взявши человека вькидают у воду, и трафляет за спорадженнем тих богов, то-есть бесов, иж вкинений в воду альбо о дерево, альбо о камень разбиваеться, альбо утопает..."

(Чтенія Кіевскі II, ст. 43. М. Грушевський, Історія української літератури, т. І-й).

На Чернігівщині в більшості сіл затратився звичай обливання водою на другий день Великодня, але в селах подеснянських та розташованих над річкою Остеркою — цей звичай залишився, лише прийняв іншу форму: молодь, дівчата та хлопці, ходили вранці на другий день Великодня до річки, вмиватися, та кропили — скроплювали в обличчя одне одному річковою водою. Причім, витирати ту воду, чи втирати обличчя після „купання" на річці — не можна було. Але й тут в останні роки звичай цей почав занепадати.

В Буковині та Закарпатті утримався звичай обливання водою лише де-неде. Цей „магічний", колись чарівний і „дуже важливий" звичай-ритуал, через який викликали весняний дощ, а тим і урожай, щасливе парування та добробут, був майже по всій Україні, — в XIX ст. уже перейшов у грузабаву дорослих хлопців та дівчат, — без цілковитого розуміння його історичного походження та значення. Отже, майже в повноті, хоч і в формі молодечої традиційної за-

бави, — зберігся до останніх років у Галичині та на Волині.

Пригадую 1947-1948 pp. в таборі Ляндек. У день Обливаного понеділка діставалося всім, а навіть директору табору, французькому письменникові, м-є Мартенові та місс Прінцес, англійці. Щодо дівчат-українок, то їх хлопці пообливали з ніг до голови; а доньок о. Колянківського — намочили цілком, як кажуть „до нитки" в жолобах „вошрума" — вмивальній та пральній кімнаті бараку. Характерно, що за це ніхто й ніколи й ні на кого не сердився, не ображався, а приймалося, наче доброзичливий жарт, з приємністю, хоч у більшості „терпів святочний одяг". На Київщині, як і на Поділлі великодній понеділок іще до останнього часу носив назву „водяний понеділок", хоч здебільшого у багатьох місцевостях цей звичай був забутий, не існував.

Отже, ритуал обливання водою на другий день Великодня існував на всій території України.

Мимоволі виникає думка щодо пояснення „Обливаного понеділка", дощового, чи водяного: що визначав цей ритуал у давнину? Як він, цей звичай, за старий? Чи є подібні звичаї в інших народів, нині близьких ступнем свого розвитку й культури до первісної культури Русі-України, цебто до культури наших далеких пращурів?

Трудно відповісти на ці питання твердо й впевнено. Але, досліджуючи питання-звичаї обливання водою та шанування води в добу первісної культури нашими пращурами, як і іншими народами світу, — ми зможемо відважитись і зробити відносні висновки.

Як відомо з історичних джерел, своїх та чужоземних, з етнографії, наших традицій — вода й вогонь дійсно були в ті далекі часи „великими й незамінними чистителями й святителями". На початку кожної пори року пращури наші мали свята на честь **сонця-вогню** та **води,** як святощів. На весні при зустрічі сонця, весни, Лади та душ-духів — ладо-пращурів, та під час воскресення-пробудження природи — маємо винятково найпишніші свята — шанування цих стихій і всього пов'язаного з ними.

Весняні „Вогні великого четверга", „Вогні великодньої ночі", „Купальські вогні", „Вогні очисні — молодих" —

очищували „весі" (села та поселення), всю територію, куди зміг досягти лише відблеск цих вогнів, очищували людей, тварин, ліс — і все існуюче...

Ці вогні розкладалися напередодні Великого дня, напередодні Великого четверга, напередодні Купала; розкладалися у воротях, коли після шлюбу молоді поверталися додому; розкладалися в воротях і в саду на Новий рік... У давнину вогні ці палали у лісі, на лузі, на березі ріки, ставу, чи озера, на кладовищі, — а з XVI-XVII ст. — біля церкви, на цвинтарі... Через ті вогні скакала молодь парами — очищалися для щасливого одруження, для багатого життя; вогнями чаклували добробут надходячого літа — урожай, здоров'є, приплід, багатство, щасливе подружнє життя, мир, злагоду, любов і спокій; відганяли ними всі лихі сили, все зле.[4])

Величезне очисне значення мала й вода, з якою і пов'язано наші численні звичаї. Досить добре зберігся звичай обливання дівчат у Гуцульщині:

> ...„Дівки того дня дають легіням (парубкам) галунки (крашанки) і писанки. Не дає сама, а ховає за пазуху, а легінь відбирає від неї, звівши вперед з нею легку боротьбу. Діставши, врешті, веде дівку до води, обіллє водою, буває, що й скупає цілу..." (Зелениця і Надвірнянщина).
>
> (Матеріяли етнограф., том VII, стор. 241).

У багатьох місцевостях був звичай окроплювати худобу при першому вигоні на пасовисько та обливати пастуха.

(М. Грушевський, Історія української літератури, т. І-й, стор. 185, Київ-Львів, 1923 рік).

Треба пригадати, що на Поділлі, Волині та в Галичині у минулому був звичай обливати попа:

> ...„До циклу цих весняних обливань належить також і обливання попа, яке відбувається як де і коли: або в призначений час, або власне так, щоб зробити це несподівано". (Там же).

П. Яшан у своїх нотатках-зошитах з етнографії (Звичаї села) подає: (див. ст. 142).

---

4) С. Килимник: „Вогні Великодньої ночі", „Нові Дні", ч. 76, 1956, Торонто. С. Килимник: „Український Голос" 1969 р., Вінніпеґ.

. . . „Великодній понеділок на Городенщині називали теж „Вливаним", або „Обливаним". Того дня вранці парубки заходили до дівчат і обливали водою: інколи лише „про око", а інколи таки добре, що дівчина примушена була передягатися. . ."

(п. Яшан, Зошит 3-й, стор. 117-118, повіт Городенка, Галичина).

Д-р Ів. Панькевич подає про обливання водою в Закарпатті:

„Другий день Великодніх свят називають **Купалом**, тоді обливають водою.".

(Д-р Іван Панькевич, „Великодні гри й пісні Закарпаття", Збірник НТШ у Львові, присвячений пам'яті Володимира Гнатюка, тт. XXI, XXII, ч. I, стор. 333).

Енциклопедія Українознавства також спогадує про Обливаний понеділок:

. . . „З обміном крашанок пов'язаний також обряд „обливання", що досі відбувається в Західній Україні на другий день Великодня „Обливаний понеділок".
(ЕУ, том I-й, стор. 234, Мюнхен — Нью-Йорк, 1949).

Отже, за дослідами й за відповідними історичними та етнографічними джерелами, звичай обливання є дуже старий, без сумніву це витвір доби родового побуту, найскорше з часів Антської держави, а може й раніш.

В основі цього звичаю є **очищення** людини від усього лихого: через чарівні властивості води — передання людині здоров'я, добробуту; страхування від напастей, лихих сил, вроків (з'очення); очищення перед одруженням (підбор пари) та зачаклування-викликання **дощу** для високого урожаю й добробуту людини.

До історії води в стародавніх релігіях і сказаннях

У сказаннях усіх індо-европейських народів вода — це дуже важливий чинник життя. В стародавніх леґендах — сказаннях — оповідається, що й земля лежить на воді, а сонце в кінці дня, з заходом, опускається у воду, купається і тому завжди вранці свіже, світле й бадьоре. Про води, моря, ріки, озера, джерела, криниці, безодні та дощі створені численні казки, прислів'я та дотепи. Із національних рік, в сказаннях,

народжуються богатирі, як Дунай Іванович, Дон Іванович, Непри або Дніпри. Характерно те, що з кожною рікою, озером, ставком — пов'язані ріжні сказання, про населення цих вод — русалками, нявками, водяними й іншими численними надприродніми силами, як „очеретяний", „болотяний", „що греблю рве", „верховинний" та численні дідьки, що сидять у старих млинах і в святі ночі (перед Різдвом, Великоднем та іншими святами) мелють у млині, крутять колеса, сидять у лотоках...

У багатьох ріках, джерелах, озерах воду вважали чарівною... І силам тих вод приносили в жертву живих істот, інколи й людей, а найчастіше — півнів. І суд у давнину часто творився на воді: обвинуваченого кидали в воду. Утопиться — визнавався виновним, а не втопиться — невинним... В інших місцевостях у давнину кидали в жертву водам хліб та інші харчі. Усе це робилося з тією метою, щоб „земні води послали дощ", бо розуміння в давнину „земних вод" і дощу не робило ріжниці, утотожнювалось, і вважалось одним і тим же. Та й у віруваннях було, що всі води — моря, ріки, озера, джерела — всі утворились від дощу... Що дощ падав з неба, а на небі такі ж озера, ріки, моря, безодні та джерела, — птиці розносили воду за вказівками Бога на призначені місця...

В о д а високо оцінювалась у ізраїльтян. Вони джерельну воду вважали часто, як благословіння Боже (Ісаї XII, 3.) А в обмиванні (умовенії) обрядовому вода вважалась моральним о ч и щ е н н я м, як у Новому Заповіті вода вважається при хрещенні таємним очищенням від гріхів та духовним відродженням (це занурення у воду) (Єванг. від Івана III, 5; послання до Єфес. У, 26 і т.д.) Вода в історичних сказаннях, звичаях та віруваннях розрізнялася:

Ж и в а в о д а, це вода неймовірно сильна, животворна й з'являється в образі весняного дощу, що пробуджує, воскрешає землю від довгого зимового сну. Віра в живу воду була в усіх індоевропейських народів; у сказаннях подано, що жива вода є в тридесятім царстві, між двох високих гір, що щохвилини то сходяться, то розходяться... Живу воду, за тими віруваннями, приносить гроза, грім, вихор, або пти-

ці — ворони, соколи, орли та голуби. Хто вип'є живої води, у того прибуває неймовірна сила, сила багатирська... Тому з першим громовим дощем усі намагаються скорше вмитися, щоб набрати сили від живої води.

М е р т в а в о д а — це вода, яка стягає рани, з'єднує роз'єднані частини тіла, але не оживляє. Для оживлення треба скропити живою водою. Мертва вода, як і жива, приходить з неба з дощем, громом, вихрем.

В о д а о ч и с н а — що була символом морального очищення, духовного відродження і вживалася при посвяченні левитів. Вона вживалася разом з попелом від рижої жертвенної телиці й була важливим чинником очищення людини від доторкнення до мертвого тіла (Числ. VIII, 7 та XIX, 2)

В о д а р е в н о щ і в — так називалася в древності у жидів вода гірка, змішана з землею, взятою перед Скінеєю Заповіту, — давалась ця вода жінкам, яких запідозрівали в зраді. Коли жінка вмирала після цієї води — була виновна, коли залишалась здорова — вважалась неповинна. (Число V-II--31).

В о д а с в я т а — це освячена вода; в стародавні дохристиянські часи воді надавали творчої і божественної сили. Такі ріки: Ганг, для індійців, Ніл для Єгиптян, Рейн для стародавніх германців, Дунай — для всіх слов'ян, Дніпро — для наших пращурів, Йордан — для християн взагалі, Тигр та Ефрат — для Вавилонян, асирійців тощо. Вода у всіх народів стародавніх була символом зовнішнього та внутрішнього очищення, очищення душі. Священнодії з водою, омовення — наказувались законами Зороастри, Магомета, Мойсея і др. творців та основників релігій. І християнство утримало символічне значення води, особливо при таїнстві хрещення, хрещенському водосвяті, освяченні криниць, рік, озір, хат, нив і т.д.

(Енциклопедическій Словарь, Брокгауза — (Лейпциг) і Ефрона — (С-Петербург), том VI-A, стр. 748-749, 1892).

Не можна оминути **грецький міт про** Д А Н А Ю, що також глибоко й філософічно промовляє про обливання водою, про воду та дощ...

„Виховання в Греції, як і всюди, є основним змістом культу...

. . . .

...Але волхвовання, чи магія були також матір'ю сказань-передань. Цікавий зразок ми маємо в оповіданні про **Данаю,** про царівну, — замкнену батьком у башту-вежу, — яку Зевс відвідав у вигляді золотого дощу. Раніш визнавали в цьому оповіданні алегорію: оповідання, наче доказує,що з допомогою золота завжди пощастить пройти через всякі замки й ґрати. Ті, що вдовольнялись таким глупим поясненням, не повинні були займатися мітологією. Даная в грецькій мові визначає землю, або богиню землі. А навіть у наші дні в Румунії, в Сербії, в деяких німецьких землях, коли довго не бувало дощу, його викликали способом обрядности, що виходив з принципів симпатичеської магії. Роздягали молоду гарну дівчину цілком і урочисто обливали її водою. Природа, збуджувана почуттям змагання — поступалася у відношенні землі так, як люди зробили у відношенні дівчини. Цей небесний дощ — справжнє золото, що падає з неба: це Небо-Зевс, що відвідував під плодотворчим виглядом Землю-Данаю.

У глибокій давнині напевно в Арґоліді дівчина, яку обливали водою таким же способом, називалася Землею-Данаєю для того, щоб відповідність імені зміцнило силу обряду, яким випрошувався небесний дощ..."

(Соломон Рейнак. „Орфей" — Історія світових релігій, переклад з 7-го французького видання, стор. 106-107, Париж.)

Не буду робити висновків, залишу це зробити для читача, лише запитаю: чи не знайдемо дечого спільного з світовою історією про воду з українськими звичаями, зокрема з „Обливаним понеділком".

Шанування води в дохристиянські часи та чарівні ритуали з водою

Вода й у наших пращурів у давнину посідала досить високе й почесне місце як у житті, так і у віруваннях та чаклуваннях. Спогадаємо лише основні точки використовування води в давнину:

1. Головні зборища — „грища" молоді, за літописними джерелами, відбувалися біля води, де й поривали-умикали юнаки собі жінок — парувались.

2. Чарівні купальські вогні в давнину відбувалися лише над річкою, над водою.

3. На воду дівчата в день Купайла пускали вінки, чаклуючи, чи пророкуючи собі дружину — вимріяного хлопця.

4. Був звичай у давнину, що дівчина пускалася при бажаному хлопцеві на глибоку воду, і той хлопець, що її врятує, ставав її дружиною („Воєвода Штефан”).

5. Громадами ходили на броди й переходи чаклувати воду на весні, виганяти відтіля лихі сили; в часи християнські ходили хресні ходи святити броди-переходи.

6. Обходили на весні „верховини”, стави, річки, копанки-калабані та озера з метою вигнання лихих сил.

7. Щорічне відвідування громадами — „безодень”, „криничок”, „драговин” тощо.

8. Походи до криниць у давні, та й у часи християнства, — освячення їх.

9. Особливі походи до „заповідних” польових криниць; у часи християнства — хресні ходи в поле, а разом і щорічні освячення польових криниць.

10. Шанування й зачакловування води на початку кожної пори року; за часів християнства — освячення води на Водохрищі, на Благовіщення; на Зелені свята; та восени на Спаса, чи на Першу Пречисту.

11. Збирання води-роси купальської, як чарівної.

12. Збирання води стрітенської з сопляків з стріх та благовіщенської з дощу.

13. Сказання, леґенди та вірування про воду в ставках та ріках у часи русального тижня.

14. Перше купання та ритуали при цьому — „коли дуб розвився”.

15. Виклик „небесної води” — дощу в давнину, що з часом перейшло в дитячі гри.

16. Опоетизування води в колядах, щедрівках, купальських піснях, веснянках-гаївках, та пізніше в апокрифічних піснях-псальмах.

17. Відливання „вроків” водою й вогнем.

18. Проводжання молодих до шлюбу з водою.

19. Зустріч молодих, коли приходять від шлюбу, з двома відрами води.

20. Очищення молодих по першій ночі — похід „пропою” у весільний понеділок до води — водіння молодих до річки, чи криниці й обливання там їх.

21. „Перепиняння” молодих дітьми-хлопчиками, чи парубками з водою та хлібом, коли ті повертаються від шлюбу.

22. „Поїти вогонь” — ставити горщик з водою у витоплену піч.

23. Очищення новонародженого дитяти водою — занурення у воду, — в часи християнські — при хрещенні.

24. Чарівне вмивання на Великдень водою з крашанкою та грішми.

25. Досвітня вода на „Калиту-Андрія", на „Катерини" — віра в її чарівні властивості в справі кохання та одруження.

26. При породі дають породілі ковток свяченої води та кроплять її свяченою водою.

27. Коли господар купить корову, чи коня, окроплює купальсько-стрітенсько-благовіщенською та свяченою водою і дає насамперед напитися з миски води.

28. Очищали місце під будову, скроплюючи спогаданою вище святою водою.

29. Віра в цілющу воду численних джерел-безодень, криничок та купелів.

30. Обмивання покійника.

31. „Обмивання" хати й людей після покійника.

32. У часі від смерти покійника до 9-го дня ставили воду на вікно для душі.

33. У часі парастасів та дідівських субот — ставили воду на покуті та на вікні.

34. На Різдво, під час Багатої куті, ставили воду на вікні.

35. У давнину покійників пускали на воду, вірили, що прародителі прийшли водою, мусять і повернутися у вирій-рай водою.

36. Вірили, що душі неприкаяних (нагло померлих) оселялися в воді й перетворювались у русалок, водяних, потерчат тощо.

37. Пускали шкаралупи із свячених яєць на воду, щоб повідомити рахманів, що Великий день настав — Христос Воскрес. і т. д.

1949 - 1956 р.

XII. ВЕЛИКОДНІ ЮНАЦЬКІ ТА ПАРУБОЧІ ГРИ

Пам'яті В. Антоновича

Значною, а навіть невід'ємною частиною великодніх свят є юнацькі, парубочі та й дитячі гри. На жаль, ця ділянка в етнографії недостатньо висвітлена, хоч досліджувало її чимало етнографів у минулому. А гри як доісторичної доби, так і в часи античної культури, в часи дохристиянські, у середньовіччя, також і у наші часи провадились і провадяться.

Гри мають чимале значення у всіх народів світу: гри, як засіб фізкультурного розвитку тіла людини, як чинник національного єднання, національної свідомості, та й об'єднання; розвиток проворності, рухливості, ловкості, краси, руху, кмітливості; гри сприяють розвитку військових здібностей: меткості, спритності, знахідливості й рішучості. Але варто спогадати гри античної Греції, Риму та народів Малої Азії.

До історії ігор

Ігри в часи античні розрізнялись: **громадські, релігійні, національні** й **розваги.** Особливо гри були розвинуті в античній Греції і Римі. Варто пригадати, що в античній Греції були так звані Аґон - Agones. Це боротьба, краще сказати змагання. Проводились ці гри з нагоди релігійних та політичних свят. Ігри у греків існували ще в доісторичні часи, як, наприклад: при осаді Трої провадились ігри на честь полеглого Патрокла.

В історичні часи майже кожне велике місто Греції мало свої періодичні ігри, пов'язані з мітологією.

У VIII сторіччі до Хр. чотири такі аґони перетворились у дійсно національні свята, а саме: Олімпійські (з 776 р.), Піфійські (з 586 р.), Істмійські (з 582 р.), Немейські (з 573 р.) до Хр.

В античні часи в Греції вважалось, що ігри, крім розвитку фізичних сил мужчини, ловкості в рухах, кмітливості, сміливості, винахідливості, — головне сприяли посиленню національної свідомості й єдності елінів, бо чужинцям у цих

іграх заборонялось брати участь.

Переможці прославлялися в піснях, у скульптурі, сказаннях.

Олімпійські й Піфійські гри святкувались що чотири роки, а Істмійські й Немейські — що два роки.

Ігри полягали в змаганні звичайного бігу, змаганні на колісницях, у кулачному бою, у боротьбі поодинокій і груповій, у скаканні в висоту й довжину, киданні диска й списа. Зокрема на Піфійських і Немейських, Істмійських, та й численних інших іграх — проводились змагання в музиці, співах, танцях.

На святкуваннях Діоніса давались драматичні вистави.

Ігри проходили за певно складеною програмою під доглядом аґонофетів (гелланодоків в Олімпі). Їх обов'язок був полагоджувати спірні питання, що виникали в часі ігор; визначати нагороди — лаврові й оливкові вінки, речеві винагороди, грошові та внесення в державні списки найвидатніших змагунів.

З часів Олександра Македонського в Греції ці гри до деякої міри втрачаються, але поширюються в країнах грецької цивілізації — в Малій Азії, Сирії, Єгипті, де вони носять характер публічних вистав.

У Римі ці гри тримались до прийняття християнства. Олімпійські гри скасовані цісарем Теодосієм 394 р.

Не можна не зупинитись і на римських іграх, які мали широкий характер і, крім запозичених у греків, розвивали й множили численно свої. У римлян ігри здебільшого були пов'язані з культом. А навіть з упадком релігійності в період розквіту римської держави їх кількість збільшувалась і проводили їх все розкішніше, урочистіше. Громадські — загальнонародні гри Ludi publici розрізнялись: Ігри stati ті, що періодично повторювались, та Ігр. votivi обітовані, що проводились за попередньою обіцянкою. Ігр. extraordinarii. Розрізнялись вони й за видами: Ігр. circenses, які начебто ввів іще Ромул, та гладіяторські-gladiatorii і scaenici. Першими відали еділи, організовували їх за свій рахунок і намагалися перевищити в розкоші одні других, щоб прихилити до

себе народні маси. Ці гри починалися урочистою процесією, яка обходила спочатку цирк, а потім починалися змагання, що полягали в бігу, ристанії колісниць, кулачному бої та прикладних боях як сухопутних, так і морських-naumachiae.

Другі — гладіяторські — L. gladiatorii провадились в амфітеатрах. Найважливіші з них: Ігр. publici. L. Apollinares, засновані в часі Другої Пунічної війни (212 р. до Хр.) відбувалися вони 5-го липня в Circus Maximus. 2. L. Capitolini — на честь Юпітера. 3. L. Florales-Floraria — весняне свято (вирізнялось розперезаністю-розбещеністю). 4. L. Magni, а чи Maximi, спогадуються Лівієм. Започатковані 491 р. до Хр., запозичені у греків; полягали спочатку лише в кінських перегонах, а пізніше — провадилась боротьба та бій звірів. На ці гри держава витрачала величезні суми. 5. L. Magelenses на честь великої матері богів, з нагоди перенесення чорного каменя, її символа з Фригійського Пессинунта до Риму 204 р. до Хр. 6. L. Plebeii, засновані в республіканську добу. Провадились в Фламинієвому цирку. 7. L. Romani, патриціянське свято на честь капітолійської трияди. 8. L. Saeculares святкувалося раз у 100 літ після попередньої довідки в Сивілиних книгах. Установлено це свято консулом Валерієм Попліколою. Проводилось три дні й три ночі й часто припускалися надто вільні взаємини між статями. Авґуст, у 17 р. до Хр. дозволив молоді брати участь лише під доглядом старших. Ці гри прибрали надто великої урочистості й помпи. Починалися ці гри жертвоприношенням; ночі проходили в співах, танцях і виставах. Закінчувались ці гри спеціяльним співом гімну, виконуваним 27 хлопчиками й 27 дівчатками. 9. Особливі гри провадилися тричі на честь Авґуста: а) у день його народження, б) у день повернення з подорожі по Сходу та в) по його смерті.

Гри-розваги

У греків та римлян були ще численні гри-розваги, їх лексикограф Полідевк нараховує понад 50. Це вже гри приватні. Найголовніші це будуть: гра в кості, азартна; гра в камінчики, на зразок наших шахів; гра в „чіт та лишку", гра в бол (м'яч); гра непристойна за вином і багато інших.

У народів романських та германських не було багато ігор. Основні гри їх це були **в і й с ь к о в і** для вправ молоді.

Гладіяторські гри-герці (поєдинки) й групові

Gladiatores-одноборці й борці з звірями в римських цирках. Ігри з участю гладіяторів — minera gladiatoria запозичені від етрусків, ці гри-бої проводили на честь померлих замість первісних людських жертв. У Римі гладіяторські гри-бої застосовані з 265 р. до Хр. на forum boarium. В останній вік республіки гладіяторські гри-бої були дуже поширені по всій Італії. З часу республіки ці гри-бої влаштовувались у спеціяльно для цього побудованих амфітеатрах з відкритою ареною. Пізніше гладіяторські гри-бої проводились у Колізеї, побудованому для цього Веспасіяном і Тітом. З 1-го віку до Хр. установився звичай, щоб усі, що одержують високі маґістратури, особливо еділи, при вступі на вищі посади давали б гладіяторські гри. Це виносило дуже великі витрати, бо кожний хотів перевершити своїм озброєнням та розкішшю. Це інколи сягало понад 40 тис. сестерцій. На боротьбу виставлялось інколи від 150 до 500 пар гладіяторів. Ці величезні витрати, таке марнотратство, Авґуст обмежив, дозволив виставляти не більше 60 пар, а після Тиберій дозволив лише дуже великим багатіям давати ці гри. При дальших імператорах Трояні, Адріяні, Коммоді, Гордіяні III — знову заохочувалась розкіш у грах-боях гладіяторів, а навіть були державні школи гладіяторів, які поповнювались рабами та воєннополоненими. Гладіяторські гри-бої провадились так: напередодні бою гладіяторів ситно й достатньо годували; в день ігор гладіятори урочистою процесією попарно вступали на арену і, наблизившись до імператорської ложі, вигукували: „Ave Caesar morituri te salutant!" Потім починали бої тупою зброєю з витонченими вправами ловкості. Після їм трубили, подавали сиґнал до бою, і починався справжній бій-герць. Поранений міг просити пощади в імператора підняттям руки. Коли ж імператор не відповідав, то пораненого його партнер добивав, а труп зволікав у Spoliarium.

Гладіятори поділялись на ordinarii та mevidiani (bestiavii).

Ці останні боролись без зброї, майже нагі, з дикими звірями. Їх більшість гинула на місці. Це були здебільшого осуджені на смерть правопорушники. Ордінарії (Ordinarii) поділялись на декілька видів: самніти, ретіярії, фракійці, галли тощо. Перші билися цілковито озброєні; другі билися намагаючись накинути на голову своєму противникові сітку та доконати його тризубом; фракійці билися кривими мечами і т. д. Гладіяторські бої-гри властиво поза межі Італії не вийшли. Правда, в Еспанії провадились до останнього часу бої-гри з биками, широко практикувались та й практикуються бої півнів... У середньовіччя практикувались турніри серед лицарів та герці при дворах герцогів та королів, але вони мали інший характер.*

Гри у наших предків

У слов'ян були численні й ріжноманітні г р и, про що буде подано докладно в одному з наступних томів „УКРАЇНСЬКОЇ СТАРОДАВНОСТІ", а тепер головне зупинимось на українських весняних-великодніх і г р а х, спочатку дорослих, а потім і дитячих. Ми знаємо з кількох етнографічних праць ще з половини 19 ст., що в наших далеких предків були досить поширені гри, здебільшого пов'язані з змінами пір року та ритуалами дохристиянських свят та обрядів, як також з весняним та літнім підбором пари (одруженням). Літописці та церковні ієрархи називали ті г р и „г р и щ а м и". Ці грища відбувалися в дохристиянський період в певні пори року. Восени відбувалися „вечерничні" гри в хатах (також і взимку), зокрема „Калити-Андрія" та „Катерини", взимку — різдвяні та новорічні гадання, гри, коляди, щедрівки та вітання; весною — весняно-великодні гри; влітку — зеленосвятські та купальські. З весняними та літніми „грищами" пов'язане було шлюбне парування (добір пари, одруження, умикання та прірвання). Усі ці гри були пов'язані з соняшним культом, з сіль-

---

*) **Література:** Енциклопедическій Словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона, тт. VIII „А", XII „А", XI, С.-Петербург 1893; 1894 гг.

2. Krause. Gimnastik und Agonistik der Hellenen
3. Becker "Charikles". Gallus
4. Richter, "Die Spiele der Griechen und Romer", 1887.

сько-господарським роком, з т. зв. „Соняшним чи господарським колом" (кругом), з культом покійників та культом сил природи.

Старі історичні джерела подають основні такі гри наших пращурів: біги, скакання вверх, через огні, через воду, тощо, метання списів (копій), стрільба з лука, кулачні бої, гра в боротьбу родів, гра у війну — прикладні бої та багато інших, — це у хлопців. У дівчат провадились численні гри, пов'язані й з культом, з гаданням-ворожінням, з чаруванням, з мріями про майбутнє одруження, про щасливе подружнє життя та інші. Головна гра — це хороводи великодні та зеленосвятські, пов'язані з ритуалами, плетіння та пускання вінків на воду, гра в „Фортуну", „Лялю", в „Тополю", „Морену", „Коструба" та інші. Хлоп'ячі гри бували досить бурхливі, дівочі — спокійні.

У цьому розділі ми зупинимось лише на великодніх грах хлоп'ячих та дитячих. Про дівочі гри подано відносно докладно в тт. ІІ-му та IV-му „Українського року..."

Не можна не спогадати в цьому розділі й про тризну, хоч ми й не маємо в наукових джерелах ніяких вказівок у пов'язанні тризни з великодніми грами, але є натяки на те, що ігри, які мали місце на тризні, проводились подібні й під час інших дохристиянських свят. Так, наприклад, читаємо у Стоглаві:

> „В троицкую суботу по селам и погостам сходятся и плачутся по гробах и егда начнут играти скоморохи, гудци и перегудници, они же от плача преставше начнут скакати и плясати и в долони бити и песни сотонинские пети..."

Звичайно, з часом плакання на святах під час ігор відійшли, „гудци" й „гудници" також відійшли, а деякі ігри, що проводились під час тризни-поминок над покійниками, перейшли, а краще сказати, затрималися й до пізнішого часу. Зокрема до таких ігор належать ігри військові, боротьба поодинока й групова, що перейшла з часом у кулачні бої, біг, скакання та інші.

Але перейдемо до опису хоч декількох характерних для всіх українських земель великодніх ігор. Декотрі з них дав-

но забуті, а декотрі „живуть” і до цього часу. Головні з них будуть такі: „Довгої верстви” („Довгої лози”), „Війна”, „У короля”, „А ми просо сіяли”, „У дзвона”, „Горюдуба”, „Тісної баби”, „На перегони”, Скакання, „У журавля”, „У коромисла”, „Чий батько дужчий”, Кулачні бої, Боротьба поодинока, Боротьба групова, Боротьба грудьми (без застосування рук), Боротьба лежача, Стукалка-хованка, Гойдалка, Стовп, Ходіння вверх ногами, „Колесом”, участь у деяких місцевостях у грі веснянок-гаївок разом з дівчатами, та численні гри (льокальні) різних місцевостей України.

Великодні гри провадились основне протягом перших трьох днів Великодня, продовжувались на Проводи та на Зелені свята. А взагалі це весняні гри, які в окремих місцевостях проводяться вечорами та неділями, як тільки земля протрахне, ствердіє і стане тепло надворі.

1. Гра у війну

Парубки та молоді одружені чоловіки вибірають споміж себе двох отаманів. Отамани виміряються, котрому командувати загоном першим, а котрому другим. Потім поділяють молодечий гурт на „два війська” (загони). Участь у цій ігрі беруть від 20 й до 40, і більше учасників. Спочатку йде до лісу перший загін і розташовується так, щоб другий загін не помітив. За 40-50 хвилин іде до лісу другий загін. „Вояки” цього загону намагаються знайти „вояків” першого загону й захопити їх у полон. Вояки ж першого загону в свою чергу намагаються виловити у полон вояків другого загону. Взятий до полону вважається той, якого оточать два вояки противника. Два-три чи більше вояків вважаються взяті до полону, коли їх оточили вояки противника одним, чи двома більше. І коли один загін, скажімо, полонив більшість „вояків” другого загону, то вважається, що другий загін програв війну. Тоді полонені вояки мусять на своїх плечах „везти” на певну відстань вояків-переможців.

Після цього гра кінчається так: виходять на герць отамани. І коли один отаман покладе другого „на лопатки”, то переможений отаман уже не може бути вдруге отаманом.

Коли ж герць виходить „ні в чию", тоді загони знову по-старому поділяються, отамани стають на своїх місцях. Отаман 1-го загону подає команду: „До бою!" Загони сходяться й боротьба проходить групова... Часто з „бою" виходять з легким покаліченням — розбитим носом, підбитим оком чи чимсь подібним. Але в цім бою, крім голих рук, не можна вживати нічого іншого.

(Записано з оповідань старенького дідуся Филимона Якушинецького у 1908 р., на Вінниччині).

2. Гра у короля

Гра проходила на цвинтарі біля церкви, чи на вигоні. Збиралося 20-40 хлопців. З-поміж себе вибірали двох „королів". Королі вимірялися, хто буде очолювати ключ перший, а хто другий. Виміряються руками на поясі. Чия рука буде внизу, той очолює перший ключ, а чия вверху — другий, чи навпаки. Загони стають один проти другого на відстані 8-10 метрів, утворивши ряд та міцно взявшися за руки. Перший король засилає свого „вояка" відбити 1-2, чи трьох вояків: „1-й з правого крила, вперед!"

І цей „вояк" розбігається з силою і намагається „розірвати"-розбити руки в ряду противника так, щоб відбити два-три вояки. Коли пощастить розбити, то забирає з собою до загону 1-го, а коли не „розірве рук", то залишається в полоні. Потім засилає свого вояка король з загону 2-го: „Перший (чи другий) з лівого крила, вперед!" І цей „вояк", як і попередній, намагається відвоювати 2—3 вояки, коли не зумів, залишається в полоні.

І так ця гра проходить аж покіль один король не „відіб'є" всіх вояків у другого. І коли другий король залишається без вояків, то тоді сам біжить відбивати, а коли й йому не пощастить, то залишається в полоні. Більше той, що цілком програв, не може бути королем, вибірають нового й гру починають знову.

Другий варіянт цієї гри — це боротьба одного ряду з другим грудьми, без допомоги рук, але про цю гру повніше буде подано нижче.

3. **Гра „У довгу верству"** (в інших місцевостях — „довгу лозу" — „Перегони весни з зимою")

Гра провадиться так: гурт хлопців та молодих одружених чоловіків виходять у поле, на луку, чи у ліс на велику поляну. Тут вибірають двох старших керівників. Названі парубки (а їх декілька), як кандидати виміряються між собою і залишаються лише тих два, руки яких будуть одного зверху, а другого знизу. Виміряються на палиці (дрючку, патику, чи на очкурі-поясі). Головним розпорядчиком залишається той, чия рука була при вимірюванні зверху. Цей розпорядчик вишиковує їх вряд, один за другим. Першого з ряду ставили на віддалі 5—6 метрів. Цей згинається так, що руки опираються на ноги вище колін. Другий з ряду розбігається і, торкнувшись чи обпершись о плечі першого, перескакує через нього, відбігає також на 5-6 метрів і стає в позі першого. Далі розбігаються 3-4-й і т. д. і перескакуючи через кожного впереді, стає сам в такій же позі. Коли перескочить останній через усіх, то знову перескакує 1-й, 2-й і т. д. Після першої тури, вже повертаються і скачуть назад. Коли ж хтось з учасників не перескочить, то виходить з ряду й вже буде скакати знову, але останнім.

Причім, коли перший раз перескакували через зігнуту фігуру, то другий раз — через прямішу, а третій раз перескакували через цілком рівно випрямленого, стоячого. Гра інколи простягається на 2-3 кілометри, чому й носить назву „Довгої верстви", „Лози" чи „Чехарди".

Інколи буває, що стоячий десь 5—10-м нарошне зігнеться під час перескакування через нього, і той, що мав перескочити — падає. Але цей жарт буває рідко й у грі забороняється.

Гра ця провадилась на Поділлі, Київщині, Полтавщині та в деяких місцевостях Галичини. Гру я спостерігав сам. Не можу не привести вислів старенького дідуся Тимка: „Ця гра — це як перемагає весна зиму, а врешті й перемагає цілком і протягається довге „здорове літечко".

4. „В і й н а н а к у л а к и" (кулачна)

Кулачні бої дуже стародавні. Про цю гру ми маємо відомості у „Стоглаві" і других джерелах. Кулачна боротьба провадилась основне в північних частинах України, а розвинута була й, у повному розумінні слова, процвітала в росіян у межах Московщини. Самому мені не доводилось спостерігати цю гру, але докладно оповідав мені дідусь Антосьо з с. Старогородки на Чернігівщині.

Пригадую його оповідання: „Коли я ще був молодим, а це було близько 60-65 р. тому (а оповідав мені 1936 р., було йому певно близько 90 років), на Різдві та на 3-й день Великодня, збиремося та поділимося на два гурти. Кожний гурт мав свого отамана. На Різдві спочатку билися снігом, а потім гурт на гурт ішов з кулаками. Ох! І билися ж... І носи порозбиваємо, і очі попідбиваємо, й потомимось укінець, а б'ємось від ранку (по службі Божій) й аж до ночі. А битися можна було тільки кулаками. А порядок був сильний: коли отамани гукнуть: „На кулаки!" — тоді гурт налітає на гурт і б'ються, сильно б'ються. Дехто й не раз упаде, полежить, а потім встає й лупить знову. Бій кінчався або з темною ніччю, або тоді, коли котрийсь гурт не витримував і відступав. Коли ж був дуже гарячий бій, отамани гукали: „Стій!" І бій припинявся на якусь годину. Отак було. Тепер уже цього нема! На Великдень парубки сходились біля церкви, а потім ішли на луку, або в поле. Часто сільський староста з соцькими та десятниками розганяли нас, забороняли... Тоді ми умовлялися та й ішли в ліс, але й там нас часто знаходили та чіпляли палки нам".

До цього мало можу додати, бо про кулачні бої є достатньо літератури.

5. Б о р о т ь б а б е з р у к — г р у д ь м и

Боротьба найбільш вживана в минулому на Полтавщині, зокрема на Прилуччині, Варвинщині та Сріблянщині. Гра полягала виключно в боротьбі грудьми без вживання рук.

Чисельно збиралися біля церкви хлопці та молоді одружені чоловіки. З-поміж себе вибірали двох отаманів і ділялися на дві однакових групи по кількості учасників. Кож-

на група мала свого отамана. Отамани вишиковували в ряди учасників гри так, що вони сплітали свої руки за спиною. Ряди стають один проти другого на відстані 10—15 метрів. Посередині проводиться дві лінії-межі, між якими й мусить проходити ця боротьба-гра. Для початку обидва отамани мусять рівночасно подати команду. Коли команду подано не разом обома отаманами, то ряди не рушаться з місця. Врешті, коли команда подана разом:

„Вперед! До боротьби!"

Ряди поволі посуваються один до другого і входячи між двох ліній-меж, підіймають, чи відкидають голови злегка назад, впираються грудьми у груди противника. Так стоять, мовчанка панує цілковита, ждуть нової команди. Врешті отамани:

„Починай! Натискай! Перемагай!"

І ряди-шеренги з усієї сили натискають одна на другу. Довго не переступає визначених меж жадна шеренга, а зусилля напружені надзвичайно. Цілковита мовчанка. Лише отамани періодично викрикують:

„Перша, не піддавайся! Бери міцніше!" а чи: „Друга, сильніш, бадьоріш, вперед!"

Врешті мовчанка порушена надзвичайним галасом: одна шеренга виштовхнула частково, лише одне крило, другої шеренги; друга шеренга напружує зусилля й повертається знову на своє місце. І знову тиша, порушувалась лише командами отаманів.

Але через деякий час, котрась шеренга таки переможе. А коли вже переможена шеренга опиниться принаймні метр за заповідною межею — здіймається крик:

„Слава нашій шерензі! Перемогли! Друга безсила!"

Але в таких випадках кожна шеренга може боротися й повертатися на своє місце тричі. Після третього разу вже остаточно визнається „поразка" й „перемога".

Ряд-шеренга-переможець підносить на руках свого отамана з криком: „Слава!"

Після цього гра починається з початку, але в шерензі переможеній вибірають нового отамана.

6 Боротьба на лопатки (групова)

Так же, як і попередня, збираються парубки чисельно, діляться на рівні групи, обірають отаманів. Стають одні супроти других на віддалі 10-15 метрів. Отамани подають команду: „До бою!" Групи сходяться й беруться кожних два руками в перехрестя та намагаються один одного повалити на землю на лопатки, цебто, покласти противника горілиць. Повалений не має права вставати до закінчення гри. Перемога вважається за тим гуртом, що більше „поклав на лопатки" противника. Отамани оголошують кінець бою. Кожний переможений мусить на своїй спині, як „кінь" возити переможця. Після цього перешиковують наново шеренги (змішують з обох порівну) і гра починається наново.

Про боротьбу „на лопатки" розповідав мені дідусь Грубрин із Сквири, на Київщині.

7. Гра у великодній дзвін

На поклик одного з парубків: „У дзвона!" весь парубочий гурт швидко стає у тісне коло. Хто не встиг — стає „серцем дзвона", йде в середину. З кола всі парубки простягають до „серця" руки, але швидко відтягають, щоб „серце дзвона" не схопило. Парубки весь час протяжно й мелодійно напівспівають: Дзінь-дзелень, бом-дзень, дзінь-дзелень... Бам... бам, бам... Той, що в середині, намагається когось за протягнуту руку зловити й втягнути до середини. Тоді втягнутий стає „серцем дзвона", а той, що був усередині — стає в коло. Гра проходить досить весело й жваво.

8. 2-й варіянт „Великоднього" дзвона

Також стають у тісне коло. Так же „відсталий" (той, що спізнився вчасно зайняти місце вряду кола) попадає в середину кола. Різниця та, що протяжно коло наспівує лише: Бам... Бам... А того, що в середині з усіх боків відштовхують під звуки: „Бам..." Завданням того, що в середині кола — виштовхнути когось з кола або втягнути в середину й швидко стати на його місце.

Гру обох варіянтів я спостерігав у селах Луці-Немирівській та в Ничипорівцях на Вороновиччині, Вінницької області.

9. Просо

Гра в „Просо" поширена по всій Україні, як і „у війну", „Довгої верстви" тощо. Гра полягає в тому, що й тут усі стають у тісне коло. Оглядатися не можна. Одного при вимірюванні залишають поза колом з хусточкою, патичком, чи рушничком у руках. Це „молотник". Він увесь час обходить коло, злегка торкає декого по плечу, приговорюючи: „Я просо сію... Жну... Жну... Молочу... Молочу... На пшоно деру... деру..." Далі замовкає і продовжує обходити навколо. Комусь стиха покладе на плече „ціпа" (ту річ, що носив у руках) і гукне: „Кашу варю, кашу варю..." І намагається найшвидше оббігти, опередити свого викликаного, який щосили біжить у протилежний бік „молотнику". Хто швидше добіг, той став у коло, а хто не встиг, — стає молотником. В інших місцевостях не на плече кладуть „ціпа", а добре вдаряють по плечу й так же оббігають.

10. Навипередки — уперегони

Гурт хлопців вибірає „Березу" (розпорядчика). „Береза" вишиковує їх по два, пара за парою. Помічник „берези" стає на верству від згуртованих хлопців. Береза подає першій двійці команду: „Перша пара, біжить, — раз-два-три!" І перша пара біжить, з них кожний намагається опередити свого компаньйона. Першому, що пробіг верству, помішник берези доручає „жезло" (паличку), як першенство. Потім ця пара на команду помішника берези біжить назад. Коли один і той же добіг перший, він одержує від свого компаньйона писанку. Далі біжать інші пари також по черзі.

Коли вже йшли в перегони всі, тоді вишиковуються по три, по чотири й біжать уже більшими гуртами. Парубка, що переміг краще всіх, — несуть деяку відстань на руках та качають на руках на знак пошани й чести.

11. Стукалка або хованка

Гурт хлопців вибірає старшину-суддю, який би у грі давав лад та розв'язував би безсторонньо спірні питання.

Гра проходить так: на вигоні, чи деінде кладуть дві палочки (два бучки). Старший призначає одного з-поміж па-

рубків започаткувати гру. Призначений лягає ниць, його голову ще чимсь накривають, щоб не бачив. Старшина подає команду: „Ховайсь!" Усі хлопці, крім старшини, розбігаються і ховаються так, щоб їх не побачив той, що лежить накритий. Коли вже всі поховались, старшина подає команду: „Шукай!" І той, що лежав, встає й намагається когось побачити, а побачивши, називає на прізвище, біжить швидко й стукає палку о палку, що тут же серед площі покладені — „Застукує". Виявлений і застуканий іде й лягає, а всі ховаються. У тім складі ховається й той, що починав гру (був накритий). Коли ж той, що мусить застукати когось, відійде дальше від стукалки (паличок у які стукають), а хтось з тих, що ховався, надбіжить швидко й застукає палицями, то той, що був накритий, мусить знову лягати, а всі ховаються, як і попереду. Так проходить гра довший час. Ця гра поширена по всіх українських землях, як серед парубків, так і поміж дівчат та дітей.

12. Журавлиний ключ

Ця гра має у ріжних місцевостях ріжні назви. А полягає ось у чому: обірає юнацька чи парубоцька ватага ватажка. Цей уставляє хлопців у ключ, кожний береться за руку іншого з правого й лівого боків і тримається міцно. І коли парубки вставлені всі в один бік обличчям, то ватажок бере першого за руку, але стає обличчям у протилежній бік і починає злегка закручувати. Ключ біжить все швидше й швидше. Щодалі від ватажка, то в ключі робиться більше й більше коло й вже біжать з надзвичайною швидкістю. Останній неспроможний уже так поспішити, відривається з силою і падає дальше від ключа, або його тягнуть, бо він уже безсилий. Тоді ключовий-ватажок (вожак, водій) уповільняє свій рух, уповільняється в бігу й ключевий кінець. Ця гра проводиться на широкій площі, бо участь у грі приймають 20—30 хлопців.

13. Горюдуба

І ця гра, хоч і стародавня, і має місце на всіх українських землях, але також проводиться з деякими відмінностями,

а в деяких місцевостях приймає іншу назву. Найчастіше гра проводиться разом парубками й дорослими дівчатами. Організовуються, вибірають керівника, який ставить попарно пара за парою в ряд. Здебільшого кожну пару складає хлопець і дівчина. Впереді стає береза-керівник на відстані від ряду 3—10 метрів. „Ловець", що має ловити дівчину (головне), чи хлопця, стає з боку посеред ряду. Береза подає клич: „Гори, гори ясно, щоб не погасло! Остання пара біжи!" Й остання пара біжить вперед до берези, намагаючись уникнути рук „ловця", що стереже зловити одного з пари. Коли ловець зловить когось з тих, що біжать, то зловлений стає „ловцем", а бувший ловець стає в парі за спиною берези. Так гра продовжується, покіль усі не перебіжать і не стануть за березою. Після цього гра продовжується, але біжать уже в той бік, після гасла, відкіль прибігли. Це гра й дівоча й дитяча.

14. „А ми просо сіяли"

Це дуже стародавня гра, яка провадиться здебільшого разом хлопцями й дівчатами з речетативом, чи протяжним співом у діялогічній формі протилежними лавами. Описувати цю гру-веснянку не буду, бо вона надрукована в моїй праці „Український Рік...", том ІІ-й на стор. 66—71.

15. „Тісної баби" („Відгадай")

Це також гра масова, гуртова, але малорухома. Полягає вона ось у чому:

Гурт хлопців вибірає спочатку з-поміж себе двох: один сідає, а другий лягає обличчям йому на коліна й не бачить, що діється за його спиною, кладучи свої руки собі на спину вверх долонями. Один з гурту вдаряє рукою по долонях того, що лежить. Ударений встає і угадує, хто його вдарив. Коли вгадав, то вже цей лягає таким же чином, його вже б'ють і він угадує. Під цією ж назвою — „Тісної баби" — провадять ще й іншу гру. Спочатку боряться й кидають на купу 5—10 хлопців. Таким чином тиснуть нижнього. Всі, що під низом у цій „купі", намагаються вирватись з самого низу

й в свою чергу впасти зверху й душити других. І ця гра ще носить назву й „Мала купа недовершена" або — „Мала купа — здалабися більша".

16. Скакання через рів (на відстані 1.50-2 метри) та догори через тичку

Над описом цієї гри зупинятися на буду, бо вона всім відома, лише додам, що такі стрибки провадились у формі змагання по два, по чотири й більше. Часто кінчалася гра тим, що ті, що не перескочили, на плечах возили переможців.

Поминаю інші численні гри парубоцькі, що проводились на „нічлях", у літній час, на „вулиці", зимові гри на „вечорницях", під час „латок", зеленосвятські гри, гри на святі „Катерини", „Андрія-Калити", Купальські та інші.

Крім спогаданих ігор, у яких бере участь численна кількість молоді, були ще десятки ігор поодиноких, з яких я і спогадаю декілька.

17. Чий батько дужчий...

Сідає два міцних парубки так, щоб взаємно впертися ступнями ніг. У руки беруть міцну палку (дрюк, чи патик). Беруться обидва за ту палку руками. Міцно впираючись взаємно підошвами ніг, кожний намагається зрушити з місця свого компаньйона, підняти до себе. Так, мов терези, почерзі переважує один одного, аж покіль котрийсь з них уже не в силі буде переважити свого змагуна. Хто останній переважив, той вважається переможцем — його „батько дужчий".

18. Коромисла

Два парубки або дві дівчини (бо й дівчата сами граються в коромисла) стають одне до одного спиною, беруться взаємно попід руки й по черзі одне одного підіймає на своїй спині. Це й є „коромисло". Гра провадиться лише дорослими, бо гра дорослого з малим дуже небезпечна й часто кінчається переламанням хребта (позвонка).

19. Боротьба навколішки

Провадиться лише між парубками, як звичайна боротьба — „покласти на лопатки", з тією різницею, що на ноги не встають, а провадять боротьбу лише навколішки.

20. Боротьба лежача

Це складніша боротьба, також парубоча. Лягає два парубки головами один до одного, а навіть упираються головами. Кожний з них намагається зловити руку другого й зайняти місце рядочком. Тоді проходить боротьба довга й важка — кожний з учасників хоче бути зверху, а другий намагається не допустити до цього, скидає свого змагуна. Десятки раз до знеможення перебувають то один, то другий зверху, аж покіль котрийсь з них остаточно знеможеться.

21. Гойдалка

Гойдалка влаштовується парубками лише перед Великоднем та перед Зеленими святами. Збираються за 2—3 дні перед святами парубки, привозять з лісу два високих дубових стовпи та поперечку на верх, у столяра замовляють гладеньку дошку, довжиною півтора-два метри, шириною 30-40 см.; у коваля замовляють залізні частини — кільця, гаки, тощо. У великодню суботу викінчують остаточно гойдалку, але гойдаються по черзі, попарно — хлопець і дівчина лише з вечора другого, чи третього дня свят. Гойдалка стоїть до Зелених свят, а то й до Петра.

22. Стовп

Про цю гру розповіли мені п-во Сірики, Василь та Настя з Чернигівщини, Носівка та Сіриків хутір. Гра цікава й своєрідна. Про подібну гру в інших місцевостях я не чув. Гра полягає ось у чому:

Парубки привозять з лісу рівну, середньої грубини, деревину, висотою 6—8 метр. Обстругують її гладенько, вставляють (вкопують у землю), а на верху прикріплюють вузел з чимсь цінним та з оріхами, цукерками, калачем-паскою та писанками в пуделочках. Збирається на 2-й, 3-й день парубоча громада й по черзі зголошуються, хто бажає вилізти по тому стовпі до верху, щоб взяти там презент. Бажаючих буває чимало. Тоді виміряються на очкурі, чи на палці. Чия найвище рука зверху, той перший полізе здобувати „добро", а за ним у черзі другий-третій і т. д. Коли перший

не дебереться, за ним лізе другий, а коли й другий не добереться, то слідуючий і т. д. Це цікавий спорт. З захопленням і нетерпінням усі слідкують за тим, що повзе вверх... Спочатку жваво посувається догори, потім помаліше, ще помаліше й, врешті, зсувається вниз. Той, що не доліз, кладе кілька копійок та дві писанки. За ним повзе другий і т. д. Врешті один таки виповзе! Неописна радість охоплює всіх, не можуть відірвати очей від переможця, коли він здіймає вузлик з верхівки. Внизу його підхоплюють і співають: „Кроком, коню, кроком до Дунаю...” З цим співом обносять переможця навколо площі. Далі пробує другий-третій.

Є ще цілий ряд і масових ігор і поодиноких. А зараз зупинюся на парубочих великодніх грах, які записав письменник-етнограф Анатоль Свидницький на Поділлі в першій пол. XIX ст.:

> „Великдень, вулиця; діди з чоловіками поділились на гуртки; одні сидять, другі стоять, хто обіпершись на палку (ковіньку), хто на паркан, і роздебендюють стиха, поглядаючи на пустуючу, рухливу молодь. Не та пора, щоб і їм узяти участь у грі: старі кості не ворушаться і серце збучавіло. Не це вже в них і в голові: тому сина женити, у того внука на відданні, тому дочку дружити. А господарство! От чим їх голови турбуються. Не бувало... „Е! — скаже дід, киваючи головою, — бувало й ми теє... аж земля движить. Вміли догори головою ходити; та що згадувати: поти вживати світа, поки служать літа. От чиє тепер грає (покаже на парубків, на дівчат); після оттих буде, — покаже на дітей, — а колись і їм відлетить, як будуть такі угодні в Господа, що дожиють наших літ. О! тоді і вони стануть, як і ми, та тільки будуть поглядати, як молода кров грає...
>
> А молода кров грає! Там шила б'ють, там кашу варять, там харлая скачуть, онде в „чорта”, в довгої лози... От дівчина побігла, от і друга — в протилежний бік. Це дитинку продають. І горох, і огірочки, й кривий танець, і заїнько... Великдень та й годі. Перекажемо ж за порядком усі ці гри, торкнемось і інших, які знаємо... Хоч наше й минуло вже, хоч нам уже й не брати участи в іграх, — то послужливе уявлення допоможе нам...

23. Шила бити

Парубки перш'усього виміряються: беруть пояс, а за нього кожний береться рукою по черзі — один, потім тісно біля його руки бере другий, там третій, четвертий і т. д. до останнього. Вище руки останнього бере перший, за першим другий і т. д. покіль стане пояса. Спідній (цебто той, чия рука буде на самім споді — останньою, коли вже весь пояс виміряють, або, дивлячись за умовою, верхній, чия рука буде на самім версі, коли вище тієї руки не можна вже взятись за пояс) — іде в коло, яке утворюють усі, що граються, тісно сівши один біля другого, скорше всього навколо ямки. Перед цим заготовляють шилобитку. Ця гра полягає в тому, що той парубок, що в середині кола, мусить зловити битку, а ті, між іншим, намагаються всебічно не допустити до цього, не силою, але хитрощами, подаючи ш и л о поза плечі один другому. Той дійсно не знає навіть, у котрій стороні воно знаходиться, і лише удар по плечах — самий несподіваний або, як кажуть, що не знаєш відкіля на тебе спаде, дає йому знати про це. Але тимчасом битка-шило знову вже гень-гень — і новий удар, і знову шило пошилося. При неловкості (неспритності) своїй, а спритності кола, середній може й досить довго залишатися в колі, покіль йому пощастить піймати таки це шило. Пійманий з шилом, начеб у покарання за свою неспритність, сам іде до середини, а той сідає на його місце в колі. Й уже дасть же він за своє! Але доля дуже часто розв'язує справу іначе: „А! сучого сина! то й підеш знову на своє місце", до середини. А тут сміх, регіт, дотепи . . . Мета гри — сміх. Дійсно, шило майже виключно закінчується тоді, коли ані ті, що грають, ані ті, що дивляться — вже не в силах більше сміятись.

24. Кашу варити або в коня грати

Парубки чи хлопці вчетверо виміряються (в дві пари); але вже іначе: по два, а частіше всього палкою а не поясом. А в тім, то не закон: „на чім би не виміряться, аби виміряться". Вимірявшись, спідній стає в пару з спіднім, а верхній з верхнім. Це ще не стосується до самої гри, це складає тільки передпочаток (передвер'є) її, наче жереб: кому ставати за коня, а кому їздити. У всіх іграх, до котрих тільки виміряються, спіднім гірше; а верхні — панують. Але звичай вимірятися — в дії при кожній грі, що складається з двох половин — зрозуміло в ігрі парубочій. Так і тут с п і д н і стоять за

коня, а верхні кашу варять, їдучи, перевертаються.

А все це робиться таким чином:

Щоб утворити (імпровізувати) коня, спідні стають навколішки, обличчям один до другого, і потім нахиляються до землі так, щоб ліктями опертися на землю. При цьому наглядається, що коли вони притуляться один до другого, то щоб плече одного приходилось в перехваті другого. Спини їх обох мусять бути на одній рівнині, й утворювали б суцільну поверхню; причім, лівий, чи правий бік одного, прилягає до лівого ж, чи до правого боку другого, бо ж вони обличчям в протилежні сторони. Голови свої обидва нахиляють до землі, щоб таким чином не перешкоджати верхнім — та й самим краще. Коли спідні таким чином улаштуються — зроблять коня, стануть коня, верхні стають один по одну сторону його, а другий по другу, і котрий з них малосильніший, той починає гру; повертається спиною до коня, а тому й до товариша, котрий стоїть по ту сторону коня, і лягає горілиць (горініці), цебто спиною на коня, поперек його по самій середині, пильнуючи, щоб не скотитись на землю. Другий, верхній, нахиляється на цього, — зрозуміло з боку голови, — бере його за поперек (попід крижі) й підіймає догори ногами. Той, що його піднімають, у свою чергу охоплює руками того, що його підіймає, також за поперек, і ноги підіймає догори, щоб таким чином допомогти товаришеві й приготуватися стати на землю, як побачимо нижче. Якщо тому пощастить підняти цього (інколи на самому початку спортить (зіпсує); не так візьме або що, та й упустить, а поправлятись не годиться), то голова того, що підняв, опиниться в самих розсохах піднятого, котрий висить униз головою і ноги нагнув через плечі свого товариша. Коли в такій позиції подивимось на профіль, то помітимо фіґуру, подібну до букви „Г", зображену верхом униз, цебто від правої руки до лівої, або на друковане прописне „Т" без правого плеча, що одне й те ж (Т). Перехрестя цієї букви підняте вверх і зверху того ламається (цебто ноги в колінах). Фіґура ця не стоїть, але одразу ж повертається на місці, завдяки чому й виглядає зображення похоже на букву „Г", зрозуміло з тією вадою. Потім це „Г" нахиляється, лягає через коня і, таким чином, своїм носом дістає до землі й одразу ж підіймається в оборотному вигляді (протилежному вигля-

ді): очевидно, це ті грають перекидаються — кашу варять: той, що підняв, повертається спиною до коня, лягає з ношею (тягарем), чому той, хто був піднятий, стає на землю і підіймає свого товариша. Коли це вдалось, то одержується знову та ж фіґура, тільки навпаки й уже на другому боці коня. Потім робиться це ж саме: той, що підняв обертається, лягає; піднятий стає на землю і т. д. Причім, не можна поправлятися: тому верхні, звичайно, скоро спортять (зіпсують): котрийсь упустить товариша, а чи обидва скотяться, або один не підніме другого: попробує — цик! та лиш засміється. Коли спортять, тоді верхні стають за коня (коня стане), а спідні вже кашу варять. Ті, що кашу варять, всемірно тримаються один другого й напружують усі зусилля, щоб не зіпсувати; але вага ноші (тягара), з напруженням сили, скоро стомлює. Спіднім у цій грі легше, ніж верхнім, але верхнім більше приємності, ніж спіднім. „А що? попоїздили?" — „А ми по вас!"

25. Харлая грати, або скакати харлая, а чи просто харлая

Назва попередніх ігор зрозуміла: шило — від того, що середній постійно шиється, в'ється. Існує і прислів'я, що нагадує цю гру: в'ється, як шило. Друга гра: кашу варити, також має прислів'я, що пояснює цю гру: каші наварити — те ж, що учинити колотнечу, як пива наварити визначає наколобродити. Друга назва цієї гри зрозуміла без пояснення. Але відкіля взялася назва харлая? У мові існує слово харлай або харлань — те ж, що й харпак — що нічого не має. Харлай — назва відносна: у порівнянні з Ротшильдом, усі наші багачі — харлаї; але в свою чергу знайдеться дуже й дуже багато таких, які будуть справжніми харлаями в порівнянні з останнім харлаєм з наших багачів. Але ледве чи можна припустити, що гра в харлая мала щось спільне з харлаями. Однак, сумнівно: тут одна половина тих, що грають, уявляють собою коней, а друга скаче на них. Це, певно, не харлацька справа. Хіба насмішка з них, що вони не вміють їздити верхи; тому що ролі тих, що грають, міняються, коли хтось упаде на землю. Сама гра полягає ось у чому:

Вимірявшись, парубки — не більше десяти (цебто, всього чотири-п'ять пар) поділяються на дві половини: верхні до верхніх, а спідні до спідніх. Спідні йдуть до церковної стінки й стають за коня: перший в половину

нагинається і опирається в стінку плечем, причім, очевидно, тіло його мусить зігнутися, інакше оперся б головою, а не плечем. Другий таким же чином стає позаді першого й на нього опирається, але вже не як перший — о стінку, а таким способом: животом трохи ніби лягає йому на спину поздовж і навскосяк, потім нагинається до землі й голову ховає тому під груди. Третій таким же чином робить у відношенні до другого, четвертий у відношенні до третього і т. д. Коли поглянути на цих коней зверху, то побачили б вигляд к і с к и — начеб то звичайну жіночу косу, заплетену в три пасмі, нарисовану поздовж не цілком, а тільки ліву її половину. Коли таким чином улаштується кінь, верхні один за другим розбігаються і вискакують на них у довжину: той, що скаче, опирається на крайнього руками й з розмаху скаче, пропускаючи — ловкій скакун — проміж своїх ніг усіх коней і сідає на останнього. За першим другий, намагаючись сісти біля першого, коли вдало вискочить, то потім третій і т. д. Першим скаче той, хто скаче краще за всіх, тому, що від першого залежить успіх решти. Коли ж перший сяде близько, то для другого, третього неодмінно не вистачить місця, хіба перескочать першого. Для цього перший може й нагнутися. Але зрідка попадаються такі мистці, які могли б перескочити таким чином (а такі бувають). І коли вони беруть участь у грі, то скачуть після всіх: Як г и ц н е, то аж під самісінькою стіною сяде. Ще б дальше залетів, та нікуди.

— Не поправляйсь, не поправляйсь, — кричать зі споду.

— Говори! — відповість він, та ногами в боки, наче острогами. — Ось лише везіть добре; а я не впаду.

Так верхні скачуть до тих пір, покіль хто з них не зсунеться на землю до гасла. Коли ж не вискочить, а тільки г и ц н е, а чи вискочивши, зсунеться і т. п. до гасла хоч ногами торкнеться землі, то спідні йдуть скакати, а нижні стають за коня. Коли ж помітять, що хто-небудь з тих що скочили, не твердо сів, то гасла нарочно не скоро подають. А скільки метушні при цьому! „Держись! Д е р ж и с ь! Д е р ж и с ь!" кричать верхні на свого. А той причепиться й держиться, аж руки мліють. У крайніх випадках і зубами схватиться (вчепиться), не зважаючи на місце, та в азарті (в захопленні) попаде разом з полотном й тіла шмат.

— Не кусайся! — заголосить той, що його вкусив другий. Хто там? Який там сучий син заходився з зуба-

ми коло купра!.. Ай, а-й! годі! Хай вам цур!" А ті лиш сміються; „А! крякне укушений після всього, — ну добрі мав зуби, як собака вкусив. Бігме, що певне й тіло вирвав..." Та от ті вже готові, час становитись. І стають знову у попередню позицію, не забувають сказати: „Та не кусайтесь, бо вискочу; ви ж не вовки, щоб живцем їсти. А кому мало свяченого, кобили шукай, або біжи зайця злови... Глядіть же! не кусайтесь — гей собаччя! Ви чуєте? Не кусайтесь, говорю вам!" — добавить, уже сховавши голову. Та ті, до кого мова мовилась і не почули: вони раді, що скакать пора, і гайда — один за другим.

26. Довгої лози

Ця гра сама по собі нічого не має особливого; ті, що грають, лягають прямо на землю рядком, один від другого на декілька кроків, а останній підіймається, біжить і перескакує через усіх, що лежать. На другому кінці й сам лягає. Це ж робить слідуючий за ним і т. д. Біжать не по одному, але ледве перший перескочив двох-трьох, як починає слідуючий, там слідуючий і т. д. Уся приємність довгої лози полягає в жвавості, з якою парубки бігають, та в плавності. Для штуки інший, що лежить — гицне, щоб той, що перескакує — носом запоров. Коли це пощастить, то загальний сміх нагородить його за дотепність; але трапляється, що цей піде кимульом (клубком) і дасть тому плескача та й поскаче далі. Тоді сміх має для нього зворотнє значення; крім того, ще й пашить.

Інший варіант цієї гри такий: хлопці вистроюються в густий ряд гуськом. Перший з ряду виходить вперед на 10—12 кроків, стає, згинається, впершись руками в одну ногу, що трохи виставлена вперед і голову згинає вниз. Другий хлопець з ряду біжить і перескакує через цього першого, зігненого, вдаряючись руками об його плечі; біжить далі на кроків 10—12 і собі стає, зігнувшись. Так один за другим скачуть як і в першому варіанті гри. Гра зветься ще — Чехарда.

Є і дівоча гра „довга лоза".

Ця вже зі співом. Дівчата беруться за руки попарно й стають пара від пари на деякій відстані. Руки вони піднімають догори й утворюють рід одвірців (на зразок букви „П"), тільки перекладина (поперечка) на середині вище, а на краях нижче; голови, звичайно, відхиляються. Кількість пар необмежена. В утворений та-

ким чином ланцюг дверей остання пара перебігає і співає:

„А в довгої лози
Скакали дівки, як кози".

Пробігши попід руками, ця пара зупиняється і в свою чергу піднімає руки, а слідуюча пара біжить ... і т. д.

У парубоцькій „довгій лозі" також кількість пар необмежена.

Особливо незвичайна й остання парубоча гра, — це чорт (в чорта грати). Вона досить складна й має містичний характер.

Крім цих ігор, парубки інколи грають у мняча. Але гри в мняч не великодні; в них грають тільки ті, що не вимагають багато місця, саме: в коня, в каші, в серединки, в горішка, в деяких місцевостях — в тарапати — гра має дванадцять колін (частин). На бажання грачів, кількість колін зменшується до шости, але може й збільшуватись (вподвійні) удвоє, (впотрійні) втроє, навіть вчетверо, вшестеро. Є ще гра називається стінка та й деякі інші.

Завершеною парубоцькою грою треба вважати мистецтво будувати дзвіницю: стає п'ять, на них на плечах чотири, на чотирьох три, там два і, врешті, один. Щоб дзвіниця не впала, беруть довгий дрюк-тичку, за який тримаються руками середні й на кожнім поверсі й самий верхній. Так вони виходять з цвинтаря, щоб уже не повертатися для гри до прийшлого року. Дзвіниця посувається і співає, за нею йде решта парубків і також співають; мимо цього, той навприсідки, той колеса... Як пішла вже дзвіниця, то з цвинтаря всі — наче їх віником замів. Якось сумно стає, коли бачиш **дзвіницю**, що відходить зовсім: вона наче символ відходячого Великодня. Та й сама веселість тих, що відходять, якась вдавана, штучна; їх пісні — не пісні, але прощання, голосіння, і, не дивлячись на веселий, у більшості, мотив співів, вони збуджують у душі протилежне почуття ... Так як **силачі** перевелись, то дзвіницю не в кожному селі й не кожний рік можна бачити". А. Свидницький. „Великдень у Подолян", Київ, 1860 р.

XIII. ДИТЯЧІ ВЕЛИКОДНІ ГРИ

Пам'яті К. Ушинського

Про дитячі гри треба сказати багато — і з точки зору педагогіки, і з точки зору дитячої гри, як діяльності організму, і як творчі гри, і як запозичені, і як вияв атавістичних особливостей, і гри символічні, в яких діти розвивають мову, спів, дотепність, сміливість, уявлення, спостережливість, спритність, знахідливість, винахідливість, уміння і будівництва, і рахунку, і малювання і т. д.

У всіх народів світу дитячим грам відводилось почесне місце в педагогіці. В античній Греції майже в кожному місті були спеціяльні доми для дитячих ігор (палестри, гімназії), були спеціяльні закони щодо дитячих ігор, були підготовлені для цього вчителі. Грами в Греції цікавились учені, філософи; брали участь у дитячих грах і філософи, і царі, і старці. Аристотель вимагав винахідництва в галузі дитячих іграшок; філософ Архит сам винайшов дитячу іграшку — „гремушку"; цар Агезилай, Анаксагор, Гераклід, Сократ — і багато видатних постатей історії брали участь у дитячих грах. У Римі гри носили виключно військовий характер. Можна здогадуватись, що дитячі гри були з найдавніших, а навіть первісних часів у всіх народів світу.

А зважаючи на те, що гри знайомлять дітей з оточенням, з природою, її явищами; підготовляють до практичної діяльності, виховують уміння поводитися з іншими дітьми, привчають до громадськості, сприяють саморозвитку; розвивають память, сприяють доброму розвиткові фізичному.

З точки зору історії — гри відображають властивості й особливості народів, їх далеке історичне життя, звички, вірування, ранню культуру.

Дитячі гри розрізняємо: раннє дитинські, шкільного віку, юнацького віку (підлітки). Далі дитячі гри розрізняємо: весняні, літні, осінні, зимові; хатні й надвірні; гри символічні й „громадського" характеру; гри хлопчиків і дівчаток; гри педагогічні й самодіяльні. Гри розрізняємо: спільні всім на-

ціональностям — обручі, м'яч (бол), вовчок, жмурки, навипередки, та гри національні, в тому українські. Видів дитячих ігор є певно понад сотню, але ми тут зупинимось лише на великодніх грах, бо повністю про історію, символіку, систематику, види дитячої гри та значення — подамо повніше в VII томі „УКРАЇНСЬКА СТАРОДАВНІСТЬ". У цьому розділі подамо лише дитячі гри великодні, а вже попереду подано про „цокання" чи „товкання" та інші гри з писанками та крашанками. Дитячі гри описувати не буду, бо повністю, з належним аналізом, будуть подані гри хлопчиків, і ті, що зберіглися з первісних часів (символічні, що мали місце під час ритуальних свят у дорослих і з часом перейшли до дітей, а дорослими забуті). Самі найцікавіші гри українських дітей літні — це гри пастушків та гри ранньо-весняні, до яких належать і великодні гри дітей.

З великодніх ігор хлопчиків можна назвати близько такі: Цурки, М'яча, Гори-дуба, Короля, у війну (останніх три запозичені дітьми від дорослих), Дзвона, Довгої лози, Проса, Кота й миші, Вовка й гусей, Кривого шнура, Угадай, Мовчанки, у Городи, в Поїзд, Стрибання одного через другого, Гойдалка на гілках, Вишні, у дуже популярні — у Коні, Упрегонки, Свинку, Стукалки-хованки, Чародія, у Відьму та багато інших.

Малі дівчатка здебільшого копіюють веснянки-гаївки від старших, але мають і дуже цікаві історичні, анімістичного світогляду, що перейшли від дорослих до дівчаток малих, як „ПОДОЛЯНОЧКА", „МАК", „ЛАСТІВКА" та інші. Частково дівчатка беруть участь у грах хлопчиків, як Горидуба, Кота й миші, Хованки-стукалки, Мовчанки, Вишні, Журавля, Мачуху тощо.

Під час дитячої гри, як і у дорослих, вживаються спеціяльні вислови та приповідки.

Тут я лише подам опис дитячих ігор, записаних письменником Анатолем Свидницьким у своєму етнографічному творі: „Великдень у подолян".

> . . . „До великодніх ігор, здається, треба віднести й дитячі гри, а саме: в Проса, в Дзвона, в Баштана, в Німця,

і в Жмурки (піжмурки). Між іншим, жодної з цих ігор на Великдень не грають, але я відношу їх до великодніх у співвідношенні їх з останніми: просо сіяти, в цій грі, між іншим, уже запрошують жати просо тому, що існує гаївка (і танок). Гру в Дзвона, по схожесті подібності) обрядової її сторони з численними гаївками: граючі утворюють цільне коло (як в „Зайчикові") і всередині серце б'ється, і все: бам! бам! покіль не проскочить попід руки. Баштан роблять — грають у баштана все літо. Гра ця своєрідна й складна: в ній беруть участь: господар (інколи з цілою родиною), собаки, злодії. Німець подібний до шила, тільки грають стоячи й битку носить один з зовнішньої сторони кола; він підкидає битку і коли той, під кого вона підкинена, не спохватиться вчасно, то той, що підкинув, обходить усе коло, потім бере битку й б'є нездогадливого навздогін, навколо всього кола. Коли ж той, під кого підкинена битка, вчасно помітить, то хапає битку й б'є-жене навколо того, що підкинув битку. Припиняється бити з ментом, коли той, що оббігає, займе порожнє місце. Але, що стосується жмурки, то ця гра напевно є великодня, чому й опишемо її повністю.

Ужмурки на Поділлі грають двома способами: надворі й у хаті. Надворі жмурки потребують багато місця. Жмуряться тут, звичайно, два, що добровільно зголошуються, а решта ховається. Один з тих, що ховаються, дає знати, що уже. Тоді ті, що жмурились, у один голос кричать: „Кобле-кобле (або бобре-бобре) ховайжеся добре, бо я хорти маю, по полі пускаю: як піймуть, роздеруть. Я винен не буду". Прокричавши ці слова, один іде гонити, а другий стежить, щоб когось з тих, що ховались, покицяти — ударити, чи хоч доторкнутися поза городком. Кицяє і той, який ходить і гонить. Кого він знайде, що не торкнувся з місця, то останній кричить: „Цур!... на гарячім місці..." Тоді цей одержує право відійти на кілька кроків. Той, що гонить, має право покинути тільки тоді, коли наздожене після цього. Гра тільки й полягає в тому, що жмуряться і кицяють.

Хатні жмурки, що проводяться в хаті: стіни хати замінюють городок. Коли ж ці жмурки влаштовуються надворі, то робиться городок: **забиваємо кілки височенькі й обводимо мотузом, чи поясом — наче кошару, чи обору зробимо.** У цьому городку повинні

перебувати весь час усі ті, що граються; вихід за огорожу рівнозначний покицянню.

Першого, що має жмуритись, вибирають таким чином: хто-небудь сідає, а всі ставлять йому на коліно третій (середній) палець, утворюючи таким чином зірку. Коли всі пальці поставили, той, що сидить (найстарший у грі), говорить таке (з кожним словом, торкається, також своїм третім пальцем, — кожного пальця по черзі): **„Дзень передзень коти котудзей, коні купував, ноги покував сріблом, злотом під копитом — брязь! великодній князь; косточки, п'явочки, чик?"** На чиїм пальці припадає „чик", тому зав'язують очі й він жмуриться. Замість цих слів іноді рахують до десяти такими словами: **„Єдиной, другоной, тройця, лойця, п'ядан, ладан, сукнам, букнам, деревендекус".** На чиїм пальці припаде „декус", той жмурить.

Коли зав'яжуть очі, то приводять його до дверей, коли граються в хаті, а коли надворі — то до якого-небудь кілочка, і між тими, що привели, а тим, що жмуриться, проходить така розмова:

Той, що привів: Панас-Панас! на чім ти стоїш?
Той, що жмуриться: На шпильках, на голках, у червоних чобітках.

Той, що привів: Хто ж тобі купив?
Той, що жмуриться: Панас.

Той, що привів: Кинься до нас не по... нас, — і потім утікає, а той навпомацьки ловить тих, що граються. Кого впіймає, то вже тому зав'язують очі, приводять до порога й кажуть: „Панас-Панас" ... і т. д. Але що визначали ті слова, хай пояснять інші..."

(А. Свидницький: „Великдень у подолян", Київ, 1860 р.).

XIV. ВУЛИЦЯ

Пам'яті П. Куліша

„На вулиці скрипка грає
Мене мати не пускає . . ."
(З народної пісні).

„Вулиця" — це дуже стародавній звичай в Україні, — так би мовити „клюб" сільської молоді, що збиралася на культурні розваги щонеділі та вечорами в будні дні після праці весною та влітку.

„Вулиця" починалася з ранньою весною, в більшості — від Благовіщення.

Проф. Л. Білецький подає:

„В житті сільської молоді на Великій Україні великодні забави розпочинають так звану вулицю. Це значить хлопці й дівчата села починають щодня виходити на вулицю, сходяться в певне місце, на степок або на розлоге місце, біля церкви й співають веснянки у виконанні антифонного величання двох хорів: парубочого й дівочого, що в більшості протиставляться один одному. Найкраще захований спів двох цих хорів у гаївці „Просо сіяли". Це одна з найстарших гаївок; просо в ній одне з найстарших родів збіжжя . . ."

(Л. Білецький. Історія української літератури, т. І-й, стор. 99, Авґсбурґ, 1947 р.).

Уся молодь села в давнину, та ще й в XIX ст., збиралася на „горбочку", „на дубках", „на майдані" чи „царині", а в святочні дні на луці. Коли велике село, то така „вулиця" відбувалася на кожному кутку, а коли село мале, то збори „вулиці" відбувалися в одному місці, вся молодь села сходилась в одне місце; весело проводили час і відпочинок.

У неділю святочно одягнені, дівчата у вінках, стрічках, картатих плахтах, у мистецьки вишитих сорочках, у червоних чобітках з мідними підківками, — хлопці-парубки в свитках, сивих чи взагалі в смушевих „набік" шапках, у вишитих сорочках, у широких штанах-шароварах, здебільшого в си-

ніх, підперезані широкими різнокольоровими, своєї роботи, поясами, в ваксованих чоботях — усі веселились весь святочний день. Приходили в святочні дні й батьки на „вулицю" помилуватись з гарних пластичних танців їх дітей та послухати молодечих веселих пісень.

На „вулицю" приходили в неділю та свята й сільські троїсті музики — скрипка, бубон та цимбали; а ще раніш — дудка (сопілка) й цимбали та бандура. В деяких місцевостях спеціяльний музичний інструмент — дуда. За гетьманських часів на „вулиці" грала бандура.

Молодь тут знайомилася, приглядалася взаємно й таким чином підбирались пари до одруження.

Проф. Є. Онацький так подає:

„ВУЛИЦЯ — літні вечірні забави молоді в Україні, що тривали від Великодня до Семена. Подекуди „вулиця" бувала тільки в неділю та в свята, або й по вечерах напередодні свят. Подекуди відбувалася щодня"...

„Місце на „Вулицю" вибирали з затриманням деяких звичаїв: подекуди крутили веретено на тім місці, де мала бути „Вулиця", щоб так само й Вулиця крутилась, як веретено; варили також у шкаралущі від яйця кашу й закопували її на тім місці, де мала бути вулиця, щоб було на ній молоді, як зернят у каші; проштикували чобіт із середини голкою з ниткою і ходили з тим чоботом вулицями, тягнучи голку, щоб Вулиця ніде не збиралась, крім на вибраному місці. Там забивали гострим кінцем угору голку. Палили деркача й посипали вулицю попелом, щоб на них дерлася молодь із чужих кутків. Якщо який парубок не хотів ходити на Вулицю, дівчата палили обручі з діжки й попелом з того пересипали ворота парубкові".

„Парубки викликали дівчат свистом, співом, або грюкали в ворота. Якщо яка дівчина не хотіла виходити на Вулицю, парубки мастили їй ворота дьогтем. Також іноді виймали ворота й заносили кудись на вигін, взагалі робили прикрості.

На Вулиці їли звичайно насіння з соняшників, та гарбузів, кавунів, динь, тощо. Парубки залицялися до дівчат, співали пісні, оповідали анекдоти, або й танцювали, якщо були музики. (Матер. укр. етног. НТШ, XVIII, 189-90; XIX, 293, 95; Чубинський „Труди", VII, 450)".

(Проф. Є. Онацький. Українська Мала Енциклопедія, кн. 2, стор. 217, Буенос Айрес, 1958).

Отже, на „вулиці" проходили танці, співи — по черзі дівочі й парубочі, — провадились гри та водились хороводи. Танці на „вулиці" провадились досить досконалі, а навіть витончені, не дивлячись на невідповідні умови для цього. Це мистецтво настільки було розвинуте, що й з міст приходили в святні дні помилуватися на „ловкі" шляхетні танці молоді та послухати гарних пісень. Особливо розвинуті були на селі танці: козачок, шумка, метелиця, — пізніше — полька, валець (вальс).

М. Грушевський каже, що сходини молоді на „вулиці" затратили свої стародавні репертуари й прийняли нові ліричні мотиви. Але частинно деякі пісні дійшли й до нас.

> ...„До дуже старих форм флірту молоді належать, очевидно, також передирки обох громад, молодецької і парубоцької... Вони заховались і досі в досить численних відмінах, деякі доволі з архаїчним характером".

(М. Грушевський. Історія української літератури, т. І-й, стор. 267, Київ-Львів, 1923).

Зважаючи на те, що стародавні драстичні пісні „вулиці" вже забуті, я подам декілька характерних зразків дівочих пісень з літератури, бо хлоп'ячі майже не збереглися.

„Помалу ступайте, — пилу не збивайте,
Пилу не збивайте, шмаття не валяйте!
На дівоньках шмаття — то шовк та китайка,
То шовк та китайка, кармазинова крайка.
На парубках шмаття — то міх та ряднина,
Із заткала шапки, з клоччя поясина.

***

Пішла б я кривого танцю, та не виведу йому кінця,
Молоденька сестриченька, що свекрусі не вгодивши,
А вгодивши не вгодивши, горнець каші наваривши,
А в тій каші жаб'яча ніжка, кому їсти — парубкам!
(І знову: „Пішла б я кривого танцю"...
А в тій каші грудка масла, кому їсти — дівочкам!

***

Чом, юлонька, не широкая?
Чом, травонька, не зеленая?

— Як мені зеленій бути,
Коли мене дівчата стопчать
Жовтими чобітками,
Золотими підківками.

Чом, юлонька, і т. д.
— Як мені зеленій бути,
Коли мене молодиці стопчать
Чорними чобітками,
Залізними підківками.
Чом, юлонька, і т. д.
— Як мені зеленій бути,
Коли мене парубки стопчать
Постолами-постолищами,
Волоками-волочищами.

***

Дівки, молодиці терем будували,
Терем будували, віконця вставляли,
Щоб не вилетів соколонько,
Щоб не виносив да дівоцької краси;
Бо дівоцька краса як літняя роса:
В меду ся купала, в меду (вині) вигравала.

На парубочках краса, як зимняя роса:
В смолі ся купала, в дьогті вигравала.
Варіянти:
Дівоцька краса на Дунаї прана,
На сонці сушена, на столі качана,
У скриню вложена, на ключик замкнена.
Парубоцька краса в баюрі сі прала,
На вітрі-сь сушила, на присьбі-сь качала,
В ковбицю вложена, терном пришпилена.

***

Чи не диво, чи не диво — сидять дівки за столом,
Молодиці пред столом, а парубки під столом.
Чи не диво, чи не диво — п'ють дівчата мед-вино,
А жіночки горілку, а парубки помийки (гноївку)...

***

Бігла сучка ровом, ровом, а за неї хлопці ройом, ройом,
Та й зачали суку ссати, бо казали, що то мати.
Сука взяла скавулити, вни казали, що ї діти.
(Чубинський III, 33, 86, 158: Матер. етн. XII, ст. 104, 158).

Подібні драстичні пісні розвинулись з антифонних співів — мусіли б бути й співи-відповіді хлоп'ячі, але, на жаль,

такі видно не збереглися. На такі перекори й „дотинки" хлопці лише кидалися в хор-гурт дівчат і розганяли їх. Ці драстичні пісні були лише жартом, інколи грубоватим, інколи носили характер критики, а часом викликали й похвалу.

„Загорожу річку та й на поставничку
Щоб не вилітали пташата-чирята,
Пташата-чирята, сиві голуб'ята,
Щоб не виносили молодецьку красу,
Молодецька краса — хустонька в пояса,
За шапкою квітка, в правій руці дівка...

Пісні ‚вулиці" носили характер і величання своєї вулиці чи кутка. Величалась своя вулиця, своя молодь, чи своє село, а висміювалась сусідська вулиця, чи сусідське село, висміювались парубки з інших вулиць.

А на чужій улиці сміття та полова,
А на нашій ... челядь чорноброва!
А на нашій ... все рівно та рівно,
Вигравали парубочки вороними кіньми
А на тій ... все яри та кручі,
Вигравали чорні куці з вулиці ідучи.

А чи:
Ой там, в саду, в садочку, скопаю я грядочку
Посаджу я вишеньку — зродить вишня ягідки.
Яровецькі парубки мають шапки-баранки,
А опанчі сукняні, на личеньках рум'яні,
А чоботи пасові, до роботи здорові.

Ой там у саду, садочку...
Волосіївські парубки мають шапки шаламки,
А опанчі дергові, а чоботи личані,
На личеньках не такі, до роботи гниляки.

(Поезії взято з праць М. Грушевського. Укр. літ., т. І-й, стор. 267—268, Київ-Львів, 1923).

Ці антифонні хори сільської молоді, дівчат і хлопців, — уявляли собою справжні мистецькі народні „капелі". Співоча творчість „вулиці" дала надхнення нашим визначним композиторам та творцям; навіть і чужинці користали з цієї народньої творчости.

Етнограф І. Є. Озерянський так нотує „вулицю":

...„Пригадую село Мизяківські хуторі (це велике село понад дванадцять тисяч населення). Здаля почув я гармонічний спів народнього хору, спочатку дівочого, а потім хлоп'ячого. І пішов я в напрямку співу. Коли чую, подібний спів доноситься з кількох вулиць села. Підходжу до однієї царини й бачу чималий гурт молоді, хлопців і дівчат. Різнокольоровий одяг улиці, молоді, подібний був до лісної поляни, зарослої квітами. Під плотом сиділи скромно троє людей — це так звані „троїсті" музики — з скрипкою, бубном та цимбалами. І враз ці музики, здавалось примітивні, заграли так, що аж душа зраділа. Немовлята на руках у матерів і ті „затанцювали" — гоцали в такт. А мелодія така бадьора, милозвучна, весела й приємна, що не диво, коли вмить уже кружляло по траві 15—20 пар хлопців з дівчатами. Здіймалася страшенна курява, сильно припікало сонце, важко було й дихати, а хлопці в шапках, декотрі й у свитках, — дівчата у вінках, стрічках, в плахтах, у корсетках — віхрем, метеликами неслись і неслись у танці... Так мистецьки, так легко, а періодично так швидко, що й очима не вловлюєш ту чи іншу пару... Не можна відвести очей від цієї загальної вибуялої молодечої радости-розваги.

Зупинились музики. Враз хлопці хвилею „відплили" в один бік, а дівчата в другий... За хвилину могутній парубочий спів залунав у повітрі: „Ой у полі три криниченьки, любив козак три дівчиноньки..." А спів так витриманий, такий стройний, суголосний, гармонійний і могутній, що я довго розглядався, де це той чародій-диригент цієї капелі. Не встиг закінчити парубочий хор, як почався не менш прекрасний суголосний спів дівочого хору:

„Дозволь мені, мати,
Про жарти вмирати,
Чи не прийде милий,
Мене виряджати..."

Не знаю, чи відчули б ми в найкультурнішім товаристві таку безмежну радість, таку непідроблену веселість, таке щире й витончене мистецтво співу, а разом і музики, без диригента, без усякого керівництва?"

(Ів. Є. Озерянський, сс. Хуторі-мизяківські — Майдан Юзвинський, на Вінниччині, 1912 рік).

„Троїстих музиків" ніхто не запрошував на „вулицю".

Вони знали свій обов'язок: щонеділі та щосвят по службі Божій ішли на царину, чи горбочок і біля них збиралась „вулиця", це був такий звичай на селі. Кожен парубок наймав своїй дівчині танець і давав музикам трояка (три гроші), а танцювало разом з дівчиною та парубком, що найняв танець, не менше 20 пар, скільки тільки могла вмістити танцювальна площа.

Характерно, що хлопці й дівчата не разом стояли на „вулиці": хлопці з одного боку, а дівчата окремо з другого. Можна було бачити, і то інколи, що стояло дві-три пари, обіпершись на пліт, одне від другого на певній відстані, вели спокійну розмову, але з острахом оглядалися на всі боки, щоб бува не вгледіли батьки...

На „вулиці" відбувалися й зібрання хлоп'ячі та дівочі влітку. Тут обговорювали парубки свої справи, а дівчата свої. Тут же осінню парубоцька громада обирала на зиму отамана-березу; тут же умовлялися про бешкети, що на селі не вважались чимсь злочинним, а лише парубоцькими „бешкетами", „героїзмом" (виладовуванням енергії). Крім розваг, молодь села провадила свої збори на „вулиці", вирішувала не лише парубоцькі питання, але й питання громадських обов'язків: участь у шарварках загально-сільських; справу громадської коляди, „латки", вечерницька хата, складки й т. д.

Не менш характерна була манера чемності й пошани хлопця до дівчини, та й хлопців між собою. Правдиво співається в пісні:

„А козак дівчину та вірненько любить,
А зайнять не посміє..."

Хлопці на „вулиці" чи на вечорницях любенько розмовляли з дівчатами, жартували, але хлопець не торкався руками дівчини, а навіть у стародавні часи вважалося непристойним, щоб хлопець розмовляв з дівчиною, відокремившись від гурту. Горілку приносити на „вулицю", чи приходити парубкові на ці збори в нетверезому стані — суворо заборонялося парубоцькою громадою.

На „вулиці", що пізніше прийняла назву „на музиках",

чи на „вигоні" — дівчата лузали соняхове чи гарбузове насіння і поштували ним хлопців, а хлопці дівчат поштували здебільшого оріхами, а пізніше цукерками та солодкою водою (сітро, чи фіялка — шипуча безалкогольна вода).

„Вулиця" — це стародавні традиції — рештки парубочих та дівочих громад-куренів. Тут дівчата розповідали по черзі казки, співали (це вечорами в будні дні), жартували, оповідали про сільські новини, про особливі події; дівчата грали в Просо, в „Подоляночку", в „Зайчика". Пізніше приходили хлопці до гурту дівчат; вони разом співали, жартували; коли були ясні вечори, хлопці грали в „чехарду", „тісної баби" тощо. „Вулиця" часто затягалася за північ й сільська адміністрація (староста, соцький та десятники) розганяла „вулицю". Духовенство проповідувало проти „вулиці", хоч ті збори було дуже пристойні й культурні.

Пізно дівчата поверталися з „вулиці", чим батьки й матері були дуже невдоволені й не хотіли пускати своїх доньок на „вулицю", але вони тікали.

„Вулиця" тяглася до осени, до Семена, а взимку вже були досвідки та вечорниці.

XV. ВЕЛИКОДНІ „КУКЛИ"

(Стародавній народній звичай)

Дуже неясні відомості про „Великодні кукли", цебто про великодні ляльки, приходилось чути від стареньких людей. Дідусь Гаврилюк Михайло з с. Лисогори на Вінниччині оповідав, що ще його деді (батько) та його дідусь оповідали, що, починаючи з вербного тижня, в давнину люди однієї громади приходили до другої з весною, приносили „весну-паняночку" з побажаннями, за що одержували певні подарунки. Про це ж оповідала й старенька столітня бабуся Ярина Хвилимониха, але її оповідання також не є цілком ясні. Ця бабуся казала, що село відвідувало в давнину сусіднє село з ляльками — весною-панянкою. Але відвідували лише ті хати, де були дівчата на виданні, а чи хлопці на ожененні... І що з таких хат господарі давали подяку яєчками, салом, ковбасою та іншим. Усе це споживалося в Братській хаті (парафіяльній) на 2-3-й день Великодня..." А приказували так, коли заходили в хату, звертаючись до молодого парубка: „Прийшла до тебе весняночка — донька паняночка! А принесла тобі дари: дівоньку у віночку та щастя, здоров'я у літечку!" Це до парубка. А до дівчини: „Прийшла до тебе весна-паняночка й принесла тобі л а д о — царенка, любенького парубочка" — показували ляльку.

Ярина Хвилимониха оповідала, що вона ще пам'ятала, як з „ляльками весняними" приходили з Зарванець та Хмельової, та що пан-отець дуже сердився за ці ляльки й наказав старості спалити їх біля церкви...

Розпитував я чимало старих людей, але здебільшого одержував одну відповідь: „Кажуть, що такі були, що ходили з ними (ляльками), але то було дуже давно, не за нашої пам'яти..." Врешті пощастило мені напасти на друковані матеріяли, хоч також не чіткі, не докладні й не вичерпні. В історичному журналі „Україна", книга І-ша за 1924 р. подано:

„ВЕЛИКОДНІ „КУКЛИ" (Стародавній народній звичай).

В Актових книгах XVI ст., що переховуються в Київськім Центральнім Архіві, між іншими, знаходиться такий цікавий документ: 2-го дня квітня, 1562 р. „урядник" с. Серник, маєтності князя Миколая Збаражського, старости Крем'янецького, скаржився Луцькому підстарості: „што дой тих часов, в середу прошлую, месяца марта 30. дня", підданці князя „люди Серницкіе, **ходили з куклами** і коли прийшли до іменія паней Ивановой Чаплича Шпановського, до Миловш", то урядник тамошній і селяне „подданих князя Збаразського Панаса Макаровича, Андрійця Когона, Конаша Виноградника и Клима, а Миска Германовича шкодливе зранили, окрутне позбивали и поранили и поранили шапки, корди и шаблі побрали и немалии шкоди им починили". Урядник Серницкій з сього приводу їздив до Миловш", „просячи права (суду)" на шкодників, але тамошній урядник „права дати и справедливости чинити не хотел і його самого кійми з села випроводил".[1])

Чи був якийсь суд по цій скарзі — невідомо; принаймні ніякого декрету по цій справі в актових книгах немає.

А ось другий документ, в якому теж є згадка про ті ж саме „к у к л и". В липні 1573 р. возний доносив Луцькому старості про те, які справи мусіли розбиратися того часу в каптуровому суді Волинського воєводства, між іншим була й така справа: пан Степан Богутович Шумський позивав пана Каспра Клоденського и малжонку его княжну Ганну Масальського о збитье подданних пана Шумського на добровольной дорозі, **идучи з куклами** з села Садков до с. Степановки, од врядника його милости (п. Клоденського) и помочников — по шкоди, на позве менований". Справа через віщось не скінчилась в каптуровому суді і була перенесена на суд Королівський.[2])

Ніякої дальшої відомості про цю справу в актових книгах теж не маємо.

На жаль, отже і все, що нам трапилось знайти про „КУКЛИ", переглянувши сотні актових книг в Київсько-

---

[1]) (П р и м і т к а : Луцька замкова книга, 1562 р. нум. 2036, лист 60).

[2]) 2-га Актова книга, нум. 2047, л. 210).

му Архіві. В літературі теж нічого про них не знаємо. А проте нам здається, що й тих вказівок, які маємо, досить для того, щоб хоч у загальних рисах вияснити, що то за „КУКЛИ” були, з якими селяни ходили по селах.

Звернімо увагу на те, що в 1562 р. „Серницькі селяни ходили з куклами” до с. Миловш. Серники й Миловші — се дуже близькі села в теперішнім Луцькім повіті, як і села Садки та Степанівка, що згадуються в документі 1573 р. „Серницькі селяни ходили в середу місяця марта 30 дня”.

Тут в акті є невеличка помилка, як часто буває, коли хочуть означити в даті разом день і число місяця: 30 марта 1562 р. приходиться не в середу, а в понеділок, і то не в звичайний, а у великодній, бо Великдень того року випав на 29 марта.

На жаль, у другім документі не означено, коли саме ходили з „куклами” Садківські селяни; але що справа про їх „збиттє” розбиралась у суді влітку, то зовсім правдоподібно, що ця злочинна подія відбулася по весні, на Великодні свята.[1])

Значить виходить так, що селяни „ходили з куклами” по сусідніх селах В е л и к о д н і м и с в я т к а м и, а се певна ознака, що то був якийсь релігійний звичай, пов'язаний з Великоднем. Як от „Вертеп” або „Звізда”, що мають зв'язок з Різдвом. Можна, здається, помітити ще й таку аналогію: колись бурсаки по містах, а дяки та піддячі по селах ходили з „Вертепом”, заробляючи собі на хліб з тих дарунків, які давали їм побожні слухачі їх вистав. Так само роблять і тепер парубки, ходячи з „Звіздою” і заробляючи часто добрий „дохід”, частину якого, звичайно, уділяють і на церкву. Але як вони заходять задля того в чуже село й зустрічаються там з такими ж звіздоношами, то між ними часто трапляється бійка й шарпаниця, як звичайно між конкурентами. Чи не з цього ж приводу Миловшани били й шарпали Серничан, коли ті прийшли до їх села з „куклами”. А Степанівці навіть перестріли „на добровільній дорозі” і пошарпали Сарківчан, коли ті ще тільки прямували з „куклами” до села.

Окрім актових джерел, ми тільки в одному рукописі XVI ст. знайшли голу згадку про „кукли”. Відомий московський емігрант Андрій Курбський, живучи в 1560—1570-х роках на Волині, пильно працював над перекла-

[1]) П р и м і т к а: Того року Великдень припадав на 22 марта.

дом Святоотецьких творів і, між іншим, переклав „Д и я л е к т и к у" І. Дамаскіна. Сей його твір, здається, в оригіналі, ми колись бачили і студіювали в бібліотеці Волинської семінарії, коли вона містилась іще в Крем'янці проти того уступу, де в Дамаскіна йде мова про єретиків, „похваляющих праздници Грецкие", Курбський написав таке пояснення: „Праздници геретицкіе, або єлинские, егда погани били Греци и богом своим их святили, яко и нине некотории блядословят в Руси: колисанки, купальници, коляди, к у к л и, гейвольнявки, тури, кобилки, машкари и дивнии перетвори: дьяблами християнськіи человеци чинятся".

Проти „колисок" (на св. Петра й Павла), „купальниць", „Коляд" — рівно повставав і Іван Вишенський у своїх „Посланиях"; про „машкари і диявольські перетвори" (під час Різдвяних свят) маємо ціле казання Решетилівського священика Семена Тимофієвича в його „Науце християнській", зложеній 1670 р.[1])

Але про „кукли" ми тільки ж знаємо, як про „гейвольнявки" та про „тури", „кобилки", про які згадує князь Курбський.

Вишукані в Волинських актах документальні вказівки про ті ж „кукли" здається трохи вияснюють це питання: принаймні дають ґрунт до гадання, що й був такий звичай.

---

1) Рукопис у бібліотеці Софійського Собору в Києві.

XVI. П И С А Н К А

Пам'яті М. Сумцова й М. Кордуби

Під поняттям „п и с а н к а" ми тепер розуміємо мистецьки гарно „розмальоване" — „написане" яйце, приготовлене до Великодня, як традиційний звичай. Кожний візьме п и с а н к у в руки, помилується з її краси, не задумуючись ані про її історію, про її символіку, про колишнє ритуальне значення — і дарує дитині, чи приятелеві. У більшості поширена леґенда про крашанку, що виникла вона з початками християнства; такі ж леґенди поширені й про писанку.

Насправді історія писанки, її значення та символіка ведуть свій початок з глибокої давнини. Заглянемо в наукові джерела щодо української писанки:

. . . „Тадей Довгирда зібрав кільканадцять тисяч крашанок (треба розуміти писанок — С. К.) і повідомив коротко свої спостереження у "Wista" (т. IV-й, стор. 818 і дальші): ми можемо усвідомити собі велетенське значення, яке ці яєчка мають в історії славянської культури. Справа в тому, що на великодніх яєчках повторюються малюнки, що знаходимо в доісторичних могилах; тому, поперше, ми маємо прямий доказ, що звичай фарбувати (треба розуміти писати писанки — С. К.) походить з глибокої доісторичної давнини; подруге, що це явище є підставою для археологів і вірним критерієм у поділі могил на слов'янські й неслов'янські..."

(Енциклопедическій Словарь, Ф. А. Брокгауза (Лейпциг) и И. А. Ефрона, том V-а, кн. 10, стр. 843—844, С.-Петербург, 1892 г.).

Українська Загальна Енциклопедія подає:
. . . „Звичаї, вірування та гри, пов'язані з писанками, що зберігаються в народі по нинішній день, указують, що писанки традицією сягають глибоко в дохристиянські часи.

Дослідники пов'язують писанки з соняшним культом, що прийшов до слов'ян зі Сходу . . ."

((Українська Загальна Енциклопедія, в 3-х томах, том III-й, стор. 476, Львів-Станіславів-Коломия, рік 1930—1935).

Енциклопедія Українознавства, том І-й, стор. 313, вид. НТШ, Мюнхен-Нью-Йорк, 1949 р. — подає:

„Історичні відомості. Найстаріші архівні згадки про вживання крашанок при лікуванні недуг і розвагах походять із XIII ст. Про тяглість свідчить той факт, що в окрузі Більча Золотого на галицькому Поділлі (відомого із знахідок трипільської культури) ще й досі розмальовують на писанках такі спіралі, як на вазах із неоліту ..."

М. Грушевський каже:

...„Перші покладки — великодні крашанки — так само нічим логічно не зв'язані з християнським святом ..."

(М. Грушевський, Історія української літератури, том І-й, стор. 174, Київ-Львів, 1923 р.)

У часі мого перебування в Закавказзі, в столиці Вірменії Ерівані (в рр. 1916—1917), я мав нагоду досліджувати, частково, палац сардарів в Сардарськім саду (заповіднику), краще сказати руїни тисячолітньої будови[1]). І на карнізах, на оздобах бачив тригвери, розети-сонця, кривульки, хрести, клинці, свастики, рожі-розети, зірки, місяці, характерні пояси з зиґзаґами в них — такі ж, як на наших українських писанках зображувались до останнього часу. Я розпитував освічених вірменів, як поет Шатунян, Пападжанов; розпитував і в освічених татар-мусулман — Алі-Хана Макінського, Алібека — Косумбекова та інших, чи зображення в руїнах палацу є стародавні, чи пізніші. Всі підтвердили, що спогадані вище зображення (тотожні до зображень на наших писанках) — є дуже стародавні, і палац, хоч і відновлювався, але зображення не руйнувались, а залишились неушкодженими. Підтвердження цього я пізніше знайшов в міській бібліотеці — архівний відділ стародавніх вірменських рукописів, над якими працював полковник генерального штабу Вольницький, науковець-етнограф Закавказзя.

---

[1]) За відомостями палац побудований перським Сасанідом-Шапуром II-м (309—379 рр. н. с.). При Хозрої І-м Ануширвані (531—579) — відновлений і проіснував до 1827 р. У 1827 р. генерал Паскевич під час завоювання Ерівані — зруйнував цей пам'ятник — С. К.

Не буду подавати дальших джерел, які підтверджують стародавність наших писанок, лише підсумую, що писанка вже була в добі родового побуту в наших далеких пращурів (антів), що підтверджується археологічними знахідками при розкопках стародавніх могил. Друге, без сумніву, писанка належала до стародавніх вірувань, до пошани та символу сонячного культу, виявляла важну й значну символіку в ритуалі тодішніх вірувань, у святкуванні Весни-Землі-Води-Сонця.

Птиця — це вісник весни-радости й взагалі вісник сонця. Вона пробуває в повітрі, „у небі", й несе людям утіху з неба ж, від сонця. А в собі носить яєчко — емблему сонця-життя, народження, воскресення. Тому майже всі птахи надзвичайно шанувались у наших пращурів, та й тепер шануються. Був у давнину звичай тримати всю зиму пташатко в хаті, а на Благовіщення випускати на волю. Завжди ранньою весною прилітних птиць годували, годують і тепер.

Всі птахи починають нести яєчка й виводити-висиджувати пташат лише з весною, з сонцем. Та й самий жовток, захований „за двома брамами", своїм кольором і формою пригадує сонце.

Таким чином, іще тоді, на зорі життя людини, яєчко було емблемою Сонця-Весни, часткою великої життєдайної і чарівної сили сонця. Тому й зрозуміло, що птиче яєчко в силу віри в духи-душі та пізніше — анімістичного світосприймання було амулетом, з допомогою якого людина заворожувала собі, привертала до себе, умилостивляла та з'єднувала добрі сили, а лихі — відвертала. Тому й самий процес виготовлення писанки не був такий простий, як спостерігаємо тепер. Процес цей мусів відбуватися в певний час, окремими виконавцями-матерями, з певними „молитвами-формулами-заговорами", з зображенням чарівних знаків-малюнків та відповідними кольорами-фарбами.

У давні часи писанки були гусячі, качачі, журавлині (журавлі ще в XVII ст. були свійськими птицями), а вже пізніше — лише курячі. Але справа не в тому. Досліджуючи візерунки старої писанки XVI-XVII ст., ми бачимо, що кожний ві-

зерунок — це не просто орнамент-фантазія поодиноких людей, це не було бажанням зробити звичайне яєчко гарним... Далеко ні! Візерунки на писанках мали алегоричний та умовний анімістичний зміст, і відповідали цілком синкретичним грам-молитвам на святі весни — гаївкам-веснянкам та хлоп'ячим колективним іграм, рівно ж, як й іншим звичаям-ритуалам.

Для підтвердження сказаного подаю нижче короткий опис писанок XVI—XVII ст., що мені пощастило бачити при відкритті гробниць, в Лаврському музеї в Києві, в збірці письменника Пахаревського (перекладача „Декамерона" — Бокаччо), в кількох провінціяльних музеях та безпосередньо по селах на території Поділля, Волині, Київщини, Полтавщини та в деяких місцевостях і галицькі писанки.

II. Символіка писанок та пов'язання їх з веснянками, іграми та звичаями.

Наші пращури вірили, що писанка має чарівну (магічну) силу. Це вірування іще до кінця XIX та до поч. XX ст. міцно трималось у наших стареньких бабусь. Пригадую ще з дитячих літ старенький-старенький, майже столітніх бабусь — усі вони вважали „писанку особливою святістю, помічною, та що вона приносить добро, щастя, достаток, здоров'є і захищає людину від усього злого"... „Але", казали вони, — „треба вміти написати, треба дати належні фарби-краски, треба писати тоді, коли положено це робити; треба вміти її „замолити" й дати, кому належиться"... Ці слова їх і є те, над чим працюють учені етнографи, чого дошукуються, але не знаходять...

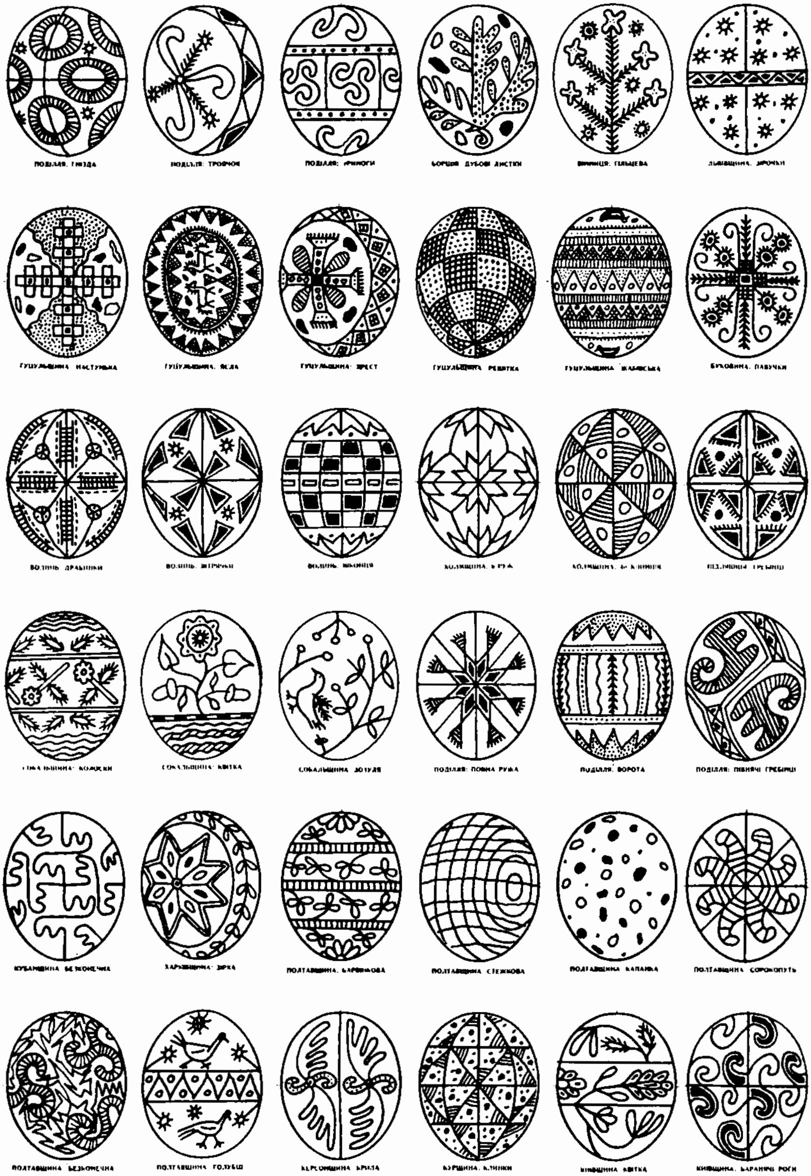
Яйце птаха взагалі, — це зародень життя, символ бога-сонця; воно в давнину символізувало — добро, радість, щастя, любов, достаток, успіх, прихилення добрих сил, захист людини від лихих сил, — усе це й зосереджено в писанці... Так вірили в давнину.

Писанка на сьогодні дуже мало досліджена, хоч праць наукових є декілька ще з минулого століття, але по тих не-

значних уривках, що ми сьогодні можемо використати, ми з певністю можемо сказати й підтвердити, що писанка існувала ще далеко до Народження Христа, і що мала велике обрядове значення в наших пращурів. Символічних малюнків у писанці понад сто (це те, що до нас дійшло). Кожний малюнок-орнамент мав своє магічно-символічне значення. Наприклад: кривулька, на нашу теперішню мову знаменувала „нитку життя", вічність соняшного руху; „кривулька", або „безконечник" — це вияв філософічної думки: „початок і кінець", де перше й де друге? Гачковий хрест (свастика) — тригвер, рожа-зірка — дослідники вважають ці знаки за символ найвищого божества наших пращурів — сонця. Зокрема тригвер або триніг — відомий іще з Трипільської культури, начебто знаменує собою, на думку одних, небо, землю й повітря; на думку других — повітря, вогонь і воду; треті вважають за символ життя людини: народження, життя і смерть; четверті — небо, земля й пекло й т. д. Звичайно, запевнити, що саме визначає те, а не інше, трудно, особливо в наші часи та ще й на чужині. „Сорок клинців" — визначали-символізували сорок точок життя, успіх господарства, добробуту та чесноти людини.

І фарби були символічні, хоч і не в усіх місцевостях символізували одне й те ж і не в одинаковій мірі вони вживалися. Символіка фарб стосувалася й до крашанок, цебто яєчок пофарбованих в один якийсь кольор. Червоне яєчко визначало: радість життя, любов; для молодих надію на одруження; червоний кольор яєчка присвячувався сонцю; жовтий кольор визначав: місяць і зорі, а в господарстві — урожай; блакитний кольор — небо, повітря, а магічне значення — здоров'є; зелений кольор: весну, воскресення природи, багатство рослинного та тваринного світу; бронзовий: землю-Деметру (матір), прихилення її до подачі багатих дарів „плодів земних" людині; чорна з білим — пошана духів-душ померлих, подяка за охорону від лихих сил та опікунство; сполука кількох кольорів знаменувала різне, зокрема найбільш чарівною писанкою вважалась з узорами в орнаментиці з 4—5 фарб — родинне щастя, мир, любов, здоров'є, успіх і т. д.

ПИСАНКИ З РІЗНИХ МІСЦЕВОСТЕЙ УКРАЇНИ
З колекції о. Я. Еліїва

Запевнити саме це, що сказано тут щодо кольорів писанки — трудно, бо кожна місцевість мала свою особливість. Мусимо сказати, що найдавніші писанки мали 2—3 кольори, але чорний, то знаменував пору-досвітка та ночі до 3-х півнів, бо то кольор духів-душ, які могли витати-шугати лише по заході сонця до 2—3-їх півнів.

Ось чому на Великдень давали писанки, а краще сказати, обдаровували писанками на знак побажання-заворожіння не всім з одинаковими символами-узорами, не всім з однаковим зафарбуванням, — дітям давали писанки з одними символами, здебільшого з ясними фарбами; молоді — хлопцям та дівчатам — з сонцем-розетами, тригверами та з веселим зафарбуванням; господарям — здебільшого сорок клинців, кривульку та соняшні; старцям — з чорним зафарбуванням та з поясами — „небесним мостом"; такі ж писанки носили й на могилки батьків та дідів, а на могилках малих дітей закопували зверху здебільшого з білим полем (фоном). Причім, кожній особі відповідний орнамент-символ. Пізніше цього не дотримувались, та й взагалі, не у всіх місцевостях однаково всього поданого вище дотримувались.

Щодо вживання писанок за кольорами, то Українська Загальна Енциклопедія подає:

> ...„Серед писанок можна вирізняти характеристичні групи для деяких околиць. Для Побужжя прикметний ростинний орнамент і сполука жовтих і червоних площин на чорному тлі. Полісся, Волинь, надзбручанське Поділля має писанки з перевагою ясно-червоного тла. Подніпрів'я дає широкосиметричні поля, де укладаються мотиви, виведені товстими лініями. Наддніпрянське Поділля знає чорні писанки, деколи з іншим темним тлом і блідим, контурово виведеним рисунком. Гуцульські писанки ясні, писані жовтими й білими контурами на червоному тлі, часто буває трохи зеленої, чорної і синьої фарби, — орнамент геометричний укладається з цілого ряду дрібних елементів, барвно розкрашених, він дрібненькою мозаїкою покриває поверхню. Бойківські писанки переважно двобарвні, часто з вишкрябаним мотивом. Двобарвні теж писанки західних околиць, вони повторяють мотиви багатораменної розети на різних тлах: червоному, жовтому, синьому, зеленому, фіолетному..."

Українська Загальна Енциклопедія, том III-й, стор. 478, Видання „Рідна Школа", Львів-Станіславів-Коломия, рік 1930-35.

У народі створено чимало леґенд щодо виникнення писанки, кожної зокрема. І леґенди допомагають розв'язувати (краще сказати — дають нагоду до здогадок), що саме знаменував той, чи інший символ писанки.

У часи християнської ери писанка й крашанка прибрали нове значення, нову символіку: стали символом радости й віри у Воскресення Христа, як символ всепрощення, вселення радости, та стали символом великоднього привіту.

III. Пов'язання писанки з великодніми іграми та іншими звичаями.

Коли б писанка була витвором похристиянським, то вона не була б пов'язана з веснянками-гаївками, з хлоп'ячими іграми та з іншими звичаями й носила б характер художній з малюнками-символами християнської доби цілком, та з малюнками зрозумілими добі. Звичайно, все піддається періодичним змінам, наверствовується, як і народня творчість, замінюються малозрозумілі та незрозумілі слова сучасними та зрозумілими, частково так сталося і з писанкою. Утримавши стародавні символи-зображення, поруч з'являлися писанки й „християнізовані", відповідно нового часу; а стародавні символи писанки забувалися, — на їх місце з'явились нові, здебільшого як вияв ідеалів та бажань людини. Але перейдемо до конкретних прикладів. Докладний опис поєднання писанок із веснянками, іграми хлоп'ячими та весняними звичаями подати в одному розділі неможливо, тому я подам лише декілька прикладів.

Кривулька або Безконечник

Ця писанка здебільшого поширена була на Гуцульщині, Волині, Київщині, Поділлі, Харківщині, Кубані та в окремих місцевостях Полтавщини. Писанка-Кривулька відповідає веснянці-гаївці „Кривий танець". Малюнок такий: на червоному, а раніш на темному тлі (фоні-полі), виведена біла крива лінія, то „вгору, то вдолину", вниз; між цим безконечником

пропорційно вміщено хоч три зірки-точки, хоч три маленьких „триноги”; де починається ця лінія, а де кінчається — знайти не можна. Цей „безконечник-кривулька” — символ вічности руху небесних тіл, зокрема сонця, та місяця; безконечна зміна дня ніччю; безконечна зміна пір року: весна-літо-осінь-зима; це вічна „нитка” людського життя: народження, життя й смерть... Ото ж знаменує те, що знаменує „Кривий танець” і навіть три точки в безконечникові... (Див. Український рік...” том ІІ-й, ст. 50—54). І дівчата при виконанні цієї веснянки — ходять кривулькою навколо 3-х точок. З цією писанкою пов’язане вірування, що сонце на Великдень грає...

Воротар

З цією веснянкою-гаївкою пов’язано декілька символів-писанок. Писанка „Ворота”. На темно-бронзовому, пізніше на червоному та зеленому тлі ((фоні-полі) — на ніску сонце-розета й на пусі також. Від ніска до пухи йдуть „дороги” — одні, як сосонки, лише жовті з одного боку йдуть угору, з другого вниз; поруч дороги червоні й чорні, по боках обведені жовтою лінією. Це „небесні ворота”. Ці „ворота” на весну й літо відчиняються — цими ворітьми приходить весна та літо; цими ж ворітьми — червоними, приходять новонароджені душі з вирію, від сонця, а чорними дорогами-мостами відходять душі дідів-прадідів у вирій. І відповідає ця писанка веснянці-гаївці „Воротар”, а гру проводять дівчата й хлопці. Це й є той чарівний кленовий, калиновий та вербовий, виспіваний у народній творчості міст.

Сорок клинців

Ця писанка дійсно має 40 рівнораменних клинців-трикутників, накреслених білою, чи жовтою лінією на темному тлі (бронзовому, чи темночервоному); інколи в деяких місцевостях фон був білий, а трикутники-клинці різнокольорові, бували заштриховані, а бували з цяточками-зірками в середині. На перший погляд здається простий взір, лише майстерно симетрично виконаний, а насправді це не так то й просто.

Кожний клинець був молитовно (магічно) присвячений

певному значенню: приходу весни, чи господарській справі; ці клинці обіймали все тодішнє життя. Вони визначали: хвалу небу - сонцю, другий — місяцю: третій — зорям; воді, землі, повітрю; далі господарській справі: оранці, посіву, проростанню, дозріванню хлібів, збору врожаю; молотьбі. Інші льону, коноплі, городу, саду, пасіці, приплоду та здоров'ю худоби... Далі присвячувались родині: народженню дітей, їх зросту; здоров'ю господарів; одруженню молоді; подорожі; добрим силам і т. д. Кожний клинець на яєчку з'являвся з певними приговорюваннями та приспівами веснянок-гаївок, відповідних до цього. Отже, писанка 40 клинців пов'язана не лише з іграми дівочими та парубочими, але й з усім життям, з явищами природи та з чарівним числом три. В писанці 40 клинців, часто було й 48.

Жучок-Шум

Писанка на світлому тлі жовтому, а потім — зеленому та червоному, з кружечками, від яких відходять короткі рисочки, що нагадують соняшні проміння, чи ніжки жучків, а частково й ліс та гілки дерев. Символізує ця писанка та чаклує скорий прихід весни з гомінким весняним життям природи. А природа, зокрема ліс, — повна звуків, жужжання жуків, пташиних співів, лісного шуму... Ця писанка й хвала весні й заклик (накликання) весни. Їй відповідає чимало веснянок-гаївок, дитячі та хлоп'ячі гри, зокрема веснянки — „Жучок" та „Шум".

Вінок-віночки

Вінок — це емблема дівочої краси, честі та виходу заміж. На червоному чи білому тлі — три віночки кольорових: на ніску, посередині й на пусі. Знаменує й чаклує три основних точки життя: народження, одруження та життя. Відповідає ця писанка веснянці-гаївці — „Ой, вінку, вінку, хрещатий барвінку..."

Пташина

Як уже згадувалось попереду, птиць у часи сивої давнини шанували й любили, а навіть мали за **тотема**, бо птиці

вважалися вісниками неба. Був звичай у багатьох місцевостях, що живого птаха замуровували в фундамент хати, щоб звіщав життя й радість у хаті, бо він пов'язаний з небом. Окремі народи, як галли, клали півня в домовину покійника, бо він вістун, щоб розбудив його на тамтому світі. Та й на роздоріжних хрестах, й на церкві на хресті був зверху півень.

Писанки-птах були різноманітні й на різному тлі, дивлячись, кому писанка призначалася. Дітям та молоді на порі такі писанки були на світлому фоні — червоному, зеленому, чи блакитному, для старших — дідусів та бабусів, як і для поминків — на темному; для господарів на бронзовому, що визначало землю-матінку. На писанці-птах не обов'язковим було малювати цілого птаха, а малювали найчастіше частини: очко, крильце, пір'я, дзьобик, лапки, гребінчик, головку. І також фарбу для символів вживали ріжну.

На Наддніпрянщині були в давнину (XIX ст.) писанки з крильцями, очками, лапками; на Буковині — „Два голуби", або два крильця; на Волині та в деяких місцевостях Галичини — голубка з гілкою.

Ці писанки, як „Ластівка", „Птах", „Півень", „Курча" та інші — символізували й прискорювали та зустрічали весну; відганяли „все лихе". Цей тип писанки відповідає численним веснянкам — як „Перепілочка", „Лети, лети, ластівонько", „Ремезові", „Шпачку-пташку" та іншим.

Кола-обручки

Писанки з трьома поперечними поясами-обручками, також на різному тлі, а між цими поясами-обручками тригвери з закрутками; тригвери мали три кольори: одна частина жовта, друга — червона, а третя зелена, а знаменувала: сонце, радість життя, розбудження природи та безконечність-вічність світу. Поєднувалась ця писанка з численними веснянками та іграми. Чаклувала вона також мир, любов, злагоду й добро.

Пояси

„9-ть поясів" — ця писанка мала навколо себе 9 кілецьсмуг різного кольору, інколи тільки білого. Пуха мала розе-

ту-сонце, а носок місяць, а навколо нього зорі. Ця писанка чаклувала-відганяла всі лихі хвороби та недуги від людини й худоби, зокрема — лихоманку, сухоти, завійницю, і взагалі болі живота, болі голови. Ця писанка також відганяла перелесника та родинну зраду (чоловіка, чи жінки). Середній пояс визначав щасливу життьову дорогу. Ця писанка відповідала ріжним замовлянням, відшіптуванням бабусь-чаклунок та чаклунів-ворожбитів. Здебільшого й писали її старенькі бабусі-знахарки, що відмовляли „вроки" (зуочнення, переляки, виливали віск, качали яйцями). Відповідала ця писанка численним іграм та веснянкам, зокрема „Про нелюба . . ."

Заклики весни — „Розлилися води на чотири броди".

Це цілий ряд писанок. З них подані малюнки в Загальній Українській Енциклопедії, т. III-й, таблиця між стор. 479—480 та 481—482 під нумерами: 8, 9, 10, 13, 11-й та 18-й. — На одних зображена вода й розкішна квітка (нум. 8, 11-й); на інших рослинний орнамент — і на темному й на ясному фоні, на деяких зображені маленькі крильця, а чи подібні знаки. Ця писанка чаклувала скорий і щасливий прихід весни. Пов'язана вона з численними веснянками-гаївками.

„Ой вилини, вилинь, лебедю (або гоголю)
Винеси літо з собою" . . .

А чи: „Прийди, весно, прийди,
Прийди, прийди, красна . . .
Принеси нам збіжжя,
Принеси нам квіток . . ."

Веснянка-гаївка — „Горобчик" (Воробчик); „Перепілонька"; „Березонька", „Чадо" і багато других. (Див. II-й том моєї монографії „Український рік" . . . ст. 87-95).

На особливу увагу заслуговує веснянка-гаївка, що перейшла в дитячу гру — „Подоляночка". — Це справжнє чаклування й справжній гімн весні, її пробудження, воскресення рослинного світу, радість, що її приносить весна. (Там же, ст. 74—75).

Спогадані писанки та веснянки цілком з собою пов'язані чаклуванням і закликом весни . . .

Н е б о — сонце, місяць та зорі

Ця писанка присвячується найвищим силам природи (так розуміли пращури). Малюнок такий: сонце на пусі, пускає проміння через усю писанку; на носку — місяць, а між проміннями на темному полі — численні зорі, на деяких з позначенням дороги від сонця до місяця (див. писанку число 30 в III-у томі Української Загальної Енциклопедії, на таблиці, спогаданій вище). Значення символів: благання сонця, давати плодотворне тепло землі, не випалювати влітку рослинности, не давати великої спеки, бути милостивим; благання місяця — світити вночі, сприяти подорожньому, відганяти нічні лихі сили від господарства, від людини; зорі — повсякчасний успіх людині. Відповідають ці писанки кільком веснянкам, зокрема: „Ой, сонечко, засвіти, засвіти, землю-матінку оживи, оживи . . .”

В е ґ е т а ц і й н і п и с а н к и

Ці писанки з численним рослинним орнаментом, з стародавніми зображеннями та й пізнішими. Нестримним бажанням було в ту глибоку давнину, щоб споживні рослини скоріш росли, виспівали. Це чаклувалось і писанкою „Огірочки” й писанками „Горошок” та з іншими рослинними елементами-символами. Пов'язані веґетаційні писанки з співами веснянок-гаївок, з хлоп'ячими та з дитячими іграми. Огірочки, горох, квасоля в'ються — це й відображається особливими й відповідними рухами; гілки дерев, квіти, яблука, груші, вишні, сливи й інші — „розвиваються”, визрівають плоди . . . Це чарування не лише врожайности та росту, але добробуту взагалі. „Вийтеся, огірочки, в чотири рядочки”; „Родися, гороше, та в чотири стручки” і т. д. (Див. т. II-й „Український Рік”).

К о л о с с я

Писанки з зображенням хлібних злаків — це чарування високого врожаю й пов'язані вони з веснянками-гаївками,

з іграми, але основне з зажнивними стародавніми піснями, де порівнюють снопи та копи з зорями, ниву з небом, з стодолою, з сонцем, господаря з місяцем ... Цілий ряд коляд пов'язаний з писанками, що відображають хлібні колоски. Особливо яскрава близькість писанок-„Колосся" з веснянкою „Ремез":

„Ой вилинь, вилинь, гоголю,
Винеси літечко з собою,
Винеси літо-літечко,
Зеленеє житечко,
Хрещатий барвіночок,
Запашний василечок..."

(Див. на згаданій вище таблиці Української Загальної Енциклопедії, т. ІІІ-й, писанки під числом 10, 19).

Писанки „Бджоли"

Добробутом, приємністю та й „божою їжею" в передісторичні часи був мед. Первісне пасічництво було „бортьове" — лісове (в дикому стані, коли людина ще не приручила бджолу, не опанувала), а тому й методи здобування меду були своєрідні. Людина чаклувала бджолу; а з опануванням бджіл — чаклувала роїння. А так як духи-душі дідів-прадідів були опікунами всякого добробуту роду-родини, то й писанками з зображенням бджоли чаклували — умилостивляли душі-духи, та чаклували роїння бджіл. На таких писанках зображувалась або бджілка, або вся поверхня на світлому тлі зображувалась великими крапками-бджілками, або й яйце-писанка розмальована-написана символом-щільником. Пов'язана писанка з „Кривим танцем", з „безконечником", чи „кривулькою".

„Писанки з безконечником мають обрядове значення: „пасічник христується" ними з бджілками, кладучи їх під перший вулик, щоб від них безконечно роїлись бджоли..."

(Енциклопедія Українознавства, т. І-й, стор. 312, Мюнхен-Нью-Йорк, 1949).

Писанка „Худібка"

Ці писанки бувають різноманітні, з зображенням тварин:

коників, коровок, ягнят, птиць та інших тварин. Писанки таку й назву носили: „Коровка", „Коники", „Ягнятка" і т. д. Щодо виконання, то такі писанки були від примітивних зображень і до високомистецьких. У більшості на таких писанках зображувались не цілі малюнки тварин, а лише деякі частини: очко, ратичка, головка, ріжки тощо. Такою писанкою чаклувався приплід тварин та добрий стан їх, як і видайна користь. У більшості ці писанки були пов'язані з колядами та купальськими піснями, а особливо з новорічними побажаннями.

Писанки-„Молодечі"

Це писанки дівочі та парубочі, що знаменували кохання, одруження, здійснення мрій дівчини. І писались ці писанки дівчатами з відповідним співом веснянок-гаївок, цебто — чаруванням. Таких писанок було дуже багато з різними малюнками-символами: і пара голубів (Буковина), і крильця, і тригвери, і сонце-рожа, і квіти, і огірочки, і горошок, і зорі й багато інших. Писанки мали ясний фон, та й зображення писались яскравими фарбами-красками; у більшості були й малюнки тригвери-вогню та сонця в сполуці з квітами, птахами тощо. Відповідають цим писанкам такі веснянки-гаївки: „Вербовая дощечка", „Зелений кудрявчик", „Перепілонька", „Ремез", „Чернушка" та й багато-багато інших. Ці ж писанки пов'язані й з іншими традиційними святами: з „Андрієм-Калитою", з „Катериною", з численними колядами, щедрівками з купальськими звичаями та піснями. А весільні пісні часто дуже подібні й до веснянок, до коляд, до купальських та інших пісень.

Писанки-„Сонце"

Властиво писанку-Сонце треба вважати найстарішою та й найголовнішою. Сонце, як життєдайна, всеобіймаюча, всеобновлююча та всенароджуюча сила й була в основі Сонящної системи — Сонящного культу; а тому, майже на кожній писанці є ознаки сонця-вогню життєдайної сили землі.

Символи тригвера, чи тринога (триквера), розетів, рож,

кіл ріжнородних, свастик, промінів, восьмираменних зірок тощо — все це є символи **сонця**. Ця писанка пов'язана також і з колядами, щедрівками, зажнивними та обжинковими піснями, з весіллям, купальськими піснями та всіма звичаями-традиціями Руси-України. Ця писанка чарує та умилостивляє сонце, благає, символізує йому хвалу, та є, як сонце та вогонь, символом всякого добра й життя на землі; ці малюнки-символи, що зустрічаємо й на сьогоднішніх писанках — ідуть з глибокої далекої дохристиянської давнини, про що я згадував і попереду, що бачив власними очима на оздобі сардарських палаців в Ерівані (Закавказзя), включно з хрестиками, що також були в глибині віків, до Христа, й знаменували життя.

Писанки-дитячі

Під цим видом писанок треба розуміти писанки з зображенням молодих тварин, чи частин людського тіла: кружечок і три крапки в ньому, — правдоподібно зображення головки; ручка — долоня з пальцями (деінде цю писанку називають гребінки); вушка, очка, пташата, телята, лошата, курчата, качата; та й з рослинного світу — гілки, квіти, жучки, сонечка, зірки тощо. Ці писанки чаклували й були символами народження та розплоду і роду людського й світу тваринного. І ці писанки пов'язані з усною творчістю як коляди, веснянки, щедрівки, родинні та христинні пісні тощо.

Не буду довше зупинятися на дальших прикладах, їх чимало, а подав я лише чільніші для прикладу, щоб наочно підтвердити, що писанка є стародавня, що це був чинник ритуалу Великого весняного дня, що мав „чарівне, чи чаруюче" значення в наших далеких пращурів, та що писанка, а разом і крашанка — це були невід'ємні частки стародавніх релігійних вірувань у суцільній системі тогочасного життя.

Разом хочу застерегти, що відмінностей писанок з їх символами-зображеннями було безліч, та що в різних місцевостях і були різні відмінності. Я намагаюсь подати лише з усього того найхарактерніше та спільне для всіх територіяльних частин Руси-України.

Ясно, що зі зміною світогляду, і символам-зображенням надавались інші значення. З прийняттям християнства й писанка прийняла інше значення як, наприклад: „40 клинців" — прийняли символіку християнську й визначають за одними сказаннями сорок днів Великого посту, а за другими — сорокаденне перебування Христа в пустелі; за третіми — визначають-символізують 40 мучеників, а за народнім сказанням — 40 птахів, що прилітають на 40 мучеників. А взагалі в християнській символіці писанка та крашанка визначають воскресення Христа, воскресення-народження життя.

Треба сказати, що писанка — це образотворчий вид мистецтва наших пращурів, що в це мистецтво втілювали свої бажання, віру та вірування.

Леґенди про історію початку виникнення писанок

Є чимало переказів про початок вживання та виникнення писанок. Стародавні перекази-леґенди забуті, за винятком кількох.

З стародавніх переказів про писанку, пригадую, читав давно, що писанки впали з неба. Зміст стародавньої леґенди пригадую такий:

„Була сувора зима. Птиці не встигли вилетіти у вирій, гинули, замерзали. Люди шанували птиць, як Божі створіння, що приносять весну та радість після холодної зими, позабирали всіх птиць, відігріли у себе й тримали в хатах цілу зиму. Стало пригрівати сильно сонце, весна наближалася. Птиці вилетіли з хатів і полетіли у вирій. Відтіля повернулися і всім принесли писанки та весну. З того часу й стали люди писати писанки . . ."

На жаль, не пригадую автора та назву книжки, бо читав її понад 50 років тому.

Леґенди пізніші, похристиянські

У розділі V-му „Матеріялів до Українсько-Руської Етнології", т. І-й, подано такі леґенди:

. . . „Про початок звичаю закрашувати яйця.

Про початок звичаю розмальовувати яйця мало де знають, що сказати. Лише по деяких селах старшим лю-

дям відомий переказ, на яку пам'ятку повстав сей звичай. По більшій часті на всі питання в тім напрямі відповідають: „Так уже здавна ведеться", або — „Так уже йде від початку світу". Інші знову кажуть коротко: „Пишуть на пам'ятку Воскресення Христового".

Переказів про початок красити яйця задержалося на Галицькій Волині кілька. Найбільш розповсюджений переказ дотикає властиво початку вживання яєць на Великдень. У ріжних варіянтах оповідають його по селах північної частини Кам'янецького й Бродського повітів. Так у Суші й Половім кажуть, що як Юда зрадив Ісуса Христа і вернувся домів, прийняла мати його вареними яйцями й почала картати за його проступок. При тім сказала: „Ти продав свого пана, а він тимчасом воскресне". На се Юда засміявся і відповів: „Мій пан тоді воскресне, як з тих яєць вилізуть курчата". Але ледве се вимовив, як з варених яєць дійсно вибігли курчата. Юда перелякався і повісився".

В селі Руденко, Брідського повіту знають інший варіянт:

„Як Ісус Христос на хресті вмер, один з його катів узяв яйце, спік в огні й каже: „Говорять, що Ісус воскресне, а він так воскресне, як з того яйця виклюється курча". Ледве сказав, а з яйця виклювався когут і голосно запіяв. Інший варіянт того ж мотиву записав проф. Сумцов в Харківській губерні".

У деяких селах Кам'янецького повіту (Ордів, Вулька) знають інший переказ: „Пречиста Діва писала писанки цілу ніч без місяця і без свічки, і рано несла до Пилата викупити Ісуса Христа. Однак по дорозі дізналася, що Ісус уже вбитий, та й упала, а писанки розкотились по всьому світу". Варіянт цього переказу знаний в селі Пристань, Жовківського повіту: „Матір Божа дала жидам курку й писанки, щоб дозволили здійняти тіло Ісуса Христа. На сю пам'ятку пишуть люди писанки".

Третій мотив записано в с. Теглів, Равського повіту: „Коли Спаситель ніс хреста на гору Голготу, стрів чоловіка, що саме ніс до Єрусалиму яйця в кошику на продаж. Чоловік видів, як важко Ісусові нести хрест, поставив свій кошик у рові при дорозі, а сам кинувся помагати Спасителеві. Ішли вони й несли хрест аж на гору Голготу. Коли ж Ісуса вже розп'яли, пригадав собі той чоловік за свій кошик, та й вернувся знову на те місце, де його поставив. Приходить, дивиться, а в кошику всі яйця пописані, та й покрашені. Не поніс же він їх більше на

продаж, лише вернувся додому та й сховав на пам'ятку, бо мав те чудо за вдяку від Христа за то, що йому поміг нести хрест. Та від того пішло те крашення та писання яєць на Великдень."

Той самий переказ записав Степан Руданський в Полтавській губерні (Драгоманов. Малороссійскія народния преданія, стр. 145).

Д-р Крчек у своїй розвідці подає ще таку поговірку з Башні:

„Коли Христос Воскрес, з'явився наперед одній жидівці, дав їй писанку та сказав, іти до жидів та донести про його воскресення. Від того й з'явилися писанки на світі".

....

„Вельми характерний і всіма знаний відмінний переказ про початок писання яєць удержується в Хлівчанах, Равського повіту. Він відноситься до часів о много пізніших: „Коли жиди мали церкви в оренді, то на Великдень не давали жидов'ята жидові так довго спокою, аж поки не приніс їм писанок, і доперва тоді відчиняв людям церкву".

Є се безперечно приноровлення давнього обичаю до пізніших подій, як се трапляється так часто в наших народніх переказах...

(„Матеріяли до Українсько-Руської Етнології", Видання етнографічної Комісії за редакцією Хв. Вовка, т. І-й, стор. 182—183, Львів, 1899 р. НТШ).

Справу щодо історії виникнення звичаю писанки з наукових джерел я подав на початку цього розділу.

IV. Спроба клясифікації писанок.

Справа клясифікації писанок важка. Клясифікувати варто: за давністю узорів-символів; за територіяльним принципом; за принципом фарб, взагалі за принципом узорів-малюнків, врешті види писанок за окремими методами та способами їх виконання.

1. За давністю й різновидністю узорів можна клясифікувати близько так: а) символічні; б) рослинні; в) з мотивами живих істот; г) геометричні з різними формами та напрямками ліній; д) з мотивами-символами релігійними; е) з мотивами господарськими та людським життям.

2. Клясифікувати можна й за принципом: дохристиянські писанки та похристиянські.
3. За принципом територіяльним можна клясифікувати так: Наддніпрянщина; Галичина; Буковина; Закарпаття.
4. Клясифікація за принципом фарб: чорне тло, фон червоний; зелений; бронзовий; білий; жовтий та інше.
5. За принципом малюнків-символів взагалі, з різновидностями.
6. Врешті за способами виконання цих писанок.

Для такої клясифікації потрібне глибоке вивчення за джерелами й опитуванням у старих бабусь, чого ми тут на чужині неспроможні осягнути, а тому зупинимось лише на двох-трьох точках, головне на розподілі та видах малюнків, а поруч спогадаємо й інші точки бажаної клясифікації.

І. ОРНАМЕНТ ГЕОМЕТРИЧНИЙ

Розрізняємо такі види:

1. Крапки — розкидані, мов зорі на небі в певному порядку, або цілком вільно, поза всяким порядком і симетрією. Це стародавній орнамент, що зустрічається в археологічних знахідках на кераміці, також на виробах африканських племен. Цей орнамент примітивний і зустрічається по всій території України, здебільшого в сполуці з іншими зображеннями.

2. Зображення наче нитками, пасочками, поясами. Орнамент також простий, що часто зустрічається самостійно, але в більшості буває з іншими зображеннями. Пояси бувають ріжного кольору й ріжного розміщення: повздовжні, поперечні, ті й другі разом.

3. Решітка, ґратки, сітка. Цей орнамент дуже стародавній. Зустрічається на камінних, керамічних та бронзових виробах первісної доби. Помітний цей орнамент і на Родоських вазах, — науковці вважають це впливом азійських мотивів. (Павлуцький, „Греческія расписния вази", стор. 69; Сумцов, „Орнамент"... 31). Мережево часто зустрічається при заштриховці піль.

4. Куточки - кутики. Утворюються лініями, що пересікаються і утворюють своєрідні узори куточків, що часто

штрихуються поперечними штришками - рисочками. Основний вид цієї писанки належить Волині.

5. В і к о н ц я. Також утворюються через січення перехресних поздовжніх і поперечніх ліній. Поля в цих віконцях або штрихуються, або заливаються ріжними кольорами.

6. К л и н ц і. Основний вид цієї писанки — це „40 клинців", про що мова вже була. Але зустрічаються й інші види клинців.

7. В і т р я ч к и. Це трикутники, що острими кінцями кресляться до середини й утворюють своєрідну велику розету.

8. К о ш и ч к и. Це писанка майже виключно волинська, малюнки на кошички мало похожі, але таку назву цьому узорові привласнили. Це також клинці, затінені поперечними штришками. Частіше зустрічається разом з іншими рисунками.

9. Д р а б и н к и. Це майже виключно галицько-волинська писанка з прямолінійною рівнобіжною заштрихованою поперечними штришками серединою, а чи заповнені іншими взірцями. Такі етюди зустрічаються спільно з іншими узорами як на писанках, так і на шитві (вишиванні).

10. Г р а б е л ь к и, г р е б і н ц і, г р е б і н ь - к у д е л я. Назви цілком відповідають малюнкам — і як гребінчики, і як грабельки, — це ті ж гребінчики, лише з довшою ручкою; гребінь - куделя (кужіль) на який накладають пачіски, чи куклу прясти. Ці узори часто поєднані бувають з іншими орнаментами.

11. З і р к и. Про взір цієї писанки була мова в розділі „Символіка писанок".

12. Х р е с т и к и. Це писанки з різної форми хрестиками. Правдоподібно це писанки похристиянської доби, хоч хрест відомий з далеко дохристиянської доби, як символ життя.

13. Р і ж к и, к р и в у л ь к и, з а к р у т к и. Це писанки з узорами криволінійних ліній різних форм. Зрідка ці писанки бувають без додатку інших узорів, інколи в сполуці з іншими. І про тип писанки-кривульки була мова в попередньо-

му розділі. Щодо „ріжків", то це більш належить до розділу „З звіринним орнаментом".

14. Басове вухо. Назва місцева, галицька. Це малюнки на зразок слимака, що нагадують часто ручку баса чи скрипки. Писанки лише з цим етюдом зустрічаються дуже зрідка, а в більшості зустрічаємо в сполуці з іншими писанковими етюдами.

15. Кривулька - пилка. Рівнобіжні прямі поздовжні малюнки, що відповідають назві, пишуться по обидва боки криві-зубчасті, що нагадують зуби пилки.

16. Крокви. Це писанки також з етюдами прямолінійних кутиків на зразок крокви. Самостійним узором без сполуки з іншими етюдами зустрічається рідко.

17. Гойдачки, 18. Гніздечко, 19. Гафтки, 20. Лучки, 21. Очка, хоч на очка не похожі, а це просто спіральна закрутка.

18. Ложка. І ці писанки можна вважати льокальними, бо вони, крім північної частини Кам'янецького повіту, більше нігде не зустрічаються. І також малюнок мало подібний до ложки.

19. Сонечка, свастики, зірки, павучки. Назви цілком відповідають малюнкам — і сонця-розети з проміннями, і справжня свастика чотирьохкінцева; і зірки — точки з відходячими від них короткими штрихами на зразок проміння, а вони ж подібні й до павучків.

Подаю назви галицько-волинських писанок за працею етнографа М. Кордуби, за власними дослідами та іншими джерелами, але я не вичерпую повністю завдання клясифікації, бо це в більшості назви льокальні, та й здебільшого носять назви окремих етюдів, а не самостійних узорів. А крім цього, часто одні й ті ж писанки в ріжних місцевостях носять ріжні назви та мають часткові зміни не лише в узорах, фарбі, але й в методах-способах виготовлення.

II. ОРНАМЕНТ РОСЛИННИЙ

1. Найголовніший орнамент на писанках з рослинними взорами — рожа, це разом і сонце, це й зоря. Ясно, що первісний узор символізував тільки сонце, а вже дальше мистец-

тво писанок у виконанні жіночім прийняло сонце вигляд рожі. Писанки „Рожі” розрізняють „пусті” й повні. Контури перших, як і других — однакові, лише різниця та, що в повній буває три-чотири, а то й більше нагромадження пелюсток, чого нема в пустій, чи порожній. Є ще й інші нюанси писанки рожі. Цей узір поширений по всій Україні з давніх часів.

2. Сосонка, в Галичині та на Волині — Смерека. Цей узор рідко буває сам, а в більшості він сполучений з іншими взорами, найчастіше з зірками. Узор сосонка дуже стародавній і зустрічається на виробах, краще сказати на предметах бронзової доби. Не буду докладно подавати опис цього взору, бо він у ріжних видах відомий усім.

3. Зустрічаємо й назву і малюнок яблуньки, груші, вишні, такою назвою і писанки окреслені. Правда, дуже часто назва писанки буває невідповідна малюнку. Правдоподібно з часом малюнок прийняв інший вигляд. Писанки цієї назви зустрічаються в більшості в місцевостях, де розводяться сади.

4. Писанки - виноградники. Ці писанки дуже подібні до писанок-вишеньок, лише більше кружечків. І ці писанки бувають у більшості в місцевостях знаних з виноградарства. Правда, розвиток „виноградної лози” в різьбарстві та малярстві відомий по всіх закутинах України на церковних вратах та взагалі на іконостасах, фелонах тощо.

5. Барвінок. Орнамент знаний по всій Україні, в усіх її закутинах. Барвінок в Руси-Україні з давніх передісторичних часів був шанований і має численну символіку. Цей орнамент відомий, хоч і має численні варіянти-нюанси.

6. Писанки - квасольки, огірочки, горошок та інші — також знані, як і писанки хміль. Ці писанки спогадані в попереднім розділі.

7. Писанки з зображенням гілок дерев, листків, а інколи то й крони (корони). І носять назву такі писанки відповідно рослини: дубовий листок, кленове листя, ясінь, явір і т. д. Думаю, що подібні писанки є витвором мистецтва пізнішого часу.

8. Соняхи-соняшник. Ця писанка поширена го-

ловним чином на Наддніпрянщині, вона є досить цікава й має декілька варіянтів та й декілька назов. Це дуже старинний узор, що знаменував сонце. І навіть прийнятий цей орнамент в оздобі української церкви.

9. Повняки, капустеляни, настурції та інші писанки-квіти. І ці писанки, без сумніву, є витвір пізніших часів.

10. Довелось мені бачити писанку калину в покійного письменника Пахаревського в Києві, але більше я не зустрічав подібної. Думаю, що ця писанка також певно належить до середньовічної доби.

На Наддніпрянщині найбільше поширений орнамент саме ріжноманітний рослинний. Цього орнаменту така сила-силенна, що трудно й спогадати. Писанки мали орнамент і ріжне колосся — жито, пшениця, овес та просо; мали взори й бурячки, васильки. І вишивки на Наддніпрянщині головне рослинний взір.

III. ОРНАМЕНТ ЗВІРИННИЙ — з тваринного світу

Як пише М. Кордуба в своїй розвідці про „Писанку", звіринний орнамент найменш уживаний на писанках Галичини та Волині, а треба сказати, що взагалі тваринний орнамент найменш вживаний у всій Україні, цебто в усіх її етнографічних землях. Трудно сказати, чому це так. Чи писанчаркам важче „написати" коника, чи козлика, чи з інших причин. А все таки на великодніх писанках в Україні зображували або цілу тварину, або тільки частини тварин, окремі органи, як лапки, рожки, гребіні птиці, крила, а чи й гніздечко.

Писанки мали такі тваринницькі взірці:

1. Коники, 2. волики, 3. козлики, 4. коровки, 5. ягнятка, 6. курчатка, 7. ластівочки, 8. гусята, качата, 10. павучки, 11. рачки, 12. бджілки, 13. метелики, 14. жайворонки, 15. перепілонька, 16. соловейко, 17. жучки, 18. рибки (різної назви), 19. бузьки, 20. М. Кордуба подав і не так приємну назву — „стонога". Правда, я більше цієї назви нігде не зустрічав...

Крім писанок-назов з зображенням живих істот, деякі писанки мали не цільні малюнки тієї, чи іншої тварини, а лише, як сказано вище, деякі органи тварини, й за цією ознакою

найчастіше давали назву писанки, як цілої тварини. Наприклад: малювали рожки, а називали „Баранчики", чи крильця, а називали — „Ластівки" і т. д.

М. Кордуба — „Писанки на Галицькій Волині", з „Українсько-Руської Етнології", НТШ, т. І-й, Львів, 1899.

Писанки — за способом їх виконання

Писанки розріжняємо й за способами їх виготовлення та за їх видами.

1. Найстаріші писанки — це ті, що **писались ґесткою-кисткою (писачок) та що запікались.** За археологічними даними, історичною та порівняльною документацією, вони існували ще далеко до християнської ери. Зразки тригвера, розети, кривульки, клинців та багато інших орнаментів ми зустрічаємо ще в Трипільській культурі; зразки старовинніх орнаментів, спогаданих вище, зустрічаємо під час археологічних розкопок на Київщині, Чернігівщині, в Острозі, а навіть у перських дохристиянських руїнах-палацах. Це ще раз підтверджується, що писанки відображають анімістичний світогляд та те, що вони були головними чинниками чаклування всякого добра та чинниками пошани та благання сил природніх і надприродніх.

2. Мальованки. Вони дуже гарні бували, мистецьки виконані ріжними фарбами, ріжними цікавими малюнками, але вже виконані не господинею, а малярем, і без всякої символіки. Ці писанки — продукт далеко пізніших часів.

3. Капанки. Це також мистецьке виконання, але вже ґесткою не писалися ці писанки, не розфарбовувались пензлем, а накапувались. У більшості вони не мали мистецького вигляду, але символіка їх зберігалася. Капанки також відносять до стародавніх писанок. З XVIII ст. вони почали занепадати, збереглися лише де-неде, як на Волині та в північній Чернігівщині — й то зрідка. Капанки також запікалися стародавнім способом і мали не більш трьох кольорів.

4. Царапанки. Ці писанки ще носять назву „різьблянки". Виготовляються так: красять яєчка в темний, червоний, чи в темносиній кольор, а потім на фоні крашанки острою голочкою, чи спеціяльним приладом видряпують

ажурні, високомистецькі узори, здебільшого рослинний орнамент, в першу чергу рожі-розети. Тваринний орнамент у царапанках зустрічався рідше, але були узори — коників, баранчиків, птахів, метеликів, коровок тощо. Царапанки-різьблянки — це також продукт пізніших часів і є витвором окремих майстрів. Цей вид писанок мав місце найчастіше в манастирях.

5. Восковки-бісерки. Яєчка покривають тонким шаром розтопленого воску, здебільшого білого, а в цей віск втискають бісер (маленькі різнокольорові намистечка), викладають, подібно інкрустації, ріжні малюнки та орнаменти. Восковки-бісерки виготовлялися виключно в манастирях, поза всяким символічним значенням і продавалися „пілігрімам"-богомольцям-прочанам на згадку манастиря. Пригадую, прекрасні восковки-бісерки приготовлялися в Браїлівському манастирі на Вінниччині. Такі сяючі художні восковки-бісерки зустрічалися в селянських хатах та в церквах, підвішані до лямпадок перед образами.

6. Писанки Києво-Печерської Лаври. Особливо художній, а навіть рідкісний, вид писанок — це писанки Києво-Печерської Лаври з різнокольоровими малюнками з історії Лаври, та й Києва: малюнки лаврських церков, епізоди з життя печерських святих, як також з малюнками з євангельських сюжетів. Писанки виконувались мистцями-ченцями Лаври акварельними фарбами. Витвір цих писанок поза стіни Лаври не вийшов, принаймні я не зустрічав. Писанки являли собою велику мистецьку антикварну рідкість і цінність, бо це не були стереотипні, — механічні у виконанні, а справжні мистецькі твори. Ці писанки також витвір пізніших часів і не є загально-традиційними, та не мали, не визначали ніякої символіки.

7. Гуцульські писанки. Ще з XIX ст. на Гуцульщині пишуть особливо гарні писанки з орнаментики взорів та вишивок, орнамент геометрично-прямолінійний. Писанки мають дуже гарний естетичний, симетричний, різнокольоровий вигляд добірних узорів, пестять наш зір, але це не традиційні, й позбавлені стародавньої дохристиянської орнаменти-

ки та символіки. Ці мистецькі писанкові твори вимагають кропотливої праці та довшого часу. І ці писанки — витвір пізнішого часу; поза двох-трьох центрів-осередків на Гуцульщині — вони нігде не поширились.

8. Писанки найновішого часу. Це писанки, що мають орнаментику національних ознак та реліквій: малюнки тризубів, гербів Києва та Львова, кольори національного прапору, патріотичні написи, на зразок: „Христос Воскрес — Воскресне Матір Україна" та інші написи. Ці писанки є відбиток нашого часу, наших національних змагань, нашого патріотизму й є символами наших прагнень та ідеалів. З'явились вони в часі нашої визвольної боротьби. В майбутньому вони матимуть історичну вартість.

IV. ТЕХНІКА ПИСАННЯ ПИСАНОК

Писанки пишуть перед Великоднем у Великому пості. На Великій Україні писанки починали писати за три-чотири тижні до Великодня. В Галичині в ріжних повітах починали писати, і за тиждень, і тільки у великий четвер, і раніш. Тут не було устійненого часу. Основне — це обов'язково мусіли бути писанки на Великдень у кожній хаті як на Наддніпрянщині, так і в інших місцевостях українського поселення.

У Галичині, за матеріялами М. Кордуби, писали тільки дівчата, лише як виняток писали молоді жінки, та де вже звичай писанок виводився (затрачався) — писали й старенькі бабусі. На Наддніпрянщині — Поділля, Київщина, Полтавщина, Чернігівщина, Харківщина, Херсонщина, Катеринославщина (Дніпропетровська область, назва останнього часу) — писали основне матері в кожній родині, а дівчата при матерях лише вчилися та допомагали. Звичайно, мова йде про XIX стор. та першу чверть XX, бо з приходом московської окупаційної червоної влади — про писання писанок не могло бути й мови . . .

Господиня-мати в кожній родині, по закінченні денної праці, пізно вечером, коли вже цілком тихо в хаті й поснуть діти, та й дорослі — сідала писати писанки й продовжувала свою клопотливу працю до пізньої пори, інколи аж „до дру-

гих-третіх півнів". Як правило, писанки писалися лише пізнім вечером, чи вночі, але не при деннім світлі. Казали було: „Вже діди снують по кутках, пора дітям спати, а нам писанки писати . . ." Цей вислів дає багато до зрозуміння. Причім, кожна господиня, а біля неї донька, коли така була, — пише писанки тільки сама, нікого чужого в хаті не повинно було бути. В Галицьких повітах було по ріжному: в одних місцевостях збиралися дівчата по 3—4 разом і писали, в других повітах писали по одинці й уночі. (М. Кордуба, „Писанки на Галицькій Волині").

На Великій Україні в давнину, та й до останнього часу (XX ст.), писати писанки вважалось великою святістю, подібною до релігійного ритуалу. Перед тим „не можна було ані сваритися, ані сперечатися, ані злого нічого мислити". Отже, мати-господиня в доброму „благовійно-молитовному" настрої, нагодувавши родину вечерою, та вклавши дітей спати, скроплювала припічок у челюстах свяченою водою, розкладала з сухих скалок невеличкий вогник, а чи вигортала жар з печі на купку в челюстах, на них уставляла черепочок з чистим бджолячим воском, щоб розтопився. Сама, помолившись та проговоривши деякі формули (на жаль, мені не довелось їх чути), сідала на стільці, покритім виверненим кожухом, брала двома-трьома пальцями біленьке яйце, перед цим чисто обмите та сполоскане в воді з слабим розчином галуну й цілком обсушене, — вмачала ґестку в віск і починала писати. Спочатку поділяла яйце лініями, чи поясами на поля, робила потрібні для орнаменту контури й опускала у відповідну для писанки холодну фарбу. Обсушивши з цієї жовтої, червоної, бронзової чи чорної краски, писала знову ґесткою („кисткою", писачком, „могулкою"), розписувала взори, чи штрихи, крапки, кривульки та інше. Після цього опускала в нову краску. І знову осушивши, писала поверху, викінчувала орнамент. І коли писанка вже викінчена, її відкладали аж до великого четверга, в інших місцевостях до великої п'ятниці. Таке писання забирало довший час, кілька днів. У великий четвер на Великій Україні такі писанки клали — розкладали у великій череп'яній мисці й всували в піч після

печева хліба, чи пасок. Віск на писанках танув, миску з цими писанками виймали з печі й писанки витирали чистенькою ганчіркою. Віск обтирався й писанка була готова, гарна з непорушеним орнаментом. Так писанки запечені зберігалися довший час. У Галичині писанки, після такого ж написання, опускались в гарячу воду й віск можна було обтерти, а писанка була сира, часто фарби розпливалися й зливалися. Треба було чималого вміння, щоб не попсувати писанку. Між іншим, у Галичині обмочували писанки в кип'ячій воді, а вода повинна була бути набрана досвіту в страсний четвер, „тоді писанки вдавалися"... Але й запікали, обмотуючи клоччям.

Звичай писати писанки на Великій Україні тримався досить міцно на всій території; писанки вважали своєрідним „талісманом", яким заворожували й урожай, і приплід худібки, і здоров'є людини, пошана покійників, і привіт весняному життєдайному сонцю і т. д. Це не підлягає сумніву, але, на жаль, саме це ритуальне значення, ця символіка дуже мало досліджена. На мої запитання старенькі бабусі казали, що „до кожної писанки примовляється щось інше, але не всі однаково примовляють". Пригадую, що під час писання писанок, у кінці XIX ст. — співали великодніх пісень-веснянок, „мурликали веснянку". Співалось дуже тихо, бо, як я зазначив, писанки писались пізнім вечором, чи ніччю. Не можна було спогадувати в той час покійників, бо хто ту писанку одержить, то умре (о. Еліїв).

У Галичині писанки вважались як необхідні на Великдень, але особливого символічно-ритуального значення їм не надавалось. Мабуть це таки було, але в силу історичних умов з часом утратилось, як почав наприкінці втрачатись і звичай писати писанки. (М. Кордуба, „Писанки на Галицькій Волині", Львів, 1899 р.).

Скільки писалось писанок у кожній родині? На це питання певної та точної відповіді не можна дати: у більшій родині — більше писалось, у меншій — менше; де дівчата були — писалось писанок значно більше. В середньому писалось писанок в родині від 30 до копи (60) та крашанок копа-дві. Одну-дві писанки клали на посвячення; 2—3 — на кладовище

„христуватися з покійниками”, 1—2 клали священику в церкві після мирування; 10—15 роздавалося малим дітям-христівникам і тим, що приносили „калач”; 10—12 вживалося для взаємного христування та й дівчата ж мусіли віддати колодку парубкам, і т. д. Звичайно, крім писанок вживались і крашанки. Крашанки в давнину були тільки червоні, а пізніше — і червоні, і жовті, зелені, темно-фіолетові, малинові, помаранчеві, бронзові та чорні. Крашанки мали свою символіку. Вони готувалися простіше: відповідно приготовлялася фарба, наливалася водою. У деяких місцевостях ця вода освячувалась річними „чарівними” водами як „благовіщенська”, „стрітенська”, „купальська” та „водохрищенська”, (вливалось по кілька капель).

Іще коротко зупинимось на приладдях до писання та крашення великодніх яєчок. Для „доброго, успішного” писання писанки треба було приготувати й добру „ґестку” або писачок. Брали дуже тоненьку мідну бляшку й на тонкій голці скручували рурочку завдовжки один сантиметр. Цю рурочку вправляли в корінець гусячого пера, розщеплюючи його, або в патичок з віничч'я впоперек так, що утворювалась наче літера „т”. Рурочку навхрест міцно прив'язували тонкою ниткою до патичка, а патичок, чи перо залишалось 5—6 см. завдовжки, щоб зручно було тримати в руці під час писання. Черепочок, в якому розтоплювали віск, мусів бути чистий, здебільшого з розбитих нових горшків, чи й нова глибша покришка. Ці черепочки вживались по кілька років, зберігалися від Великодня до Великодня. Горшки, в яких фарбували-красили крашанки та окрашували писанки в процесі роботи, повинні були бути нові цілком; для кожної фарби мусів бути окремий глиняний горщок. І ці горшки зберігалися і вживалися щорічно. Миска, в якій запікалися писанки, була дуже велика, череп'яна, що лише змогла увійти в челюсти. Такі миски вживалися пасічниками, ними накривали вулики-дуплянки. „Шматка”, якою витирали писанки від розтопленого воску після печі, також мусіла бути чиста, з чистої старенької сорочки. Друга така ж „шматка”, на якій розкладали писанки й крашанки для обсушування. Обидві „шмат-

ки" вважали, за стародавніми віруваннями, помічними в багатьох випадках, а тому рік від року зберігалися такі шматки, але щороку бралися нові, а старі спалювалися в печі, коли напалювали піч для печева паски. Писанки та крашанки зберігалися в спеціяльних чистих діжечках-фасках.

Не можна оминути ще й того, що для писанок відбиралися в давнину яєчка здебільшого від „первісток" — молодих курочок, що перший рік почали нестися. Коли в господині не було з якихось причин півня, то яєчка мусіли міняти в сусідів, в яких був півень. Вважалося, що незапліднені яєчка вживати на писанки, чи крашанки не можна, бо в господарстві все буде неплідне-шолудиве. В давнину красили яєчка та писали писанки й журавлині (в давнину журавлі були свійською птицею), гусячі та качачі. У XIX ст. для писанок та крашанок почали вживати лише курячі яєчка.

Видобування краски для писанок (в давнину)

Тепер легко дістати краски (фарби) для писанок, але в давнину ці краски треба було вишукувати й готувати самим. Жовту краску видобували з яблуневої кори; в окремих місцевостях Галичини видобували жовту краску з моху, що носить місцеву назву „п е л е ш к и". Ч о р н у краску видобували з вільхової кори, з чорної рожі (мальви). Ч е р в о н у краску було найтрудніше віднайти, але діставали з вивару та настоювання на відповідних квітах, як рожа; в деяких місцевостях червонувату краску добували з суміші: цибулиння, вільхові опілки, дубова кора та деякі квіти. Зелену добували з озимини, омели (шкідливий галапас на дереві), з барвінку, бобу тощо. Бронзову добували з численних рослин, зокрема: з гречки (з полови), з цибулиння, дубової кори, вільхової (слабший настій), фіолетову приготовляли з пролісків, рясту та інших рослин.

З винаходом анолінових фарб почали красити яєчка купованими фарбами, але червону таки або самі винаходили, або вживали т. зв. „бразалію" — стружки сандалового дерева.

Писанка в українських обрядах та віруваннях.

Писання писанок — це предковічний традиційний та сво-

єрідний ритуал в Україні. Треба було знати цілу систему приписів та формул, щоб передати писанці чарівну силу.

В давнину для писання писанок треба було здобути **живий вогонь,** що вважався найвищим чаром, „брався безпосередньо від життєдайного сонця", бо сонце свою велику силу передавало деревині, яка росла під сонцем же. Лише при цьому вогні, живому, можна було писати писанки.

Друга чарівна й вседіюча сила писанки полягала в тому, що вона писалась чистим бджолячим воском, а віск — продукт „Божої мухи-трудівниці". Віск бджола виробляла з меду, а мед одержувався з квітів, а квіти одержували його від сонця, з неба ... А за віруванням і душі одні відходили в квіти: „То в рожу, то в калину", — а другі народжувалися з квітів ...

Звичай розпалювати живий вогонь для писанок та писати лише бджолячим воском зберігався до XVIII ст., а подекуди живий вогонь для цього здобувався до кінця XIX ст.

Писати писанки мусіла мати-господиня тоді, коли вона „свято", спокійно провела день: ні з ким не сварилась, нікому не причинила ніякого зла, нікого не осудила, не „згрішила" в той день, та була „чистою".

Писались писанки лише тоді, коли вже починали „діди снувати по кутках", цебто, коли смеркне — вечером, чи ніччю.

Писанки писались при повній тиші в хаті, коли не було нікого сторонніх крім дітей та членів родини, щоб ніхто не підглядав. У челюстах розкладався вогонь, приставлявся черепочок з воском; горіли скалки, освічували, бо гасової лямпи світити не можна було, але діти інколи сиділи на припічку й дивились. Господиня-мати, виводячи стиха веснянок-гаївок, та проказуючи шопотом чарівні формули, зосереджено простягала руку з ґесткою до черепочка, вмачала у віск і писала. Тут же стояла свячена вода на припічку.

Сідала господиня на стільці, покритім вивернутим кожухом. Не могла цю працю проводити жінка, коли в неї було „місячне".

Колективного писання писанок не могло бути, ніхто сторонній у хаті не міг бути під час писання писанок, бо госпо-

диня при писанні писанок „передавала всі добродійства хаті-господарству та відмовляла лихе". Виняток був лише де-неде в Галичині.

Писанки обов'язково запікались у печі, — це й з технічної необхідності, та й з вірувань очищення, поєднання писанки з силою вогню-сонця, а цим для надання та закріплення чарівної (магічної) сили, що утворювалась, чи з'являлась під час творення цього всього процесу.

Писанки святились у складі великоднього свяченого; писанками розговлялися удосвіта на перший день Великодня. Писанкою та крашанкою вмивалися вранці цього дня, щоб бути цілий рік червонястими та здоровими, гарними.

Писанками христувалися між собою в родині перед розговінням, з родичами та знайомими, чаруючи побажаннями.

Писанками обдаровували дітей-христівників удосвіта на перший день Великодня, а дітей вважали за втілення духу дідів-прадідів, як посланців неба-вирію; писанками та крашанками й „христувалися з покійниками", — закопували в могилу на день-два, та, христуючись, розбивали писанку об хрест.

Писанками з відповідними знаками-символами (узорами) відганяли деякі хвороби-недуги, відганяли лихі сили. Зокрема відганяли пропасницю. Писанку свячену закопували на озимих полях — викликали високий урожай. Писанки клали покійникам у домовину, коли померла людина під час великодніх свят. Малим дітям взагалі, незалежно від часу смерти, — клали писанки, а чи передавали гуцули через покійників у часі великодніх свят своїм покійникам та дітям. Писанками дівчата віддавали „колодку" хлопцям. Писанку під час свят клали в ясла до корів та коней, щоб щасливо корови телились і молока досить давали, та щоб щасливо кобили жеребились. Писанкою христувалися пасічники з бджільми, — з кожним вуликом окремо, а потім клали під передній, чільний, вулик на 2—3 дні. З писанкою та „вербою" виганяли вперше худобу на пасовисько. Лушпиння з свяченої писанки кидали „на щастя" на дах хати та на воду — давали вістку Білій Руси та Рахманам, що настав Великдень. Лушпиння

з писанки розкидали на грядках, щоб була гарна городина. Писанку клали в гніздо, в якому мали саджати квочку, а за хвилину виймали й „підсипали" квочку. Всі, від найменшого й до найстаршого, на перший-другий день Великодня мали при собі писанку й без неї нікуди не виходили. Був звичай, коли парубок одержить писанку від дівчини, то ховає її, щоб ніхто не бачив, щоб привернути кохання своєї дівчини. Був звичай у деяких місцевостях, що старенька бабуся-ворожбитка „качала" писанкою на голові хлопця, щоб привернути дівчину, на голові чоловіка, щоб привернути жінку й навпаки. Окремі писанки-символізували й заворожували кохання. Бездітні жінки, щоб діждатися дитяти, три роки зряду мусіли писати по дванадцять писанок і роздавати такі дітям...

Трудно перерахувати, трудно подати всі ті звичаї, вірування та обрядності щодо вживання писанок в Україні, бо в кожній місцевості були свої особливості та вірування щодо цього.

Дитячі гри з писанками та крашанками

Особливо раді були Великодню та „червоному яєчку" діти. Вони ходили христувати й у кожній хаті одержували писанку, чи крашанку; та й матері ж їх також обділяли, обділяли дітей і зустрічні бабусі. Бувало в 6—10 річної дитини назбирувалось чимало писанок-крашанок. Діти збиралися на свої дитячі великодні гри, а також гралися й писанками. Гри були такі:

Цокання або товкання

Одна дитина тримає свою крашанку, чи писанку в руці „носком" уверх, а друге дитя било, цокало своїм яєчком, також „носком". У кого „носок" розбився, повертав яєчко „пухою", і знову дитя продовжувало цокати „носком" свого яєчка. Побита писанка чи крашанка називалася битка й одержував її той, хто „витовкав". Дорослі зрідка товкалися. М. Кордуба наводить приклад у своїй праці, що товкалися деінде в Галичині й старі бабусі на „Проводи", але бабусі вже загадували: чия писанка, чи крашанка розіб'ється раніш,

той раніш помре. Діти ж товкалися, чи як кажуть грали в „навбитки" без всякого загадування.

Друга гра писанками-крашанками — це скочування з горбочка. Сідають діти над горбочком півколом і по кількості дітей спускають свої крашанки — котять униз. Писанки чи крашанки котячись „збігаються" і котрась з них, вдаряючись о другу, розбивається. Чия ціла залишилась, той забирає собі й битку.

Третя гра дитяча — це „міньки навпомацки". Одне хлоп'я, чи дівчатко бере писанку в одну руку, а крашанку в другу, ховає руки за спину. Звертається до другого: „Угадай, в якій руці писанка, а в якій крашанка — твої будуть. Не вгадаєш — мені даєш писанку, чи крашанку". Хто вгадав — забирає два яєчка, не вгадав — свої дає. Четверта дитяча гра: Усі діти відходять від місця гри й лягають ниць (лицем униз, до землі), двоє-троє дітей ховають свої писанки — чи десь навколо, чи в себе (під кущиком, чи в штанині, в пазусі, в рукаві, на спині чи деінде). Коли сховали, то гукають інших, що не бачили, де ховано писанки: „Хто одразу знайде мою писанку, чи крашанку — одержує. Не знайде — свою кладе". Є іще деякі дитячі великодні гри з писанкою та крашанкою.

Крашанка

Крашанка має таке ж значення у великодніх святкуваннях (у великодньому ритуалі), як і писанка, але писанка вважається чимсь вищим, кращим — і своєю символікою, своєю магічною особливістю, своїм художнім виконанням, стародавністю своїх узорів-орнаментів і т. д.

Крашанка має лише один якийсь кольор, без узорів. Трудно сказати, писанка старша, чи крашанка. І саме значення красити яйця на Великий день історія не зберігла, забулося, „втратилося з часом". Можливо, що крашанка пов'язана з стародавнім культом поховання, бо й покійників у стародавні часи посипали червоною фарбою, про що говорять численні археологічні розкопки. Без сумніву лише те, що й писанка й крашанка пов'язані з **соняшною системою,** пошанування сонця та неба, пов'язана писанка й з **культом покійни-**

ків та має виразні знаки **анімістичного** світогляду... Первісні крашанки були певно лише червоні та чорні, а пізніше вже почали красити й в інші кольори.

Звичай виготовляти писанки та крашанки на Великдень, символіка цих святочних яєчок — все це мало-помалу стало в деяких місцевостях забуватися, а навіть писанки, як подає в своїй праці М. Кордуба, стали виводитися в Галичині.

Л і т е р а т у р а: 1. Мої численні досліди й опитування людей прихильного віку; 2. М. Сумцов, „Писанки", „Київська Старина" 1891 р., Київ; М. Кордуба, „Писанки на Галицькій Волині (МУЕ), Львів, 1899 р.; Кульжинскій С. „Описаніе коллекціи народних писанок", Лубни, 1930—1931 р.; І. Гургула. „Писанки Сх. Галичини й Буїнського народного мистецтва". „Нова Хата", Львів, 1930—1931 рр.; В. Шухевич, „Гуцульщина", т. ІІІ-й, Львів, 1904 р.; І. Гургула. „Писанки Сх. Галичини й Буковини" в збірці національного Музею у Львові (МУЕ, XXI—XXII), Львів, 1929; Таранушенко. „Українські писанки як пам'ятки народного малярства", Харків, 1928; С. Килимник, „Писанка", „Віра й Культура", чч.: 6 і 7, 1955 р.

XVII. ПРОВОДИ

Пам'яті В. Гнатюка

Перша неділя після Великодня, що в церковному календарі носить назву Томина, в Україні здавна носить назву ПРОВОДИ. За дохристиянським віруванням у дні Великодня всі покійники вважалися, як члени р о д у, присутніми на землі серед живих, мали свій Мертвецький Великдень, і в часі чистого та світлого тижня, не можна було навіть називати їх покійниками. По Великодні в першу неділю, їх знову виряджали у вирій та на ниви, їх постійне місце перебування. Взагалі, в дохристиянські часи, в добу культу покійників, передвеликодній тиждень був присвячений шануванню покійників. За історичними та етнографічними дослідами покійники три-чотири рази „прибували з вирію по небесному чарівному мосту до роду"; прибували вони й з інших місць їх перебування: з лісу, води тощо. Витали вони в родіродині в такі дні: на Святу вечерю — к у т ю, у великодній четвер на свій Мертвецький Великдень і перебували до Провід, на Зелені свята та на Спаса — в День Урожаю. Але найвеличніше шанування покійників — відбувалося на Проводи.

> ...Переходячи до великодньої трапези померших, годиться піднести насамперед, що вона відбувається окремо від першого, весняного дня мерців, „навського великодня", що припадає то на четвер на страснім тижні („білім" або „чистім"), то на четвер великодній. Таких днів рахується три до року: весняний — в цей четвер, літній — „коли цвіте жито", і „на Спаса". В сі дні мерці небезпечні для живих, вони мають велику силу, і проти них треба ріжних охоронних заходів (Чубинський III, 14). Натомісць в провідну суботу (перед Томиною неділею), або в інший прийнятий день справляється трапеза „дідам", своїм ріднякам. Звичайно, се робиться на „гробках", і се, очевидно — старша, первісна форма; але місцями ця церемонія вже вагається між церквою, куди приносяться „мисочки" за померші душі й тут же справляється часом загальна трапеза, — і кладовищем, де теж, окрім жертви своїм померщим, на гробі часом відбуваються

й спільні трапези — які переходять потім в ріжні веселі забави — особливо в бабські пісні й хороводи („бабський великдень").

М. Грушевський. Історія української літератури, том І-й, стор. 180, Київ-Львів, 1923.

Отже, було вірування, що душі покійників були разом з живими членами роду та родини від „Мертвецького Великодня" — жильного четверга, до дня Провід. Ті душі могли діяти лише з заходом сонця та вночі до „третіх півнів", на Великдень душі покійників увесь час перебували серед живих, а вдосвіта, на перший день Великодня вони розговлялися разом з членами роду та родини. На Проводи їх урочисто виряджають назад до вирію, та на охорону нив-урожаю, а „неприкаяні душі", що повмирали неприродньою смертю чи нехрищені, виряджалися на їх попереднє місце перебування — у ліси, скелі, води тощо; а за іншими віруваннями — на ниви, щоб охороняли їх.

Свято Провід у давнину було цілком жіночим. Та й в останні часи головну ролю мали жінки, а чоловіки лише допомагали, та гостювали. Це підтверджує думку, що Проводи виникли в глибокій давнині за доби Матріярхату, коли саме, вважають, панував **культ покійників,** як первісний світогляд. З прийняттям християнства цей гарний звичай вшановувати покійників, справляти проводи — залишився, йому лише надано іншу символіку — християнізували.

На Проводи християнська церква молиться за спокій душ покійників — деінде цей звичай перенесено на Зелені свята, — правлять над хлібом-„мисочками", загальний парастас. Після загального парастасу священик на бажання родичів служить панахиди над окремими могилками.

...„**Весняний культ предків.** У всіх слов'янських землях серед весняних обрядів найголовніше місце займають поминки на цвинтарі. Це саме відбувається і в Україні. В першу неділю після Великодня, або в понеділок (деінде на третій день Великодня) українське населення сходиться на цвинтарі свого села, міста; приносить із собою вино (горілку), й закуски; розміщуються біля могил своїх родичів і після літії та панахиди-парастасу справляють проводи. Переводиться це надзвичайно врочисто. За

невеликим виїмком майже по всій Україні на цвинтарі відбувається спільний обід з участю духовенства. При тім, кожен батько родини на могилі своїх батьків о хрест розбиває крашанку й віддає її бідним на помин душі.

На могилі залишають сіль, рештки „свяченого", виливають чарку горілки й промовляють, звертаючись до покійників: „Їжте, пийте і нас споминайте"...

(Л. Білецький. Історія української літератури, том І-й, ст. 75, Авґсбурґ, 1947).

За звичаєм найдавніших часів на Проводи намагаються умилостивити, ублагати, задобрити покійників саме у важливий час — весною, коли сподіваються на урожай, приплід тощо. Покійникам у цей день приносились ріжні жертви: проводили „надгробну" трапезу, поминковий обід, що пригадував стародавню тризну, з близькими родичами та вважалося і з покійниками — це поштували покійників. Господар, а чи господиня розбивали писанку о намогильний хрест покійника (над батьком-матір'ю, здебільшого, розбивав син, над дітьми — мати); качали й обкочували могилку писанкою-крашанкою і віддавали ці яєчка старцям; виливали на могилу чарку горілки, вина, чи меду; кісточки з свяченого закопували в могилу; сипали на могилу свячену сіль; обводили свяченою крейдою могилу; висипали кришки й рештки їжі на могилу; клали цілу писанку та ласощі на могилу, щоб потім діти забрали і т. д. При цьому в багатьох місцевостях зверталися до душ покійників: „Святиї родителі, ходіть до нас хліба-солі їсти". „Їжте, пийте, вживайте і нас грішних споминайте", „Наші рідняки, не поминайте лихом, чим хата багата, тим і рада!" (Чубинський, III, 28).

Кожна родина, трапезуючи біля гробків своїх рідних, вважала необхідним та бажаним запросити старців-убогих і попоштувати їх.

Після трапези, а то й під час такої, жінки починали розмовляти з покійниками — голосити. Про це я подам у точці „Бабський Великдень".

З прийняттям християнства утворився звичай молитися за покійників над коливом та хлібом-„мисочками". Коливо — це зварена з медом пшениця-кутя, вважалася за доби „культу покійників" їжею покійників. Цю їжу, коливо, і до цього

часу готують на Різдво — Святу Вечерю, — та кожний раз, коли моляться за покійників, усі присутні на цій службі їли по ложечці, поділяли їжу з „родителями". Мисочки — це один великий, чи три менших калачі, чи три хлібини та ще щось — яєчка, сало, ковбаса — приносилось на кладовище, чи в церкву й над цією мисочкою відправлялась панахида. Коливо, як і Мисочка — вважалися жертвою покійникам.

Як і в провідну суботу, в неділю на Проводи в кожній хаті світили свічку, лямпадку. На вікні, чи на покуті мусіла стояти шклянка чистої води, а на столі, ще з суботи, залишали щось з великоднього свяченого та калач, як і обов'язкове мусіло бути яйце — писанка, чи крашанка. Ще з суботи покійників не називали, не спогадували, як покійників, бо всі свята великодні, починаючи з великого, чи жильного четверга, вважали їх, що вони серед членів роду й родини. Наші прапращури вважали, що з Великим Днем, коли ожила вся природа — ліси, луки, ниви, ріки й води, — то й „родителі-прародителі" оживали. А з прийняттям християнського світогляду, християнізувалась і „віра, культ покійників", бо: „Христос воскрес із мертвих, смертю смерть подолав і тим, що у гробах, — життя дарував".

На кладовищі на Проводи:

> ... „Великодній сезон на Україні присвячений культові померлих. Поминають їх у страсний четвер, поминають їх увесь т. зв. „навський тиждень" по Великодні аж до Хоминої (Провідної) неділі, особливо ж в останній день Великодня або в першу неділю, чи понеділок, по Великодні. Подекуди поминають померлих у „дідову суботу" (після Великодня), в Галичині — в провідну п'ятницю й суботу, коли обходять „проводи", що кінчаються веселими забавами на „бабиному празнику". На Проводи сходяться на цвинтарі коло церкви, приносять із собою „мисочки" з закускою й горілкою або вином і після відправи сідають коло могил своїх близьких і справляють тризну. Частуються залишками страв із Великодня й крашанками, а після цього залишають на могилі рештки харчів та сіль і виливають туди чарку горілки, промовляючи: „Їжте, пийте, уживайте та нас грішних споминайте!" Інколи могилку обводять свяченою крейдою і загортають у землю по крашанці, скибці хліба й частину свяченого".

Енциклопедія Українознавства, том І-й, стор. 234, Мюнхен-Нью-Йорк, 1949.

На Великій Україні основна урочистість Провід відбувалася у провідну неділю лише на кладовищі. У „каплиці" (в Україні на кожному кладовищі була простора хата, яку, як і маленьку церковцю, називали „каплицею"). Ще з суботи метушилися старшого й середнього віку жінки-господині, а в провідну неділю — іще до сходу сонця печуть та варять у каплиці та на вогнях надворі. Це всегромадське традиційне според тисячоліть свято вимагає найкращого приготування, дуже великої кількості продуктів, численного обслуговування. На Проводи приходять усі без ріжниці стану та ранґів. Лише починає світати, як з усіх кінців села несуть і везуть господині на кладовище печене й варене, та сходяться допомагати готувати страви, приймати людей села, старців, дітей, пастухів і пастушків; зносили скатерки, миски, ложки й інше потрібне для загального парастасу-тризни. Пасічники приносили мед та віск. Головні страви готувались такі: холодець (студенець, чи драглі), різного ґатунку ковбаси — салцесони, ковбики; шинка, борщ, біґос (смажену капусту), печеню, голубці, пиріжки, пампушки, локшину на молоці, макаран запечений, вареники з сиром, кашу гречану, пшоняну, рижову, кури печені, поросята печені, різного ґатунку коржики й т. д. Але головне й найперше — це к о л и в о, про що мова була впереді.

Чимало етнографів і дослідників наших звичаїв вважають Проводи в складі великодніх свят. Письменник-етнограф А. Свидницький цілком відмежовує Проводи від Великодня. Він вважає, що в далеку дохристиянську добу Великий День (Великдень) — це було свято весни - господарства та любові, про що й співається у веснянках-гаївках, що Великдень нічого спільного з культом покійників не мав, що нічого некроматичного у веснянках-гаївках немає, що їх водили в давнину в гаях...

...„Коли б веснянки-гаївки належали до некроматики, то напевно були б пов'язані з Проводами. Але Проводи не мають нічого й близького з гаївками: на Проводи п'ють, їдять, ладан курять, а на Великдень на цвинтарі

не п'ють, не їдять, не курять; на Проводи нема ігр, — на Великдень гри, куди не глянь. Далі, Проводи проводяться на кладовищі, а Великдень святкується в церковній огорожі (цвинтарі) ..."

А. Свидницький. Твори. „Великдень у подолян", 445, 1959, Київ.

Але перейдемо до самого переведення свята Проводів.

Після служби Божої в церкві служилась загальна панахида. Після цього вся церква (люди) з хоругвами (форень-ґами), хрестами та свічками й образами, на чолі з духовенством і хором — ішли на кладовище з церковними співами. Там перед „каплицею" уже була встановлена значна площа мисочками, а перед мисочками стояв застелений стіл, на якому стояв образ, хрест, коливо та мисочка з трьома калачами. Священик зупинявся перед столом, клав Євангеліє на ньому й служив загальний парастас-панахиду. На кожній мисочці горіла свічка. Після загальної служби-панахиди починалось загальне поштування. Насамперед увесь людський загал підходив до к о л и в а, яке спочатку поблагословив і попробував священик після відповідних молитов над ним — і кожний, побожно перехристившись, маленькою ложечкою пробував, та передавав ложечку другому. А тимчасом п.-отця, церковного старосту, дяка, співаків, паламаря, сільського старосту та інших почесних гостей саджали за стіл. За цей почесний стіл саджали всіх особливо шанованих громадян та глибоких старожилів, дідусів і бабусь. За другий стіл саджали старенських людей, убогих старців та припадкових подорожніх, коли такі траплялися. Цей стіл також вважався почесним. За третій стіл саджали малих дітей, за четвертий — пастухів, пастушків. Далі саджали всіх громадян, які тільки були присутні. Звичайно, столів ніколи не могло вистачити на 300-500 душ, а то й більше, то розстелялись скатерки на траві й усіх присутніх усаджували на траві. Коли вже всі сядуть, священик виходив, кропив святою водою, відчитував молитви й благословив їжу. Після цього перша черга починала їсти. Після першої черги — йшла друга, третя і т. д., покіль усі не наситяться. Жінки, кілька десятків, не сідали з усіма за

трапезу, а услуговували й могли сісти лише тоді, коли наситились усі.

Але скінчилась загальна тризна, прибрали для священика „мисочки" й окремі господарі запрошують священика відправити панахиду на гробах їх рідних. На кожному такому гробкові ставили мисочку з свяченим та їжею, запалювали свічку й священик молився. Потім розстеляли скатерку біля гробу, запрошували всіх родичів, убогих та ще декого й починали „веселіше поминати своїх родителів" — їли, пили й других радо й гостинно поштували. Запрошували „родителів-покійників" їсти й пити з ними, виливали чарку горілки, вина, чи меду на могилу, розбивали писанку о хрест, закопували крашанку, чи писанку та дещо з свяченого в могилу, висипали туди свячену сіль . . . А випивши й повеселішавши, бабусі починали розмовляти з своїми „родителями" . . . Діти плакали за батьками, матері й батьки за дітьми — оплакували їх, виливали свої жалі та тугу, після цього починались взагалі плачі й голосіння . . . Так закінчувалась загальна тризна-парастас на Проводи.

Бабський Великдень:

Проводи — це загально-громадське свято, в якому діяли головно жінки, але участь брали всі, за винятком молоді — дівчат і парубків. Правда, маємо неясні відомості, що в глибокій давнині брала участь у проводах і молодь. У Бабському ж Великодні участь брали лише одні жінки, здебільшого похилого й середнього віку. Проводи в більшості місцевостей України відбувалися у Томину неділю, лише дене-де в інші дні Великоднього, чи Томиного тижня. Бабський же Великдень відбувався в одних місцевостях у провідну суботу, а в других — у понеділок, чи вівторок Томиної неділі. З власних досліджень я знаю, що Бабський Великдень на Поділлі — в повітах Вінницькому, Літинському, Лятичівському та Гайсинському — відбувався в понеділок Томиної неділі; на Київщині — в одних місцевостях у провідну суботу, а в других — у понеділок Томиного тижня.

. . . „Бабський Великдень — так звали в Україні провідну суботу перед Томиною неділею, а іноді в інший якийсь

день, коли справляли поминки „дідам", себто покійнимріднякам. Давніше ці поминки відбувалися на гробках, і то була їх первісна форма. Але пізніше подекуди ця церемонія відбувалася перед церквою, куди приносили „мисочки" за померлі душі.

На кладовищі, крім жертви своїм померлим, часто відбувалися і спільні трапези, які потім переходили у веселі забави, причому, жінки співали пісні й водили хороводи. Ясно, що в цих поминках і забавах залишилися були ще сліди давніх передхристиянських звичаїв.

Чубинський у своїх „Трудах" (т. III, ст. 29) згадує про бабські проводи, що відбувалися в понеділок Томиного тижня, коли покійників поминали тільки баби..."

М. Грушевський. Українська література, т. І-й, стор. 180-181; Є. Онацький. Українська Мала Енциклопедія, кн. І-ша, стор. 64).

Уся церемонія Бабського Великодня проходила лише на кладовищі так же, як і Проводи, лише зрідка з панахидами та спільним обідом-трапезою. Жінки збиралися, готували ріжні страви з тих продуктів, що приносили. Потім відбувалася цілком жіноча трапеза — щедра й достатня з доброю випивкою. Після цієї трапези жінки розходилися до могилок своїх рідняків, оплакували їх, голосили, розмовляли з ними, закликали їсти й пити разом та бути добрими, милостивими. Голосили над батьками, над чоловіками, над дітьми. Голосіння провадились досить довгі, навіть у високій римованій формі. (Про це буде подано у VIII томі моєї монографії: „Українська стародавність"). Тепер для ілюстрації подам уривки з голосіння:

Мати над могилкою сина:

„Дитятко моє любе та миле,
Куди ти вибралось?
Відкіля тебе визирати,
Відкіля тебе виглядати?
.... (Кролівець)
Мій синочку — мій голубочку,
Мій синочку — моя й дитиночко...

Моя дитиночко — моя ціпочко!
Мій синочку, мій соловейчику!

Мій синочку, мій ріднесенький!
Мій синочку, мій дрібнесенький!
Мій синочку, мій робітнику!
Мій синочку, мій косарику!
Мій синочку, мій виноградочку і т. д.

Над могилкою доньки:

Моя донечко, моя голубочко!
Моя дочко, моя коханочко!
Моя швачка, моя й прачка!
Моя іскальнице, моя й вимітальнице!
Моя й помічнице!
Коли ж ти до мене прибудеш у гості?
Моя донечко, моя княгинечко,
Та якого ж ти собі князя обібрала?
Стрічайте, мої родителі, мою донечку,
І прибірайте їй містечко біля себе,
І доглядайте, як я доглядала . . . і т. д.

Над могилою чоловіка-мужа:

Чоловіче мій, дружино моя!
Куди ж ти вибрався,
Куди вирядився?
Якої ти темної хати забажав,
Темної-невидної,
Смутної-невеселої?
Туди ж вітер не віє,
Туди й сонце не гріє,
Туди й дзвони не дзвонять,
Туди й люди не ходять!
Та як же я до тебе ходитиму,
Та як з тобою говоритиму,
Та як я з тобою поражатимусь,
Та як я з тобою розважатимусь? і т. д.

Над могилою матері:

Мамко моя, голубко моя,
Мамко моя, зозулько моя,
Мамко моя, порадичко моя,
Де ми ся зійдемо,
Де ми ся порадимо?

Мамко моя, голубко моя,
Де вас найду, де вас відшукаю?
Чи в садочку, чи в місточку,
Чи в полі на колосочку,

Чи в городчику на зілечку,
Чи в церкві на подвірєчку?

Мамко моя, голубко моя,
Коли ж вас ся надіяти,
Чи на Різдво з колядами,
Чи на Великдень з писанками...?

Задзвоніть дзвони, задзвоніть,
Та мою мамку збудіть!
Та най вже вони встають,
Та най нас порадять —
Бо ми газдувати не знаємо,
Бо ми мамки не маємо!

Встаньте, мамко, встаньте,
Та на сироти погляньте —
Бо сироти ніколи правди не мають,
Бо сироти рано встають,
До полудня обіда чекають,
Та пізно лягають!

Подібні плачі-голосіння над могилами: сестри, брата, батька-сонечка тощо. Голосіння ці досить довгі, я тут подав лише по кілька строчок. Цитати ці скомпонував за текстами М. Грушевського.

Отже, перша частина „Бабського Великодня" — це моляться над могилками; друга — частування; третя — голосіння; четверта — розваги, веселі пісні та хороводи.

Характерним для Бабського Великодня — це веселі розваги, забави, хороводи та гри. В давнину, як і на військовому похороні, відбувалися під час Бабського Великодня також військові гри та прикладні герці. Св. пам'яти о. Віктор Мельник оповідав мені, що він у деяких дуже глухих селах Волині був свідком веселих розваг на Бабському Великодні. Під кінець дня, перед заходом сонця, прибувала молодь-хлопці на кладовище й проводили вдавані бої, герці, боротьбу. Гуцули до наших днів зберігли спогаданий стародавній тисячолітній звичай, і дотримувались як традицій, — коли вмре людина в Карпатах, то сходилася молодь у хату, де лежав покійник, і проводили гри, жарти, співали веселих пісень, розважались усю ніч. У давнину, в дохристиянський період, на похоронах

проводили „т р и з н и", що полягали й у загальному парастасі, смачнім поминальнім обіді з міцними напоями й в удаваних боях, герцях, боротьбі та грах.

Звичай Бабського Великодня з другої половини XIX ст. почав завмирати, а в більшості сіл в Україні злився з проводами.

КОРОТКІ ЗАВВАГИ ТА ПОЯСНЕННЯ ДО ОКРЕМИХ ТОЧОК ПРОВІД ТА БАБСЬКОГО ВЕЛИКОДНЯ

Немає сумніву, що Проводи, як і Бабський Великдень, це є дуже стародавній звичай, певно ще з часів перед а н т с ь к и х, з доби родового побуту, коли в наших далеких пращурів існував КУЛЬТ ПОКІЙНИКІВ.

1. Дуже чітко виступає в Проводах та в Бабському Великодні вияв культу покійників, первісний світогляд.

2. У Проводах і в Бабському Великодні досить виразно позначилася доба м а т р і я р х а т у. Цими святами керують виключно жінки, а чоловіки, лише на послугах та гостюють.

3. Досить добре позначена віра прапращурів, що покійники не відходять з роду, чи родини, а залишаються членами й є вже опікунами та добродіями роду й родини. Їх, як живих, поштують, задобрують, умилостивляють, догоджують їм, виливають жалі, та дуже урочисто проводжають їх у вирій, а других у попередні місця їх перебування та на ниви; їм справляють окремі свята.

4. У старцях-убогих та в малих дітях вбачали дух своїх рідняків . . .

5. Веселі забави, військові вдавані бої молоді, хороводи літніх жінок, веселі співи — все це підтверджує далекі дохристиянські звичаї: бажання повеселити покійників, догодити їм, умилостивити, нагадати їм їх земне життя, бо „вони все бачать, усе чують" . . .

6. Вживання куті з медом — колива, це є підтвердження, що духи-душі охороняли урожай, сприяли високому урожаю — і цим урожаєм і приносилась подяка покійникам, а тим і чарування, „щоб на той рік діждати високого урожаю й также балювати".

7. Звичай ставити воду в Провідну суботу та на Проводи на вікні, чи на покуті, як рівно ж і свячене залишати на столі — це й покійнику, бо ж вода вважалась найвищим святителем і чистителем; це ж і чарування дощу на урожай, це й очищення хати...

8. Христування з покійником, розбивання о хрест писанки, виливання чарки горілки, меду, чи вина, вживання на гробку тієї їжі, яку найбільше любив покійник, — усе це показує, як крізь тисячоліття утримуються звичаї, живуть у народі, не дивлячись на те, що у нас змінився світогляд двічі (анімістичний та християнський).

9. Щира й глибока розмова з покійником, оповідання жалів, скарги на життя, на мачуху; прохання поради, прохання „соловейком", чи „зозуленькою" прилетіти... Це вже помітний вплив анімістичного світогляду, що прийшов після світогляду „культу померлих"...

10. Загально-громадський характер святкування Провід, та родинний характер, поєднаний з жіночою громадою — пригадує нам ті далекі часи, що ми маємо неясні відомості з передань та фолкльору з часів Антської держави (IV—VI стор.). Це є відбиток родово-племінного періоду.

11. Молитви над „мисочками"-хлібом, коливо, свічки, вода, розмови з покійниками — все це підтверджує: поперше, що це окреме свято, а не частина Великодня; подруге, що тут поєднано вже три стадії світогляду: „культ мертвих", анімістичний та наш сучасний світогляд — християнський. Ясно не оминутий тут і культ соняшний. Проводи та Бабський Великдень — це тисячолітній свідок і документ кількатисячлітньої культури наших далеких прапращурів, наших дідів-прадідів. Ясно, що ми дуже багато втратили, забули, знищили протягом історії, але чимало й зберіглося наших славних моментів культури первісних часів існування нашого народу, ще, мабуть, з передантських часів.

Багато моментів нашої стародавньої культури поєднано з останньою, християнською.

XVIII. РАХМАНСЬКИЙ ВЕЛИКДЕНЬ

В українській народній творчості, серед численних сказань-апокрифів, є досить цікаве сказання про рахманів та Рахманський ВЕЛИКДЕНЬ. У цьому сказанні оповідається, що десь далеко, в раю живуть блаженні люди рахмани. За одним сказанням цей рай, земля блаженних людей, є на острові, а за другим варіянтом — цей рай є під землею.

Характерним і загадковим є те, що Рахманський Великдень відомий лише в Україні з дуже давніх часів. А навіть літописець Нестор подає в літописі відомості про рахманів:

...„Закон же и у вактриян, глаголеми врахманеи островьници, еже от прадед показаньем у благочестьемь мяс не ядкще, ни вина пьюще, ни блуда творяще, никакоя же злоби творяще, страха ради многа божия..."
(Повесть Временних лет, часть первая, Издательство Академии Наук, Москва-Ленинград, 1950).

Подано літописцем, згідно дослідів, за візантійським істориком Георгієм Амартолом. Сказання про блаженне життя рахманів-брахманів, або індійських брамінів, навернених у християнських леґендах на ідеальних християн, досить повно, та й найкраще, подано в: „Хожденіи Зосими к Рахманом", і видане Тихонравовим за двома списками, XVI і XVII ст. цілком подібними. („Памятники отреченной литератури", т. II, стр. 78-92).

...„Преподобний Зосима 40 днів не приймав їжі й благав Бога показати йому країну блаженних. Бажання його було здійснено. Спочатку верблюд переніс його через пустелю, потім вітер приніс його до ріки, за якою й жили блаженні. Перебравшись через ріку з допомогою двох дерев велетнів, що схилилися своїм верховіттям з одного берега на другий, преподобний Зосима увійшов у землю рахманів. Він пробув серед них сім днів і побачив їх життя.

Рахмани й удень і вночі проводять час у молитві, живляться плодами землі й п'ють солодку воду, що б'є

джерелом з-під кореня одного дерева. Немає в них ані винограду, ані залізного посуду, ні ножів залізних, ні хатів, ні вогню, ані золота й срібла, нема й одежі. Коли у подружжя (жінки й чоловіка) народиться двоє дітей, рахмани розлучаються й живуть цнотно, невинно (чеснотно). Вони сплять у печерах на землі, устеленій листям з дерев. Анголі прилітають до Рахманів і сповіщають їм про праведних і грішних людей на землі, який кому призначено вік життя... Тому Рахмани й моляться за людей, бо, як сказали вони Зосимі: „Ми от вашего рода єсми". У піст Рахмани, замість плодів з дерева, живляться манною, що падає з неба. По цьому вони й знають про зміну часу. Рахмани живуть від 100 до 360, а навіть до 1.800 років. Вони знають час своєї смерти й умирають без мук і страху"...

(Енциклопедическій Словарь, том XXVI-й Ф. А. Брокгауза (Ляйпціґ), та И. А. Ефрона (СПБ, С-Петербург, 1899 г.).

Сказання про Рахманів та Рахманський Великдень існує з давніх часів по всій Україні. На Поділі є таке сказання:

...„Глибоко під землею, у підземнім царстві, за річкою Стисом (грецька — Стікс) живуть блаженні люди Рахмани, які померли ще до Народження Христа. А живуть вони в раю, втішаються райським життям. Але в них нема літочислення (літоліку), хоч і знають, що Христос народився, прийняв хресні муки, похований і воскрес. Але коли? — Цього не знають. Тому вони Великдень святкують тоді, коли припливуть до них шкаралупи з яєць, вжитих на печення паски й кинутих на річку у велику суботу. А ці шкаралупи припливають до Рахманів через три з половиною-чотири неділі (на Преполовеніє), і тоді Рахмани вже знають, що Христос Воскрес, і святкують свій Великдень. А покіль ті шкаралупи припливуть до Рахманів, то кожна стає цілим яйцем. Одне яйце припадає на кожних 12 Рахманів, а їдять вони це яйце цілий рік до другого Великодня"...

(За Чубинським, т. І-й, стор. 220; та з розповідання старенької бабусі Лукії з с. Лисогори на Вінниччині).

І, дійсно, звичай кидати шкаралупи з яєць, що призначені на посвячення, на річку, поширений по всій Україні й зберігся до початку XX стор. Коли пускають ті шкаралупи на річку, то або мовчать, опустивши голову, або повільно про-

казують: „Плиньте, плиньте у рахманські краї, про Великдень сповістіть" . . .

Святкували Рахманський Великдень в Україні на четвертім тижні по Великодні, у середу. Цей день вважається святом, ніхто нічого не робить, не працюють селяни, лише обходять худобу. Але в звичаї було на Преполовеніє їздити на ярмарок. У деяких місцевостях на Рахманський Великдень печуть паски та красять яєчка. Багато ріжноманітних леґенд, пов'язаних з Рахманським Великоднем, існує в Україні. Основна думка всіх леґенд-оповідань — це, що не можна працювати в день Рахманського Великодня, бо трапиться негода. Трудно переказати ті леґенди, хоч чимало з них є цікавих й художніх.

У Галичині в с. Герасимовім є леґенда, що один місцевий селянин поїхав у день Рахманського Великодня орати поле і провалився під землю разом з погоничем, плугом та волами, і що в день Рахманського Великодня, приклавши вухо до землі, можна почути благання погонича врятувати його. У цьому ж селі є і друге сказання: „Одна господиня пішла на Рахманський Великдень прати шмаття (сорочки), і на другий день померла". (Енцикл. Брокгауза й Ефрона, т. XXVI-й).

Є звичай в багатьох місцевостях України в день Рахманського Великодня йти до лісу, ламати березові гілки, — вважали їх помічними при деяких хворобах, зокрема, — коли правять кості . . .

Л і т е р а т у р а: Проф. М. Сумцов; Чубинський, „Труди", том І-й, стор. 220 та II-й — стор. 29; „Повесть Временних лет"; Енциклоп. Словарь Брокгауза і Ефрона; Данильченко, „Сборник етнографических сведеній о Подольской губ.; С. Килимник, Бюлетень Укр. Прав. громади при катедрі св. Володимира*), ч. за квітень, 1954 р.; Українська Мала Енциклопедія проф. Є. Онацького; ЕУ, том І-й, НТШ, Мюнхен, 1949 р.; та з безпосереднього опитування бабусь. — С. К.

*) „Рахманський Великдень".

XIX. КУЛЬТ ПОКІЙНИКІВ У ВЕСНЯНОМУ ЦИКЛІ

Відомо, що первісні вірування людей, зокрема слов'ян — були вірування в душі „дідів", „бабів" — „родителів-прародителів", — КУЛЬТ ПОКІЙНИКІВ. Первісні люди, зокрема наші пращури далекі, вірили, що людина, коли помирає, не відходить від роду-родини, а залишається у тім же роді, чи родині, як опікун-добродій. Наші прадіди вірили, що „діди"-„баби" відходять по небесному мосту в ІРІЙ, в країну вічного тепла й сонця, що вони там також господарюють, як і ми на цьому світі; що з весною знову прибувають по небесному мосту — „калиновому" чи „кленовому", перебувають деякий час з живими, лише вони були невидимі для людей, хоч інколи їх і можна було бачити, а навіть деякі люди й бачили; що вони приходять ночами й „вештаються" в хаті, чи на горищі... А весною вони, як опікуни, прибувають з вирію для вирощування урожаїв та для охорони їх. Люди первісної культури разом вірили й у те, що інколи покійники можуть бути небезпечні й можуть наробити чимало лиха. Тому покійників треба шанувати, жити з ними в злагоді, умилостивляти їх, догоджувати їм.

...„Народна релігія оберталася в сфері уявлень т. зв. нижчої мітології, тобто уявлень про „дідів" і „бабів". Культові постаті — чисто родинні й родові, це „діди" й „баби", родителі, предки, праматері, „рожениці й рід". Увесь зміст культової обрядовості тримається в рамках цих родинно-родових уявлень, не переступаючи їх меж. Передхристиянські часи не знали жерців, хоч історичні джерела згадують про „волхвів"; етнографічні джерела XIX—XX визнають лише чаклунів, ворожбитів, шептух, професійних плачок, але ці чаклуни не являють собою жерців. Виконавці культу — це голова й члени родини; більшість обрядових актів виконується замкнено в середині родини, родиною на чолі з батьком; батько родини перебирає собою виконання культу, очолює культ (кликання морозу, запрошення „дідів", хования за пироги на вілію і т. д.). Деякі обряди виконуються всією грома-

дою, всім селом, або тією чи іншою статезростовою групою (дівчата, парубки, одружені жінки) . . .”

(В. Петров. Передхристиянські релігійно - світоглядові елементи”, ЕУ, т. І, 245).

Отож, для умилостивлення „родителів”, на пошану їх, протягом року, під час найбільших свят соняшного циклу, улаштовувались трапези; під час цих великих свят на пошану божественних сил природи чільне місце займав і культ покійників-предків. Християнська церква прийняла цей благородний звичай і встановила т. зв. „задушні дні” — вшанування-поминання покійників: 1. в суботу перед м’ясопусною неділею; 2. друга, третя і четверта суботи Великого посту; 3. субота перед Зеленими Святами; 4. субота перед святом Св. Димитрія.

Українське суспільство свято зберегло ті тисячолітні традиції „культу покійників”, ту пошану до „дідів”-„бабів” — улаштовує їм трапези в найбільші нині вже християнізовані свята як Різдво, бувший Корачун, Зелені Свята, Зелена субота; Проводи та Дмитрівська субота.

Але й були дні, коли мерці бували небезпечні, інколи треба було берегтись, це такі дні: на страснім тижні в четвер — у день „Мертвецького Великодня”, весною, коли жито квітує та на „Спаса” . . . (Чубинський, ІІІ-й том, стор. 14).

На цілорічному культі покійників зупинятися не будемо, в кожному циклі цьому питанню відведено відповідні сторінки, а тут ми зупинимось лише на культі покійників у весняному періоді. Пригадаю таке цінне свідоцтво про культ покійників:

> . . . „В Троіцьку суботу по селах і погостах сходяться мужі й жени на жальниках (на могилках) і плачуться на гробах з великим криком, а коли почнуть грати скоморохи, гудці і прегудниці, люди, перервавши плач, починають скакати й танцювати, і в долоні бити, і пісні сатанінські співати . . .”
> („Стоглав” гл. 41, пит. 23, 1551 року).

Це дуже цінний документ віків, який показує культ покійників і як в середньовічні часи шанували покійників не

лише трапезами, але й розвагами. На сьогодні вже ті звичаї відпали, про них ми й не знали б, коли б не письмова документація на зразок поданої.

Отже, весною, поруч з святкуванням чи культом с о н ц я, сил природи, святкували й шанували також покійників.

У страсний четвер шанували покійників очисними „четверговими вогнями", про які тепер уже й забули. Але й у наші часи ми маємо відгук далеких „четвергових вогнів" — це звичай стояти на Страстях Господніх з свічками, й з цими ж свічками, „живим вогнем", повертатися до хати, очищати свою хату; вогнем освічувати дорогу, коли покійники виходять з гробів та повертаються з вирію. В далекі минулі часи вірили, що в цей четвер відбувається „Мертвецький Великдень". Цей день „Мертвецького Великодня" злився з днем Страстей Господніх, і вірування в „Мертвецький Великдень" забувається, лише залишається ця назва в народі.

Служба Божа на Великдень відправляється вночі, вночі проводиться й свячення пасок, — і це дуже стародавній гарний звичай, прийнятий і церквою. Колись вірили, що на Великдень усі живі й нема покійників, а тому й вони бувають присутні на нічній великодній службі, бо душі могли бути між людьми тільки вночі. Рівно ж і розговлялися перед сходом сонця, щоб за цією трапезою були й душі:

> . . . „Часом приказують при сій трапезі і жертві: „Святиї родителі, ходіть до нас хліба-соли їсти". „Їжте, пийте, вживайте і нас грішних споминайте . . ."
>
> Наші рідняки, не поминайте лихом, чим хата багата, тим і рада!" (Чубинський, III, 28).

У багатьох місцевостях України й до останнього часу вірили, що на Великдень покійники не є покійниками, і що навіть не можна в великодньому періоді слова казати „покійник", а казали й „родителі", „рідняки", „діди"-„баби", бо в той день „усі живі, і небіжчики чують, що про них говорять діти".

(М. Грушевський, Історія української літератури, т. І-й, ст. 181, 1923).

Весною, вірили наші предки, що душі „дідів" по „Небес-

ному мосту" прибувають до нас то в образі зозулі, то соловейка, то перепелиці, то жайворонка.

На Великдень, після розговіння, старші люди йшли на могилки з писанками христуватися з „родителями". Вони або розбивали писанку о хрест, одночасово промовляючи до своїх батьків: „Христос Воскрес", або закопували писанку в могилу. Розбивши писанку вони розкришували її на могилі, в повній вірі, що „родителі" споживуть... Вони прилетять в образі птахів, і поїдять, коли живі підуть додому... Крім цього, приносили на могилу й кусочок свяченої паски та ще дещо. Але найбільшу трапезу справляли для покійників на Проводи. Саме в той день трапезували всі, кожна родина на могилках своїх „рідняків". Тоді приносили на кладовище мисочки, свячене, пиття — мед чи горілку. Тут христувалися писанкою з покійниками, як і на перший день Великодня після розговін; били писанку о хрест, закопували кусник свяченої паски в могилу; посипали свяченою сіллю, виливали чарку горілки на могилу. Тут були всі близькі, та ще й старців кликали, — пили, їли, приговорювали на зразок: „Позаростали ті стежки й доріжки, де ходили ваші білі ніжки"... В давнину це було свято виряджання покійників на ниви-поля для охорони врожаю, для умилостивлення їх, задобрення. А вони, „душі", будуть вирощувати високий урожай, будуть його охороняти від тучі-грому, від зливи та вогню.

XX. ВІДСТРАШУВАННЯ ТА ЗАКЛЯТТЯ СМЕРТИ ТА ХВОРОБ У ВЕСНЯНОМУ ЦИКЛІ

Пам'яті О. Потебні

„Смерте наша коханая,
Нам від Бога посланая, —
Зажди, смерте, час-годину,
Покіль зберу всю родину..."
(З лірницьких псальмів).

До весняного циклу звичаїв належав звичай-ритуал з а к л и н а н н я та відстрашування с м е р т и та хвороб лихих — поміркiв, що часто в давнину навідували весі-села наших далеких пращурів.

Наші предки уявляли с м е р т ь в образі невиразної жіночої постаті, високого кістяка-тіні, під чорним чи білим покривалом з косою за плечима; інші уявляли смерть в образі шуляка, чому й розвинувся в давнину звичай-ритуал **„Гонити шуляка"** весною, а чи влітку; (Примітка: Див. С. Килимник, „Український рік...", т. IV-й, стор.88-98). В інших місцевостях уявляли с м е р т ь та лиху хворобу в образі чорного кота, чорного півня, інколи — в образі чорного коня чи чорної корови. Але смерть подана тільки в жіночім граматичнім роді (вона), — „лихі ж хвороби" подані в усіх трьох граматичних родах.

Усі спогадані демонічно-мітологічні єства в народніх віруваннях нечіткі-тіні, маніяки, невиразно окреслені. Наслідком цих „невиразних уявлень" стародавніх наших пращурів і утворились **безособові речення,** які й сьогодні займають поважне місце в українській мові в понятті „щ о с ь". Людина не могла пояснити багатьох явищ природи, а тому усе незрозуміле, чого на той час не могла дослідити й їй увижалось надприродним. Декілька прикладів уточнюють подане: смеркає, світає, розвидняється, ввижається, бовваніє, показалось, з'явилось, почулось, сіріє, плеснуло, заверещало, зашуміло, зірвалось, вечоріє, „його почало трясти", „їй мариться", „на світ благословляється..." і т. д.

Усе це „щ о с ь", а що саме — невідомо, тому воно й визначалось у позародовім поняттю — „воно, щось, якесь".

У людини ранньої доби було вірування, що з роду-родини смерть „вихоплює" члена, що тому покійники пов'язані зі смертю, чому їх і треба неодмінно шанувати, треба догоджувати покійникам не тільки тому, що вони не відійшли з роду-родини, але й тому, що вони були опікунами господарства та свого роду. Вірили, що покійники можуть впливати на смерть, відвертати її. Ось чому й з'явився первісний світогляд — „культ покійників", ось чому ми досі й шануємо покійників; а навіть зберігся цілий ряд свят на честь небіжчиків ще з далекої передхристиянської доби.

Віра в силу слова, в магічні дії і привела до певних звичаїв-ритуалів „поборювання" цієї невідомої демонічної сили-смерти, як хвороб-помірків та морозів. Щодо цього М. Грушевський так висловлюється:

> . . . „Сьому ж відповідають такі ж колективні закляття морозу, зими й смерти, що виголошувались, очевидно, паралельно з очищенням землі огнем від усякої нечистоти, що відбувались при тім — і заховались у практиках різдвяних-новорічних, у вогнях великого четверга й великодньої ночі, та в ріжних обрядах очищення. На жаль, самі закляття звісні тільки в недосить певних варіянтах: Чубинського, нібито в збірниках Куліша, з Проскурівського повіту . . ."

(М. Грушевський. Українська література, т. І-й, стор. 104, Київ-Львів, 1923 р.).

Отож, смерть треба було зачаровувати, заклинати та „відганяти" різними формулами-заговорами та ритуальними діями.

А так як смерть прапращурами нашими була антропоморфізована, уявлювана в людській постаті чи в іншій істоті, то „вона могла чути й розуміти людські бажання та заклинання". Це дуже гарно відображали колишні апокрифічні псальми та лірницькі пісні.

В одній з лірницьких пісень співалось звернення-благання до смерти:

„Смерте моя коханая,
Нам від Бога посланая —
Зажди, смерте, час-годину,
Покіль зберу всю родину...”

Людина первісної культури вбачала загрози-віщування смерти в звуках нічних птиць — сичах, пугачах, совах, шуляках. Пугукання сови на хаті, на коморі чи на стодолі в господарстві, поява сича на одному з господарських будинків — все це лякало людину, віщувало, що вже смерть хоче когось з тієї родини „взяти”, що до когось, з членів родини прийде. Заспіває курка півнем, що дуже рідко буває, — треба негайно відтяти голову, бо це в ній смерть сидить, чи хвороба; чорний півень вилупиться з-під квочки — в ньому дух смерти, — треба його позбавитися; приб'ється в обійстя чорний кіт — це віщування смерти; коли покійника нарядять і він має нестулене одне око — хтось незабаром помре, бо то смерть з покійника виглядає когось... Ото ж людину первісної чи ранньої культури найбільше лякала людська чи коров'яча смерть, також і помірок (хвороба під час якої вмирало багато людей, як чума і подібна заразлива).

Як же первісна людина рятувалась від смерти, як відганяла її, заклинала?

I. Найголовнішим чинником до відганяння смерти, та лихих хвороб-помірків — це був огонь. Очисні й відстрашуючі вогні затримались і до наших днів з-перед тисячоліть: новорічний вогонь — спалювання дідуха та сміття; вогні великого четверга; вогні великодньої ночі; купальські вогні; здобування живого вогню на всі великі свята та запалені свічки, трійця; розкладання вогню в воротях, через який переступали люди й худобу переганяли.

II. Другий чинник відстрашування та проганяння смерти та лихих хвороб-помірку — це вода (і роса купальська), і благовіщенська, і стрітенська, і водохрищенська та інша.

III. „Г н а л и ш у л я к а” — це гнали смерть.

IV. Спалення жіночою громадою живого чорного п і в н я.

V. У т о п л е н н я М о р е н и, чи спалення її.

VI. Оборювання села-весі. Весною, в певний день, після Благовіщення, збиралась у селі жіноча громада на чолі з найстаршою шанованою бабусею-повитухою, знахаркою; виносили за село сами ж жінки плуга з господарства стареңького бездітного господаря. Насамперед запрягалася найстарша бабуся-повитуха, з нею ще декілька старших віком жінок і обходили, наче оборювали, навколо села. Звичайно, старенькі тільки для початку впрягалися, а потім тягли плуга по черзі всі жінки. Чоловіки й діти в цей час не могли бути присутніми. Так обходили навколо села — оборювали, кричали, бряжчали залізом, проголошуючи в піснях і ритмічних формулах закляття та застрашування смерти та лихих хвороб-помірків. На жаль, ті формули та пісні майже не записані, але вони подібні до тих замовлянь, коли старі бабусі відмовляли „вроки" — „скидали вогонь", „заварювали бабиці". Пригадую ці замовляння стареньких бабусів.

Розпалювали в печі, і коли нагорить вугілля, бабуся брала води горнець, туди потрохи підливала води стрітенської, благовіщенської, водохрищенської та роси купальської. Брала зілля, зібране на Купайла, з маковейської квітки, з „трійці", з христинної квітки. Злегка запалювала ту суміш квіток; потім витягала з печі жар-вугілля і скидала це вугілля у спогадану воду; підкурювала хворого, і водою, куди кинуте було вугілля, мазала окремі члени тіла — руки, ноги, голову, очі, груди тощо, приговорюючи:

> ... „Напаснице, пропаснице, смерте, й ти чорна лиха хворобо, залишіть хрищеного, молитвенного, Богом народженого хлопця Н... ідіть у кручі, у скелі, у пропасті, на гори, ліси й води, куди світ-сонця не досягає, куди курячий голос не доходить, куди людська думка не сягає... Іди, смерте, на курячі голови, на заячі ноги, на вовчі очі... Щезни, смерте, й ти, лиха чорна хворобо, пропадіть, згиньте, щоб вас наші очі не видали, щоб наші вуші не чували, щоб дух ваш рознесло вітрами, спекло сонцем, утопило водою. Кроплю вас і відганяю святою, живою, здоровою, купальською, стрітенською, благовіщенською та водохрищенською водою, а від цієї води щезнете, а хлопець (чи дівчина, чоловік, чи жінка) одужає і здоров буде..." і т. д.

(З уст спогаданих вище бабусь у віці обидві понад 85-90 років. Спогади з 1900 р.).

Оборюючи села, разом і обкурювали ялівцем, а пізніше ладаном; носили з собою хліб, цілушку великодньої паски, свячену крейду, мак видюк та часник.

VII. Колективні заклинання і застрашування смерти, хвороб та морозу також проходили весною. Характерним є те, що всі ці ритуали відстрашування смерти та хвороб провадились тільки заміжніми **жінками,** без чоловіків і без дітей.

Ритуал спалювання чорного півня та чорного кота весною дуже мало висвітлений в літературі, лише є про це спогади. Спроби довідатись від старених бабусь — були марні. Лише одна бабуся, Ялина Марчучка сказала: „Палили чорного півня, співали навколо вогню... Обступали вогонь, щоб півень не втік, але то дуже давно було й я не пригадаю, як саме і що саме робили та говорили..." Так і я про ритуал спалювання півня та утоплення кота нігде й не зміг довідатись.

Щодо тексту заклять, то ми зустрічаємо тотожні записи в П. Чубинського, Я. Головацького та частково в П. Куліша:

...„Смерте, смерте, іди на ліси,
Йди на безвість, іди на море,
І ти, морозе, великий і лисий,
Не приходь до нас із своєї комори.

Смерть з морозом танцювала,
Танцювала й співала
За море почвалала.
(Чубинський, III т. „Труди", стор. 180).

***

Смерть з морозом танцювала
Та за море десь пігнала,
Пішла собі смерть у ліси,
Побіг за нею мороз лисий.
І сидять там у темній норі,
За водами у коморі.

Смерте, смерте, не вертайся,
Ти, морозе, не з'являйся —
Сидьте си там, не вертайте,

Нас пожитку не збавляйте,
Най нам сонце далі гріє,
Жито, ярець скоро зріє..."

(Архів XXVIII).

Л. Білецький подає:

...„Як боротьба з духами під час похорону провадиться за допомогою води, вогню, шуму, так і весняне очищення в першу чергу знає ті три засоби: обмивання, очищення через вогонь і прогнання через викликання шуму: до цього, правда, приєднується ще два нові способи — оборювання або взагалі обхід та очищення повітрям (обмахуванням)".

...„Винесення півня з села і палення його символізує винесення з села смерти і спалення її; оборювання робиться для того, щоб дух смерти не міг вернутися до села..."

(Л. Білецький. Українська література, т. І-й, стор. 72-73, Авґсбурґ, 1947).

XXI. З НАРОДНОГО КАЛЕНДАРЯ — ВІРУВАННЯ ТА ПРИСЛІВ'Я ДО ВЕЛИКОДНІХ СВЯТ

Пам'яті Ів. Франка

I.

1. Свята **в е р б а**, що її одержують у „Вербну неділю", вважається чарівною і у всьому помічною.
2. Коли приносять вербу з церкви, то б'ють усіх членів родини, чи знайомих, приговорюючи: „Не я б'ю, **в е р б а** б'є, за тиждень Великдень!"
   А чи: „Будь здоровий (-а), як вода, веселий, як весна, багатий, як земля!" — Пацаючи злегка так приговорюють. А коли дітей вербою б'ють, то кажуть: „Рости здоров (-ва), як **в е р б а**" і т. д.
3. Цією святою вербою будуть вперше на Юрія виганяти худобу на пасовисько.
4. Галузку свяченої верби, коли приносять з церкви, садять на щастя на городі.
5. Минулорічною вербою підпалюють дрова в печі, коли палять для пасок.
6. У кожній хаті свята верба за образами зберігається до верби наступної вербниці.
7. Часто на Вербному тижні буває з вітром невеличкий сніг. Діти, та й дорослі, приказують: „Вербниця, вербниця, назад зима вернеться, вернеться!" Вірили, що коли так будуть приказувати, то сніг перестане віхрити.
8. У багатьох місцевостях діти ковтали „базьки", чи „котики" з свяченої верби. А в деяких місцевостях матері варили дітям кашу з „базьками-котиками", щоб були здорові.

II.

1. До „чистого чи жильного" страсного четверга — все мусить бути чисте — і хата, і хліви, обори, комори, все попране до останньої ганчірки.
2. До четверга в городі й на полі все повинно бути упорано, а в страсний четвер не можна рушати землю, щоб не привалити душу... Бо з четверга всі душі виходять наверх і в четвер святкують свій „Мертвецький Великдень".
3. У жильний, чи страсний четвер до світу купали дітей, щоб відігнати від них усякі недуги та смерть.
4. Вірили, що коли покупатися в четвер, то не йме „чорна хвороба".

5. Дівчата в четвер мусіли скочити у воду в одежі, а в крайньому випадку вмитися на річці, щоб набути краси й здоров'я.
6. Вірили, що покійники не вийшли з роду й родини й що вони у Великий День будуть в обійсті.
7. Вірили в очисну й чарівну силу вогню, а тому в давнину для душ-духів і в четвер розводили вогні. Ними просвіщали дорогу душам покійників, а разом відганяли недуги й смерть; така ж сила „Трійці" та „громничих свічок".
8. Вірили, що в жильний четвер можна побачити відьму, унешкодити її.
9. Вірили, що найкраща паска-баба — це соняшна. Виймаючи її з печі, називали поіменно всіх членів родини, просили для них здоров'я у сонця.
10. Коли паски невдало випечуться, чи западуться, то хтось умре до наступної паски.
11. Хто в великий четвер пряде й тими нитками шиє кошелю, то його грім заб'є, як ходитиме в тій кошелі. (о. Іван Буґера, „Звичаї та вірування Лемківщини").
12. „Як паску виймуть з п'єцу, то саджьиють потім ноги в пєц, аби сьи по ногах нич не чинило, аби здорові були. І руки також саджьиють у пєц, аби сьи не сідали, і аби сьи задерки не робили".
(Лепкий: Зоря, 1887, 131; 1890, 151 — Я. Пастернак. „Звичаї та вірування в с. Зіболках, Жовківського повіту".
13. З церкви зі Страстей поверталися додому з живим вогнем. Коли вітер не погасить вогню, то це добра ознака.
14. У четвер ставлять воду в шклянці на застільному вікні, чи на покуті для душ . . .

III.

1. У велику п'ятницю не снідають дорослі, і не обідають, а „заморять комаря" після Плащаниці.
2. У велику п'ятницю не можна дивитися до люстра.
3. Як у велику п'ятницю падає дощ, то буде сухий рік.
4. Коли саджають паски у піч, то всі мусять вийти з хати, а залишаються лише малі діти та господиня. Мусить бути абсолютна тиша.
5. Шкаралупи з яєчок, приготовлених на посвячення, кидають на воду або на стріху.
6. На страсному, чи жильному тижні нікому нічого не можна позичати з господарства; не можна сваритись; не можна говорити поганих слів.

IV. **У великодню ніч:**

1. Не можна спати господареві й господині, бо блукають усю ніч лихі сили, щоб не заподіяли зла господарству.
2. Не можна світити гасом, а всю ніч мусить бути світ у хаті — світять лямпадки, чи свічки.
3. У цю чарівну ніч горять гроші й багатства, заховані й закляті в землі. Горять свічки на могилах праведних.
4. У цю ніч ходять душі по землі й коли їм догодити, то щасливо буде в родині аж до другого Великого дня.
5. У цю ніч ходять і неприкаяні душі по землі; їм лише в цю ніч дозволено вільно ходити.

V. **Великодній ранок:**

1. Умиватися треба крашанкою, щоб бути „рум'яною" насамперед дівчині на виданні, а потім усім іншим членам родини. У воду до крашанки кладуть і гроші, щоб багаті були, щоб гроші водились.
2. Служба Божа відбувається лише вночі, бо душі ходять і діють тільки вночі, до сонця, а вони моляться у цю ніч разом з усіма.
3. Коли священик під час великодньої служби виходить надвір і вперше крикне (скаже); „Христос Воскрес", то відьми й чародії намагаються доторкнутися до риз священика, так їх пізнають.
4. Господар приносить з церкви паску-свячене, і розв'язує на голові котроїсь дитини, щоб розум у дітей „розв'язувався" (розвивався). Насамперед розв'язує свячене на голові дівчини на виданні.
5. Батько й мати христуються з усіма своїми членами родини після приходу з церкви.
6. Господар іде з свяченим до худоби й христується; іде до бджіл з спеціяльною писанкою христуватися; іде в садок і город, клуню, комори й обори та хліви.
7. Діти, хлопчики-христувальники досвіту обходять хати, христуються й одержують у кожній хаті писанку, а інколи й гріш. Вірили, що в образі дітей ходять душі.
8. „Розговляються" лише досвіту, бо вважали, що це спільне розговіння з душами, а покійників у цей день вважали, як живих.
9. У деяких місцевостях дають і худобі свяченого; свиням, собакам та котам — не дають.

10. У цей ранок „с о н ц е г р а є”.
11. Перед сходом сонця відчиняють усі хліви, комори, обори, клуні та хатні двері, щоб сонце завитало та добро принесло.
12. Після розговіння старші ходять христуватися на могилки.
13. Кришки з свяченого віддають курам та частково „посівають” ними у пасіці; кістки з свяченого закопують на городі й на ниві, щоб добре родило.
14. Коли вперше на Великдень вийдуть з хати й зустрінуть, чи побачать, чоловіка, чи хлопчика — добра ознака, а коли жінку — лиха ознака.
15. Від самого посвячення пасок, дзвони не вгавають: спочатку дзвонять чоловіки-господарі „за душі”, за відсутніх, а потім парубки, підлітки, а інколи допускають „бамкати” і дітей, але тільки хлопчиків. Дзвони великодні веселі, грайливі, не вгавають три дні.
16. Дівчата вдень, а краще сказати з самого ранку, як тільки розговіються — вже на цвинтарі „водять веснянок-гаївок”. Уся молодь уже на цвинтарі (біля церкви) милується з чудесних співів і гри веснянок-гаївок. Старі, чоловіки й жінки, після відвідин кладовища, — христування з покійниками, — також густо сідають навколо церкви й милуються з цих чудесних пісень.
17. Дівчата віддають „колодку” хлопцям-парубкам.
18. На перший день ніхто ні до кого не йде в гості, за винятком христівників-хлопчиків, так бажаних у цей досвітній ранок.

VI. Другий день Великодніх свят — О б л и в а н и й понеділок:

1. На другий день Великодня, у понеділок, дівчата намагаються обляти водою хлопців і навпаки. А в деяких місцевостях хлопці вкидають дівчат у воду, річку, чи в ставок.
2. Хлоп’ячі гри започатковуються на другий день, також і гойдалка.
3. Господар з господинею навідують своє поле — озимий засів, і закопують під межею крашанку.
4. По обіді діти несуть „калача” (свячене) до хрищених батьків, до свого дідуся та бабусі, до вчителя та до бабки-повитухи.
5. Одружені діти з онуками, коли такі є, „везуть калача” до своїх батьків на 3-й день.

6. На цвинтарі продовжуються дзвони, веснянки-гаївки та молодечі й дитячі гри.

На третій день це ж, що й на другий, але парубочі гри вже провадяться поза цвинтарем — у полі на толоці, на луках, чи в лісі на поляні. Лише особливістю третього дня є те, що хлопці урочисто „дзвіницею" залишають цвинтар, а за ними всі до майбутнього Великодня.

VII. За „Народним календарем на всі дні року, В-ва „Русалка", Львів, 1929 р."

1. Квітень. „У місяці квітні припадають звичайно ВЕЛИКОДНІ СВЯТА, в зв'язку з цими святами є в нашому народі ріжні звичаї, повір'я, приповідки: Цвітна неділя: святять зелені галузки верби. Посвяченими галузками б'ють одні одних, приговорюючи: „Не я б'ю, верба б'є". Б'ють цими галузками худобу, щоб її улітку мухи не кусали.
2. Неділю Цвітоносну називають на Україні „Вербниця". Є там поговірка: „Прийде Вербниця, назад зима вернеться".
3. Вдаряючи галузкою другого, приговорюють: „Будь великий, як верба, а здоровий, як вода, а багатий, як земля" . . .
4. Віщують, що коли на Вербну неділю мороз, буде урожай.
5. Велика середа: Обмивають худобу сніжною водою.
6. У поляків є звичай, що з костельної вежі кидають кота в горшку з попелом, що має представляти Юду.
7. Великий четвер: Купаються до схід сонця.
8. Зола в печі в страсний четвер, п'ятницю і суботу — хоронить капусту від хробаків. Винесена в курятник (курник) причиняється до нескости курей.
9. Під час читання 12 Євангелій в'яжуть ґудзи на шнурках, щоб худоба не ґедзкалась.
10. Збіжжя, посіяне в страсний четвер — буде чисте, вільне від бур'яну.
11. Велика п'ятниця: Кладуть ладан під Плащаницю вірячи, що це охоронить від громів і від ріжних слабостей, — цей ладан вони потім забирають.

ПРИМІТКА: Декому буде здаватися, що це повторення того, що попереду спогадувалось. Але це не зовсім так. Це подані за народнім календарем, спільним усім етнографічним українським землям.

12. Велика субота: Сіють огородину.
13. Печуть паски.
14. Шкаралупи від яєць кидають на воду, щоб поплили далеко й дали знати світу, що в нас Великдень.
15. На Лемківщині вішають шкаралупи на деревах, щоб овочі зародились.
16. Красять яйця та пишуть писанки.

VIII. **Великодня Неділя:**

1. На Великій Руси христуються — дають свячене яйце одні другим і цілуються.
2. Заносять теж яйця на цвинтар (кладовище), закопують у могилу своїх близьких, щоб з ними похриступатися.
3. На Україні такі ж самі звичаї. Кості з поросяти (освяченого) закопують у землю, щоб не вибив град збіжжя.
4. При церквах заводять весняні забави: „Гаївки", стріляють, дзвонять.
5. На Лемківщині викидають окрушки (кришки — С. К.) із стола на город і вірять, що з них, цих окрушок, виросте зілля, т. зв. „маруна".
6. Приповідки: „Добрий день — на Великдень, — добрий вечір на Різдво".
7. „На Великдень сорочка — хоч лихенька, аби біленька".
8. Великий понеділок називають „Обливаний понеділок". Парубки обливають дівчат, а дівчата парубків водою. Подекуди святять воду, а тією водою окроплюють поля.
9. На Лемківщині відбуваються перегони зі свяченою водою в поле, бо хто перший добіжить до границі свого поля, цей матиме найкращий урожай.
10. Томина неділя — відбуваються поминки на кладовищах. Могилки. Поминки.
11. Нар. поговорка: На Великдень роса — то сій много проса.
12. Діждалися паски, дай, Боже, діждатися Божої ласки.
13. Дороге яйце на Великдень.
14. Спасибі за ласку — мені й мама спечуть паску.
15. Яке Благовіщення, такий і Великдень.
16. У Великому пості — не ходи в гості.

ПРИМІТКА: Народній календар передруковую без лексичних та стилістичних змін. — С. К.

IX. В и т я г із **„Звичаї та вірування в селі ЗІБОЛКАХ, Жовківського повіту"** — Ярослава Пастернака.

1. „П а с к а. Як паску виймуть з пєца, то саджьиют у пєц потім ноги, аби сьи по ногах нич не чинило, аби здорові були. І руки також саджьиют у пєц, аби сьи не сідали, і аби сьи задерки не робили".
2. „Як баба пече паску, і паска западе, то вмре до другого року".
3. „Як всадьит паску до пєца, то бють лопатою об стелю (повалу) і цмокають ще аби велика росла".
4. П и с а н к и. „Їх пишут в великім тижні і на Великдень..." „Писанки пишут все йно парами (дві однаковим взірцем), бо як дають потім єдні другим писанки, то не мож дарувати двох ріжних, йно дві єднакові; ріжні писанки дают йно дітям".

X. **Із „З в и ч а ї в та в і р у в а н ь Лемківщини", о. І. Буґери, Львів, 1939 р.**

1. К в і т н а н е д і л я. „В Квітну неділю святят багнітки, якими курят статки (худобу)".
2. С т р а с н и й ч е т в е р (Велький четвер). „Як у Велький Четвер пряде й тими нитками шиє кошелю, то грім заб'є, як у тій кошелі ходит".
3. В е л и к и й або С т р а с н и й т и ж д е н ь. „З кождого дня треба у Велький тиждень відкладати по однім дровні і тими дирвами у Велику Суботу палити на паску".
4. „Котра баба перша прийде, то буде чарівниця".
5. В е л и к а П'я т н и ц я. „У Велику П'ятницю невільно смотрити до люстра, бо в тот ден Ісус Хрістос помер і є жалоба".
6. „Як у Велику П'ятницю падат дощ, то буде сухий рік".
7. П а с к а. „Де паску саджают до пєца, то там не треба їсти, бо зочей ся стане".
8. „Як ся розчиняє на паску, то не треба йойчати, бо не виросте велика, опаде".
9. „Як саджают до пєца, то цмокают, жеби виросла".
10. „Як паска ся западе, то господиня вмре".
11. „Як ся паска пече, то ся люди тішат, же буде ся хліб родив".
12. В е л и к д е н ь. „На Великдень дают коровам хрестик з масла, жеби масло било шумне (гарне)".
13. „Як на Великдень принесут паски з церкви, то треба поцілувати жеби ся гермоти не боявсь".

14. „На Великдень ходится коло хіжі і стайні з пасками, жеби нич злого пріступу не мало".

15. „Як перед Великоднем печеся бабки, і як ся яйця збиват, то ся шкарупу дає на сливки, жеби сливки виросли велькі".

16. „На Великдень як є полята стежка, то хто перейде через стежку, то буде хорий".

Є ще у мене декілька народніх календарів, але, за обмеженістю місця, я тут не подам, а подам у VI-у томі повністю, у тім складі й про Великдень.

ЧАСТИНА II-га

XXII. ЗАКЛИК ВЕСНИ — ЗУСТРІЧ ВЕСНИ

Пам'яті Лесі Українки

Весняні обряди самі ріжноманітні, багаті змістом, глибокі своїм значенням, але й найбільше потерпіли вони від духовенства та адміністрації, як звичаї „поганські". Багато тих чудесних звичаїв знищено протягом віків, багато заборонено й забуто, чимало наверствовано й змінено, чимало дійшло й до нас, злилися вони з християнськими святами й прийняли назви християнських святих та християнських свят.

> . . . „Властиво ж весняний період розпочинався з появою перших птахів, з початком березня ст. ст. і кінчався приблизно Благовіщенням. В ряді всяких асоціяцій, підданих назвами церковних свят, сей період відкривається святом „обрітення глави Івана Христителя", 24 лютого ст. ст., яке в народній етимології стало святом „обернення", „оборотення". В сей день чоловік до жінки обертається, і птахи обертаються з вирію, до нас головами, збираються летіти до нас". „Діти від хліба, а птахи до гнізд".

(Чубинський, III с. 7. Матер. Етногр. III с. 40. XV с. 63 (Волинь). Етногр. Збірник V с. 208).

(М. Грушевський, Історія української літератури, т. I-й, ст. 166, Київ-Львів, 1923).

Після довгої, холодної, сумної та нудної зими, коли перед очима людини, лише біла пелена, якою вкриті гори, доли, ліси й луки; коли скована земля морозами; ріки, озера й стави — застигли під товстим льодяним покровом; коли стоять голі ліси та сади й лише буйні вітри завивають та витанцьовує завірюха-заметіль, — знудились люди, особливо діти. Всі мрії, надії, жадання й почуття — звернені в бік весни, тепла й сонця.

Ще з грудня, як тільки сонце починає пригрівати сильніше, як день збільшується, а ніч усе меншає — більше й більше посилюються емоції людини ранньої культури.

Селянин нетерпляче жде весну з свого погляду — най-

кращого й учасного виконання сезонових господарських робіт, бо „весняний день — годує зимовий місяць". А ці важкі господарські роботи разом з виконанням певних ритуалів-звичаїв, танців та співів і були в ту давнину релігійним святом:

. . . „В народній свідомості свято й робота, праця й грище, господарський акт і танець-спів не відокремлені. Свято в народній релігії разом із тим є робота, грище й праця сполучені. Грище стоїть завжди в прямому зв'язку з життєвою практикою, з с.-г. виробництвом; воно має завжди практично-утилітарну мету, і, навпаки, праця має понадутилітарну, в найглибших коріннях мітологічну мету. Звідси відповідно до невідокремлености „свята-роботи", „грища-праці", при виконанні кожної роботи (напр., сіяння, жнив) культові й гральні, пісенно-танцювальні й святкові моменти безпосередньо пов'язуються з виконуваною роботою; праця супроводиться піснями, танцями, виступами маскованих".

(В. Петров. „Передхристиянські релігійно-світоглядові елементи . . ."

Молодь жде весни-радості, надії одруження, парування та виладовування молодечої енергії; діти стужились узимку — мріють про луки, поля — простір волі, про скорий прихід весни, тепла, радости; старенькі дідусі-бабусі обмежують свої мрії — вийти на призьбу й погрітися на сонечку.

В уявленні селянина весна — це польова, лісова, городня, лугова праця-романтика. Привітне, ніжно-ласкаюче сонце, пестливий легень-вітерець, ріжнобарвна квітчаста земля, веселий пташиний спів, шум жуків, вибуяле життя навколо — все це надії на краще: на урожай, на приплід худібки, на збільшення родини, на гарний збір-укос сіна . . . А дух весняної землі вселяє в душу селянина спокій, любов, надію, бажання, радість і творче надхнення до праці. Краса весни, чарівні ранки, животворче тепло сонця — все це пригадує селянину його молодість, надає силу, породжує надхнення на працю, бадьорить.

Починаючи зі „Стрітення весни з зимою", що злилося, чи замінилося Стрітенням, святом церковним, селянин день

за днем пильно стежив за змінами в природі, за наближенням весни, надійно-радісно ворожив і кликав її.

Правда, справжній початок кликання весни й її зустріч — починається з появою перших птахів, близько з 23 лютого ст. ст. На св. Явдоху прокидається байбак, але тільки вийде з нори, „тричі свисне й знову лягає на другий бік"; далі прокидається ховрашок; ще далі — риба хвостом лід розбиває; потім летять журавлі, граки, жайворонки, появляється і гоголь; ремез плете своє гніздо; „на Сорок мучеників — прилітає 40 птахів", а далі й Благовіщення, коли „Господь укладає голову в землю, щоб зігріти її" й т. д.

У всіх народів світу був у давнину звичай закликати весну, а вісниками такої вважалися птиці, що прилітали з вирію, країни сонця, приносили на своїх крилах тепло, радість, урожай, приплід худоби, прихід на світ нових членів — народження. Пригадаймо відому щедрівку „Ластівоньку", що прилетіла й потішила господаря, що „всі вівці покотились"; пригадаймо й пісню-веснянку, в якій закликається птицю гоголя:

„Ой вилинь, вилинь, гоголю,
Винеси літо з собою,
Винеси літо, літечко,
Зеленеє житечко,
Хрещатенький барвіночок,
Запашненький васильочок..."

А чи антифонний спів юнаків-хлопців і дівчат весною:

„Чом ти, жайворонку, рано з вир'я вилетів:
Іще по гороньках сніженьки лежали,
Іще по долинах криженьки стояли?

— Ой я ті криженьки крильцями розжену,
Ой я тії сніженьки ніжками потопчу..."
(Чубинський, III, ст. 110).

Пригадаймо й пісню про р е м е з а, яку одні відносять до коляд, інші до веснянок...

І в цій коляді-веснянці висловлюється співчуття вісникові весни, ремезові, що зазнав кривд від зими.

В давнину молодь, хлопці й дівчата, виходили в поле, на луки, у ліс, підіймалися на горбки й закликали весну:

„Прийди, весно, прийди,
Прийди, прийди, красна,
Принеси нам збіжжя,
Принеси нам красок...”

Наші пращури, як люди первісної культури, анімістичного світогляду, глибоко вірили, що коли закликати, привороджувати весну, то вона таки приспішить і скорше „прийде”. Є неясні відомості, що наші далекі пращури „мали” богиню весни. З фолкльору ми довідуємось, що така богиня таки була й носила назву Лада.

Видно подібної назви був і бог — дух-предок, — лише закінчення було ЛАДО, дід-Ладо. Богиня Лада досить неясно окреслена в нашім фолкльорі, але, за уявленням та сказаннями, образ її був такий: молода дівчина, весела, співуча, в ріжнокольоровому вбранні, у вінку з квітів на голові (антропоморфізація), Лада була богиня любові, кохання, одруження, щедрот, веселощів, гри, співів і музики природи: птичі співи, сюрчання коників, жужжання жуків, шум лісу, весняного вітру, хлюпання та дзюрчання води, вечірні жаб'ячі концерти — все це складало музику-гімни весні. В веснянці-гаївці „Розлилися води”. (Див. С. Килимник, II т., стор. 123—129. „Український Рік”) прекрасно поданий гімн хвали весні й сонцю:

„Розлилися води на чотири броди,
Гей, мати, весна красна, весна красна,
Зілля зелененьке!”

Міцно вірили наші пращури, що весна принесе й дари, коли її шанувати, співати їй хвалу, закликати її. А дари ті були такі: достаток, урожай, здоров'є, народження дітей, приплід худоби, підбор пари-одруження та інші. В спогаданій вище веснянці подано, які саме й кому весна принесе дари. Вірили вони, що через „Небесні ворота” (Див. веснянку „Воротар”, там же, стор. 94—102) весною приходять нові душі, нові члени роду-родини та приходять і родителі-прародителі вирощувати та охороняти урожай, а яких на „Проводи” виряджали й у вирій і в поле — на ниви. Друге віру-

вання було, що й новонароджені діти й душі прародителів приходять через щасливий „Калиновий”, чи „Кленовий” міст; а міст цей вів з вирію до роду, а відчиняла цей міст зоря; по цьому ж мосту, на крилах птиць-вісників, приходила й весна; а міст цей був у віданні с о н ц я, цебто з неба.

Не можна оминути того, що первісний господар уважав себе центральною фігурою життя і природи і вірив, що він був носій власної долі й що він міг, і в силі був, вплинути на природу, на її явища, примусити природу, благанням, чи заклинанням, бути корисною йому; він вірив, що словом і дією можна привернути на користь собі всі сили добрі, а лихі відвернути.

> ... „Ця властивість кожного заклинання яскраво свідчить про те, що п о г л я д п е р в і с н о ї л ю д и н и на п р и р о д у є с т р о г о е г о ц е н т р и ч н и м. У цьому й полягає найголовніша й властива прикмета її (людини) світогляду ...”

(Л. Білецький, Історія української літератури, т. І-й, стор. 165, Авґсбурґ, 1947).

Як же конкретно зустрічали та закликали весну?

Малі діти носили зроблені з дерева чи випечені з тіста л а с т і в к и; молодь, хлопці та дівчата, проводили гри та співали веснянок-гаївок; господині розстеляли полотна та кидали дещо з їжі у воду. Сонце люди первісної культури поєднували з н е б о м. Гуцули й до останнього часу віддавали особливу пошану сонцю:

> ... „Всякий побачивши сходяче сонце, здоймає побожно накритє голови, а звернувшися лицем до сходу, віддає йому глибокий поклін і, хрестячись, шепче слова молитви: Слава тобі, Господи за личенько твоє Господнє, щось ся показало, праведне; слава тобі просвіщенне”.

(Матер. етнол. XI, ст. 7).

З у с т р і ч в е с н и

Перший важливий період в е с н я н о ї пори людини первісної культури — це заклик в е с н и, а другий, не менш важливий — з у с т р і ч в е с н и. Селяни вірили, що весну мусять зустріти в цілковитій готовності господарства (при-

готовленими до весняних робіт), бо тоді весна відчує і зрозуміє, чого саме хоче селянин від неї, яких саме дарів жадає. І коли в господарстві підготовлено все, то й успіх буде добрий. Тому селянин пильно стежить за „поверненням до весни" сонечка. Сніжок усе більше й більше починає танути; день усе довшає, сонечко сильніше й сильніше щодень пригріває — весна йде! Вже вдень і струмки журчать, сніг стає пухкий (рихлий); все більш й більш сопляки звисають з солом'яних стріх, а з них вода капає... І господар усе рідше та рідше перебуває в хаті: він поспішає зустріти весну в повній готовності. Вивозить гній на поле з обор, хлівів та стаєнь; ладнає воза, плуга, борони, рало, граблі, кіся, грабки, сапи, лопати; готує насіння і все потрібне для весняних робіт. Готують і хату до зустрічі весни: білять, виносять з хати верстат, на якому взимку виробляли полотна, рядна, рушники, плахти, пояси, крайки, сукна тощо. Все вже виконано, все вже зроблено за зиму... Виносять господині й свої кужелі-куделі.

З особливою радістю ждуть перемоги весни-літа над зимою. Врешті приходить **Стрітення,** що в давнину носило назву **ГРОМНИЦЯ.** На Стрітення „стара баба зима зустрічається вперше з красунею весною", а навіть створено народом діялог-розмову при цій зустрічі:

„Зима каже: „Помагай-біг тобі, Зимо!"

„Дай Боже здоров'я", каже Літо.
— „Бач, Зимо, що я наробило і напрацювало, ти поїло й попило".

Вони „моцюються, котре котрого переможе", „кому йти, а кому вертатися". „Як на Стрітення тепло перемагає літо, а якби ніде не капнула стріха, то Зима мусить іще додержувати".

(Чубинський, III, ст. 6; Матер. етнолог. XV стр. 29. Сборн. Харк., 17 стр. 79; М. Грушевський, Українська література, т. І-й, стор. 165, Київ-Львів, 1923).

Із Стрітенням-Громницею пов'язано чимало звичаїв, вірувань-прикмет. Найголовніший — це свячення води та свічок, що вважаються чарівними й носили назву **„Громничних"**

свічок. Святили ці свічки в церкві після освячення води, потім їх запалювали й несли засвіченими до своїх хат. Це вважалося ознакою, що нива буде збережена від пожежі, грому-граду, від зливи, від бурі й урожай буде зібраний вчасно й щасливо; що будуть усі здорові й щасливі в родині, що в добрі й приплоді буде худібка.

Громничну свічку світили в таких випадках:

1. Коли людина вмирала, щоб легше й спокійніше перейти їй у царство тіней, на тамтой світ; свічку ставили на покуті; коли ж людині важко було вмирати, громничну свічку давали до рук умираючому;
2. Громничну свічку світили під час бурі-грому та зливи;
3. " " " коли породіля не могла „розрішитися";
4. " " " коли в селі пожежа;
5. " " " коли бував землетрус;
6. " " " коли людину „схопить чорна хвороба";
7. " " " коли починалася війна;
8. " " " світили громничну свічку від напастей людських та при ріжних бідах і нещастях.

І вода Стрітенська мала чимало чарівних властивостей:

1. Головна властивість, за тодішніми віруваннями, — стрітенська вода цілюща й нею лікували рани й „нутро".
2. Ця вода рятувала від „злого ока" відьми, вовкулака, від „пристріту";
3. Стрітенською водою кропили вояків, що йшли на війну;
4. В давнину кропили чумаків перед подорожжю в Крим по сіль;
5. Лили стрітенську воду в пійла коровам після отелення;
6. Пасічники кропили вулики перед виставкою пасіки весною;
7. Господарі окроплювали худобу під час першого вигону на пасовисько;
8. Окроплювали стайні та обори від відьм і т. д.

Стрітенську воду збирали з сопляків, що звисали зі стріх і змішували її з святою водою, що освячували в церкві.

Стрітенсько-громничні приповідки та віщування (прикмети):

1. Зима й літо зустрічаються, моцюються: Зима загрожує морозом, віхалом, а Літо — теплом, сонцем, дощем і громом.
2. На Стрітення сніг — на весну дощ.
3. Коли на Громницю когут нап'ється водиці, то на Юрія віл напасеться травиці.
4. Як на Громницю не капає з стріхи — не сподівайся улітку потіхи.
5. Уночі тріщить, а вдень плющить — громниця сніг нищить.
6. Гарна погода на громницю, соняшна й тиха — буде хліба досита й меду до куті.
7. Вітер на Стрітення — неспокійне літо; відлига — пізня весна.
8. Як на Стрітення півень нап'ється води з калюжі, то набереться господар біди й нужі.
9. Коли горобець скупається на Стрітення в калюжі — жди морозу й стужі.
10. Падають на Стрітення сопляки зі стріхи — падатимуть дощі влітку для потіхи.

Але повернемось до нашої безпосередньої теми, до зустрічі В е с н и. На Стрітення лише зустрічається зима з літом, а господарі первісного суспільства справжню зустріч весни починали з прилетом перших птахів. Люди первісної культури вірили, що птахи прилітають з в и р і ю, країни сонця і вічного тепла й на своїх крилах приносять в е с н у-л і т о, та що в образі птахів прилітають і душі новонароджених, і душі родителів-прародителів. Останні для охорони врожаю. Тому й весну зустрічали з прилетом перших птахів. Вірили наші пращури, що л а с т і в к а приносила весну до дому господаря; ж а й в о р о н о к приносив весну на ниви-поля; перепілка приносила душі родителів-прародителів на ниви також; з о з у л я і с о л о в е й к о — приносили весну садам і гаям; воді весну приносили: гоголь-качка, чорногуз-лелека, — він же приносив і новонароджених дітей; до лісу весну приносили на своїх крилах і добрі вісники весни — соловейки, г о р л и ч к и — лісові дикі голуби; але й злі птахи — шуліки, сови, сичі й подібні їм, — приносили до лісу лихе. (Див. С. Килимник, „Український рік", том IV-й, стор. 88-98. „Гонити шуляка").

Ось тому й зустрічали ріжних птахів, застосовуючи ріжні звичаї та дії.

Коли вперше в давнину побачать диких гусей, то підкидали жмуток соломи вгору і казали:

„Гуси, гуси, вам на гніздо,
А нам на тепло!"

Цю солому збирали до найменшої соломинки й клали квочці на гніздо, й усі курчата виходили-вилуплювались найкраще.

Побачивши вперше ластівку, кидали на грядку грудку землі й приказували:

„Там виросте кріп, кріп сію!"

Журавлям показували на Благовіщення хлібець і примовляли:

„Бусень, бусень, на тобі голвоту(?),
А мені жита копу.

Перші весняні квіти топтали й приказували на здоров'є, на сон траву:

„Щоб на той рік діждати,
Сон-траву топтати!"

На ряст:

„Топчу, топчу ряст,
Дай, Боже, топтати,
І того року діждати".

Коли сіяли мак, почухавши голову, казали:

„Щоб головки в моїм маку, були такі великі, як моя голова, і щоб маку було так багато, як багато на голові волосу".

Коли садили капусту, примовляли:

„Дай, Боже, час добрий,
Щоб моя капусточка приймалась,
І в головки складалась..."

Обнявши голову і вдарившись у ноги:

„Щоб моя капусточка була з кореня коренастая,
а із листу головистая!”

Присівши:

„Щоб не росла висока,
А росла широко”.

Щоб горобці не літали на просо, чи пшеницю: скидали сорочку, кидали трохи землі горобцям і з тою ж землею тричі оббігали поле, щораз примовляючи:

„Агу, горобець,
І я молодець!”

Коли великий напад горобців на мак, на просо, чи пшеницю, тричі обходили цю дільницю з тичкою, якою міряли покійника, щоб збити належно домовину, приказуючи:

„Прийди, Н. (ім'я покійника називаючи) і горобців відмов, щоб летіли на ліси-болота, щоб оминали просо, пшеницю і це твоє поле...”

Замовлення до місяця бували від численних чаклувань: від зубів, замовлення крови, на багатство, на гроші, на злагоду, на сон і т. д. Приклад:

„Тобі місяцю вповні —
Мені на здоров'є.
Тобі, місяцю, посвітитися —
Мені по світу надивитися,
Добре находитися”.

Новому-молодому місяцеві:

„Молодик-гвоздик,
Тобі роги красні,
Мені очі ясні!”

Чаклування і викликання весняного дощу; ці чаклування зберігалися до останнього часу, але звичаї вже перейшли до дитячих ігор і забав:

„Ой, дощику-накрапайчику, накрапай,
Чорну хмару на (назва села) наганяй...”

***

„Іди, іди, дощику,
Зварю тобі борщику,
Сікни, рубни, дійницею,
Холодною водицею...”

**
*

„Дощику, дощику,
Зварю тобі борщику,
В новенькому горщечку,
Поставлю на дубочку,
Дубочок схитнувся,
А борщик линувся —
Цебром, відром, дійничкою
Над нашою пашничкою!”

**
*

Щоб дощ зупинити:

„Не йди, не йди, дощику,
Дам ти борщику,
Поставлю на дубонці,
Прилетять три голубонці,
Та візьмуть тя на крилонька,
Занесуть тя в чужиноньку”.

Викликання весняного сонця:

„Зійди, зійди, сонечко,
На татове полечко,
На бабине зіллячко,
На наше подвір'ячко...”

Основні тексти взято з М. Грушевського. Історія української літератури, т. І-й.

Отже, виглядання та зустріч весни кінчається Благовіщенням, тепер церковним великим святом, а далі свята-ритуали, звичаї вшановування весни продовжуються і закінчуються, як попереду подано, низкою свят-звичаїв, починаючи від сиропусної неділі, „Колодки”, „Вербниці”, „Жилавого тижня” з „Мертвецьким Великоднем”, „Четверговими” та великодньої ночі в о г н я м и, а закінчується ВЕЛИКИМ ДНЕМ — ВЕЛИКОДНЕМ та ПРОВОДАМИ. На деяких звичаях господарського характеру, що на сьогодні поєднані з святами релігійними, на честь окремих святих, опікунів, чи патронів тієї, а чи іншої галузі господарства в визначений весняний день ми ще зупинимось, а тепер хочу подати образ зими й весни за народнім уявленням.

Уособлюючи пори року, як і явища природи взагалі, в людських образах — антропоморфізуючи, досить цікаво уявляли вони (як й інші народи первісної культури) зустріч весни з зимою. Цю зустріч, поминаючи Стрітення-громницю,

відносили вони до „Дня Обертення", пізніше — „Обретіння". У цьому терміні лежить два поняття-зміни: дохристиянський і похристиянський. В останньому поєднано „Обретення глави Івана Предтечі" з поняттям — „Птахи з вирію повертаються головами до країни наших пращурів" — збираються прилітати в весі й на ниви; „чоловік обертається до жінки" (в цьому глибокий зміст і висока мораль, про що докладно буде подано в 8-му томі — „Весілля"); „діти від хліба, а птахи — до гнізда".

Старенький дідусь Филимон, який прожив 99 р. і 7 місяців і умер 1905 р., розповідав з народніх переказів-передань:

„Свище, гуде завірюха... Лапатий сніг усе вкриває землю. Лютує... Стогне земля-матінка: важко їй так довго лежати в сні під снігом, скованій морозом... Пригріло сонце... Земля повеселішала. Весна йде за кількадесять миль, а йде вона мила для землі, для людей й усього, а грізна для зими; йде вона скорити зиму. Пукають льоди на ріках... Снігу вже нема на деревах... Прогалини чорніють на землі. А мороз своє: все думає, що втримається. Боязко йому подумати, що тепло, яке несе весна, розморозить удень землю, ріки-моря... Мороз, з наказу зими, лютиться вночі, але вдень він не має сили. Лише зверху пришерхне земля, а глибше — вже право весни. Що день-другий сили весни міцніють і міцніють, а мороз лютиться, хворіє, хоч баба-зима гукає на мороза вітрами, сніговіями... І, врешті, коли весна таки прийде — зима, люта-баба, тікає від нас у другі країни, на північ, а весна приходить з полудня...

Весна вступає в свої права — все їй підкоряється: підкоряються вітри, — зимові вітри весна проганяє геть, — підкоряється ранок і вечір; підкоряються всі тварини — птиці, звірі, худоба, жуки й риби; підкоряються води, ліси й усе, що живе в них... Підкоряються і люди... Весна дає всім д а р и, людей і звірів робить лагідними, добрими; пробуджує любов... Народжуються діти, телята, лошата, виводяться птахи... І дає весна господарю плуг і рало, а господині — рискаля, сапу; дітям дає батіжки, щоб пасти телята, ягнята, поросята, а найменшим — гусенята, каченята. Весна — це к р а л я, гарна, весела, пристойна, добра, ласкава й щедра... Весна любить усіх, коли її люблять, горнуться до неї, роблять те, що мило весні: оруть та сіють поля, садять

городи, підсипають квочки-гуски-качки, білять полотна — все це любо весні..."

Оповідання дідуся Филимона було довге й цікаве, але не все утрималось у моїй голові.

Іще цікавіше щодо образу весни та протилежності зими оповідання, близьке до народніх казок — бабусі Лукії Оникеїхи-Гаврилюкової та Марії Юрчакової-Андрущенко. Бабуся Лукія прожила близько сто літ і упокоїлася 1898-99 рр. А розповідала це все, як казала бабуся Оникеїха, — її іще бабуня, коли Лукія була маленькою дівчинкою. Отже можна вважати, що це оповідання дуже стародавнє й відображає вірування і світогляд та уявлення тих далеких наших прапрадідів назад понад 300 літ, а може й більше. Оповідання це сходиться з казковими сюжетами та образами. А спогади ті встають передо мною, свіжі, мов недавно все це я чув, переживав, і сприймав, як незаперечну істину. Ці оповідання і образи не один раз, з ріжними варіянтами, проходили через мої дитячі сни; викликали все більші й більші зацікавлення в моїй дитячій голові; все більше й більше бажання побачити наочно і діда-мороза, і люту бабу-зиму, і тих завірюх, і сніговіїв, і веселу метелицю, і вітри, і тих малих, неясних мені приморозків-онуків баби-зими та сліз мороза — капання, його плакуча борода - іней... Це оповідання-сказання, перша частина, що належить до зимового циклу, наче й не стосується до даної теми, але зважаючи на те, що оповідання дуже стародавні, та що дають уявлення про явища природи з дуже далеких часів, коли людина жила близько до природи й відчувала себе дійовою особою в ореолі казки, жила романтикою і створювала, антропоморфізувала, явища природи. Постараюсь переказати бодай близько того, що чув і переживав у ранньому дитинстві, переказати без ухилення, без фантазії. А спогади встають передо мною, мов свіжі, наче недавно я слухав усе це... Навіть пригадую той мент, що започаткував і надхнув бабусю Лукію розповісти.

Був передріздвяний час. Надворі бушувала з а в і р ю х а... В хату ввійшла моя мати знадвору: „Ото холодище! Завірюха така, що світу Божого не видно. Коли вже цьому

буде годі?!" Бабуся, наче невзначай сказала: „Буде! Час настане!" Я малий (було мені 7—8 років) слухав, слухав і спитав бабуню: „А як це годі? А чому це не приходить літо?" І почала бабуся надхненно й переконливо оповідати свою довгу повість, що продовжувалась кілька вечорів...

...„**Зима** — це стара велика й груба баба. В неї кров біла, як маслянка, хоч на обличчі вона й рум'яна. Голова в неї велика й замість волосся — звисають довгі соплі; брови — то крижини, а вії — довгі сніжинки; ніс костяний, а сама вона завжди холодна, холодна; вуха, мов віхті соломи; одягнена в лахміття, хоч для неї холод, то як для нас тепло: ми боїмось холоду, а вона тепла... Ми хворіємо, коли перестудимось на холоді, а вона, зима, хвора й „простужується" від тепла; ми інколи вмираємо від холоду-морозу, а вона вмирає від тепла... Баба-зима дуже власна, всім і всіма верховодить. Її чоловік — то дід-мороз, але все він робить те, що наказує йому баба-зима; її син — сніговій, що сипле сніг, коли накаже баба-зима. Жінка сніговія — це завірюха; донька завірюхи — це метелиця. Завірюха витанцьовує і вискакує, коли накаже їй баба-зима. Метелиця збирає всі зимові сили й усі разом „метуть метелицю" — танцюють. Онуки баби-зими — вітри-сніговії та приморозки. Вони також у цілковитому послуху своєї баби.

Ось тому, коли надходить весна, — а вона йде з вирію, то вона пускає наперед свої ласкаві теплі вітри з полудня, а сонечко весь час допомагає весні, пускає на зиму тепло й тоді баба-зима дуже лютиться, плаче, а нам здається, що то вітри завивають... Боїться вона тепла, бо тепло, то її смерть. Вона нагукує на свого чоловіка, діда-мороза, щоб кріпив мороз, щоб тримався, щоб сильніше тиснув; нагукує й на сина-сніговія, на завірюху, на внуків-вітрів, на приморозки — всім наказує триматись, не піддаватись подиху весни, теплому віянню вітрів-пестунів. Лютиться, вовтузиться баба-зима, все думає, що врятується, — а її рухи робляться все повільніші; її вся родина — все слабшає та слабшає, лише злість невгаває... Сильна боротьба проходить між злою бабою-зимою та слугами, красуні весни, вістунами-вітрами.

Вони повільно, але безперервно, дмухають і дмухають... Безсилі стають підвладні баби-зими, хворіє дід-мороз, хворіє і безсиліє завірюха, метелиця, вітри-сніговії все відступають... Уже й соплі — волосся баби-зими спадає на землю й тане підо впливом ласкавого сонечка-Сварича... Все більш і більш слабшають приморозки й лише інколи дідове-морозове-сиве волосся-іней звисає на деревах, і цей щезає вдень.

Дух баби-зими, діда-мороза, завірюхи, метелиці, вітрів-сніговіїв та приморозки — всі вони, угледівши тепле ласкаве сонечко та відчувши сильний дух красуні-весни, підіймаються угору, за білими туманами приховуючись — аж до хмар, але й там їх сонечко спіткає і вони всі падають вниз, линуть на північ у темне царство... Там засипають і сплять довго-довго, покіль не розбудять їх холодні осінні вітри з дощами...

Коли баба-зима з усіма своїми підвладними забиреться геть, тоді прокидається матінка-земля, стрипінеться, умиється весняними теплими дощами, підійметься, випрямиться, причепуриться, уквітчається і вітає та дякує красуню Лелі-весну. А весна обніметься з матінкою-землею, мов рідною сестрою, і вже разом живуть у любові та згоді аж до осени. Вони постачають і людям, і звірям, і худібці — всього, всього на цілу зиму, на весну й на майбутнє літо, до жнив..."

І слухаємо бувало ми довгими зимовими вечорами, все розпитуємо. Та не тільки ми, діти, але й сусіди приходять слухати. Бабуся стомиться і вже каже: „Завтра, дітоньки, докінчу". Але те „завтра" тягнеться бувало цілими тижнями.

Після цього сказання-передання ми, діти, запитуємо далі: а який то дід-мороз, а який сніговій, завірюха, метелиця й інші. І починає бабуся наступного й наступного вечора. Пригадаю ще, бодай коротко, окремі образи, оскільки зможу пригадати.

— „А скажіть, бабуню, який то дід-мороз? Чи ви його коли бачили?"

Дід-Мороз.

„Це огрядний, велетень-чоловік, на обличчі у нього білий сніговий мох-іней. Одягнений у довгий сніговий кожух,

у якому замість вовни — пухкий сніг, снігові рукавиці, снігові валенки, велика біла снігова шапка, довжелезна борода з сопляків, біле блискуче снігове волосся спадає навколо шиї аж на плечі; очі блискучі, віки (вії) — снігові палички. В руках довгий, довгий льодяний костур-булава. Баба-зима призначає діда-мороза воєводою, і він бере всю землю в своє володіння: сковує він землю, заморожує; сковує ріки й стави та моря; заморожує ліс, і ліс від холоду-духу мороза стогне-кричить (тріщать дерева, скриплять); дихне на село — всі ховаються — люди в хати, а худоба в хліви; від подиху морозу тріскає земля, а птиці ховаються в свої гнізда; інколи від подиху морозу й птиці гинуть; мурахи, комахи, жуки, жабки, вужі — все взимку спить глибоко в землі, чи в якихось щілинах; звірята всі ховаються в свої логовища. Ані на полі, ані в лісі — нігде нема нічого живого, все сховалося від зими, від морозу. А баба-зима: — Морозе, потисни! І тисне мороз. „Морозе, попусти!" І стає відлига, узлагіднюється холодище. А потисне мороз — усі хухають у руки! А попустить мороз — усі тішаться, радіють. Але от весна посилає своїх перших вісників — теплі вітри. Від подиху цих вітрів — мороз слабне, втікає за хмари, блукає в горах, потім безсилий падає в царство темряви, на тамтой світ. Інколи влітку намагається кинути на землю лід-град. Але той лід не має сили . . ."

Запитуємо бабуню, який же то сніговій?

„Сніговій" — це чепурний дядько-вуйко, гарно одягнений у свитку, в такій же шапці та рукавицях, як і в діда-мороза. Завжди стоїть він на дуже високій горі, а другі кажуть на хмарі, тримає він у руках велику лопату й з наказу баби-зими, чи діда-мороза, віє сніг, як господар жито. Його діти-сніговії, роздмухують у всі сторони сніг. І не знайдете жадного місця на землі, куди б не надмухали ті діти-сніговії білого холодного пуху. А сам сніговій весь білий, з снігу, а супроводиться густим туманом снігу, його не можна бачити. Але сніговій — це разом і приятель землі: він густим ряденцем вкриває землю, і це ряденце гріє землю і нічого не вимерзає. А весною цей сніг тане й наповає землю, купає її,

а ранньою весною наповає всі рослини... Але й він боїться весни й з першим подихом весняних тепленів-вітрів відлітає на хмари..."

З а в і р ю х а та м е т е л и ц я — Коли лапатий сніг сильно й густо вкриває землю — це завірюха веселиться. Коли ж вітри крутять і мете навколо, кидає снігом — це метелиця танцює з вітрами-сніговіями, з матір'ю своєю метелицею, з сніговієм, з морозом і бабою-зимою — всі разом танцюють.

Завірюха — це гарна, огрядна, весела молодиця. Вона, за наказом свого чоловіка сніговія, з своїми дітьми розносить сніг, укриває всю землю, щоб тепло було землі, щоб не вимерзли корінці рослин; укриває-застеляє всі дороги, щоб добре було саньми їздити; вкриває всі горбочки, щоб діткам було добре на саночках сковзатися; а, головне, щоб весною мала чим умитися земля, щоб могла досить напитися, бо всю зиму вона не пила.

Завірюха одягнена в білий, сніговий, з сивим коміром, мережаний волочкою кожух, підперезана картатим поясом, у білих чобітках, закручена в намітку, а рукавиць не має.

Метелиця — це молода дівчина, у білому вінку, з стрічками білими, в корсетці, 10—12 разків дорогого й перлового намиста, з розпущеними косами, дуже весела, гарно танцює, в блискучих чобітках, з срібними підківками. Метелиця гарно танцює, грається снігом, то підкидає його, то мете ним, то крутить, то кидає у вічі людям. Ну, й годі, дітки, вже я стомилась і пора й вам і мені спати!"

Довго розповідала бабуня Лукія, кільканадцять вечорів, і все про зиму. А коли почала наближатися весна, то ми, онуки, та й правнуки, почали бабуню Лукію просити розповісти нам про в е с н у. І бабуня знову вечорами розповідала нам про весну.

В Е С Н А. Цікаво проходили вечори: бабуня скубла вовну, чи дерла пір'я на печі; мати порала по господарству та вишивала нам, дітям, до Великодня сороченята, бо був звичай, що кожне мусіло бути на Великдень у новій сорочці; батько займався гальванопластикою — позолочував та по-

сріблював церковні речі до Великодня в церкві; сестра Марія також вишивала до Великодня рушники; ми менші, чимало сусідів та дядько Дмитро, парубок, усі сиділи й слухали бабунині оповідання та перепитували вже про весну та про образи зими. Бабуня й оповіла протягом кількох вечорів, а оповідала дуже цікаво, поволі, а всім нам хотілося почути скорше, що далі.

„**Весна** — це красуня, молоденька, рум'яна, з розпущеними, як у молодої косами, у зеленому з барвінку вінку, замість стрічок, вкривають плечі весни різні весняні квіти: просорен, ряст, черевички, проліски, нечуй-вітер, любисток, рута, м'ята й інші. Сорочка вишита різнокольоровою волошкою, низзю, а тоненька, тоненька — з п'ятнадцятки, поділ вишитий хмельом; на шиї 12 разків намиста. На ній дорога з волочки плахта, підперезана гарною широкою з френзлями крайкою; взута в червоні з срібними підківками чобітки... Батько її — Сварич-Сонечко*).

Вона безмежно весела, ніколи не буває стара, а завжди молода. Вона всевладна, бо її любить батько Сварич-Сонечко, тому їй все дозволяється робити. Весна — це цариця-владарка, їй все й усі підкоряються, в її послуху. Навіть мати-земля з нею в великій дружбі.

Весна має багато слуг. Найперші слуги — це птиці небесні. А птиче царство — це рай, де живуть і святі душечки родителів, відкіля приходять і діточки маленькі. Отож весна в часі, коли панує в нас зима, — відпочиває в батенька в раю. Там вона веселиться з птицями, з душами наших родителів, з душами маленьких діточок. Коли ж час приходить, її батенько, Сварич-сонечко, відправляє свою Лелю-донечку, цебто весну, до нас. Леля-весна не любить зиму, не любить холоду, тому її батенько-сонечко й гріє, гріє і землю-матінку. І вирушає весна „Калиновим мостом" із раю. А йде вона, як цариця, в оточенні слуг своїх — легеньких ласкавих вітрів, численного Божого птаства, дрібних теплих дощиків, часто при небесному громі, при золотій блискавці. Поволеньку ступає ця радісна процесія Лелі-весни. Зимі стає страшно

*) Примітка: „Сварич" — це певно Сварог.

й вона, також поволі, суне на північ у своє царство холода й темряви. А царство зими — то північ, а царство весни — то полудень. Спочатку весна-Леля посилає своїх вісників — вітрів, а сонце посилає свої гарячі промінні, блискавку та стріли грому, а потім сідає на крила птиць, на крила інших птиць сідають душі прародителів-родителів, на крила третіх птиць — душі новонароджених дітей. Ластівоньки приносять весну господарю; лелеки — душі новонароджених дітинят; зозульки — душі прародителів-родителів; жайворонки приносять весну на ниви; орлички приносять весну в ліс; соловейки — в сади й гаї; гуси, гоголь-качка, чаплі — приносять радість весни рікам, озерям, ставам — рибам, ракам, жабкам. Разом усі птиці приносять радість весни всім людям, звірям, худобі, всьому, що росте. Весна-Леля приносить дари, добро всім людям: господарям — добро-працю на поля — оранння, сіяння, а потім — урожай; господиням — працю в городах, багато курчат, гусенят, каченят, білі полотна та серпи, щоб жати, граблі — сіно згортати. Малим діткам весна несе втіху й радість — коники, гри, батіжки, щоб пасти ягнята, телята, гусенята, а далі — черешеньки, вишеньки, яблучка, грушечки. Хлопцям та дівчатам — веселу пісню, грища та весілля, дівчатам вінки. Старенъким дідусям та бабусям — тепло та ціпочки. І худобі гарні подарунки — гарну травицю, сіно на зиму та лошата, телята, ягнята. Садам, городам, полям, лукам — теплі рясні дощі на трави, урожай полям; яблука-груші садам.

Весна-Леля ніколи не буває сердита, вона завжди ласкава, добра щира з усмішкою на вустах. А буває вона в ріжних убраннях, ріжно виглядає: то як красуня-дівчина, то як квітка, то як птиця, то як білочка, то як кицичка . . . Йде весна — усміхається, а відходить зима й жахається . . . Весна усміхається, бо знає, що батенько-сонечко промінням гарячими розтопить сніги-льоди й вона переможе . . . А зима все упирається і думає, що ще й ще залишиться „господарити” в нас . . . А, врешті, весна звертається до Громовика-Іллі.А Ілля, як запряже свої білі коні, як затарахкає його колісниця по небу, як задріжать хмари, як блисне вогняна пуга Іллі, як

гримне з гармати раз-удруге — й тікає зима неоглядаючись, а весна радіє, міцніє, співає. Все й усі радісно зустрічають весну-Лелю, співають їй хвальних пісень-веснянок, а потім святкують її найбільший у році день — Великдень.

***

Ця казка-передання віків відображає вірування та анімістичний світогляд наших далеких прапрадідів, як рівнож віддзеркалює той світогляд, ті звичаї, ті релігійні ритуали-молитви, що склалися на зорі культури наших пращурів. Проф. Л. Білецький так висловлюється щодо цього:

> ...„Обряд закликання весни наближається до молитви, до культу весняного бога. Той молитовний настрій, що виявляється в заклинаннях, ще в дохристиянську пору мусів виявлятись у формі молитви до богів та певного приношення їм жертви. Цей культ, що перейшов первісні стадії анімістичного поганського світогляду та певного уявлення божества й мітологічних образів, уже завершує собою весняну обрядову еволюцію."

(Л. Білецький. Історія української літератури, т. І-й, стор. 71, Авґсбурґ, 1947).

У другому місці проф. Л. Білецький уточнює і підтверджує подане мною в справі весняних звичаїв-ритуалів:

> ...„Символізм перелетної птиці, уявлення про птаха, як про магічного віщуна весни, як про носія весняних радощів і щастя взагалі, відбивають старовинне закорінене уявлення. Звернення через молитовну закликальну пісню до птахів, що щойно прилетіли, можна вважати одним з найміцніших і найстарших усних творів".

XXIII. ПЕРША БОРОЗНА

Великий урочистий виїзд у поле господаря плугатаря-орача, а ще величніший акт ПЕРШОЇ БОРОЗНИ. У хліборобській від віків Русі-Україні сільсько-господарська весна — це була пора радости, надії, бо „що весною посієш — восени збереш". Взагалі, польові, городні й садові роботи в хлібороба й в давнину та й в останні роки — посідали найчільніше місце серед усіх с.-г. робіт. Це тому, що ці весняні роботи складали основу його річного добробуту, його багатства — матеріяльну базу споконвічного життя.

Пригадаймо, що навколо нив и, навколо робіт у полі, в городі та в саду — зосереджені основні вірування, чарування, звичаї в усіх утворах ранньої доби нашої передісторії: урожай, багатство хліба, скоту, достаток від цього — відбито в наших звичаях, оспівано в колядах, щедрівках, у новорічних звичаях — „Василеві та Маланці", в привітаннях, посіваннях-посипаннях, у веснянках-гаївках, у купальських піснях та звичаях, у зажнивних; у родинних та весільних звичаях та піснях — усе скеровано на причарування високого врожаю, на приплід худібки. Молодих обсипають зерном, а навіть першу шлюбну ніч — проводили в давнину на житніх снопах.

У давнину Перша борозна мусіла бути великою урочистістю. Як саме цей звичай проводився в дохристиянські часи в Русі-Україні, нині сказати трудно, бо й у тих, дохристиянської доби поезіях, що збереглися до нашого часу, та ще й з великими змінами, ми знаходимо дуже мало подробиць щодо цього. Але, на основі „уламків" дохристиянських звичаїв та фолкльору, як рівнож і з передань, — ми можемо відносно поновити картину першої борозни, першого виїзду в поле, тощо.

Пригадую оповідання - передання старенького дідуся **Фанька** з містечка Юзвина на Поділлі. Було мені тоді 11—12 років, а дідусеві Фанькові (прізвища не пригадую) було 104 роки. Цей дідусь був дуже делікатний, ввічливий, ласка-

вий, при здоровій пам'яті й жив виключно спогадами про минуле, зокрема про 25-річну військову службу за царя Миколи І-го, про кріпаччину. Особливо любив дідусь спогадувати й оповідати про свої дитячі роки, про свого „деді" та „неню" (так у його часи називали батька й матір).

Батьки мене тоді (1900—1901 рр.) віддали до Юзвинської М. Н. О. школи й я був на квартирі у цього дідуся.

Збиралось до дідуся нас дітей 10—12 послухати його оповідань, а він любив нас. Дідусь чинив овечі шкури на кожухи, мав багато роботи, але часто залишав роботу й сідав з нами, а чи згладжував („зчищав") шківою*) сухі шкіри й розповідав нам.

Розповідання дідуся Фаньки:

„Пам'ятаю себе досить малим, коли я ще ходив без штанят. (В Україні в давнину й ще у XIX ст. малі діти до 3—4-х років, хлопчики й дівчатка, ходили в довгих сорочечках, підперезані стрічкою). Завжди деді казали: „Скоро штанці тобі пошиємо, бо пан покличе гусенята пасти". Це був час страшної панщини. Я тішився і ждав нетерпляче, коли вже мені неня будуть шити штанці та коли вже пожену пасти гусенята. Я не знав тоді, що то таке панщина.

Але час настав, коли мені пошили таки штанці та торбинку з учепкою і послали з другими дітьми, трохи старшенькими, пасти гусенят. Було мені тоді певно не більше п'ять років, але деді сказали, що це пан сказав, щоб я привчався пасти гусенята. Пас я ті гуси та гусенята певно зо два роки...

А вже пізніше, думаю, було мені з сім років, мене деді взяли воли водити. Деді ходили за плугом, а я водив за налигача воли та „погейкував": „Гей, половий! Цабе, сірий! Соб, воли!" Це вже була втіха несказанна. Ще тоді, коли пас я гусенята, то всі казали: „Паси, паси добре, бо далі візьмуть тебе за водія-погонича до волів. Друга втіха та, що мене більше не кликали пасти гусенята, малих дітей у Юзвині було досить.

А було у деді і своє поле, бо то я вперше водив-поганяв

---

*) Примітка: Кусок коси, що нею зішкрабувався товщ із шкір.

воли на панському лану. Був тоді такий лад, що раніш треба попорати панські лани, а потім свої нивки. Ото раз і кажуть мені неня (царство їм небесне, душі легенько): — „Синоцю Фаню, завтра з дедьом поїдете на своє поле орати. Завтра в нас П е р ш а б о р о з н а! Це свято. До нього треба ладненько приготуватися. Ти будеш волики водити-поганяти, будеш погейкувати. Треба звечора гарно помитись, раніш лягти спати, бо завтра треба раненько вставати, до схід сонця. У цей день треба й пообідати всім до сходу сонця, щоб і діди з нами обідали, бо їх треба шанувати".

Я не знав, які ж то „діди" й поспитав неню. А неня мені й оповіли: „Діди, Фаню, це душечки наших дідів, наших родителів близьких і далеких. А вони наші дорогі й постійні гості. Вони нам чинять добро: охороняють від грому та тучі наші ниви, ростять (вирощують) урожай житечка, пшенички й іншого хлібця; гарну траву нам доглядають; гарні телятка, лошатка, ягнятка родяться. Отож з ними треба бути добрими". Мені так було цікаво, а разом і страшно, що я перебивав оповідання нені й усе розпитував:

— „А де ті діди живуть?"

„По кутках у хаті, на „покуті", на горищі, в клуні-стодолі, на оборі, біля бджіл і на ниві — у житі та пшениці... Але „діди" снують тільки по заході сонця... Тому ми на Різдво тим душечкам святим і кутю варимо й з ними разом вечеряємо... А на Різдві сидять вони на покуті у снопі-дідухові. Тому й „покуть" святе місце. Святу вечерю на Різдві споживаємо разом з „дідами"...

Далі мені неня оповіли про сніп-дідух, рай... Що „діди" живуть і на нивах, і у лісі, і у вирій відлітають і знову до нас повертаються... Я дуже хотів тих „дідів" побачити, але неня сказали, що то гріх так і казати, бо „дідів" не можна бачити, але вони завжди в хаті є... Про це все повністю розповім колись.

І ото пригадую, як неня вперше на весні виряджали деді на першу оранку — першу борозну. Розбудили мене неня і кажуть:

— „Синцю Фаню, сьогодні для тебе й для всіх нас

свято: сьогодні деді буде орати нашу нивку, проore першу борозну, а ти будеш водити-поганяти воли. Вчора ти гарно помився (неня мене викупали в нецьках (ночовках), а сьогодні (слово сьогодні я вживаю своє, бо дідусь Фанька говорив „ниньки") одягни білу чистеньку сорочку, чистенькі штанці, щоб поле було чисте, без бур'янів, взуй постольні; не забудь взяти й брилика, бо весняне сонечко напече тобі головку, болітиме".

Надворі іще було темно. Неня вже зварили обід. Деді також одягли біле чисте шмаття (сорочку й штани). Я скоро схопився. Не чув себе з радощів! Це ж уже не гусенята пасти, а в полі орати! Я вітром зібрався!

Неня й кажуть: „Ниньки вже трохи пізно, скоро сонечко погляне. Отож обідати будете на полі. Коли їхати вперше на нивку, та ще в день першої борозни, то треба пообідати до сходу сонця, а коли вже сонце зійшло, то візьмете обід з собою. Я не зможу винести, бо й далеко й мене кличуть до двору".

— „А чому ж не пообідати зараз, нeню?" Запитав я.

„Дитинко, ниньки святий день. Наші родителі — „діди" сьогодні виходять також на нивку, а тому ви, орачі, мусите обідати разом з ними. А „діди" снують по хаті від заходу сонця до сходу. З сонцем вони не сядуть з нами за стіл, а на полі вони весь день. Коли ви обідатимете, то й вони з вами будуть, це так шануватимете святі душечки.

А ось горщатко пшоняної каші — це для „дідів". А оце другий горщик каші — це також для „дідів", але їстимете цю кашу всі разом, коли закінчите роботу. А коли повернетеся, то будемо вечеряти всі разом оцю кашу, що цілий день стоятиме на „покуті", бо „діди" сидять по кутках, а головне й святе місце для них — „покуть".

Після цього неня вийняли з-за образів громничну свічку, вставили в паляницю на столі й засвітили. Потім злили потрохи щось з трьох, чи чотирьох пляшечок в келішок святу воду й влили її в окрему плящину, заткнули й поставили на столі поруч паляниці з свічкою. Тоді насипали борщ і коржі з маком у близнюки.

— „Це, дитинко, будеш на возі тримати в руках, щоб борщик не розхлюпався". Показали й як я мусів саме тримати.

У цей час увійшли до хати дедьо. Вони також, як у неділю, в чистій сорочці, штанах, у чоботях.

— „Стара", — так зверталися до нені завжди, — „чи все споряджене? Виряджай!"

Неня взяли паляницю з свічкою та святу воду, мені дали близнюки, а деді взяли торбу з їжею та якийсь вузлик. Повернулися ми всі до образів, до „покуті", деді проказали молитву, всі перехристилися. Деді запитали:

— „А чи поклала цілушку від свяченої паски, писанку, громничну свічу, скатерчину, хлібенятко з сіллю та свячене пшоно? Не забула чого?"

„Усе поклала, у вузлику". Відповіли неня.

Неня з засвіченою свічкою і з паляницею ішли вперед аж до воза, я за ними, а дедьо позаду нас. Так дійшли до воза. Неня дали деді паляницю з свічкою, а сами покропили з пляшечки свяченою водою віз, плуг, насіння, деді, мене й волів. Решту води дали до рук деді. А далі подали рукавичку (я її до того не бачив) — „Ось святе житечко з посівання та з дідуха". Деді взяли рукавичку й поклали на плуг, а паляницю, погасивши свічку, — на мішок з насінням.

Воли стояли спокійно й ремигали. Деді гукнули до мене: „Хутчій сідай на віз, на мішок з насінням". Я сів, взяв у руки близнюки. Сіли й дедьо. Неня відчинили ворота, похрестили нас і щось приказували, починаючи з часу коли ми вийшли з хати. Що саме вони приказували, не пригадаю. Здається „Сон Богородиці" та „Десять Божих приказаній". Деді перехристились, тьохнули над волами батіжком і гукнули: „Гей! Сірі!" Ми поїхали.

На ниві. Їдемо, розмовляємо, а деді добрі, добрі, веселі. Повернули суловками*) до свого поля. Всім на полі, кого тільки бачили за оранкою, деді гукали: „Боже, помагай!" Від кожного чули таку ж відповідь-побажання: „Боже й вам помагай!" Але ось і наше поле. Деді з'їхали з суловок на наше поле, на середину, встали перші, злізли з воза, перехристились, вклонились ниві, щось довгенько напівтихо говорили, а що саме, то я і не пам'ятаю, та, здається, що добре й не чув. Трохи пригадую, що в кінці казали деді так: „Святі душечки, родителі наші! Свята нивко, благословіть орати, сіяти, дайте дорід, як торік (той рік), зародіть і для небесних і для земних і для всіх людей, для худібки!" А далі знову напівтихо читали молитви. Після цього зняли плуга, поставили посеред нашого поля, запрягли воли; розстелили близько межі скатерку, поклали паляницю з свічкою, горщеня каші, во-

*) Широка межа до переїзду на Поділлі мала назву **Суголовки.**

ду, відіткавши плящинку, цілушку з свяченої паски, писанку та свячене пшоно. Потім взяли в руки плящинку з свяченою водою, покропили навхрест поле, віз, плуг, волів, себе й мене. Взяли мене за руку, підвели до налигача, до волів, і показали, як треба вести й як поганяти, та щоб я стерігся, щоб віл не наздоптав ногу. „Господи, благослови, душі святі, допоможіть!" Знову щось проказували дедьо й ми проорювали п е р ш у б о р о з н у. Мені й страшно було й радісно... Боязко мені було, щоб віл не наздоптав на ногу, а ще більше боязко — чи зумію я водити воли... На панському лану водив добре... Деді все погейкують та, нагадують мені — „трошки праворуч... трошки ліворуч... добре... прямо... Та стережись, Фаню, трохи йди збоку, бо віл наступить..."

Я веду й радію! А воли здорові, з великими рогами... Волів я не боявся змалку, а боявся, щоб ногу не віддоптали. Потрохи й я звикаю, вже й сам погейкую: „Цабе, половий, соб, сірий..."

Пройшли першу борозну! Повернули до початку. Деді взяли писанку й поклали у першу борозну, трохи пригорнули землею; далі від писанки — поклали кусник цілушки, а решту поділили: мені трошки, собі й волам. Пройшли й другу борозну. Деді посипали у цю борозну свяченого пшона й соли та посипали по полі з рукавички зерно з дідуха та посівання. Посипаючи, щось приговорювали, а чи читали молитву. Я і тоді не дочув, про що саме деді промовляли.

— „Тепер, синоцю, обійдемо ще раз, приоремо святе зерно й сядемо обідати, бо борщ і так вже холодний!" Сказали до мене дедьо.

Обійшли ми ще одну борозну навколо й деді зупинили волів, у борозні ж, не скидаючи ярма, поклали волам сіна, розстелили над борозною чистеньке ряденце, тут же й скатерчину. Розклали на скатерці: кашу, паляницю, засвітили свічку, яка весь час гасла, бо вітер був, поставили близнюки; тут же поклали свячене пшоно, що залишилось, свячену сіль, рештку свяченої води. Потім встали деді й мені сказали встати. Стали ми лицем до нивки, деді перехристились і проговорили:

— „Святі душечки, родителі наші, ідіть з нами кашу їсти! Просимо вас і той рік допомогти орати, сіяти й збирати, щоб зродили нам і худібці врожай, охоронили н и в к у від граду, тучі, зливи й вогню, худібку від падіжу; послали б нам і худібці здоров'є, всяке добро

й достаток; сонечко святе, щоб було милостиве; вітри були б спокійні...”

Після цього ми сіли обідати. Деді й плящинку меду взяли з собою, дали мені й сами випили, побажавши „панування в небі та добро й спокій душечкам на нивці”. Обід почали, не як завжди з борщу, а з каші. І знову до обіду, до каші деді запросили душі-душечки польні.

Смачний був обід на полі! Пообідавши, деді простелили кожух і сказали: „Лягай, Фаню, і простягнися, а я ляжу на свитині та чугаїні, щоб на нивці в жнива й взагалі на роботі влітку не боліла спина”. Перед цим деді підклали волам сіна та вишкрябали рештки каші, посипали на сіно.

Трохи полежали й деді кажуть: „Вставаймо, синочку, треба орати, бо завтра знову мусимо йти на панський лан орати”.

Боліли мене і ноги, і руки, але я не зважав: тішився, що я погонич, що вмію водити воли, що саме був з деді на першій борозні. Орали ми з деді до пізнього вечора, лише інколи ставали погодувати волів та самим напитися води.

Коли вже добре повечоріло, деді поклали плуга на віз, зібрали все, похрестили ниву, знову подякували духам-душам польним, „дідам-родителям”” і ми поволеньку поїхали додому.

Повертаємось додому.

Весело було мені, хоч я був дуже стомлений. Боліли мене руки, боліли ноги та ще й віл на ногу наступив. Поволі йдуть воли селом, а мені дуже хочеться скорше додому. Приїхали. Неня нас виглядали, відчинили ворота. Випрягли деді з ярма воли, вийняли занози й ми пішли до хати. Неня зустріли нас з хлібом і свічкою. Що саме неня говорили, а вони щось довго напівтихо говорили — не знаю, не пам’ятаю.

Врешті всі стали навколішки, помолились і сіли за урочисту вечерю. Вже був вечір і сонце зайшло. Стіл був застелений чистою білою скатеркою, лавки чистими рушниками. Неня взяли горщок з покуті з кашою і їли її ми всі з маковим молоком. Потім їли юшку та вареники з капустою. За вечерою неня розпитували деді, як я справувався, чи добре поганяв воли, чи багато виорали, чи все, що потрібно, на ниві чинили...

Одразу після вечері я ліг спати й прокинувся аж на другий день уранці.

„О! я добре пам'ятаю все це!" Закінчив старенький дідусь Фанько.

Подібне оповідання про перший виїзд у поле, про п е р ш у б о р о з н у я чув і від своєї матері Євфросини, від старенької бабусі Лукії Оникеїхи, від дідуся Филимона. Оповідання всіх та й мої спостереження в господарстві батька та дідуся — близькі до оповідання дідуся Фанька. Ріжнився цей звичай лише в дрібницях, а в своїй основі проводився однаково. Всі члени родини перед виїздом у поле мусіли збиратися в хаті, сідати за стіл і мати урочистий обід. Виїзд проводився обов'язково до сходу сонця, як і обід перед цим. Господар-орач, дооравши до сусідньої межі, — виголошував спеціяльні молитви та звернення до сонця, до польних духів— „родителів, душ-духів". Після повернення також відбували всією родиною святочну вечерю. Дідусь Филимон та дідусь Оникей також усе спогадане брали в поле в день п е р ш о ї б о р о з н и, але свічки не брали. В деяких селах Київщини та Полтавщини на день першої борозни пекли спеціяльні хрести з тіста, брали їх у поле, частково їх їли, частково давали волам чи коням, а частину приорювали в п е р ш і й борозні.

XXIV. ПЕРШИЙ ПОСІВ

І перший п о с і в у давнину мав святковий характер, проводився з певними церемоніями, чаклуваннями, віруваннями та ріжними прикметами. Треба сказати, що насіння — зерно для посіву, вже було на полі в день п е р ш о ї борозни, хоч його тоді й не сіяли. Сівба була й у давнину о з и м а й я р о в а. Як одна, так і друга проводилась з певними церемоніями, чаклуванням та віруваннями. Восени сіяли жито й пшеницю, а весною ячмінь, просо, овес, горох, гречку та інші, як і тепер. Тому й назва яринній посів, чи ярий, озимий посів, озимина. Церемонія **першого посіву** складалася близько з таких точок:

1. Готування насіння.
2. Домішка зерна до посівного з снопа-дідуха, снопа-раю; з останнього снопа, чи вінка; з посівання на Новий рік, з посвяченого вінка на Спаса.
3. Готування насіння: молотьба та віяння лише в певні дні.
4. Обід на снопах у клуні під час молотьби насіння.
5. Звичаї при виносі насіння з клуні на віз перед від'їздом у поле.
6. Свячення насіння чарівними водами.
7. Виїзд у поле для сівби.
8. У поле брали: хліб, яйце й інше, як чарівні атрибути в часі сівби.
9. Формули-благання, зачарування н и в и, п о л ь н и х духів; закляття — граду-тучі, вогню . . .
10. Звичай вшанування польних духів; рожаниці.
11. Процес сівби.
12. Повернення з поля після сівби.
13. Навідування посіву-всходів і росту збіжжя.
14. Попереднє чарування і викликання високого урожаю протягом року, в часи свят: осипання молодих хлібним зерном; постіль на житніх снопах у першу шлюбну ніч і т. д.

Що для нас нині здається звичайним у житті, те в давнину було великою урочистістю, овіяне глибокою романтикою, уявляло своєрідні містерії, викликало не абиякі переживання, побоювання, мрії . . .

І сама віра у польних духів, рожаниць, у надприродні сили, що ці сили „діяли" на добро, чи на шкоду людині в залежності від ставлення до них самої людини — була чимсь надзвичайним.

Не можна минути й готування насіння на посів. Це в давнину також мало певні церемонії і чимале значення в чаклуванні високого врожаю.

З оповідання старожилів, з Поділля, з Київщини, Чернігівщини та Полтавщини — готування насіння-зерна для посіву проходило однаково. Починалося це готування властиво з закінченням аж до „Дня свята урожаю" — Спаса, включно з Різдвяними, Новорічними святами. Для освячення і зачарування високого врожаю бралося зерно: з останнього снопа з ниви, з вінка, що святили на Спаса, з снопа-„дідуха" різдвяного, з зерна, що посівальники посипали вдосвіта на Новий рік.

Молотити насіння озиме, чи ярове (ярі) можна було лише в певні дні тижня і місяця. Розріжняли за тодішніми віруваннями дні „ялові" й дні „повні". Не можна було молотити на насіння в той день, коли трапиться покійник у селі; не можна було молотити й тоді, коли господар почував себе нездоровим.

У той день, коли господар мав молотити на насіння снопи, мусів встати найранше, до сходу сонця, і снопи викинути з засторонка на тік до сходу сонця. Тоді ті снопи кропив свяченою водою, яка була сумішшю з води йорданської, благовіщенської, стрітенської та купальської роси.

До сходу сонця мусів господар обмолотити два-чотири снопи, а зі сходом сонця відчинити обидві брами в клуні, вклонитися до сонця, прочитати молитву та проказати певні формули, а разом до душ-духів „родителів" та польних духів, як, наприклад: „Сонце праведне, дай подостатку всього й хліба святого цього року, як дало той рік..." „Родителі наші, рожаниці — душечки праведні, виростіть і охороніть урожай, як виростили й охоронили той рік..." Після цього господиня приходила до клуні з хлібом-сіллю, приходили й усі члени родини, розкладались снопи, всі сідали на снопах

і обідали, запрошували до себе „родителів-дідів" та польних духів. І обід цей ранній вважався спільним із сонцем та з „родителями" . . .

Віяти насіння також можна було лише в певні дні й також починали перед сходом сонця. Під час віяння, як і під час молотьби, не можна було говорити про щось лихе, а вже ніяк не можна було вживати слів „буря, град, вогонь, чорт, лиха година" й інших не відповідних; не можна було ані сердитись, ані, боронь Боже, лаятись. У день як першої борозни, так і у день молотьби насіння та першого дня виїзду на посів — нікому нічого не можна було позичати та давати. Коли ж траплявся убогий у той день, чи дитина — вважалося доброю ознакою, їм можна, а навіть треба дати.

Але насіння готове. Насипають його в мішки. Кожний мішок окроплюють двома-трьома краплями спогаданою вище водою; в насіння, в мішок, кидають по декілька зерен чарівних (з дідуха, з останнього з поля снопа, з посівального зерна, з освяченого на Спаса вінка). Поверх зав'язаних з насінням мішків кладуть паляницю, з якою господиня прийшла в клуню під час молотьби насіння.

Звичай при виносі насіння з клуні на віз перед від'їздом у поле.

Господар виносить насіння на віз перед від'їздом у поле для посіву також до сходу сонця. Господиня встає разом з господарем. Вона бере свічку „гримлячу", свячену воду й іде після господаря в клуню. Там привітається з господарем, з „хлібом святим", з „родителями-душечками". Господар світить свічку, встромлює її в паляницю, яку бере господиня в обидві руки й іде з нею вперед, а господар за нею до воза. Обоє господарі проказують молитви (які саме, мені не пощастило записати, бо всі старенькі, яких я опитував, говорили різно, але того всього я не запам'ятав). Господар кладе на віз насіння, а господиня поверху мішків з насінням — паляницю, погасивши вже свічку надворі. Господар після цього повертається назад до клуні, посипає кількома зернами по току, що взяв він з насіння, з мішка перед тим, як мав

зав'язувати, зачиняє клуню (стодолу) і йде до хати. Господиня тимчасом злагоджує обід і, помолившись обоє, сідають обідати.

По обіді господиня виходить знову з громничною свічкою і йорданською водою, кропить і насіння, і віз, і воли, проказуючи молитву. Господар запрігши воли, а чи коні, рушає до виїзду, а господиня відчиняє ворота. На перший посів господиня вкладає господареві в поле майже всі атрибути, які вкладала, відправляючи в день першої борозни.

І для першого (та й завжди) посіву батько бере хлоп'я „значити". В поле в час сівби виїжджали раненько.

Звичайно, поле перед сівбою вже виоране, ралом земля зворушена й оброблена, та заборонована.

На полі.

Як у день першої борозни, вивозить господар всі чарівні атрибути: і щось із свяченого, найчастіше кусник свяченої паски, чи житню цілушку, також свячену крашанку, чи писанку, свячену сіль, збірні „чарівні води", хлібину та часто брав з собою свячений вінок, а чи свячену квітку житапшениці з дня урожаю — Спаса.

На ріллі, посеред поля, розстеляв на сіні білу скатерку й усе спогадане вище; у хлібину, поруч соли, встромлював громничну свічку, а пасічник замість свічки, світив „Трійцю", і, похристившись на ниву й на схід сонця, проговорював молитву та формули благання до сонця, душ-духів (польних — рожаниць). Зміст молитви-благання — це зростити урожай, уберегти від грому, тучі, води й вогню, „внести до рук хліб святий". Воли, чи коні вже виводив господар на суловки з возом, а сам насипав у порожній мішок з пов'язаними двома кінцями насіння, чіпляв на праве плече так, щоб мішок з насінням був під лівою рукою в рівні з поясом; хлопчику давав під пахву клапоть сіна, ставав так на ниві, щоб насіння, яке він буде розсівати, займало певну площу, а хлопчина, за вказівками батька, „значив". Цебто, клав потрохи сіна, чи соломи по границі, куди лише досягає посіяне зерно. Це для того, щоб не сіяти на одному й тому ж місці вдруге. Хлопчи-

на йде рівнобіжно з сівачем та через 5—6 кроків кладе клаптик сіна, а чи соломи.

Так крок за кроком господар засіває все поле. Після посіву сідає з сином-хлопчиною за урочисту їжу, що вважається разом із польними духами — „Душечками-родителями". Перед цим він запрошує польні духи, сонечко, рясний дощик, легенький вітрець — сприяти та допомагати урожаю. Потім закликає град, грім та тучу бути милостивими й минати його поле... А далі формулою: „Не прийшли їсти та пити — ніколи не приходьте на ниву нашу... Громи, гради, тучі, буйні вітри — йдіть на ліси, на болота, у скелі, куди курячий голос не доходить..." — Відводить і заклинає господар усі лихі сили, що можуть пошкодити його ниві. Після цього сідає з сином за їжу.

Після посіву господар заскороджує поле, боронує. По закінченню боронування господар дякує сонечку, польним духам — родителям (рожаницям), проказує молитву, христить ниву, розкришує кусник свяченого хліба по ниві та тричі скроплює ниву (перед собою) свяченою та чарівною водою, а громничну свічку закопує під межею, яйце, чи свячену крашанку, закопує посеред ниви.

Після всіх цих процедур господар запрягає в ярмо воли, чи коні в шлеї, кладе все на віз і повертається додому, ще раз похристивши своє поле.

Повертаючись додому, пильно стежить, хто йому перейде дорогу, як це стежив, коли їхав у поле. Коли дорогу перейде юнак, хлопчик, чи чоловік — усе гаразд, коли ж хтось з жіночої статі, — вважалося лихою „прикметою"...

Дома господиня жде господаря з поля з готовою вечерою. Господар приїхав з поля і господиня відчиняє ворота та запрошує „сівачів" до хати. Знявши ярмо з волів, господар дає їм їсти, зносить рештки насіння в клуню і йде до хати. Господиня на порозі зустрічає господаря з хлібом, і на привітання господаря: „Добрий вечір!" відповідає: „Добрий вечір! Господь пошле добру годину й щастя на ниві!" Після цього всі родиною сідають за вечерю.

2—3 рази господарі навідують ниву, також з певними

церемоніями та заговорами, щоб і урожай добрий був, щоб Господь і духи польні вберегли ниву від вогню, граду, тучі. З поспіванням урожаю господарі зверталися до „Паликопи”, до пророка Іллі, до св. Власія та св. Юрія. Це вже після прийняття християнства. Видно, що до християнства у наших предків були конкретні охоронці та опікуни врожаю, але з часом імена їх, цих охоронців, забуті й до нас не дійшли, лише неясний натяк у звичаях залишився до останнього часу. Навідували зимові та ярові ниви в такі дні: на Юрія, на Зелені свята, на Петра-Павла та ще в ріжних місцевостях в ріжні дні.

Урожай у наших пращурів — то було найголовніше багатство, найдорожчий достаток. Тому урожай викликався і чаклувався протягом усього господарського та соняшного року: на Різдво — дідух-сніп, кутя; на Новий рік — молотьба снопа дітьми-хлопчиками, орання по снігу, коза, посівання-посипання з відомими побажаннями; на Водохрищі — знову кутя та дідух; на Великдень — паски, свячене, сонце грає, носіння свяченого-калачів. Обливаний понеділок; на Купайла — вогні й інші звичаї; звичаї зажнивні й обжинкові — „дідова борода”, останній сніп, пісні, вінки; Спаса — свячення житньо-пшеничних вінків, меду, фруктів, овочів та пампушок; молодих осипали зерном та клали на першу ніч на розстеленому невимолоченому житньому снопі й т. д. Усе це було спрямовано на викликання високого, доброго урожаю, на оберігання його від вогню, граду-тучі, тощо.

Аналізуючи ці короткі дослідження перших весняних урочистостей сільсько-господарського звичаю, зокрема першої борозни та першого посіву, можемо з певністю підтвердити, що передісторичні весняні святкування, як і взагалі цілорічні — це була певна система та послідовність циклу сонячно-господарського року. До нас, ця цільність, ця систематичність, на жаль, не дійшла, але з уламків тих вірувань, звичаїв та фолкльору, як рівно ж із стародавніх джерел історії та етнографії, що таки дещо дійшло до нас крізь тисячоліття, — можемо відносну картину тих звичаїв уявити й зробити деякі висновки щодо тодішніх вірувань, тодішнього світогляду. Дуже чітко в цих віруваннях виступає первісний

світогляд — культ покійників, потім — світогляд анімістичний і, врешті, християнський. Яскраво відображений світогляд у духи-душі, шанування „родителів-покійників". Різдвяна кутя з першою зіркою, дідух (дідів дух), „святі вечори", спогадування „родителів" і запрошування на вечерю; залишення на столі куті, ложок тощо з вірою, що вночі покійники прийдуть і будуть іще кутю їсти... Далі, великодне свячене — „розговіння разом з душами", відвідування кладовища та христування з покійниками; раніш вогні великого четверга та вогні великодньої ночі, спрямовані на освітлення дороги душам та очищення „весі" — села від усього лихого; віра в Мертвецький Великдень і т. д.

Рівно ж, коли аналізувати звичай першої борозни та першого посіву, та й тут ми спостерігаємо культ покійників: береться зерно з снопа-„дідуха", часті звертання-благання сіяча до душечок-родителів, щоб і урожай добрий зростили, щоб і охоронили його від вогню, граду, бурі; тут же чаруємо й свяченою цілушкою, і хлібом, і свяченою писанкою, чи крашанкою; і тут поштуються душі покійників при спільній їжі на снопах та на ниві, в полі. У всіх цих звичаях досить чітко виступає віра в природні й надприродні сили, в духи. Не менш яскраво в усіх цих звичаях, святкуваннях та ритуалах глибоко позначається і анімістичний світогляд, що вже пов'язується з первісним світоглядом — культом покійників: на різдвяну святу вечерю запрошується — і сонце, і бог урожаю, і бог скотій; на основі анімістичного світогляду проходять і коляди-щедрівки, і різдвяні чаклування-гадання, і новорічні та й різдвяні побажання; і чарування багатства та врожаю в посіванні-посипанні; в обв'язуванні дерев соломою „дідуха" та розмова з деревами, щоб добре зародили; розмова з сонечком, прообразом якого була воскова свічка; і приготування на Різдво книшів з „душами"... Подібно й на Великдень: „сонце грає", знову ж таки, вогні великодньої ночі та великого четверга; побажання; писанки, як чарівні символи... І в часі першої борозни та першого посіву — розмова з душами та сонцем.

XXV. ЗАСАДЖУВАННЯ ГОРОДІВ

Зберігання городнього насіння

Дбайливо зберігали селяни городнє насіння. Вони знали, що насіння до посіву треба тримати в такім місці, щоб ані не було дуже сухим, ані надмірно вогким. Найкращим місцем для цього вважалося горище, на хаті (нагорі). А так як селянські хати були пошиті солом'яними сніпками, то на „горищі" насіння ані не пересихало, ані не було в надмірній вогкості, ані мороз йому не загрожував. Господиня дбайливо всипала насіння в приготовані для цього полотняні торбинки й підвішувала ці торбинки з насінням до бантин, а чи до кроков так, щоб миші не могли дістатися до нього.

Насіння квасолі, бобу, гороху — зберігалося в горшках, накритих покришкою. Кукурудза, буряки, морква та сіянка цибуля — це зберігалося так, як його зібрали з стовбурами та гілками. Це насіння зберігалося в повітці, почеплене також до крокви, а чи до бантини. А коли час наставав сіяти, то брали, як і зібрали цілком, з стовбуром та гілками і на городі „обшморгували" безпосередньо перед самою посадкою, посівом. Насіння цибулі-підемки зберігалося на градях у хаті. Насіння бараболі та насінників буряків, моркви та петрушки — зберігалося все це в погребі.

Оранка та посадка города

Город орали лиш потепліє і земля відпарує. Про якісь звичаї особливі при оранці города не пощастило почути ні від кого. Але при оранці города бувала вся родина: господар ходив за плугом, другий член родини водив коні, господиня і решта членів вгортали гній у свіжу борозну, щоб зараз таки приорати його та вибирали коріння багатолітніх бур'янів, у тім числі й з хрону, якого не бракувало на городах.

Одразу після оранки господар скородив город, а потім виходили разом з господинею і розбивали город на дільниці: дільниця під грядки — для цибулі подимки та сіянки, для

часнику, моркви, петрушки; ділянка під буряки, під бараболю, під мак, квасолю, кукурудзу. Город розбитий на ділянки. Господиня насамперед заходиться робити грядки. Вона дуже добре й дрібно переробляє землю знову лопатою, сапою та граблями; розмежовує грядки довільної довжини, але ширина мусить бути така, щоб господиня, сидячи в борозні грядки, могла належно виполоти грядку, бо полоти бур'яни та розпушувати землю обережно треба кільканадцять разів на літо. Грядки навколо обсаджувалися буряками, а між грядками досить глибокі борозни, ширини півметра. Отож першими засіваються та засаджуються грядки. Господиня це робить сама, вичитуючи молитви та приговорюючи, щоб посіяне добре вродило, щоб часник-цибуля були великих розмірів. Складаючи руки в кулаки, заносячи їх над посіяним чи засадженим на грядці, промовляє: „Отакі мені зродіться!" Усе лушпиння та сміття, що залишилось після посадки, а чи посіву, висипається поверху грядки.

Далі, не пізніше як на другий день, господиня садить буряки. Господар тут раніш робить рядки ралом чи сапою, а господиня, обшморгавши з стовбура-насінника насіння буряків, садить у шахматному порядку в кожне гніздо по три зеренця. (Насіння буряків, сіянки-цибулі, моркви, петрушки та кукурудзи — лущиться, чи обшморгується перед самою посадкою). Навколо площі буряків господиня обсаджує кукурудзу, а під нею „тичну" квасолю, щоб вилася по стовбурі кукурудзи. Після всього цього засаджується під лопату бараболя. По бараболі розсівається зрідка мак та кріп. Навколо ділянки бараболі, як і буряків, обсаджували кукурудзою та під нею тичною квасолею.

Пізніше засівався ланок маку та ланок „пішої" квасолі. Насіння ж капусти висівалось ще далеко до оранки города, але в спеціяльних тепличках, захищених від морозів. Капусту висаджували найпізніше.

По всьому городу поверху посівів та посадки зрідка розсівалися квіти як капустеляни-айстри, чорнобривці, ласкавці, кудрявці, маточник, повняки, м'ята, васильки та інші.

Як було в давнину, трудно сказати, а останніми часами

особливих звичаїв при посіву та посадці городу не дотримувались. Правда, господиня готувала насіння в хаті й скроплювала його купальською росою-водою, на город виходила з громничною свічкою; зверталася до сонечка, щоб гріло й сприяло росту, заговорювала та відвертала „громи-тучі й усе лихе". Чарувався урожай ще взимку: Одягатися мусіла в усе чисте, щоб город був чистий від бур'янів. Насіння нікому не позичала й не продавала, покіль не засіяла у себе. Після засадження городу скроплювала чарівними водами — йорданською, купальською та благовіщенською, приговорюючи: „Кропи тихий і теплий дощику город!" Чарівними вважалися кришки від свяченого з Великодня, і їх висипали головно на грядки. Це й освячення городу, і зачарування родючості.

Ст. і Лариса Килимник

XXVI. ТЕПЛИЙ ОЛЕКСА — ВИСТАВКА БДЖІЛ

(Із спогадів)

17 березня (30 березня н. ст.) був святочний день в Україні в давнину, та й до останнього часу, особливо шанували й святкували день ТЕПЛОГО ОЛЕКСИ родини, які мали пасіки, зокрема це свято було великим і радісним днем дідусів-пасічників, які в цей день виставляли пасіки у „тічки" — на пасічнисько.

Зважаючи на те, що саме це звичаєве народнє свято мало висвітлене в етнографічній літературі, я з своєю дружиною Ларисою Килимник-Мельник подаємо спільні спогади про цей день — виставку бджіл. У мого дідуся і батька, як також і в дідуся дружини моєї, — були великі на той час пасіки, понад сто вуликів-дуплянок (колод), і наші дідусі дотримувались традицій давнини під час виставки, й узагалі при літній праці на пасіці. Не подаємо назви десятка старих пасічників, які також, як і наші дідусі, дотримувались звичаїв давнини.

В дідуся Хвилимона, як і в дідуся моєї дружини — Карпа Мельника, був „стебник", цебто темник або бджільник. Це суха, темна, чистенька й досить простора, на три розгалуження, землянка, близько 12 на 10 метрів, у перехресті (побудована в землі в формі хреста), висотою (глибиною) — 2—2½ метри. Стіни були земляні, але гладенькі, долівка сильно вбита товстим шаром глини, що засохла на камінь; стеля викладена грубими дилями, що лягали одним кінцем на сволок, а другим на платви, які лежали на землі. Сволок підпирали, чи тримали три дубових стовпи. Вхід до темника-„стебника" — вели довгі сходи (бл. 20—30 східців) та було троє дверей: зовнішні, посеред сходів та міцні двері, що безпосередньо зачиняли темник. На дилях був насипаний товстий шар сухої землі, а поверх цього — солом'яний дах, що лягав безпосередньо на землю.

У „стебнику"-темнику (бджільнику) було темно, сухо й тепло. По боках, праворуч і ліворуч, лежали по дві рівнобіжних гладеньких середньої грубини платви, на які осінню вкладають вулики-дуплянки. На середньому стовпі взимку висів образок св. опікунів пасічництва — Зосима й Саватія та свячена вода; на другому стовпі, що проти дверей, висів образок св. Олекси Теплого, чоловіка Божого, квітка з колосків-кропилце, „Трійця" торішня, та пахучі бджолячі зілля з купальської ночі, з „маковейської квітки"; та в пляшечці суміш ріжних чарівних вод: купальської роси, стрітенської соплякової, благовіщенської, водохрищенської та інших. На одному з стовпів, на маленькій поличці, були кусники страсної та громничної свічок; на середньому стовпі висів градусник. По всіх кутках „стебника"-темника стояли „наставлені" мишачі пастки.

В темнику пахло димком, були й стіни та стеля закуренізадимлені, бо весною після виставки бджіл та кілька разів улітку й осінню перед внесенням бджіл — прокурювався та осушувався. У внутрішніх останніх дверях було маленьке віконце для вентиляції. На рівнобіжних, спогаданих вище платвах праворуч і ліворуч щоосени вкладали вулики-дуплянки (пні) до самого верху на зимівлю. До дідуся Филимона, як і до дідуся дружини — Карпа Мельника, звозили господарі щоосени й свої невеличкі пасіки на зимівлю. Відбувалися і в той час певні церемонії, звичаї, але ми, на жаль, не пригадаємо.

Що ж до весняної виставки вуликів у день Теплого Олекси, чоловіка Божого, то й я, і дружина пам'ятаємо добре. Мене дідусь Филимон завжди брав з собою на пасіку, і я, ще семирічним хлопчиною, знав лад на пасіці, а в жнива вже самостійно господарив: доглядав пасіку, збирав рої, саджав у вулики, вимащував вулики пахучим зіллям, та замащував щілини глиною, виконував, що належало пасічнику. Отож, і пам'ятні мені всі звичаї та церемонії виставки бджіл у день Теплого Олекси.

Ще з першими соняшними весняними проміннями дідусь уже порався на пасіці: готував вулики-дуплянки, робив „підставки" до вічка, наводив лад у пасічничій шопці (будці, чи

курені), готував грядочки для пахучих зіль, майстрував козубець з лубка для збору роїв; готував легку драбину, бо інколи, а краще сказати найчастіше, рої сідали високо на груші, чи на яблуні; виставляв порожні вулики на деревах у надії, що туди завітають рої; готував два-три коритка для води бджолам; легенькі мітелочки з очерету змітати рої. Коли вже стужавіє земля — прочищав місця-пляци для вуликів; обставляв очеретом огорожу „тічок-пасічиська"; в курені укладав піл, та другий широкий піл та лавки-ослони під куренем; готував довгі тички, до яких буде прив'язуватись козубець-роївня, бо коли рій сяде високо, то трудно туди вилізти. Тоді на тичці підставляли козубець-роївню, а довгою ключкою струшували рій у козубець та мітелкою, також на довгій тичці, змітали решту бджіл... Не менш важливою справою було готування й накривок на вулики — великих ганчарських мисок та жолубів, що захищали вулики й від гончарських мисок та жолубів, що захищали вулики й від

Уранці на Теплого Олекси дідусь-пасічник вставав далеко іще до сходу сонця, одягав чисте шмаття (білизну), засвічував цьогорічну „Трійцю", брав свячену воду, і, розбудивши мене, йшов у „стебник"-темник з „Трійцею". Я, за „наказом" дідуня Филимона, йшов перед ним і потрошки кропив йому дорогу свяченою водою аж у самий стебник-темник. Тут дідуньо вклякав навколішки, а поруч з ним і я, і напівтихо проказував молитву. Коли скінчив молитву, то звернувся в правий, а потім у лівий бік з такою, близько, промовою, а промова мені пам'ятна, бо чув я її кілька років:

> ...„Добрий день тобі, царице-матко! Хай буде тобі щаслива весна, щасливе літо! Час тобі господарити, лад давати Божим мухам. Святий Теплий Олексо, чоловіче Божий, благослови мої і чужі мухи Божі, і ви, родителі-прародителі наші, наставте на пожиток і на добро наші й Божі мухи: щоб добре роїлися, щоб рої сідали низько й давалися нам до рук, щоб добрий пожиток принесли й нам, і прародителям нашим і Богові; щоб чужі бджоли не нападали; щоб лихі люди зла не наворожили...
>
> Царице-матко, будь здорова, наставляй своїх мух на працю!"

(Цю „молитву" я перевірив у кільканадцятьох старих дідусів-пасічників" — і в усіх зміст тотожній).

Після цього дідусь обходив повз усіх вуликів у темнику, потім доручав мені „Трійцю". Я йшов уперед, а дідусь легенько скроплював свяченою водою поверху вулики. Потім я виходив по сходах з „трійцею", а дідусь ішов за мною, шепотів якусь молитву і кропив свяченою водою. Так ми обійшли все пасічисько, а потім дідусь навхрест покропив пасічисько. Після цього ми знову повернулися до темника, де дідусь узяв свячену воду та образки, виніс і почепив на груші, що росла серед пасічниська, і знову повернувся до стебника-темника й виніс одного вулика сам, уставивши його на приготованому місці в середині „тічок" (пасічниська). Потім виніс маленького дерев'яного з св. Київських печер хреста й поставив його над образками на груші, й сказав: „Божі мухи також уранці й увечорі моляться Богу!" Після цього сказав мені: „Це все ми зробили, покіль нема стороннього ока". Цього „стороннього ока" дідусь не любив у пасіці — і коли збирав роя, і коли душив бджіл (відбирав мед) і коли стоплював вощину . . . Раз я сказав дідуньові: „Дідуню, Гриць (то мій, такий же малий, як і я, приятель) хоче прийти до мене стерегти рої. Він ще не бачив, як збирають рої . . ." Дідуньо сказав мені: „Мухи не люблять чужих очей . . . Але він іще малий, то хай і прийде, тільки сидіть тихо, не робіть збитків, не кричіть, бо рій не вийде, а коли й вийде, то втече . . ."

У цей день приїжджали господарі-пасічники, що на зиму привозили свої невеличкі пасіки в дідунів „стебник"-темник. Тому дідусь і проводив усі церемонії дуже рано „без стороннього ока".

Покіль дідуньо виконав усі подані ритуали, бабуня Ярина — „Хвилимониха" готувалась до прийняття господарів-пасічників. Теплого Олекси здебільшого припадало в Великий піст, а тому й страви готувалися пісні: смажену та залиту рибу; смаженого судака чи сома; смажену з рибою та квасолею капусту; піріжки з сливами та пампушки до меду;

квашені огірки та яблука... (Цибулі та часнику не подавали, бо бджоли не люблять цього запаху).

Але починають з'їжджатися пасічники за своїми пасіками. Дідусь уже був на подвір'ї, відчиняв ворота, розставляв на подвір'ї вози. Кожний господар, в'їжджаючи на подвір'я, здіймав шапку, злазив з воза й підходив до дідуня:

— „Чи живі, здорові, дідуню Хвилимоне Яковичу, й ви, добродійко неню Хвилимонихо!" Цілував кожного з них у руку й ішов випрягати коні. Випряже, прив'яже біля воза, бере під пахву хлібину в рушнику, плящину горілки та подарунки бабуні: кусень сала, ковбасу, інші — курку, чи яєчок з пару десятків і йде у хату... Перехристившись у хаті, клав хлібину на стіл та й ставив плящину, решту доручав бабуні, знову цілуючи в руку:

— „Прошу, добродійко бабуню Хвилимонихо, споживайте на здоров'ячко!" Потім цілував руку в дідуня і сідав на лавку. Так прибували один за другим і решта господарів-пасічників і проробляли це ж, у тій же послідовності.

От з'їхались усі. В цей день ані дідуньо, ані бабуня, ані інші пасічники не їли нічого, бо положено було виносити пасіку натщесерце. Тому всі прямували до „стебника-темника" в такому порядку: спочатку в хаті всі сядуть, щоб рої сідали на своїх пасічниськах. Потім старший з пасічників звертався до дідуня: „Благословіть, пане-добродію, дідусю Хвилимоне Яковичу, до праці!" Дідусь з бабусею відповідали: „Господь, св. Теплий Олекса, Зосима та Саватій благословлять!" Дідусь гукав мене, доручав мені свячену воду в мисочці та кропилце — квіточку з колосків, сам світив „Трійцю"; один з старших прибулих пасічників брав хліб на рушнику й ішли гуськом. Дідусь доручав у „дорозі", під час цього урочистого шестя, мені „Трійцю", я ішов впереді, дідуньо за мною кропив святою водою, а за ним пасічник з хлібом і сіллю, за цим — решта. Так приходили аж у „стебник". Дідусь дорогою читав молитву — „Сон Богородиці". Так ми урочисто й численно йшли до „стебника-темника". Дідусь відчиняв перші, потім другі й треті двері й усі, чоловік 10, уходили в темник. Дідусь „Трійцю" ставив під середнім стов-

пом, перехристив у повітрі темник, кропив на всі сторони; ставши навколішки, як і попереду, всі присутні робили це ж, — дідуньо відчитав ту ж молитву, що раніш відчитав для своїх бджіл. Усі мовчки й тихо стояли. Дідусь після цього вніс у темник образок Теплого Олекси, дав мені, щоб я ніс його на грудях обома руками, хоч він і маленький, і сказав, щоб я ставав біля дверей. Після цього звернувся до присутніх: „Дітоньки, беріть оці й виносьте помаленьку й тихенько, а я буду на „тічках" (пасічниську) розставляти. Я ішов уперед з образком, а за мною виносили вулики. Дідуньо, хоч і був неписьменний, але на кожному вуликові мав свої, червоною фарбою помічені знаки, — розставляв належно, відповідно ваги й розміру, на зарані приготовлених місцях. Усі вулики ставив дідуньо вічками до сходу сонця. А коли я запитав, чому це так, то пояснив мені: „Треба щоб рано мухи вставали, та й Христос прийшов із сходу . . ."

Врешті всі дідусеві та батькові (пасіки дідуньова й батькова стояли, та й зимували разом) винесли й дідусь установив. Тепер покликав дідусь усіх до їх возів, оглянув, розповів, як треба вкладати вулики на віз, як з ними їхати, як їх дома здіймати. На окремих возах сказав більше підмостити, там поправити, а там підкласти. Потім пішов з пасічниками до стебника, пояснив, як затикати вічка, як обв'язувати. І всі пасічники поспішно почали обв'язувати низ дуплянок, (дуплянки не мали внизу дна) та затикати соломою вічка. Далі по черзі виносили на вози, укладали. Все зробили — не поспішаючи, але добре. Кожний пасічник поверх накрив ряднами вулики на возі. Коней поперев'язували до плота, щоб не турбували. Усі вулики винесені, належно вкладені . . .

Бабуня Ярина вийшла й звернулась до пасічників:

— „Дітоньки, а ходіть уже до хати, час і поїсти! Загостіть!" Далі звернулась до дідуня: „Старий, а запрошуй но всіх до хати!" Дідуньо Филимон з свого боку запросив усіх до хати. А в хаті на столі вже були розкладені дерев'яні ложки, численні куски нарізаного хліба, кислі огірки та яблука. Тут же стояла „салярка" (сільниця) та одна чарка.

— „Прошу сідати", — гукнула бабуня. Усі стояли. Аж

дідуньо Хвилимон сів на покуті (найпочесніше місце в селянській хаті, де ставили кутю, дідуха і вірили, що на покуті перебувають душі родителів-прародителів"), — і тоді всі сіли за стіл. Поставили й пляшку, як годилося — „могорич"-подяка та пошана. Старший з пасічників звернувся до бабуні Ярини:

— „Неньо наші, добродійко Хвилимонихо, ласкаво просимо й вас сідати з нами..." Цей же пасічник взяв пляшку й чарку (келішок), з легким уклоном у бік бабуні та й дідуня, сказав:

— „Неньо наші, й ви, Дедю, благословіть!" (Себто, дозвольте налити чарку)... Ті легко кивнули, що визначало згоду. Пасічник налив чарку горілки, повернувся в бік бабуні й проговорив:

— „Добродійко й неню наші, дозвольте!" І протягнув чарку. Бабуня сказала: „Прошу, це ви повинні випити..." Гість висловив побажання здоров'я та всього доброго, перехилив чарку, а решту з дна „підкинув" у стелю... Налив другу й з ласкавим уклоном подав бабуні й поцілував при цьому руку. Бабуня цмокнула гостя в голову, взяла до рук чарку й також висловила багато добрих побажань, при цьому спогадала й тих, що „на правді лежать" та й здорових... Перехилила поволі й також „підкинула" в стелю, щоб рої виходили та й сідали, щоб добре й щасливо жилося всім...

Дідуньо не втерпів і сказав: „Поспішайте, будемо балювати на Великдень, тепер за сонця треба привезти струджені мухи Божі, за сонця треба й встановити..." Після бабуні чарку доручили „деді-дідуньові"... Чарка по разу обійшла всіх, а більше однієї не дозволялося в цей день пасічникам. Лише бабуні та дідуньові „перепало" по кілька, бо „вони старенькі, дома й дуже струджені", та щоб краще спалося після такої праці"... Бабуня наша дуже раділа, що вшанували її першою чаркою, а коли б ні — настрій був би інший. Це знали всі навколо... Бабуня верховодила над дідуньом і останній у всьому скорявся своїй Яринці, лиш би „не воркотала"... А бабуня весела, все пригублювала келішок і виголошувала „різноманітні спічі" — і за Божі мухи, і за живих, і

за померлих, і за гарну весну погожу, і за літо, і за добрий пожиток, і за великі рої..." Раділа бабуня! Була весела після 3-ої — 4-ої чарчини... Красномовство було вже неперевершене, а доброта „неізреченная"... Вже вона в своїх „спічах" спогадувала й Теплого Олексу, й Зосима з Саватієм; спогадувала й Маковея, і Спаса, й родителів-прародителів... Аж покіль не почали пасічники прощатись, а на прощання, ті що з сусідніх сіл, — цілуючи неню-добродійку та деді-добродія в руку, дуже запрошували на храмовий празник, на що бабуня поспішала говорити, поглядаючи на дідуня: „Будемо живі — завітаємо, дякуємо, завітаємо!" А коли її упрошували перехилити маленьку на прощання, то лише дякувала та погукувала на дідуня: „Годі! Годі, старий, піст святий, та й Олекси, чоловіка Божого... Божі ж мухи не люблять духу цієї грішниці-горілки... Не наливайте йому більше!" Весь час гостила бабуня, все припрошувала: „Живіться, люди добрі, живіться! Старий, та частуйже людей!" На закінчення бабуня подала пампушки та пиріжки з медом. Так було положено.

Хоч церемонія видається довгою, але насправді — дуже коротка. Гості-пасічники наскоро куснули й поспішили з бджільми.

Всі встали з дозволу господарів, подякували за поштування, а головне за зберігання бджіл, похристились до образів, поцілували „неню-бабуню" і „деді-дідуня" в руку й стали готуватися до виходу. Тимчасом дідуньо засвітив „Трійцю" і вирядив гостей за поріг з молитвою та „Трійцею". Дідуньо передав мені „Трійцю", відчинив ворота, бо всі господарі-пасічники мусіли одразу сісти на вози впереді, а чи стати ліворуч коней. Усі ще раз поцілували руку дідуня й бабуні, а мені втулили в руку по копійці.

Щодо цих звичаїв я розпитував чимало старенських дідусів. Майже всі оповідали однаково. Такі ж звичаї були й дідуня дружини — Карпа Мельника. Деякі казали, що в той день треба було варити „ситу" кутю та йти до бджіл з кусником „аркуша", що на Проводи роздають у церкві; другі ходили з цілушкою великодньої свяченої паски та з святою

вербою. Були й ще деякі незначні розходження. Ці звичаї скоро затратились. Принаймні, мій батько, та й інші пасічники, молодшого віку (50—60 рр.) вже цих звичаїв цілком не дотримувались.

Але, пригадую старого пасічника Прохора Луцькового та Тимка Гаврилюка з с. Лисогори, що присвятилися спокутуванню гріхів на старості, — перший був на засланні в Сибірі, а другий — зневажливо ставився до своєї матері й та померла не „прощаючись”, — вони за стародавнім віруванням були певні, що їм, як пасічникам, Бог простить провини, бо за них і Божі мухи молитимуть Бога . . . Отож, в кінці XIX стор. та на початку XX-го стародавні звичаї помалу почали замінятися релігійними. Таким чином, ті й другі звичаї змішалися і трудно було дошукатися первісної основи пасічницьких звичаїв.

Теплого Олексія — весняний винос пасіки з темників.

(До характеристики й повноти образу стародавніх пасічників)

Описуючи стародавні звичаї виставки бджіл весною в давнину, не можна не зупинитись на окремих образах, моментах, віруваннях. Коротенький образ стародавнього дідуся-пасічника. Дідусями-пасічниками в давнину були лише чоловіки похилого віку, від 60—100 р. Таких у кожному селі було 1—8, не більше. Користувалися ці дідусі великою пошаною всіх, можна сказати, коли не рівною, то не меншою, ніж сільські панотці. Починали такі дідусі пасічникувати, коли вже не здужали фізично працювати в господарстві, чи були покалічені в часи визвольних змагань, чи вже старі дідусі-запорожці. Вирізнялися пасічники-дідусі доброзичливістю, добротою, любов'ю до людей, „м'яким серцем”, старанністю, ретельністю, високою і постійною працьовитістю, любов'ю до життя, миролюбністю, непорушним душевним спокоєм. Вони розуміли свою працю, як богоугодну. Їх любов до Божої мухи, терпеливість, їх посвята цій справі; їх романтичне життя улітку на пасіці, — це все було високопоетичне, каз-

кове, вимріяне й неперевершене розуміння й життя, і природи... Календар таких пасічників-дідусів числився від Теплого Олекси до Спаса (медозбір та свячення меду); від Спаса до внесення в стебник на зиму до Коляд; від Коляд — до Великодня; від Великодня — до Зелених свят, а там до Петрівки, а від Петрівки до Купала...

Взимку ці дідусі-пасічники доглядали та колисали своїх онуків-правнуків, і, як і на пасіці улітку, — взимку розповідали своїм нащадкам малим, та й дорослим казки; старшеньким онукам-правнукам — оповідали численні епізоди, та історію рідної землі, про визвольні змагання; історію свого роду-родини, свою історію. На тих високоморальних, патріотичних, глибокоемоціональних сказаннях-оповіданнях виховувались нові покоління. Ті дідусі часто використовували бандуру й співали історичних пісень. Треба пригадати, що в ті далекі часи не було газет, журналів, більшість населення була неписьменна; школи були зрідка — одна на 8—10 сіл... І дідусі-пасічники, подібно до бандуристів, — були живими книгами. Пригадаймо, що й наш, Великий Син українського народу, Т. Г. Шевченко перше виховання і перші знання з історії одержав від свого дідуся, про що він оповідає в Епілозі поеми „Гайдамаки":

ЕПІЛОГ

Давно те минуло, як, мала дитина,
Сирота в ряднині, я колись блукав,
Без свити, без хліба, по тій Україні,
Де Залізняк, Гонта з свяченим гуляв.
Давно те минуло, як тими шляхами,
Де йшли гайдамаки, — малими ногами
Ходив я та плакав, та людей шукав,
Щоб добру навчили. Я тепер згадав,
Згадав, та й жаль стало, що лихо минуло,
Молодеє лихо! Якби ти вернулось,
Проміняв би долю, що маю тепер.
Згадаю те лихо, степи ті безкраї,
І батька, і діда старого згадаю...
Дідусь ще гуляє, а батько вже вмер.
Бувало в неділю, закривши мінею,
По чарці з сусідом випивши тієї,

Батько діда просить, щоб той розказав
Про Коліївщину, як колись бувало,
Як Залізняк, Гонта ляхів покарав.
Столітнії очі, як зорі, сіяли,
А слово за словом сміялось, лилось:
Як ляхи конали, як Сміла горіла.
Сусіди од страху, од жалю німіли.
І мені, малому, не раз довелось
За титаря плакать. І ніхто не бачив,
Що мала дитина у куточку плаче.
Спасибі, дідусю, що ти заховав
В голові столітній ту славу козачу:
Я її онукам тепер розказав.

„Гайдамаки", Епілог.

Пізніший читач, проглядаючи нашу коротеньку характеристику дідуся-пасічника, візьме під сумнів і прийме за гіперболічне зображення, але й трудно собі уявити цей образ, не знаючи тогочасного життя. Образ пасічника-дідуся не подаємо лише як образ свого дідуся Филимона чи дідуся Карпа. Ми знали чимало таких старих і поважних пасічників і в дитинстві, і пізніше, а тому й подали риси типові, спільні, дійсні, збірні.

Бджола

Бджола в давнину вважалася „Божою мухою". Чому це так? Яка для цього підстава?

Коли ми спогадаємо з античної грецької мітології, та й з інших, -- то боги їли-пили амброзію, та попивали нектар — із квітів. Трудно сказати, як саме щодо цього мислили наші далекі прапрадіди, але, напевно вважали, як і стародавні греки, що амброзія і нектар, є їжа божественна та їжа душ-духів, прихильних до людини, їжа душ родителів-прародителів, бо ця їжа — мед та віск збирається з квітів, де, за стародавніми віруваннями, народжувалися діти, відкіля й приходили на світ Божий. А коли бджола збирала їжу для таких шанованих істот високих (єств), то вона й була слугою Божою, бо збирала поживу для богів.

Бджола в давнину була загадковою мухою. Її укус вважався цілющим від деяких хвороб і недуг. Хворі „на ломоту

костей” — ревматизм, лікувалися тим, що підставляли свої хворі ноги для укусу бджіл і потім відчували себе значно краще.

Дідусі-пасічники виявляли любов до бджіл. Вони в усі великі й урочисті дні ходили до бджіл улітку й узимку. Господар ходив з привітанням до них на Різдво, на Новий рік, з „трійцею” на Водохрищі, на Страсть та Великдень христуватися. Дідусі вірили, що бджоли їх розуміють і слухаються, та вважали й називали їх „трудівницями”. Ще в давнину створене прислів'я для характеристики роботящої людини: „Роботящий як бджілка”.

Матка вважался царицею бджолячої родини, яку „всі бджоли слухаються, підкоряються, виконують усі її накази...”

Коли пасічник переглядає вулик, то надзвичайно обережно поводиться, щоб не придушити жадної бджілки. Треба було бачити на обличчі старенького пасічника жаль, коли хтось з його „помічників”, чи відвідувачів придушить бджолу з необережності. Часто приходилось чути в таких випадках дідусеве співчуття: „Ай, це ж Божа муха . . . Вона ж уже не буде жити, бо, вкусивши, жало залишається у вас . . .” Правда, воно якось дивно виглядає: коли пасічник проходить поміж вуликами, то дивиться під ноги, щоб не придушити бджолу, а побачивши в траві — бере її і садовить на вулик, щоб змогла долетіти до свого вулика, — а в цей же час, восени для „відбирання” меду, винищує по кільканадцять родин. Але то вже так водилося, бо інакше трудно було взяти мед, не видушивши бджіл. Та й прислів'я в ті часи з'явилось: „Не видушиш бджіл — не їстимеш меду . . .” Старі пасічники досконало знали життя, звички та всі процеси праці бджіл; знали, які запахи бджоли люблять і яких не люблять; знали, що коли людина не поденервована, спокійна, то бджоли не кусають, і також спокійні; знали пасічники, що бджоли люблять ясні кольори; що не люблять жвавих рухів, не люблять крику, не люблять, коли до них приходять у „кудлатому чи волохатому”, коли на голові розвівається волосся тощо. Пасічник вільно брав у руки бджіл, збирав по кілька роїв на день, не зазнавши жадного вжалення бджіл.

Трутнів пасічники не любили, винищували їх і ледачих людей називали „трутнями": „То трутень — він ні про що не дбає"...

Мед і віск

Мед у давнину вважали Божою їжею і вживали в часі великих урочистостей-свят, як на Багату кутю, на Голодну кутю, на коливо під час парастасів; ставили в церкві на сорокоусти на поминки душ у часі Великого посту; мед вживали, як лік при дитячих хворобах — корі, при кашлі-простуді тощо. І, треба сказати, що в давнину варили меди, як міцний напій, що вживався тоді на всіх урочистостях — на тризнах, весіллях і на всіх святкуваннях. Про це маємо чимало літератури історичної та етнографічної. Ще в XVII—XVIII вв. при церквах варили мед на храмові празники. Широко вживали мед у давнину й при різних печивах, що роблять і тепер. Та й було свято пасічниче в давнину, коли святили мед, що з прийняттям християнства злилося зі Спасом. Трудно перерахувати всі ті властивості, що народ приписував медові. Вірування було, що коли дитя-дівчинку, чи хлопчика купати в меду (в купелі розчиняти трошки меду), то всі будуть любити. Це й у пісні збереглося: „Мала мати одну дочку, та й купала у медочку". Мед став символом-епітетом всього найкращого: „солодке дитя", „солодка любов", „солодке, мов мед"; „медовий місяць", „медова подорож" і т. д.

Віск

Про віск було вже сказано, що це також вважалося найвищою жертвою небу, добрим до людини прихильним силам та душам родителів-прародителів; засвічена воскова свічка вважалася символом бога урожаю та часткою сонця. З прийняттям християнства воскові свічки ставили як жертву Богу й святим угодникам і жадна релігійна, чи родинна оказія не проходила без воскових свічок: під час родів — світили страсні й громничні свічки, щоб породіля скорше й з незначною біллю „розрішилась"; свічки запалювали й при хрещенні дітей; з свічками виряджали на тамтой світ покійників; свіч-

ки світили під час Багатої та Голодної куті; під час великодніх розговін; під час свячення пасок; свічки світили під час пожежі в своєму селі, чи в сусідніх; свічки воскові світили під час великої громовиці... З воску робили „трійці" — три грубих свічки у квітах, що знаменувало; небо-сонце, землю та воду; за іншим віруванням — життя людини: — народження, одруження, життя та смерть. З воску робили різні мазіспуски для лікування; воском писалися і писанки і т. д. А так як віск бджолячий продукт — Божих мух, то віск вважався у давнину святощами, як частка божої властивості — чародійності. Серед селян було глибоке вірування, що лише воскова засвічена свічка просвітить дорогу на тамтой світ конаючій людині... Тому кожна бабуся, найбідніша, за життя мусіла придбати кусник воску, щоб горіли воскові свічки, коли вона вмиратиме.

Багато ріжних вірувань, прикмет, сказань, леґенд, прислів'їв та приповідок пов'язано з пасічництвом.

Прикмети у дні Теплого Олекси:

1. Тепла соняшна погода на Олекси — буде добрий урожай на хліб і на рої.
2. Ясний ранок — рої будуть виходити ранками; хмарний ранок, ясний вечер — рої будуть виходити під вечір.
3. Теплий Олекса палицею коле — вибирайся в поле!
4. На Теплого Олекси риба хвостом лід розбиває.
5. Діти приговорюють: Олексію Теплий, сонічко, сонічко, виглянь у віконечко, твої дітки плачуть, по каменям скачуть, сир колупають, у віконце кидають.
6. День Теплого Олекси — це день рибалок: риба хвостом хвилі розганяє, — жаба губу відкриває...
7. Годуй бджолу до Йвана — вона зробить з тебе пана... і т. д.

Характерним у звичаях Теплого Олекси, цебто в весняній виставці бджіл, ми спостерігаємо тут віддзеркалення всіх трьох світоглядів, що пережив наш народ: культ покійників,

анімістичний світогляд та християнський. Багато втрачено з спогаданих звичаїв, але окремі точки дозволяють зробити певні висновки. Всі три світогляди з часом злилися. Окремі звичаї змінилися, доповнились, а більшість затемнилась і стала малозрозумілою нам, що тепер трудно подати певну систему, а така в галузі бджільництва безумовно була в давнину, навіть поминаючи первісну бортняну систему.

XXVII. ПРИЛІТ ПТИЦЬ

Пам'яті Хвилимона Ів. К.

Особливою радістю наших пращурів, та й нас, — це був приліт птиць на весні. Птиці, їх поява весною, виспівана в піснях цілорічних — і в колядах, і у веснянках, в петрівчаних піснях, купальських, зажнивних, у весільних, родинних і в похоронних плачах. До птиць, що повернулися з вирію, виявлено у веснянках особливе співчуття:

Зажурилась перепілонька,
Що так раненько з гір вилетіла,
З гір вилетіла, трав не виділа,
Іно виділа сніги, морози,
Сніги морози, води як лози.
— Ой де ж я буду гніздечко вити,
Гніздечко вити, діти водити?
Ой чув же тоє сивий соколонько —
„Цить, не журися, перепілонько!" і т. д.

(С. Килимник. ІІ-й т. „Український рік", стор. 90—91).

У другому варіянті подібної веснянки висловлено особливу заботу, глибоке співчуття, стомленій великою подорожжю з вирію перепілоньці:

Чому нашу перепілоньку
Та й головка болить!
Тут була перепілонька,
Тут була красна зіронька!
Чому нашу перепілоньку
Та й колінці болять! . . . і т. д.

Виспівані й у колядах та щедрівках улюблені птиці як жайворонок, сокіл, ластівка, зозулька, соловейко. Усім, і чужинцям, відома щедрівка „Прилетіла ластівонька, сіла собі на віконько, стала собі щебетати, господаря викликати" . . .

У глибокій давнині птиць вважали чарівними, тотемами, вони були **вісники** весни, вісники урожаю, приплоду, здоров'я і добробуту. Проф. Л. Білецький так подає:

Там же, стор. 92).

...„Символ перелетної птиці, уявлення про птаха, як про магічного віщуна весни, як про носія весняних радощів і щастя взагалі, відбивають старовиннє закорінене релігійне уявлення. Звернення через молитовну заклинальну пісню до птахів, що щойно прилетіли, можна вважати одною з найміцніших і найстарших обрядових дій. Кожного разу, коли ми зустрічаємо подібне звернення і в інших піснях, то й там воно хронологічно й за типом користування ним має відбитку глибокої давнини. Отже й такі звернення, тільки християнізовані, можуть стояти поруч із закликом весни й символікою перелетних птахів..."

(Л. Білецький. Історія української літератури, том І-й, ст. 71—72, Авґсбурґ, 1947).

Знудяться, скучаться діти за довгу зиму, як й дорослі, за весною, за пернатими гістьми з вирію, особливо за тими, що люблять літувати біля житла людини, біля селянських хат. Виглядають діти ластівочку-весняночку, виглядають лелек-чорногузів (буслів). Ці останні великі птиці, на довгих ногах, з довгим дзьобом, з чорним хвостом, — в уяві селян, є символом добра й народження дітей. Господарі дуже раді, коли лелека завітає на їх обійстя, покладе гніздо на клуні, на хаті, чи на високому дереві; вони навіть допомагають чорногузам робити гніздо: кладуть на хаті чи на шопі старе колесо. Чорногуз, розумна птиця, вгледить колесо й починає зносити галузки й мостити гніздо. Ці птиці розуміють, що людина не робить їм зла, а тому добре себе почувають. Вони спокійно гуляють на подвір'ю, а ранньою весною, коли господиня годує курей, то часто чорногузи злітають і допомагають курам спорожнити харчову посудину.

Характерним є те, що чорногузи безпомилково щороку повертаються на свої місця, „ремонтують" гніздо й зникають на три-чотири дні — летять зустрічати свою пару — чорногузиху, і прилітають удруге вже з нею.

Лелеки здебільшого селяться близько води — ставків, рік, чи болот. Вони харчуються основне жабами, але споживають також і гадів. Буває інколи, що й каченя на воді попаде до дзьоба чорногуза, але господарі приймають таку

шкоду терпляче, бо існує повір'я, що коли скривдити чорногуза, то хата згорить.

З лелекою пов'язано в селян чимало різних сказань, леґенд, символіки,, прислів'їв та приказок.

Якщо дівчата вперше побачать на весні лелеку, що летить — вийде того ж року заміж, коли ж побачить вперше, що чорногуз сидить у гнізді — буде сидіти цей рік, не прийдуть старости.

Коли ж діти весною вперше побачать лелеку, виявляють несказанну радість: пританцьовують, підскакують, розмовляють з ним і запрошують:

„Лелеко-татку, збудуй у нас
Добру хатку, та виведи діток..."

Діти поділяються на дві групи. Одні питають у чорногуза:

„Лелеко, лелеко, до осени недалеко,
А де твої діти?"

Друга групка дітей відповідає:

„До осени далеко!
Я хатку зроблю,
І діток виведу,
А восени у вирій
Полечу й діток заберу!"

Батьки ще взимку потішають дітей: „Сидіть тихо, бо скоро Гарасим (4. III. с. с.) прийде й бузьків приведе!" В Україні вірили, що бузьки-чорногузи прилітають саме на Гарасима.

Приповідки: „Стоїть, мов лелека й крила опустив!" Так говорять про спокійного парубка, що не може одружитися. „Він, мов лелека, облітав усі моря і землі!" А молодій жінці, що недавно замужем, говорять: „Ось скоро бузьок тобі подарунка принесе..." Коли народиться дитя, то інші діти питають батьків: „А де це ви взяли?" Батьки відповідають: „Бузьок приніс!"

Не можна не спогадати й про чорногузячий суд. Восени, перед відлетом птиць у вирій, чорногузи збираються далі від

села, десь на полі, а чи на луці, у значній кількості, 20—30, а навіть і 50. Серед них походжає один з них, певно ватажок, щось клокочуть, наче справді нараджуються, як вирушати в далеку дорогу. Слабких чорногузів, чи калік, що також трапляється в їх царстві, вони тут, на цьому зібранні убивають, заклювують, а потім здіймаються й вилітають у вирій. Цю їх нараду називають у народі „чорногузячим судом". Я і сам декілька разів обсервував цей суд.

Другою улюбленою птицею, що ліпить гніздо то в сінях селянської хати, то над вікном, чи над дверима, а найчастіше в клуні, шопі та стайні — це буде ластівочка. Селяни в більшості уявляли весну в образі ластівки, а навіть вірили, що „ластівки приносять весну з вирію". І ластівки виспівані в усіх циклах пісень стародавнього фолкльору; про них складено численні оповідання, леґенди, як про птиць богоугодних і приятельок господаря дому. Коли оселиться ластівка в сінях чи під стріхою хати, і взагалі в обійсті, то, вірили селяни, що тут пожежі не буде. Коли ж зруйнувати ластівчине гніздечко, то пожежа „неминуча". Є декілька оповідань, як діти скинули ластівчине гніздо із стіни й як ластівки принесли вогонь і хату підпалили. Коли хата горіла, то ластівки над дітьми літали, цівікали й промовляли: „Ви нашу хатку зруйнували, а Бог вашу . . ." і т. д.

Великими ворогами ластівок були горобці. Вони висліджували, де зліплять ластівки гніздечко, залазили в те гніздечко і не пускали туди ластівок. Ластівки з'являлися численно, приносили з річки болото й замуровували горобців. Останні й гинули замуровані. Це й мені самому приходилось не раз бачити такі замуровані з горобцями-займанцями ластівчині гнізда.

Досліджуючи ту особливу любов наших пращурів до численних птиць перелітних, ми здогадуємось, що колись птахи, а можливо окремі з них, — були тотемами, в яких, за віруванням, „вселені були духи душ прапрадідів-дідів та надприродніх сил", які були прихильні до людини, допомагали людям, опікувались житлами, урожаєм, приплодом, здоров'ям і всім добром людини.

До таких символічних птиць у давнину ставилися всі з особливою пошаною, любов'ю; звертались до них з молитвами-проханнями, закляттями; ворожили весною спостерігаючи: то відкіля вони вперше летять, то низько, а чи високо, в який саме день побачили їх вперше, то де вони сіли, де гніздо будують; чи в ясний соняшний день вперше їх побачили, а чи в дощовий і т. д.

У Русі-Україні надзвичайно шанували птиць взагалі й ніхто їх не тільки не вбивав, але вважали за гріх нанести найменшу кривду птиці — не торкатися гніздечка, не заглядати, де птиця вивела пташенята, всебічно захищати птиць, а весною навіть підгодовували. Такими цілком недоторканими птицями вважалися в Україні такі: соловейко, зозуля, ластівка, голуб, чорногуз-лелека, чапля, ремез, жайворонок, гайворонка, журавель, перепілка й багато інших. Дозволялося вбивати шуліку, як шкідника, диких гусей осінню, диких качок, куріпок... А навіть недобрих віщунів, як сову, пугутькала-сича, злодійку-сороку й ворону — й цих не нищили.

Соловейко, як віщун добра і співець весни, „кохання" особливо шанувався. Вечорами виходили цілі родини до саду, щоб тільки послухати соловейка. Шанували й ворожку-зозулю, яка віщувала добре, чи й недобре та предрікала, скільки то юнак, а чи юначка будуть жити років... Любов до птиць була так велика, що український народ іще в давнину створив численні сказання, казки, пісні, приповідки, прислів'я. Найкращим епітетом для батька — це батечку-сизий голубоньку; сестричко-ластівочко, сестричко-перепілочко; матінко-голубонько, матінко-зозуленько; братику-соколю, братику-орле сизий; милий-жайворонку, милий-соловейку; „діти мої-пташенята мої" й т. д.

За віруванням наших прапрадідів птиці віщували скору чи пізню весну, — Сойка „кричала: вій, вій, покинь сани, бери віз..."; жайворонок — брав соломенку в дзьобик, летів вверх до Бога й співав: „урожай, урожай, теплий дощ на врожай!" Потім спускався вниз, сідав на полі й показував Богові, де буде врожай й як мусить падати дощ, як він падає

вниз; ластівка приносила весну з вирію-раю, приносила кохання-парування молоді, приплід худібки, тепло й радість; журавлі відлітали в вирій з сумним „кру-кру", бо несли грішні душі до вирію, і про це своїм сумним співом сповіщали всім; повертаючись на весні — їх „кру-кру" було веселе, бо вони несли душі нові, що будуть на весні та влітку народжуватися, а несли вони з вирію-раю. Діти радісно кричали, коли закружляють над селом журавлі й приказували:

„Бусень, бусень, на тобі солому,
(У М. Грушевського — „голвоту" — С. К.).
А нам дай жита копу..."

(М. Грушевський. Історія української літератури, т. І-й, стор. 107, Київ-Львів, 1923).

Треба пригадати, що ще в XVII ст. в наших прапрадідів журавлі були хатньою птицею, як і кури.

Ранньою весною повертаються довгі ключі диких гусей з вирію. Буває так, що іще сніг на полях, ще земля замерзла, а гуси вже й прилітають. Діти їм співають дитячих пісень та приказують, підкидаючи вгору потрохи соломи:

„Гуси, гуси, вам на гніздо,
А нам на тепло!.."

„Гуси, гуси, вам на гніздечко,
А нам на здоров'єчко!"

(Там же).

А при першій „зустрічі" з зозулею молодь звертається до неї так:

„Зозульо, зозульо, закуй мені,
Скільки років жити буду!"

Таких птиць, як пугач, сова, пугутькало (сич), ворона — люди боялись, бо вважали їх за віщунів недоброго. Коли вечером сова сяде на хаті й закричить:

„Поховав, поховав!" — то вважали, що хтось мусить померти в тій хаті, або хтось захворіє, коли пугутькало запугукає... Коли ворона сяде близько хати та тричі закрякає — ждати недоброго й т. д.

Не можна не пригадати й півня. Півень в господар-

стві в давнину не тільки служив за годинника, але й був віщуном, а певно й Божим віщуном. Правда, пошана до півня була не лише в Русі-Україні, але й в інших численних народів, зокрема в галлів. Та й саму назву стародавні народи, що населяли нинішню Францію, та й інші близькі до Франції землі, прийняли назву півня, бо слово галл і визначало півень. Гали обов'язково клали півня покійникові при похороні, щоб розбудив його на тім світі. Це частково практикувалось і в наших далеких прапрадідів. За віруваннями півень — це чарівна птиця. Він відганяє нечисту силу; його саджають у новозбудовану хату раніш, ніж оселяться люди; він тричі оповіщає людей своїм голосним „ку-ку-ріку"; по 3-му співу, по „третіх півнях" уночі зникає зла сила, перестає діяти, а діють добрі сили, прихильні до людини й т. д.

Ось чому й яйце птаха стало ще в давнину символом народження людини й тварин; символом воскресення природи... Таким воно залишилось і в релігіях, у тім складі й у християнських, зокрема в Україні.

З прилетом птиць тісно пов'язане вже християнське свято СОРОК СВЯТИХ, що припадає за ст. ст. на 9-те березня (22. III. н. с.). Видно, що в добі дохристиянській було подібне свято, яке з прийняттям християнства залишилось, а навіть дійшло до нашого часу, прийняло назву „40 святих". У цей саме день особливо виглядають вісників весни — птиць, приліт їх з вирію. На 40 святих ворожили й дівчата, і хлопці, і господарі та господині. Перші ворожили про одруження, другі про господарство, урожай, приплід тощо. А щоб заворожити скорий прихід весни, то дівчата пекли в цей день до сходу сонця „жайворонків" з тіста, виходили, також до сходу сонця, на горбки, чи на поле, а то й на город чи в сад і закликали весну, закликали птиць, зокрема соловейків та жайворонків, а хлопці — ластівочок та зозуль. Забавно було спостерігати, як діти увесь день бігали з „жайворонками" в руках, хвалилися ними всім зустрічним, обмінювалися з іншими дітьми й накликали весну, накликали птиць.

> ...„На 40 мучеників (22 березня) печуть із тіста пташків на честь жайворонків, що саме вилітають із ви-

рію. Тоді дівчата рано до схід сонця виходять на вище місце і „закликають весну". Тоді сорока в своє гніздо кладе 40 паличок".

(Енциклопедія Українознавства, т. І-й, стор. 232, НТШ, Мюнхен—Нью-Йорк, 1949 р.).

З святом 40 святих тісно пов'язане вірування, що найраніше прилітають жайворонки з вирію, а в жайворонках то були душі дідів-прадідів, що саме на весну прилітали на рідну ниву. Жайворонки — це маленькі птички, які жили лише в полі. А тому й випечені „жайворонки" — це була жертва польним духам, рожаницям, душам дідів-прадідів, опікунам нив. А вже число 40 правдоподібно з'явилось з прийняттям християнства і пов'язалось з 40 мучениками.

На „Сорок мучеників" (9-го березня ст. ст.) пекли з тіста пташків на честь жайворонків, що ніби того дня вилітали з вирію. Це була — жертва весні, яка в ріжних формах була відома ще недавно в нас і в інших слав'ян. Розносячи печених „жайворонків", діти співали веснянки. Головний їх мотив — закликання весни . . ."

(Проф. Є. Онацький. Українська Мала Енциклопедія, кн. 2-га, ст. 145, Буенос-Айрес, 1958 р.).

Печених „жайворонків", як правило, роздають дітям, бо вірять, що тоді будуть добре нестися кури-гуси, що квочки добре висиджуватимуть курчат, а гуси — гусенят. Дівчата в цей день ворожили на веретенах та на 40 галузках з приговорюванням спеціяльних молитов-заговорів для причарування бажаних хлопців. Вони в цей день поштували хлопців спеціяльно спеченим з медом хлібом.

Багато в Україні різних вірувань пов'язано з прилетом птиць. Усі ці вірування тягнуться і дійшли до нас крізь тисячоліття, частково вже християнізувалися, змінилися і наверствувалися (нашарувалися); без сумніву, до нашого часу дійшла тільки частина, а більшість утрачено з часом, забуто. Але навіть із цих фрагментів, що до нас дійшли, ми можемо здогадуватися, що в глибокій давнині окремі птиці були в наших пращурів тотемом — священними, цебто вірили, що в птицях втілена вища божеська сила. А тому тих

птиць не можна було ані вбивати, ані кривдити, бо вони приносили весну, а з нею всяке добро. Та птиці були тотемами не тільки в нас, але й в інших народів у глибокій давнині. Наприклад, у стародавній Сирії голуб вважався тотемом, священною птицею.

До 40 мучеників, а властиво до цифри сорок, нав'язували численні леґенди, вірування, сказання, прислів'я, приказки:

„Які 40 мучеників, такі й дальше 40 днів"
„40 святих — це можливих іще 40 морозів"
„Сорока будує своє гніздо з 40 прутиків"
„Господині й дівчата пекли 40 „жайворонків"
„Учні в Галичині приносили в цей день учителеві 40 бубликів"
„Дівчата ворожили на 40 веретенах, а чи на 40 прутиках"
„На 40 мучеників сіяли горох, вірили, що на кожній стеблині буде по 40 стручків"
„На 40 святих сорока ім'янинниця" і т. д.

До свята 40 мучеників чомусь приурочені всі прислів'я з назвою сорока:

„Живи з сороками й воронами, що у вирій не літають!"
„На 40 святих і сорока загубила хвіст!"
„Живе, як сорока на плоті — хто йде — сполохне!"
„Розжились, як сорока на лозі, а тінь на землі!"
„Вертишся, як сорока на плоті".
„Одна сорока з плота, а десять на пліт".
„Гляди, бо сороки вкрадуть".
„На голу кістку й сорока не впаде".
„Заглядає, як сорока в кістку".
„Ці новини сорока на хвості принесла".
„Його на смітнику знайшла сорока".
„Жінки, як сороки".
„Тріщить, мов сорока".
„Не роззявляй рота, бо сорока влетить".

Трудно й перерахувати всі ті звичаї, вірування, витвори народнього фолкльору та інше, що людність в Україні відносить до прилету птиць та до свята 40 св.

Л і т е р а т у р а: Енциклопедическій словарь Ф. Брокгауза и Ефрона, С. Петербург, 1892.

Українська Мала Енциклопедія Проф. Є. Онацького, кн. 2-га, стор. 145, Буенос Айрес, 1958.

Українська Енциклопедія, Львів-Станіславів-Коломия.

Енциклопедія Українознавства, НТШ, т. І-й, стор. 232,

Мюнхен—Нью-Йорк, 1949.

М. Грушевський. Історія української літератури, т. І-й, Київ-Львів, 1923.

Л. Білецький. Історія української літератури, т. І-й, Авґсбурґ, 1947.

Власні досліди. З народніх уст.

Народній календар „Батьківщина", Львів, 1936 р.

XXVIII. СВЯТО ЮРІЯ

Пам'яті М. Костомарова

...„Та Юрай мати кличе,
Та подай, матко, ключа
Одімкнути небо, випустити росу".
(Чубинський, 30).

Після Великодня та після „Провід" — третім чільним стародавнім дохристиянським святом наших пращурів було (та й нині є) — свято Юрія, — Юрая-Рая, Ирія.

„В сей день сходить весна на землю". (Матеріяли етногр. XV, 41).

„Перед тим тільки її викликали, виглядали, зустрічали, тепер вона вже тут. Юрій або Юрай, Урай, Рай — це той воротар, що відмикає небо на дощ".

(М. Грушевський, Історія української літ., т. І-й, Київ-Львів, 1923 р.).

Юрій відмикав небо й пускав росу-дощ на землю, відмикав землю і все росло, все зеленіло, вирощував урожай. У давнину Юрія шанували й Сином Божим вважали, що виспівано в стародавній коляді:

...„Святий Юрій по межах ходить,
По межах ходить да жито родить.
Із єдиного колосочка да буде жита бочка!"
Рефрен:
„Христос Воскрес, Святий Юрій Син Божий!"
(К. Квітка. Українські мелодії, ч. 707).

Юрій „відкривав весну", все зеленіє, росте, радіє, лише Юрій у трубу затрубить:

...„В святого Дмитра труба із срібла.
В святого Юра труба із тура.
А як затрубив ще й святий Дмитро,
Та й покрив зимков всі гори біло.
Святий Юрій як се затрубив,
Всю кригу розбив, дерево розвив..."

І у другій коляді:

...„Як май, затрубив пресвятий Юрій,

Зазеленіли гори, долини,
Гори-долини, ще й полонини.
Пішли голоси по всіх низинах,
По буковинах, по всіх річинах,
Та по річинах, по кирничинах.
Усі низини зазеленіли,
Всі буковини сі зашаріли.
Та зозулечки повилітали,
Повилітали, защебетали.
І всі сі річки порозмерзали,
Всі сі кирнички повиповняли,
Пообцвітали все лататтями.
Та всі овечки та заблеяли,
Всі ся вівчарі ізрадували . . ."
(Гн. ч. 115).

(М. Грушевський. Історія української літератури, т. І-й, Київ-Львів, 1923).

Росу на Юр'їв день вважають цілющою, чарівною. В день Юрія в дохристиянську добу провадились сакральні ходи в поле з хороводами та танцями. Основна мета цих „ходів" полягала в благанні багатого врожаю, в зачаруванні ниви від вогню, граду, бурі та буйних вітрів, як рівно ж — викликати потрібні дрібні та теплі дощі.

І після прийняття християнства в день Юрія Переможця і великомученика, що його святкували за ст. ст. 23 квітня, проводились хресні церковні ходи на ниви. В цей день святили воду, мали урочисту службу Божу й ішли на поля, кропили святою водою, читали молитви благальні, щоб Господь зродив високий урожай та зберіг його від вогню, граду, бурі та буйних вітрів. Але ще в XVI—XVII ст. ці ходи частково носили дохристиянський характер — ішли в поле хлопці й дівчата в складі хресного ходу з хороводами та танцями, з співами веснянок. Після обходу полів, там же на полі, відбувався багатий і щедрий обід, що вважався спільний з польними духами та „рожаницями".(Неясні в етнографії єства).*)

Після цього всі рештки їжі закопувались під межами, як зачарування багатого врожаю та відведення граду-тучі та вогню.

---

*) Примітка: Аничкин, Язичество в древней Руси, стр. 162, 1914 г.

Чернець Іван Вишенський остро виступав проти цього звичаю:

. . . „Праздник диявольскій на поле ізшедших сатані офиру танцями і скоками чинити . . .”

Пізніше хресні ходи на поля проводились в одних місцевостях на Юрія, а в других — на Зелені свята. Багато передхристиянських звичаїв і особливостей з свята дохристиянського Юрая забуто, але чимало й залишилось до нашого часу. Господарі на Юрія качалися на зеленім руні на ниві у всі боки, щоб причаклувати багатий урожай. Цей звичай дійшов і до нас.

(Чубинський, ІІІ-й т., стор. 30 і Матер. до етног. VI с. XV, с. 64).

Святому Юрію народна творчість, як вияв віри й вірувань наших далеких пращурів, приділяє чимало опікунства, чимало дуже відповідальних дій і дільниць весняної пори. Він (Юрій) є сторожем поля, урожаю, бджільного медозбору; та він і поле заорює; він „відає” й опікується всіма тваринами, дикими й свійськими; Юрій опікун їздців, ловів, вояків і т. д.

„Юрій трубив в трембіту „листовую”, а Петро в „цвітовую”:

. . . „Пішли голоси по полонинах
По всіх царинах, та й по всіх садах,
По виноградах, по пасіченьках —
Всі полонини у цвіту стали,
Всі полонини та всі царини.

Та й усі сади, та й виногради,
Зродили цвіту по всьому світу,
А пчолоньки сі бай ізроїли,
Та на цвіт спали, медок зібрали”.

(Гнатюк, ст. 214).

Св. Юрій і поле обробляє:

„Святий Петро за плугом ходив,
Святий Павло волоньки водив,
А сам Господь-Бог пшеничку сіяв,
А святий Юрій заволочує . . .”

(Коляда — „Ой у полі”).

В інших варіянтах подається, що святий Юрій за плугом ходив, а святий Ілля заволочував.

Сказання-апокриф про Юрія їздця-змієборця дуже стародавнє, безсумнівно ще з дохристиянського фолкльору.

Образ Юрія - переможця овіяний численними апокрифами, сказаннями, леґендами, казками та прислів'ями як в добі дохристиянській, так і в добі християнській. Для прикладу приведем тут 2—3 леґенди.

З запису Манджури:

„Коня богатиреві виїздить св. Юрій. Ото бува в табуні, або де на конюшні, задасться такий кінь, що як його не глядять, а він, гляди, все утече. Там уже через ніч, чи через день — або сам прибіжить, або люди де знайдуть — то ж він і бігав до св. Юрія в науку. Такого коня чи продай, чи проміняй, бо все одно толку з його не буде: або сам забіжить, або так пропаде, щось задавить..."
(Витяг з казки запису Манджури).

„Чудо св. Юрія"

Зміст такий: Святий Юрій вбиває трьохголового дракона-змія, який спустошував землю одного поганського царя. Щоб запобігти спустошенню держави, цар і громадяни примушені були віддавати змієві на поїдання своїх дітей. Коли в жертву змієві вивели царську доню, з'явився св. Юрій, як молодий вояк (за одними сказаннями це було ще до його мученичої кончини, а за другими — це діялось після його смерти), утихомирив-усмирив змія хрестом. Царівна, з наказу св. Юрія, прив'язала змія, як смирну овечку, до пояса й привела в місто. Її батько-цар і численні тисячі його підданих приймають святе хрещення. (вражені чудом).

Це сказання-чудо відоме у всіх християнських країнах і дуже вплинуло на популярність і пошану цього святого, що підтверджується численними піснями, сказаннями, леґендами, казками та прислів'ями.

На образах св. Юрій зображується молодим красунем-воїном, на білому коні, що перемагає трьохголового дракона-змія не словом і хрестом, а довгим списом.

Ім'я Юрія в різних народів виговорюється різно, як, наприклад: у нас — Юрій, у росіян — Георгій, у Болгар —

Геррі, у поляків — Єржи (Jerzy), у чехів — Іжик (Jiri), у словінців — Юр, Дюр (Jur, Dur), у сербів — Юрай (Jura) та Джьорджьо, Джерджис (Борве), у хорватів — Юрай (Juraj) і Дьордьо (Diordie), у французів — Жорж.

Ю р і й св. великомученик і переможець

За сказанням Метафраста, св. Ю р і й походив із знатного роду з Кападокії, він займав високе становище у війську. Коли ж почалось переслідування християн за Деоклітіяна, він зрікся високого становища й став ісповідником християнства, за що його обезглавили після восьмиденних важких мук. У 303 році після важких мук у Никомідії він і прийняв смерть...

У світовій релігійній літературі є багато написаних житій і сказань про життя, героїчні подвиги та чудеса великомученика Ю р і я. Одне з найкращих житіє вважається в українській Мінеї.

Західні й східні стародавні календарі відносять кончину св. Юрія на 23 квітня ст. ст., але святкується ще й у листопаді, 26 числа ст. ст.

Ім'я Ю р і я вважалося ім'ям княжим і більше десяти українських князів носили це ім'я; чимало англійських королів також носили ім'я Джордж та й у інших країнах це ім'я дуже поширене. Всі православні країни мають численні церкви присвячені св. великомученикові Ю р і ю. Сказання — житіє св. великомученика Ю р і я — дійшло до нас з Греції в IV—V вв., як апокрифічне. За цим сказанням Ю р і я мучить перський цар Дадіян на протязі семи років. Юрій тричі вмирає і тричі воскресає; коли ж він умирає четвертий раз остаточно через „усічення голови" мечем, то Господь покарав смертю його мучителів. Це сказання стало основою французьких і німецьких поем, значно поширених на мусулманському сході.

Енциклопедія Українознавства подає:

...„Третє весняне свято, що сьогодні втратило чимало своєї первісної ваги на користь Великодня, як свята, підтримуваного церквою. Юрій, що припадає на „сімнад-

цятий тиждень по Різдві", — це первісна персоніфікація весни, й то вже зрілої та розвиненої, і до нього ще перед заведенням християнства на Україні приєднано в час чорноморсько-дунайських зближень мотив про вояка-їздця і переможця над змієм. В день св. Юрія „сходить весна на землю", коли її перед тим тільки виглядали та викликали. Юрій, або Юрай, інколи Рай, — це наче Син Божий і воротар, що відкриває небо й спускає дощ і росу на землю. В цей день роса має цілющу силу, нею промивають очі, на Юр'єву росу виганяють до схід сонця худобу.

Юрій-„полісун", мисливець, він опікується тваринами, зокрема вовками . . . Свято Юрія — чисто хліборобське свято, воно було колись пов'язане з відповідним пісенним репертуаром, з якого збереглися тільки залишки у веснянках і старих колядах" . . .

(Енциклопедія Українознавства, том І-й, стор. 234—235, Мюнхен—Нью-Йорк, 1949).

У Народнім календарі „Русалка" 1929—1930 р., Львів, подано:

„Квітень 23, св. Юрія. На Великій Руси почитається Юрія, як опікуна худоби, піль, плодів земних та пастухів.

У день св. Юрія угощають пастухів яєшнею, обдаровують їх полотном і грішми.

Під розказами св. Юрія стоять усі лісні звірі. Є там повір'я, що люди, котрі під зиму вмирають — у день св. Юрія воскресають.

Вважають теж св. Юрія опікуном жінок, особливо молодих і дівчат, які моляться до нього, щоб дістати добрих женихів.

У день св. Юрія одягаються дівчата по святочному.

В Галичині говорять, коли на весну гримить, то св. Дмитро передає св. Юрію ключі, цебто, що св. Дмитро володіє осінню, а св. Юрій — весною.

На Україні є такі поговірки:
— „Св. Юрій по полю ходить, хліб-жито родить".
— „На Юрія ворона в житі сховається".
— „Як піде дощ на Юрія, то буде хліб і у дурня".
— „Коли зозуля закує на Юрія на голому дереві, то буде голодне літо".
— „Роса на Юрія має цілющу силу, особливо помішна на очі".

— „Коли на Юрія дощ і грім — буде радість людям усім".

— „На Юра мороз — зродить овес".

(„Альманах Русалка", ст. 15).

З лемківських вірувань:

„Св. Юрій нажене тепло з дзюри".

„Перед Юрієм уночі замикають стайню, жеби штріґи не забрали молока".

„. . На Юрія не можна землю рушати, бо прийде велька вода й може землю забрати".

(о. І. Буґера. „Звичаї і вірування Лемківщини", ст. 25, Львів, 1939 р.).

З повір'я Жовківського повіту:

„Як не йде дощ на св. Юрія і на теплого Николи, то буде сухе літо".

„Як стануть баюри на Юрія, то буде мокре літо".

„На Юра сховається в жито кура".

(Мат. до етнол. і антропології. Збірник праць, присвячений В. Гнатюку. ІІІ-й „Народний календар", стор. 333).

ЛАРИСА КИЛИМНИК — ПЕРШИЙ ВИГІН ХУДОБИ

З святом Юрія тісно пов'язані звичаї першого вигону худоби на пасовисько.

. . . „Св. Юрій — патрон худоби й усякої звірини. Цього дня виганяють худобу на пасовище; пастухи вдома не снідають, а смажать на „Юрієвій росі" яєшню. Щоб виворожити дощ, молодиці обливають їх водою. На Гуцульщині тоді починається „полонинський хід", до якого Юрій дає знак трембітою".

(Енциклопедія Українознавства, том І-й, стор. 235, Мюнхен—Нью-Йорк, 1949 р.).

Свято Юрія припадає на 23 квітня за ст. ст., саме тоді, коли вже все починає зеленіти, коли, як казали селяни, — „весна вступає в свої права" й коли худоба „проситься на пасовище". На цей саме день і припадає урочистий перший вигін худоби. Звичай цей дуже стародавній, далеко ще дохристиянський, але зберігся, хоч і не в повній своїй красі, й до нашого часу.

Перший вигін худоби на пасовище — це загально-громадське свято. В цей день ніхто, крім дітей, не їсть уранці

аж покіль не виженуть худобу. Господині готують обід до схід сонця, до схід сонця й виряджають худібку на вигін, луку, а чи царину. Кожна господиня зарані припасає для пастуха на цей день якийсь дар: рушник, полотна аршин-два, церату, ряденце, бриля, торбу чи що інше, потрібне пастухові, а також щось смачне з їжі — яєчка, калачики, сало, ковбасу, сир, масло, тощо.

Господиня вранці на Юрія дає корові крихотку свяченого, а чи аркушу провідного, бере свячену вербу та дари пастухові й виганяє свою худобу — корови, рогатий молодняк, вівці та й безрогі. Чудесна картина першого вигону — виряджання худоби на пасовисько, на „Юр'єву росу".

На широкий вигін у селі, а чи на ближчу від села луку-долину всі селяни згонять іще досвіту худобу. Посеред вигона приготовлений стіл із двома відрами води, застелений білою скатеркою. Тут же розстелено два-три ряденця для дарів-приносів для пастуха. Ось худобу вже зігнали з усього села. Навколо цієї череди стоять і вартують, щоб худоба не розбігалась, — господині, господарі, підлітки й діти, здебільшого з галузками святої верби... Всі ждуть священика. Але от загули дзвони й з церкви наближається натовп людей (хресний ход) з фореньгами, хрестами, образами, великими свічками. На чолі шестя священик і хор. Чоловіки обнажають голови. Шестя проходить у середину вигону-майдану. Священик править молебень та освячує воду. Після відправи підходить під благословення перший пастух, а потім підпасні. Священик поблагословить пастуха, покропить водою, потім і підпасичів та скаже „напутствене слово" пастухові. Далі тричі обходить череду й обкаджує та освячує святою водою.

У цей мент, коли священик з процесією робить обход череди, хтось з господарів обіллє його водою. Коли череда має рушати, обливають і пастуха та підпасичів.

> ...„Тепер подекуди вважається потрібним облити якраз попа, й то в ризах. Обливають пастуха на св. Юрія, і т. д. Метою обливання передусім дощ, як у багатьох примітивних народів, але очевидно не тільки він: сюди

входять поняття очищення, розродження, щастя взагалі ..."

(М. Грушевський. Історія української літератури, т. І-й, ст. 174, Київ-Львів, 1923).

Чимало проробляється різних актів-ритуалів під час першого вигону худоби на пасовисько: як уже я сказав, виганяють натще серце, пастух також нічого не їсть аж покіль не вижене череду в поле; виганяють святою вербою, і обов'язково злегка потріпують худобу цією вербою; дають крихотку свяченого, а чи аркуша (артоса); окроплюють свяченою водою; очищують і зачакловують вогнем; виговорюють чарівні формули; моляться; покіль не виженуть череду в поле, — дзвони не вгавають; обливають і попа й пастуха; несуть певні дари пастухові; виганяють вперше з хліва худобу через сокиру й т. д. Та й протягом року при різних святах чаклується худоба: щоб і здорова була, щоб і на вигляд гарна; щоб і багато молока давала; щоб і телятко коровка привела, а вівці щоб вчасно й щасливо покотилися. Про це ми зустрічаємо й у колядах-щедрівках, і у веснянках-гаївках, і в купальських та петрівчаних піснях.

...„Що в котру днину вівці мішати —
Будем мішати та й виступляти.
Ой із царини та в полонину,
Будем мішати та й трембітати!"

(Гнатюк, стор. 123).

Уривок з різдвяної коляди підтверджує ті великі клопоти-турботи господарів про свою худібку що й святі радяться, як череду виганяти з царини на полонину, як мішати вівці... „І святий Юрій на сій нараді дістає поручення трембітати на виступ". (Грушевський, І-й т., Історія української літ., стор. 185, 1923 р., Львів).

Врешті, коли скінчився молебень, коли посвячено й череду, й пастухів, та й усіх присутніх, — починається шестявигін. Пастух доручає свої дари комусь з людей, бере вліву руку булаву (не для худоби, а для захисту худоби від звірів), у праву — пугу-батіг, підпасичі по боках, а пастух позаду череди. Вся громада, на чолі з священиком і всім при-

четом, стає півмісяцем навколо череди позаду. Пастух гукне: „Гей, гися!" — і череда поволеньки рушає в поле. Дзвони не вгавають аж покіль череда не вийде в поле. На полі всі ще раз помоляться, щоб було щасливе літо для худібки й повертаються в село. Всі в цей день одягнені святочно й день проводять весело: старші жінки виходять по кутках (вулицях), виносять з собою їжу та „пляшечки", сідають гуртами-колом і поштуються та співають; чоловіки також святочно проводять цей день. Де є звичай ходити з хресним ходом у поле — після вигону худоби всі вирушають із хресним ходом на поля. Пастух чередник аж на полі смажить собі яєшню і снідає. Це їжа традиційна й також належить до ритуалу першого вигону худоби в поле.

Пастух-чередник вважався поважною особою в громаді й громада обирає його на сході (на сільськім сході, зібранні). Він мусів бути чесною, незаплямованою і віруючою людиною, добрим і ласкавим до людей і до худоби. Перед вигоном худоби в поле пастух сповідався в церкві й давав приречення найчеснішого, найвідданішого ставлення до своїх обов'язків, включно до жертвенності, коли це було б необхідним. Пастух уже не мав права стригтися ціле літо, аж до закінчення пасовиська. Бували часті випадки, що на полі отелиться корова, а чи вівця приведе ягня — пастух мусить доглянути, вартувати, щоб худоба не скалічила корови під час отелення. Він дає знати господарям (а знав усі корови, кому яка належить), і ті прибували забрати корову та теля. Інколи господарів не було цілий день вдома, і пастух гнав корову поволі додому, а телятко ніс на руках. Майже весь весняний час пастух приносив на руках вечером маленькі новонароджені ягнята.

В селі пастуха шанували і йому не приходилось турбуватись ані про їжу, ані про одежу: всі селяни годували по черзі пастуха й підпасичів, та готували щедру торбу з їжею в поле. Рівно ж, коли бачили, що щось необхідне пастухові з одягу, то постачали його достатньо і шматтям (сорочками), і онучами в постоли, та й постолами й іншим.

Вартий уваги звичай гуцулів першого вигону скотини — „полонинський хід".

Звичай вигону скотини гуцулами на полонини

Власністю гуцулів були широкі обшари Карпатських гір, то рівні, то горбоваті, то хвилясті. Ці обшири бувають з осени і до половини травня вкриті снігами, а з половини травня, коли повіють теплі вітри, тануть сніги, шумлять тисячі потоків-струмків, — оживає полонина, вкривається буйною зеленою травою, численними квітами — „полонина закосичилась", — кажуть гуцули. Полонина поділялася її власниками на дві частини: одна рівна для „кішниці" (скосу на сіно), а друга — для кішниці не придатна, бо здебільшого вона серед лісів, зрубів, каміння. Оця остання й використовувалась лише для пасовиська маржинки (худоби), що й роблять гуцули. По всій цій площі розставлені жолоби, в які набігає вода для маржинки — корів та овець.

Тисячі корів та овець виганяють у полонину й полонина оживає. З ранньою весною господар наймає статечного й порядного господаря — „пахтяра" на веснування в полонину. Цей найнятий господар-„ватаг" господарює в полонині всім: людьми, маржиною, молоком, скликає на обід, на вечерю тощо. Всі його слухають, виконують розпорядження.

> ...„В горах іще досить повно збереглися давні пастуші звичаї, як „полонинський хід", життя на полонинах, згін худоби додому. Особливо урочисто й обрядово відбувається перший вигін скотини на пасовисько, що на сх. Україні буває на св. Юрія, а в Карпатах — перед Зеленими святами бл. 20 травня. На Гуцульщині цей вигін відомий під назвою „полонинського ходу", що пов'язаний з низкою церемоній та обрядів і триває, звичайно, коло двох тижнів. Уже перед початком веснування громада обирає поважного статечного „ватага" й віддає йому на „веснування" всю „скотину", „маржину", позначивши відповідним знаком чи нарізом („знаменом") власність кожного господаря, що віддає худобу до спільної череди. Ватаг стає відтепер керівником цієї справи аж до повороту в село. Він виконує не тільки господарські, але й усі обрядові функції..."

(Енциклопедія Українознавства, вид. НТШ, т. І-й, стор. 244, Мюнхен—Нью-Йорк, 1949).

Першими клопотами ватага — це вибрати місце на полонині та забезпечити відповідними молитвами, формулами, звичаями.

...„Перед вигоном на полонину ватаг із одним, або з двома пастухами йде на полонину на те місце, де приготовано для маржини стоїще (стая); прийшовши туди, ватаг відчиняє двері і промовляє: „Дєкую Господу Богові, що Господь Бог допоміг, аби я у тебе війшов у мирності, в радості. Як мині Господь с'єтой допоміг зиму перезимувати, так мині, Господь с'єтой, допоможи літо перелітувати, товаришам моїм та всьому народу православному". Помолившись, заходить поза ватру (похилений дашок, де сплять пастухи), затинає на відлів сокирою у стіну й кидає на давнє ватрище (місце, де горіло багаття) підкову, кажучи: „Ти вже є доста піхана і бита і ще не є згорена; тепер маєш горіти-піхати, доптати тебе ніхто не має". Після цього береться робити живу ватру (вогонь) через тертя розколеного патика з губкою з обох кінців об одвірок і лодву, поки губка не займеться — це жива ватра. Коли покажеться вогонь, присутні звертаються до сходу сонця, клякають і говорять за ватагом „Отче наш", кінчаючи словами: „Допоможи мині, Господи, як це мині поміг сю живу ватру розкласти, єї і згасити!"

„Жива ватра дуже добра на худобу" — пояснюють деякі ватаги, — „і для людей; звір чує тот дух (губку) з неї, та вже так не бере сі ні маржини, ні чоловіка; відколи люди кладуть ватру із тих дітчих сірників, люде збідніли, Бог не благословить". Зробивши „ватру", відгашує її ватаг у воді (кидає вугля до води); тою водою хрестить він водопої, кошари, маржину, вим'я корів, а решту води тримає у пляшці аж до повернення на зиму додому.

Живу ватру несе ватаг у стаю й розкладає на підкові, згаданій вище, ватра (вогонь), що за цілий час перебування худоби в полонині не згасає; підкову з неї не виймають, бо вона закладена в ватру проти граду: на ту стаю, де горить підкова у ватрищі, ніколи град не б'є, бо вона вже „бита й піхана".

З ватри, що горить у стаї, бере ватаг головню й обходить з нею ціле стаїще, говорячи „Отче наш" і кінчає; „Так як мині нічо не перейшло, коли я тебе обходив з вогнем, так аби мині нічо не перейшло через ціле літо

худобу", потім кидає головню серед воріт, крізь які будуть перегонити худобу".

(Л. Білецький. Історія української літератури, т. І-й, ст. 77, Авґсбурґ, 1947).

День вигону худоби на полонину в гуцулів є велика урочистість: стріляють, трембітають по всіх горах; вівчарі трублять у роги — це знак, що час настав „виріжєтисі" в полонину. В цей день челядь обливає вівчарів водою, „аби вівці багато молока давали". В горах оживає життя, всюди рух, усюди люди пораються біля маржинки, а найбільше роботи ватагові. Він, а подекуди господарі, прив'язують червону волічку до хвоста. Це для того, щоб хтось, у кого очі погані, не наврочив худобину.

Вранці, в день вигону овець на полонину, господар стає в дверях хліва й перепускає вівці поміж ноги, дає їм іменння, а коли пройшли всі вівці, каже: „Аби тобі нічьо так не шкодило і абись не була така урічна, як мої гачі ніхто не уріче".

Протягом двох неділь проходить це бурхливе й галасливе життя в гуцульських Карпатах: пісні, трембітання, трублення у роги, крик, шум, галас, блеяння овець, рев корів, ржання коней, гавкання собак, людський гомін — говорить полонина!

У гуцулів є спеціяльний цикл пісень — „полонинки":

„Ой коби я, молоденька, свої крильця мала,
Я би в тоту полонинку щоднини літала.
Ой коби я крильця мала, я би полетіла,
Я би свому миленькому вівці подоїла.
Ой коби я крильця мала, я би поленула,
Я би свому миленькому вівці завернула".

(Л. Білецький. Історія української літератури, т. І-й, ст. 78, Авґсбурґ, 1947).

День пастухів — „Петрикування"

У давнину весною, а пізніше проводився в племенах наших, зокрема в скотарських родах, „День пастухів". „Статки", „маржина" — худоба — це був великий чинник багатства наших предків, це тодішній капітал і добробут. Тому, видно, весною і було це свято-благання бога-опікуна

худоби, та задобрення відповідних надприродніх сил роду-родини, щоб худібка була здорова, щоб щасливо плодилась; щоб давала господарям пожиток, — і справлялось це свято, спільна їжа, саме на полі пастухів разом з спогаданими надприродніми уявними силами.

Як саме в давнину проводили пастухи свій день, сказати трудно, бо до нас лише дійшли рештки. День пастухів найкраще зберігся в Галичині. За деякими матеріялами та опитуванням старших людей — в Галичині так проходило це свято: пастухи напередодні св. Петра „Копали на полі стіл" та укладали зеленим дерном. Навколо стола прикрашували зеленню, а серед зелені-маювання ставили „звитий" з зеленого гілля хрест. Господині готували подарунки пастухам-чередникам та й малим пастушкам, які пасли ягнята, телята, чи гуси з гусятами. Подарунки були такі: сорочка, гачі (штани), бриль, постоли, онучі в постоли, нову торбу на хліб та інше необхідне пастухові на полі. А як обов'язкове — масло, запечений сир, сметану, ковбасу, яєчка-крашанки, здобний калач, а чи паляницю; також плящину вишнівки, меду, а чи й горілки. Не було в селі господині, щоб не подарувала щось пастухові, не вшанувала його в ДЕНЬ ПАСТУХА — ПЕТРИКУВАННЯ. Вшановували матері в цей день і малих пастушат, які за прикладом пастухів-чередників також „копали стіл на полі", умайовували навколо. Діти-пастушки зарані нагадували своїм матерям приготувати їм належне на ДЕНЬ ПАСТУХІВ. І матері купували подарунки та виносили на поле смачну їжу, як й пастухам-чередникам.

Раніш, у давнину, все село святкувало ДЕНЬ ПАСТУХІВ разом з ними їли й пили господарі, веселились на полі, співали пісень . . . Є здогад, що цей день у ранній добі був присвячений богові худоби та надприроднім духам-істотам опікунам пасовиськ. З часом ті первісні ритуали втратились, забулись і залишилось лише шанування пастухів. Чому саме цей день святкувався на Петра, сказати трудно, але в деяких місцевостях України й св. Петра вважали опікуном худоби.

На Наддніпрянській Україні спеціяльно дня пастухів не відзначувано, але на Зелені свята громада урочисто прийма-

ла пастухів обідом на кладовищі під час поминок, а чи на полі під час хресного ходу. Також частували і дітей-пастушків у цей день і урочистим обідом, і подарунками. Шанували й поштували пастухів у день першого вигону худоби та на Семена — в день закінчення пасовиська. А кожне велике свято всі господині обдаровували пастухів чимсь.[1]) Про День Петра, Чубинський у III-му томі „Трудів", на стор. 223, згадує про печені пироги, мандрики тощо, але про День пастухів не спогадує.

А. Свєнціцька (Львів) подає відомості про „Петрикування" в с. Улицьку, пов. Рава-Руська: День Петра і Павла — це не тільки річне свято, але й День Пастухів „великих" і „малих".

А. Свєнціцька подає, що свято відбувалося на пасовиську, подає і плян „копаного стола" в полі. Посередині над столом встрімлювали (ставили) хрест з гілок, оздоблений вінками з польових квітів та навколо втикали (ставили) вишневі гілки. Пастухи у складчину старалися придбати на цей день смачну їжу: ковбаси, сало, яйця, масло та питво.

„Походить з доби общинного господарювання, коли-то громада нагороджувала своїх пастухів."

(Матеріяли до Етнології і Антропології — Збірник праць, присвячений пам'яті Вол. Гнатюка, НТШ, стор. 298).

Степан Охримович (Львів) подає, с. Корчин, Сколівського пов., Бойківщина:

. . . „Сьвітого Петра" — то день пастухів.

„Уже той не пастух, а жебрак, що того днє сі не забавит, не поїсть, та й не віп'є, як і не газдинє та, що свого пастуха не вдарує на Петра, чим сі належит".

Готують стіл і „петрикують" за худобою під час пасовиська діти-пастушки. Дістають від мамів та газдинь добрий хліб, сир, масло і гроші. Все їдять разом . . .

(Там же, ст. 299).

Є. Ю. Пеленський (Львів) — Петрикування в м. Миколаєві н/Дністром.

---

[1]) Смачними — яєчками, пирогами тощо.

Петрикують пастушки, хоч між ними є й учні... Жваво готуються, нагадують газдиням про подарунки, які й дають їм у цей день: хліб, запечений сир, гроші. Сідають за стіл, кожний розкладає перед собою їжу... (Там же, ст. 300).

М. Драган. Петрикування в Тустановичах, пов. Дрогобич.

...Одержують від газдинь булки, сир, масло, гроші... Копають стіл і петрикують. Петрикують молоді, але іноді й старі...

(Матеріяли до етнології і антропології. Збірник праць, присвячений пам'яті Володимира Гнатюка; впорядкував Ф. Колеса).

У всіх місцевостях України поводились з худобою дуже добре, ласкаво, плекали худібку з давен-давна; дбали, щоб вчасно нагодувати, напоїти, почистити хліви і худобину скреблом. Не дарма й складено стільки пісень про худібку, стільки приповідок. Досить цікаві нагадування-вірування подає о. І. Буґера:

„Як ся корова витрясе, не можна нич з хіжи позичати, бо буде теля ревати".

„Як пастух пасе, то не треба на тільну корову лахи вкладати, бо теля буде їсти лахи".

„Як ся корова телит, то не треба ку ній іти, бо ся не витрясе".

„Як перший раз жене на поле, то треба роги лозиною пов'язати, жеби били міцні".

„Як ся перший раз іде з коровами в поле, то треба взяти зварене яйко жеби били все напасені цілий рік і округлі, як яйко".

„Як што в стайні ся робит, то не мож іти до села, тільки до хіж, бо корови не хтять жерти".

„Як ся статки не ведут, то не кажут на перший день Великодня їсти м'яса".

(о. І. Буґера. Звичаї та вірування Лемківщини, Львів, 1939 р., стор. 44).

XXIX. НАРОДНИЙ КАЛЕНДАР ВЕСНЯНОГО ЦИКЛУ

Народний календар — це дуже старий, тисячолітній документ життя і культури українського народу, його далеких пращурів з передхристиянських часів. Протягом віків Календар утворювався, доповнювався, наверствовувався, а в деякій своїй частині й перейшов у забуття. З прийняттям християнства Н. К. злився з Юліянським календарем, з християнськими святами, але свій глибокий зміст зберіг до нашого часу, і просякнутий цілком раннім світоглядом культу покійників та анімістичним.

Народний календар — це цінний документ первісної культури, на жаль, ми не маємо певних джерел, як саме він „виглядав" у ранніх віках нашої праісторії та історії. Як видно, наші прапрадіди мали свій власний календар, знали докладно час зміни порів року; без метереологів наперед знали, яка буде погода, яке літо, яка зима, чи достатньо буде дощу, снігу, чи гаряче буде літо, чи великі будуть зимові завої та морози. Ті досліди та предрікання прапрадідів здебільшого були вдалі, справджувались.

Аналізуючи Народний календар, ми сміливо можемо сказати, що це відображення СОНЯШНОГО сільсько-господарського РІЧНОГО ЦИКЛУ чи кола; друге, в Народньому календарі відведено почесне місце пошані покійників; віддзеркалена віра в сонце, явища природи, в магічні дії слова й рухів. Крім цього, в Народньому календарі чітко подається дохристиянська віра, вірування, доброзичливі застереження, поради, здогади, чаклування, пророкування, угадування, попередження та моральні повчання. У цім народнім документі подана психологія нашого народу, його доброта, розум, мудрість, дотепність та глибока спостережливість явищ природи. В дуже мудрих та дотепних поетичних висловах повчається — і коли сіяти, і коли збирати, і як саме домогтися багатого врожаю; і як зберігти здоров'я, як домогтися достатків у господарстві.

Пригадаймо стареньких бабусь, які без надуми визначали фази місяця, початок літа, зими; точно визначали ці неписьменні бабусі — й коли починаються м'ясниці, коли кінчаються, коли починається Великий, Петрівчаний чи Спасівчаний піст, коли Пилипівка; коли Великдень, Зелені свята тощо.

Цілком неписьменні столітні бабусі та дідусі дуже часто правдиво предрікали й урожай тої чи іншої культури, хлібної, а чи городньої, предрікали річну погоду. „Сонце заходить за хмари — буде завтра дощ". Червоні хмари при заході сонця — буде наступний вітряний день; хмарні кола навколо місяця — вітер, а взимку — мороз. „Кішка спить калачем, а чи вилазить на піч — буде зимно; свині носять барліг у хлів — буде зимно; ластівки літають над самою землею — буде дощ. І до останнього часу, до першої чверті XX ст. бабусі мали свій власний календар. Але перейдемо безпосередньо до цього документу віків.

Народний календар весни

Березень: (російське — март; болгарське — лажу (баба Марта); по-польськи — Marzec; по-чеському — Brezen; по-хорватському — Ozuka).

Березневі приповідки:

1. Прийде марець — умре старець.
2. Сухий марець, мокрий май — буде жито немов рай.
3. Як березень без води — буде травень без трави.
4. Сухий марець, мокрий май — буде каша й коровай.
5. На Петра-Вериги розбивають криги.
6. Земля любить навоз, а кінь овес.
7. Вчися і від дурня, аби не був такий, як він.
8. Коб він дбалий — був би здалий.
9. Як нема охоти — то нема й роботи.
10. У Великодньому пості — не ходи в гості.
11. Коли почав орати, то в сопілку не грати.
12. На Сорок Святих сорока сорок галузок у гніздо положить.
13. Теплий Олекса палицею коле — вибирайся жить у поле.
14. На Теплого Олекси щука-риба лід хвостом розбиває.
15. Весна днем красна.

16. На Благовіщення птиця гнізда не в'є.
17. Діждалися паски, дай, Боже, діждатися соняшної ласки.
18. Дороге яйце на Великдень.
19. Спасибі за ласку — мені й неня спечуть паску.
20. Марцева вода має помагати проти веснушок.

До весняного Народнього календаря наші далекі прапрадіди відносили й декотрі дні м. лютого, хоч він не належить до весняного циклу. Зокрема Стрітення, про що подано в розділі XX. Тут подамо лише доповнення до сказаного.

В Народнім календарі Стрітення вважалося днем першої зустрічі зими з літом. (В давнину розрізняли лише дві пори року: зиму й літо). Ця „зустріч-стріча" поєднана в християнськім календарі з святом Стрітення.

> ... „Значення, наприклад, „громничної свічки, що освячувалась у цей день, і води, води Стрітенської, що помагає особливо на „пристріт", — потребують іще ближчого розбору..."
>
> (М. Грушевський. Історія української літератури, т. І-й, ст. 165, Київ-Львів, 1923).

Спогадав я тут ще раз про Стрітення, бо в деяких місцевостях України з Стрітення починаються весняні гри та співи веснянок. А старі люди день Стрітення називали „Громницею". Чому це так рано спогадували про громи-бурі, коли до весни ще далеко? Правдоподібно, що пращури вважали за найкраще, саме в день зустрічі зими й літа зачаклувати та відхилити громи й бурі, які влітку бували, лякали тодішніх господарів та приносили чимало шкоди нивам. Усі особливості Стрітення-Громниці подані докладніше в розділі XVIII.

Лютого 5 (18). Коли на Гафії сонце — буде рання весна.

На Гафії всі з хати мусіли показатися, коли сонце зійде — скорше весна прийде.

Лютого 11 (24). Влас — опікун домашніх тварин.

На св. Власія благословляють свічки від усякого болю. У Болгарії в цей день їли юшку з зеленої кропиви — це звичай зустрічати весну.

Лютого 24 (II. III). Обретення, в Народнім календарі — Обернення.

На Обретення-Обернення усе повертається обличчям до

весни, а плечима до зими. (Решта, повніше подано в розділі XVIII).

Лютого 29 — Касіяна. В Україні була пошана до всіх святих, але щодо св. Касіяна, що святкувався раз у чотири роки, тут була непошана, а страх. У Касіяна погані очі — гляне й наврочить.

Ти дивишся, немов Касіян.

Раз Касіян кинув оком — не буде добра з цього дитяти.

У тебе величезні-довжезні брови, мов у Касіяна.

На Касіяна не виходь до схід сонця, бо біда буде.

Св. Касіян з чортами цілу ніч б'ється, а йому не допомагають, — тому він лютий і на людей.

Не показуй Касіянові худоби до схід сонця...

Березень, 1 (14). Явдоха весну кличе.

На Явдохи вода, то на Юрія трава.

Яка Євдокія — таке й літо.

На Явдохи птиці кричать: „Діду, діду, сій ячмінь, покинь сані, бери віз".

Посієш розсаду на Явдохи — будеш мати великі головки (капусти).

Св. Явдоха ластівок скликає, тому вони й прилітають у цей день.

Коли калюжі повні води — будуть вулики повні меду.

Спостереження на Явдохи:

Коли вітер з заходу, чи з півдня — буде врожай.

Коли вітер зі сходу чи з півночі — буде посушливе літо.

Соняшний день на Явдохи — пшениця зародить, — похмурий — просо й гречка.

Теплий день на Явдохи — будуть гарні коноплі й льон.

Уранці соняшно — добре зародять ранні ярові хліби.

Під вечір сонце — урожай на пізні ярові.

Коли сніг пропадає, то кажуть: „Явдоха крутить хвостом" — пізня весна.

Явдоха допомагає дівчатам, які в цей день чарують своїх ворогів:

„Явдохо, замкни моїх ворогів, щоб мені на дорозі не стояли (на перешкоді) й мене хрищену-молитвенну рабу Божу Н. поганими словами не називали..."

Садівники на Явдохи сухе гілля на садових деревах обрізували, то дерева не будуть сохнути.

Березень 4. св. Герасима. В цей день чайки з-за моря прилітають і бузьки весняних і літніх дітей приносять.

Березень 5. День Конона, опікуна всіх коней і конюхів.

Конон Іллю-Громовика по небу білими кіньми возить.

Господарі пили горілку й за Конона й за коней, щоб були здорові та робочі.

На Конона не пий багато горілки, бо коні поносять, пий у міру.

На Конона чіпляй сороку в стайні, то дідьки вночі по конях не будуть їздити, не будуть гриви в косиці заплітати.

Березень 9. Сорок мучеників — день міряється з ніччю, день перемагає.

На Сорок святих прилітає сорок птахів.

Господині печуть з тіста жайворонків і діти з ними весну закликають.

На Сорок святих у давнину діти приносили вчителеві по 40 бубликів.

Які 40 мучеників, такі й дальших 40 днів.

40 святих — це 40 морозів ще буде.

Коли діти побачать диких гусей вперше, кидають їм соломку, приговорюючи:

„Гуси, гуси, нате вам на гніздо, а нам на тепло".

Молодь топче в цей день ряст, приговорюючи: „Топчу, топчу ряст! Дай Боже потоптати й того року діждати!"

Сорока в цей день кладе 40 прутиків на своє гніздо.

Щоб прихилити до себе хлопців, дівчата в цей день варять 40 вареників, а чи печуть 40 пиріжків і ними частують хлопців.

На 40 святих посіяти горох, то на кождому стеблі буде 40 стручків.

(Повніше Н. К. дивись про 40 святих у XVIII розділі).

Часто в кінці лютого чи на початку березня припадають м'ясниці, а останній тиждень перед Великим постом — сиропусний тиждень або масляна. На масляну ані м'яса, ані сала вже не вживали, а лише молочні продукти та мучні. Цілий тиждень варили вареники. В росіян — пекли блинці.

Починаючи з понеділка сиропусного тижня — справляли колодку. Про це достатньо подано в розділі II-му.

У день запустів дівчата на кістках курячих, баранячих, чи свинячих ворожили, чи того року вийдуть заміж, чи здорові будуть. Вони з порога кидали кістки до воріт: докине до воріт — буде здорова; перекине через ворота — заміж того ж року вийде.

У перший день Великого посту пекли коржі, їли хрін і квашену капусту.

Березень 12 (25). Григорія Двоєслова. Приповідки:

На святого Григора — пливуть льоди до моря.

Безрога вже не дбає, чим годуватися має: вона з малим клопотом знайде пашу під плотом.

На св. Григорія жаби починають квакати.

Березень 17. Теплого Олекси — див. розділ XXI-й.

Березень 19. Дарії і Хризанта. Дарія лід лупає, тому лід на Дарії тріщить. Приповідки:

На Хризанта святого трави й снігу немного.

Як Хризант погідний — буде рік дорідний.

На Хризанта та Дарії хто буде лагідний, то рік йому буде пригідний.

Березень 21 (3. IV.) св. Якова. На св. Якова гуси-кури-качки — до гнізда.

Коли на Якова посадити квочку, а чи гуску, то всі яйця вилупляться.

Березень 22 (4. IV.) св. Василя-Теплого. Тепло на Василя — тепле літо буде.

Коли на Василя червоні кола навколо сонця при заході — врожайне літо буде.

Березня 25 (7. IV.) Благовіщення.

Це велике християнське свято, а разом значне народнє свято давнини, лише, на жаль, не маємо відомостей, яку назву воно носило в глибині віків, у добу дохристиянську. Можна здогадуватись, що це передхристиянське свято було святом заклику весни, святом закликання її та благання, щоб принесла свої дари людям, тваринам і рослинам, землі й воді.

Благовіщенські вірування:

1. У цей день Господь благословляє всі тварини, рослини й землю.
2. Гуцули казали: „Бог благословляє землю в цей день, укладає свою голову, щоб розігріти землю . . .
3. У деяких місцевостях був звичай на Благовіщення випускати птицю на волю, яку тримали в хаті взимку.
4. Господар випускає всю худобу на сонце, а навіть кота й пса, щоб привітати початок весни.
5. Збирали благовіщенську воду й вірили, що вона має чарівні властивості, прихиляти добрі сили та відвертати лихі.
6. Благовіщенська вода, коли її закопати на ниві, відвертає громи, гради й зливи.
7. Благовіщенська вода відганяє лихоманку.
8. На Благовіщення весна благословляє землю, дає їй силу проросту й цвіту.

9. Благовіщення — свято первоцвіту, ряст, пролісків, сон-трави, а ці квіти — це перші вісники весни.
10. На Благовіщення потопчиш ногами первоцвіт, проліски, ряст та сон-траву — будеш мати силу в руках і ногах, бо земля тобі цю силу передасть.
11. Дівчата ворожать на Благовіщення на пролісках і сон-траві, чи вийдуть заміж.
12. Коли дівчина на Благовіщення потопче сон-траву, закосичиться нею — збудуться її надії.
13. Коли дівчина вперше побачить проліски, мусить вмочити в воду й покропити себе — набуде краси.
14. На Благовіщення дорослі дівчата співають першу стародавню веснянку — „Кривого танця".
15. На Благовіщення весна зиму поборола.
16. На Благовіщення прилітають ластівки з вирію.
17. Коли на Благовіщення дощ, то вродиться жито й гриби, коли мороз — огірки.
18. Коли посіяти напередодні Благовіщення горох — буде рясний і помічний.
19. Коли на Теплого Олексу не винесли бджіл — виносять на Благовіщення.
20. Вірування: на Благовіщення і на Великдень грішників у пеклі не мучать, а дають їм відпочинок.
21. Яке Благовіщення, такий і Великдень.
22. Коли досвіту на Благовіщення нема вітру й тепло — буде гарний урожай.
23. Сніг на Благовіщення — буде неурожай.

Але були й інші, малозрозумілі, вірування благовіщенські, як, наприклад:

24. Від благовіщенського теляти — добра не ждати.
25. Не бери яйця в руки на Благовіщення, бо буде біда.
26. Не клади під квочку благовіщенського яйця. (Що курка знесла на Благовіщення).

Березень 23. с. с. Благовісника.

Благовісник відмикає небо й випускає грім з блискавкою.

У день Благовісника не можна працювати, бо благовісник хату запалить.

У день Благовісника Архистратиг Гавриїл сідає на хмару й пускає стріли на другу, де сидять дідьки . . .

Березня 26. До Василя можна ще прясти, а від Василя пряжа на добро не піде.

До Василя зимували, а по Василеві треба веснувати.

Березень 30. Івана Листвичника.

Вірили, що домовик їздить у цю ніч на конях і заплітає

їм гриви — в цей день треба повісити сороку над кіньми в стайні.

У березні або на початку квітня припадає середина Великого посту — середопістя, — ломиться піст і тріщить.

На середопістя зять поштує тестя кисілем.

На середопістя печуть з тіста хрестики й їдять.

К в і т е н ь — по-російськи — Апрель, по-болгарськи — Резень, по-польськи — Kwiecień, по-чеськи — Duben, по-хорватськи — Травань.

Народні квітневі приповідки:

1. Теплий квітень — мокрий май, у стодолі буде рай.
2. Квітень з водою — май з травою.
3. Цвітень мало цвіте, а більше зимою мете.
4. Хто рано сіять буде, той насіння не загубить.
5. Посій рідко — то й уродить дідько.
6. Як дощ на Благовіст, буде жито на повний зріст.
7. По чім дурня пізнати, — що не вміє мовчати.
8. Козак мовчить, а все знає.
9. Весна красна днем.

Квітень 1. Марії Єгиптянки. Коли на Марії вода — буде добра трава.

Першого квітня кожний намагається жартома обдурити другого. (Чому?) Це пішло ще з римських часів.

Квітень 3. Микити-Водяника. Пробуджується він від зимового сну голодний та сердитий, тому в цей день люди, що живуть на поріччях, кидають щось у ріку з їжі, щоб був милосердний і добрий.

Квітень 4. На Йосип святов — не ходи босов ногов (гуцульська).

Квітень 5. Теодула. Свершки (цвіркуни) на печі пробуджуються.

Прийшов Теодул — теплий вітер подув.

У цей день вперше після зими відчиняють вікна.

Квітень 11. Антипа. Цей святий, за народнім повір'ям, лікує зуби.

Коли на Антипа не розтали льоди — буде кепське літо.

У латинян це день св. Войтіха. В них прислів'я: Коли гримить на св. Войтіха — росте хліборобам потіха.

На св. Войтіха — кобиляча втіха (є вже трава).

Коли перший раз загримить — підпирай пліт плечима — грім не вб'є.

Квітень 12. Василя Парійського — Весна землю парить.

У цей день ведмідь виходить з логвища (криївки).

Квітень 14. Мартина. Лисиці переселяються з старих нір у нові.

Коли гарна днина на Мартина — гарно буде на людей і на врожай.

Квітень 17. св. Зосими, опікуна бджіл та пасічників.

Вітай бджолу на Зосима — будуть рої і вощина.

Квітень 19. Івана Старопечерника.

Погодуй бджолу до Йвана, нарядить тебе, як пана.

В деяких місцевостях виносили жінки-господині в цей день полотно в поле, клали пиріг на ньому й приговорювали певні слова, віричи, що весна поїсть пирога, одягнеться в полотно й дасть за це господиням гарні конопллі то льон.

Квітень 20. Теодора. Вірили, що в цей день покійники тужать за землею, тому правили панахиди та подавали старцям і дітям пироги, калачі тощо.

Квітень 23. св. Юрія Переможця. Див. Розділ XXV-й.

Квітень 25. св. Марка. Є прислів'я: На св. Марка ранній овес, а пізня татарка.

Квітень 28. Св. Ясона. На Ясона полудневий вітер приносить здоров'є людям.

На Ясона сонце ясне — літо погідне.

Квітень 31. св. Якова. Коли цей день і вечір теплий, а зоряна ніч — поле буде рясно зоріти копами.

Квітень. На квітень припадають здебільшого Великодні свята. Див. Розділи I—XIX-й, першу частину III-го тома.

Т р а в е н ь. Російський — Май, болгарський — Летень, польський і чеський Май, хорватський — Свібань.

Народні приповідки:

1. Сухий марець — мокрий май, буде жито, наче гай.
2. Холодний май — добрий урожай.
3. Прийде май — всяк про себе дбай.
4. Май — волам дай, а всяк про себе дбай.
5. Наш паламар надіявся на май, та й без корови став.
6. Як сухий май, то і гроші на хліб дай.

Травень 1. Прор. Єремії. Хто сіє на Єремії — не май надії.

Травень 2. св. Бориса й Гліба.

На Бориса й Гліба найпізніша сівба.

Борис і Гліб — сіють хліб.

Борисів день — „баришдень", тому купці намагаються в цей день щонебудь продати, щоб увесь рік добре торгувалось.

Травень 4. св. Софії. Польське прислів'я: Свєнта Зофія — клоси розвіє.

Травень 5. св. Ірини-розсадниці. Розсаджують розсаду-капусту, примовляючи: Не будь голента, будь пузата; не будь

красна, будь смачна; не будь стара, будь молода; не будь мала, будь велика.

Травень 6. св. Мученика Іова.

Роса на Іова — зародять огірки.

Сіють горох, примовляючи: „Сію горох, сію горох, уродися і великий, і білий, і смачний, — старим бабам на потіху, а діточкам на веселий спів".

Травень 8. св. Івана Богослова. В деяких місцевостях святкують у цей день Купала, а на Івана 24 червня — удруге.

Хто сіє після Богослова, той не вартий і доброго слова.

Травень 9. Весняний Микола, або Теплий.

Опікун коней, свято конюхів.

До весняного Миколи не можна купатись ніколи.

Травень 9. До Миколи — не сій гречки, не стрижи овечки.

Травень 10. св. Симона Зилота. На Симона Зилота шукають золота.

Збирають зілля, копають коріння, бо в цей день воно має лікувальну силу.

Шукачі скарбів, як і в купальську ніч, стережуть скарбів — де будуть горіти.

Дають коровам жовте зілля, щоб масло було жовте.

Травень 11. св. Мокія. Коли в цей день дощ, то літо буде мокре.

Коли сонце сходить червоно — буде літо грізне, пожарне.

Хто на Мокія полить грядки — матиме добрий пожиток.

У цей день сіють соняшники. Господиня вечером скидає сорочку й гола тричі обходить посів соняшників, приговорюючи: „Як не можна по світу голо ходити — щоб так не могли горобці моїх соняшників пити".

Травень 13. св. Лукери-Гречкосійки. У цей день сіють гречку для цвіту для бджіл.

Травень 14. св. Ізидора — сіють огірки, сіють льон.

Травень 15. св. Пахомія Теплого.

В Україні сіють-садять кавуни, дині, огірки.

До сходу сонця зрізують березові галузки для лікування різних хвороб.

На св. Пахомія — колосся, як лелія.

Травень 20. св. Талалея — огірочника. Садять огірки.

Як цього дня суха земля — буде гостра зима.

Як мокро — зима легка.

Травень 21. Констянтина й Олени. День — льоносівка.

Сіють льон.

На Україні сіють просо, льон, садять огірки, та іншу городину.

Щоб гусінь не їла городини — садити „натще серця" (нічого не їсти).

Травень 25. Івана Головатого — Третє знайдення голови Івана Предтечі.

У цей день садять капусту, приговорюючи:
„Дай же, Боже, час добрий, щоб моя капусточка прийнялася і в голови складалася, щоб була з кореня кормениста, з листя головиста, щоб не росла високо, але широко".
Пряхам у цей день не можна прясти.
У середу 5-ої неділі після Паски — печуть у деяких місцевостях „Божі онучі", цебто налисники, як і на Вознесення.
Поляки говорять: у цей день (на Вознесення): „Бог у небо, хробак у м'ясо, а чорт у бабу".

Приповідки:

Дай, Боже, веснувати, та не переднівкувати.
У нас два Юрії: — холодний та голодний.
Як на Юрія зимно — зародить овес надивно.
На Бориса й Гліба — нема в коморі хліба.
Козак і в маю з біди не заплаче.

Оттакто, по-козацьки — нема хліба — їстся пляцки.
Як дощ на Юра — буде хліб і в дурня.

Матеріяли взято з різних Календарів-Альманахів з України за роки 1920—1950 та опитано близько сотні людей, зокрема старших віком.

Аналізи Н. Календаря не подаю, бо на це потрібно цілі томи.

ПРИМІТКА: Народний календар дуже широкий і великий та ріжноманітний, близько однаковий по всій Україні, а тому я взяв коротко лише для прикладу й підтвердження окремих попередніх розділів.

XXX. НАРОДНИЙ КАЛЕНДАР — ЛІТНІЙ ЦИКЛ

ПРИМІТКА: Зважаючи на те, що я з технічних причин не подав Народнього календаря в IV томі — літній цикл, — подаю його в цьому томі поруч весняного циклу.

Червень рос. — іюнь, болгар. — Петровскуять, Сенокос; польське — Czerwiec; чешський — червень; хорватський — Ліпань.

Народна приповідка:

Не треба Бога о дощ просити — прийде, як станеш косити.

Червень 1. св. Юстини. Коли в цей день гарно, соняшно — буде добре жито.

Коли дощ — урожай на льон і коноплі.

Червень 3. св. Лукіяна. Коли на Лукіяна полудневий вітер — добре вродиться яре збіжжя.

На св. Луки — нема хліба, ні муки.

Червень 8. св. Теодора-Стратилата. Як сьогодні дощ — 40 днів буде сльота.

Червень 9. св. Кирила. — Кінець весни — початок літа.

Червень 12. Онуфрія. Цвіте біб.

Коли цвіте біб — тяжко за хліб, а коли мак — не так.

Червень 15. Прор. Амоса. На Амоса — збіжжя в колосся.

Червень 16. св. Тихона. Затихають співучі птиці.

Червень 19. Юди. На Юди є що їсти всюди.

Червень 23. Агрипини-Купальниці. Купаються, співаючи пісні.

Збирають лікувальні зілля.

За народними переданнями чарівниці в ніч під Купала копають коріння добрі й злі, якими потім чарують людей і худобу.

Дівчата гадають, плетуть вінки й пускають на воду, співаючи пісень.

Палять вогні й скачуть через вогні.

Червень 24. Івана Хрестителя — Івана Купайла, Івана Лопухатого.

Омаюють лопухами хати.

Збирають росу з капусти, як чарівну.

Копають тирлич корінь та інше чарівне коріння, яке саме на Купайла має силу.

Збирають лікувальні трави та зілля.

Звичай Марени, солом'яної кукли, біля якої спочатку співають, а потім топлять.

Дівчата оздоблюють гілце й співають під ним.
На Лемківщині палять огні й співають собітки.
Віра в щастя купальської квітки, що опівночі розцвітає на папороті.
Хто знайде купальську іванівську чарівну квітку — буде багатий і розумний.
Коли на Йвана Купайла зоряна ніч — буде врожай на гриби.
На Йвана Купайла кого наб'ють — пропало.
Після Йвана — не тра жупана.

Червень 29. Петра й Павла. Прислів'я:
Петрівка — голодівка, Спасівка — лакомка.
Паршиве порося і в Петрівку мерзне.
Тебе й св. Петро не загрів.
Захотілось йому в Петрівку змерзлого.
Свято пастухів — Петрикування.
У місяці червні припадають звичайно Зелені свята й Петрівка.
На Зелені свята обмаюють хати зеленню.
В четвер на 7-й неділі по Великодню — Русальний Великдень. У цей день красять яйця й печуть паски, в інших місцевостях — коровай.
Русальний тиждень. У всіх українських землях водять хороводи й співають веснянок.
Проводять поминання покійників на могилках.

Народні приповідки:

До Святого Духа не кидай кожуха, а по Святім Дусі в тім самім кожусі.
Петрівка — це переднівка, бо нічого їсти.
Мала нічка-Петрівочка — не виспалась наша дочка.
Петро — коли буде тепло?
По Петрі — то й по теплі.
Прийшов Петро — вирвав листок, прийшов Ілля — вирвав два, а прийшов Спас — бери рукавиці про запас.
Пречиста — на дереві чисто, а прийшла Покрова — на дереві голо.
На Петра печуть з сира, борошна й яєць мандрики.
Перед св. Петром перестає зозуля кувати — мандриком подавилась.
Перший понеділок Петрівки — Розгри — це свято жінок, що ховають Кострубонька (солом'яну куклу) і співають йому пісні.
У Петрівку гонять шуляка — символічно гонять смерть.

В деяких місцевостях розграми називають — „проводи весни”. Називають також і „дреми”, цебто, настає літо й треба гірко працювати, а не дрімати.

Липень, російський июль, болгарський — Илински-ять; польський — Lipiec, чеський — червень, хорватський — серпань.

Народні приповідки:

У липні на дворі пусто — на полі густо.
Липень ще називають „кивень”, бо в липні коні кивають головами від мух.

Липень 1. Кузьми й Дем'яна. Починаються покоси й жнива. Білоруси говорять: „Святий Кузьма серпи робить золоті, нові й сталеві”.

Липень 8. св. Прокопа-Паликопи. На св. Прокопа вже є на полі копи.

Липень 13. св. Гавриїла. На св. Гавриїла вже грушки достигають.

Коли дощ на св. Гавриїла — не буде вивірка горіхів їла.

Липень 19. св. Мокрини. Мокрина мокра — й осінь мокра.

Липень 20. Прор. Іллі-Громовика.

На Іллі не кладуть стогів-скирт, бо спалить грім.
Не можна робити в полі.
В давнину не виганяли худобу на пасовисько — боялись громів.
У цей день виходять на світ гадюки й змії.
На Іллі дощ цілющий — ним умиваються.

Липень 22. Марії Магдалини.

Не можна в полі робити — вб'є грім.
На Марії погода — для бджіл вигода.
На Марії дощ — господарям смуток.

Липень 23. свв. Пуда й Трохима-„Безсонники” — в той час треба день і ніч працювати, бо збігається сінокос і жнива — ніколи спати.

Липень 24. свв. Бориса й Гліба. Білоруси кажуть:

„Борисе, Борисе, сам боронися”. (Щоб у твоє свято люди не працювали).
Борис і Гліб — поспів хліб.

Липень 25. Успіння Анни.

Яка Анна до полудня, така зима до грудня.
Яка Анна до ноченьки — така зима до весноньки.
Польське прислів'я: „Од свєнтей Ганкі — хлодне вєчори й ранкі”.

Приповідки:

Коли цвіте біб, то тяжко за хліб.

Як роса на Стратилата — буде земля в лен багата.

Люди раді літу, а бджола — квіту.

Як рік сухий — купуй бджілку, а як мокрий — корівку.

Бджола каже: „Годуй мене до Йвана, а я зроблю з тебе пана”.

Але з неї господиня: два городи, одна диня.

Гість у робочий час першого дня золото, другого — срібло, третього — мідь, а четвертого — їдь.

Де господар не ходить — там і нивка не родить.

Без відваги — нічо й з розваги.

Без відваги — нема поваги.

Відважному всюди добре.

З відважним добре й у ліс піти.

Відважишся — то й страх мине.

Послав Бог роботу, та забрав чорт охоту.

Серпень. Російський — август; болгарський — богодаиценски-ять; польський — Sierpień; чеський — серпен; хорватський — кололоз.

Приповідки:

У серпні хліборобу три роботи: косити, орати, сіяти.

У серпні серпи гріють, а вода холодить.

Серпень 1. Маковея. 1. День квітів: святять квітки — „Маковейська квітка”.

2. На Маковея святять у складі „Маковейської квітки” (китиці квітів) і мак.

3. Збирають мак у снопи.

4. Коли в цей день буває дощ — буває мало пожарів осінню.

Серпень 2. св. Стефана — опікуна коней, сіна й вівса.

Хоч на Стефана погодуй коня вівсом.

Усій худобі дають покропленого свяченою і купальською водою сіна.

На Стефана пошануй коней — не роби важко.

Серпень 3. св. Ісаакія. Коли на Ісаакія вітер — буде остра зима.

Серпень 4. Явдохи-Малинниці. Малинівка, бо дозріває малина в цей час.

Явдоха й „Сіногнойка”, бо в цей час дощі бувають і сіно гниє.

Явдоха-огірочниця, бо дозрівають огірки.

На Явдохи навідай сіно, з'їж малинку та вибери бодай одного огірка.

Серпень 6. Спаса. Свято хлібів, плодів та овочів — святять у церкві.

Спаса — це свято меду й воску — святять мед у щільниках.

Вперше старші люди їдять на Спаса груші й яблука — до Спаса не їдять.

Народні приповідки:

Прийшов Спас — бери рукавиці про запас.
Прийшов Спас — усьому час.
Як прийде Спас — комарам урветься час.
На Спаса дозрівають груші-спасівки.
Спас — свято обжинків.
На Спаса пекли пампушки до меду та пиріжки з яблуками до маку.
Із спасівських вінків та китиць (жита та пшениці) виминають зерна й кидають у клуню між снопи.

Серпень 10. св. Лаврентія. Коли на Лаврентія вода тиха — буде тиха осінь.

Серпень 14. Прор. Михея. Михей пророк — привіз з поля горох.

Серпень 15. Перша Пречиста:

1. На Пречисту кінець жнив.
2. На Першу Пречисту сонце засипляє, дрімати починає.
3. Білоруське прислів'я: Перша Пречиста жито засіває, а Друга — їй помагає.
4. Галицьке спостереження: Коли між Матками впаде сніг у горах — осінь буде тепла й погідна.
5. Дівчата ходять у луг по калину.

Серпень 18. св. Флора — кінське свято — не можна кіньми в цей день робити.

Серпень 21. св. Тадея. Приповідка: На святого Тадея Господь дав хлібця много.

Серпень 24. св. Явтуха. Який день на Ївтуха — така буде осінь. На Явтуха гинуть мухи.

Серпень 25. св. Варфоломея. Прийшов Варфоломей — жито на зиму сій.

Серпень 26. Наталії-Вівсяниці. У цей день косять овес.

Серпень 29. Усічення голови Івана Предтечі — Івана Головатого.

На Йвана Купала збирають зілля, — на Йвана Головатого — коріння.

У деяких місцевостях у цей день: не їдять капусти, не

збирають маку, не копають бараболі, не зрубують капусту, не беруть у руки ані сокири, ані коси — нічого острого.

Відлітають птиці в теплі краї.
Приповідки серпневі:
Спасівка — ластівка, а Петрівка — голодівка.
Після Іллі — хай сидить рій на гіллі.
На Гліба й Бориса — за хліб не берися.
Спас готує кожухи та рукавиці про запас.

Матеріяли цілком узяті з Народніх календарів, річників-альманахів близько за 40 років, використані частково й інші етнографічні джерела та опитано численну кількість старших бабусів, здебільшого з Галичини.

XXXI. БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК

наукової літератури до III-го тому „Український рік у народніх звичаях в історичному освітленні".

ПРИМІТКА: Українські етнографічні матеріяли минулого сторіччя (XIX) друкувалися в російській мові, — друкування українською мовою наукових праць було заборонено.

1. Б. Грінченко: Словник, т. II-й, стор. 271, Київ 1908 р.
2. Його ж. Етнографічні матеріяли, т. III-й, Чернігов, 1889.
3. Його ж. Література українського фолкльора, Чернігов, 1901.
4. Н. К. Чернишев: К вопросу о парубоцтве. „Кіевская Старина", XI, 1887, Київ.
5. Н. Костомаров: Славянская мифологія, 1847.
6. Його ж. „Семейний бит в произведеніях южно-русского народного песенпого творченства".
7. Його ж. „Историческая поезія и новия ея матеріали, „Вестник Европи", 1874.
8. Його ж. Историческое значеніе южно-русского народного песенного творчества. Собр. соч., кн. VIII, Спб., 1905 г.
9. А. Афанасьев: Поетическія воззренія славян на природу, тт. I-II, Москва, 1866—1869.
10. А. Фаминцин: Богиня весни в песнях и обрядах славян. „Вестник Европи", VII—VIII, 1885.
11. Його ж. Божества древних славян. Спб. 1884.
12. М. Васильев: Антропоморфическія представленія в верованіях украинского народа „Етнографическое обозреніе", XV, 1892
13. М. Дикарів: Посмертні писання з поля фолкльору й мітології. Зб. Філ. Секції НТШ, т. IV-й, Львів, 1903.
14. Е. Аничков: Язичество й древняя Русь, 1910.
15. Е. Аничков: Весенніе обрядовия песни на Западе и у славян. Сборник Императорской Академіи Наук LXXIV і LXXVIII, 1903—1905.
16. Бориковскій: Парубоцтво. К. Ст., VIII, 1887.
17. Хв. Вовк: „Програма збирання відомостей про парубоцькі громади". МУЕ, I, 1906.
18. Його ж. Студії з української етнографії та антропології. Прага, 1907.
19. Його ж. Етнографическія особенности украинского народа, „Український народ", т. II-й, Петроград, 1916.
20. О. Онищук: Матеріяли до гуцульської демонології. Етногр. збірник XI.
21. В. Гнатюк: Знадоби до української демонології. Етногр. збір. XXXIII і XXXIV, 1912.
22. Його ж. Знадоби до галицької української демонології. Етногр. зб. XXV, 1909. Львів.
23. Його ж. Етнографічні матеріяли Угорської Руси, Етн. зб. IV, XXV, XXIX.
24. Його ж. Гаївки. МУЕ, НТШ, т. XII, Львів, 1909.
25. Його ж. Останки передхристиянського світогляду наших предків. Етногр. зб. НТШ, XXXIII—XXXIV, Львів, 1912.
26. М. Драгоманов: Малорусскія народния преданія, Київ, 1876.
27. Академія Наук Української РСР. Українська народня творчість дожовтневого періоду, Київ, 1958.
28. С. Токарев: Религиозние верованія восточно-славянского народа XIX і

нач. XX века", Академия Наук СССР, Москва-Ленинград, 1957 г.
29. Л. Нидерле: Славянския древности. Переклад з чеської мови. Москва, 1956.
30. И. Лось: Весна, т. 6-й, 1899.
31. А. Свидницький: Фолкльорно-етнографічні нариси, ДВ, Київ, 1958.
32. Його ж. Великдень у подолян. „Основа", т. X—XII, 1861.
33. А. Потебня: Из лекцій из теории словесности.
34. Його ж. Рецензія на народния песни Галицкой и Угорской Руси, Головацкого. „Отчет о 22 присужд. Уваровской преміи". Спб. 1880 г.
35. Його ж. Малорусская народная песня по списку XVI в., Воронеж, 1876.
36. А. Потебня: Об'ясненіе малорусских и сродних народних песен, I—II, 1883—1887, Собраніе сочиненій, т. II-й, 1897, Київ.
37. Ів. Франко: Вибрані статті про народню творчість.
38. Його ж. Народний календар, т. V-й, Етногр. збірник НТШ.
39. Ан. Лобода: Лекции по народной словесности, Київ, 1912.
40. І. Франко: Студії над українськими народніми пісиями. Записки НТШ, 75, 76, 78, 83, 94, 95, 98, 101, 103—108, 110—112, Львів, 1913.
41. М. Грушевський: Історія української літератури, тт. I—IV, Львів, 1923.
42. Бібліографічна література з українського фолкльору, т. I-й (до 1916 р.), Київ, 1930.
43. С. Килимник: ПИСАНКА. „Віра й культура", ч. 4, 5, 1953 р. — квітень—травень; 1954 р., ч. 7, розділи V—XII, Вінніпег.
44. Його ж. Рахманський Великдень. Бюлетень Української православної церкви, катедра св. Володимира, ч. 4, травень, 1954 р.
45. Його ж. Гаївки-веснянки. Бюлетень Української православної церкви, ч. 4, Торонто, 1954.
46. В. Петров: Український фолкльор, 1946.
47. К. Квітка: Веснянка, т. X, 1920 р.
48. Його ж. Українські мелодії.
49. В. Верховинець: Весняночка, Харків, 1925.
50. И. Галька: Народні звичаї, т. II.
51. Його ж. Народние звичаи и обряди околиц над Збручем, стор. 95—144, Львів, 1860.
52. Календар Старосамбірщини, т. III-й. Матер. до етнології і Гуцульщина, т. VII.
53. Чтенія киевскіе, II, стр. 43.
54. П. Чубинскій: Труди етнографическо-статистической експедиціи в Западно-русскій край, т. III, 1872-77.
55. Я. Головацкій: Народния песни Галицкой и Угорской Руси, тт. II-й і III-й.
56. М. Лисенко: Молодощі.
57. Иванов: Игри крестьянских детей в Купянском уезде, Харьков, 1889.
58. Н. Костомаров: Литературное наследіе.
59. Х. Ящуржинскій: Весенніе хороводи, игри и песни. „Кіевская Старина", тт. V—VI, Кіев, 1889.
60. М. Максимович: Дни и месяци украинского селянина. „Русская беседа", 1856.
61. З. Чернявская: Обряди и песни Белозерки Херсонской губ., сборн. ХИФО, т. V, 1893.
62. В. Милорадович: Народние обряди и песни Лубенского уезда 1897.
63. В. Шухевич: Гуцульщина, IV, НТШ.
64. В. Доманицький: Народний календар з Волині, МУЕ, IV, 1905.
65. М. Дикарів: Народний календар Валуйського повіту на Вороніжчині, МУЕ, VI, 1905.
66. Українська загальна енциклопедія, т. III-й, Львів-Станіславів- Коломия.
67. Енциклопедія Українознавства, т. I-й, НТШ, Мюнхен-Нью-Йорк, 1949.
68. Большая Енциклопедія „Просвещеніе", т. VI, Спб.

69. Енциклопедическій словарь, Ф. Брокгауза и И. Ефрона, т. VI-й, Спб., 1892.
70. Є. Онацький: Українська Мала Енциклопедія, кн. 1—8, Арґентіна, Буенос-Айрес, В-во „Дзвін", 1957—1961.
71. М. Миханько: Ягілки, Львів, 1922.
72. Ф. Колесса: Наверствування і характеристичні признаки українських мельодій, Зап. НТШ, Львів, т. 126, 1918.
73. Матеріяли до української етнології, т. XII, 1905.
74. В. Н. Перетц. Историческо-литературное наследіе и матеріали, тт. I—II, 1900—1902.
75. В. Антонович и М. Драгоманов: Историческіе песни малорусского народа, тт. I і II, Київ, 1874—1875.
76. Н. Сумцов: Культурния переживанія, ч. 61, „Кіевская Старина", 1889—1890.
77. Коробка: Весенняя игра-песня... „Известія отдела русского язика", 1899.
78. С. Єфремов: Історія українського письменства, т. І-й, Київ-Ляйпціґ, 1924.
79. О. Партицький: Назви гаївок, „Правда", 1868, стор. 244.
80. „Русалка Дністрова", 1837, стор. 42—44.
81. „Зоря Галицька" яко Альбум, 1860.
82. „Правда", 1868, Львів.
83. „Зоря Галицька", 1880.
84. Іван Колесса: Збірник „Галицько-руських пісень з мелодіями", Етногр. збірник XI, Львів, 1902, НТШ.
85. А. Терещенко: Бит русского народа, VI.
86. П. Шейн: Збірка „Великорусс", ном. 1191—1194.
87. П. Якушкин: Русская песня.
88. П. Владимиров: Введеніе в историю русской словесности, Кіев, 1896.
89. А. Пипин: Исторія русской етнографіи, т. III-й, Спб. 1891.
90. О. Огоновський: Историія літератури русської, ч. IV, Львів, 1894.
91. Н. Сумцов: Современная русская етнографія, вип. І-й и 2-й, Київ, 1893.
92. Його ж. Малюнки з життя українського народнього слова, Харків, 1910.
93. Ф. Колесса: Про вагу наукових дослідів над усною словесністю, „Літературно-науковий Вісник", 1922, тт. VII і VIII.
94. Л. Білецький і О. Дорошкевич: Хрестоматія по історії української літератури, т. II-й, Кам'янець-Подільський, 1920 р.
95. В. Перетц: Малорусскіе вирши и писни в записях XVI—XVIII вв., Спб., 1899.
96. М. Сумцов: Народня словесність, Хрестоматія, Харків, 1919 р.
97. С. Сперанскій: Малорусская песня в старинних русских печатних песенниках. „Етнограф. обозреніе", 1909 г., кн. 81—82, Москва, 1909 р.
98. В. Данилов: Малорусскія народния песни в старих и нових лубочних изданіях, „Русскій Філологическій Вестник", 1910 г., III—IV-й, Варшава.
99. А. Грушевскій: „Из исторіи украинской етнографіи", Етнографическіе теми в украинской литературе, Спб., 1910 г.
100. В. Домаиицький: Піоиер української етнографії. Зап. НТШ, т. 65-й.
101. М. Мочульський: Князь Цертелев. „Україна", 1917 р., кн. III. IV.
102. А. Грушевскій: Раннія етнографическія работи Н. И. Костомарова. „Известія Отдела русского язика и словесности", 1914 г.
103. А. Котляревскій: Историческія песни малорусского народа с об'ясненіями Антоновича и Драгоманова. Соч. т. II, Спб., 1889 г.
104. В. Навроцкій: Историческія песни Антоновича и Драгоманова. Соч. т. І-й, 1884.
105. Ів. Нечуй-Левицький: Світогляд українського народу, Львів, 1876 р.
106. Ф. Рильскій: К изученію украинского народного мировоззренія. „Кіевская Старина", 1888, XI; 1890, IX—XI; 1903, IV—V.

107. С. Килимник: Гаївки й веснянки. „Нові Дні", ч. 15, квітень 1951 р., Торонто, Онт.
108. С. Килимник: Вогні великодньої ночі. „Нові Дні", ч. 76, травень 1956, Торонто.
109. Його ж. Вогні великодньої ночі. „Український Голос", 1957, Вінніпеґ.
110. Г. Булашев: Украинскій народ в своих легендах и религіозних воззреніях и верованіях. Кіев, 1908 г.
111. Н. Сумцов: Очерки народного бита. Сборник Х. И. Ф. Общества, т. XIII.
112. В. Милорадович: Житье-битье лубенского крестьянина. Кіев, 1904 г.
113. Шейковскій: Бит подолян. Кіев, 1860 г.
114. М. Драгоманов: Україна в її словесності. Розвідки, т. І-й, Львів, 1899 р.
115. Ф. Колесса: Огляд україно-руської народньої поезії, Львів, 1905 р.
116. Я. Головацкій: „Отчет о 22 присужд. Уваровской преміи", Спб. 1880 г.
117. А. Серов: Музика южно-русских песен. „Основа", 1861, III—IV.
118. Ф. Колесса: Ритмика українських народних пісень. Зап. НТШ, тт. 71, 74, 76.
119. Л. Білецький: Історія української літератури, т. І-й, Авґсбурґ, 1947.
120. С. Килимник: Спроба клясифікації веснянок-гаївок. „Український Голос", 1956 р., Вінніпеґ.
121. С. Килимник: Славлення весни в веснянках-гаївках. „Рідна школа", ч. І, 1958 р.
122. С. Килимник: Історія веснянок-гаївок. „Новий Шлях" від ч. 34 до 88 (вкл.), 1958 р., Вінніпеґ, Канада.
123. С. Килимник: Аналіз історії веснянок-гаївок. „Український Голос" у 31 числі, починаючи з ч. 20 і до 51, від травня до 19 грудня 1956 р.
124. С. Килимник: „А ми просо сіяли", докладний аналіз. „Гомін України", чч. 19 і 20, Торонто, 1959 р.
125. Його ж. Стародавня веснянка-гаївка „Просо". „Прометей", ч. 23, ЗДА, 1959.
126. А. Метлинський: Народния южно-русскія песни.
127. Я. Рудницький: „Українська ягілка". Науковий збірник УВУ, ч. 3, Мюнхен, 1948 р.
128. С. Килимник: Обливаний понеділок. Збірн. Европейського НТШ, присв. пом. З. Кузелі, Сарсель, 1959.
129. Його ж. Вісник ООЧСУ, ч. 6, 1961.
130. С. Килимник: „Український рік у народніх звичаях в історичному освітленні", т. І-й, видання Інституту Дослідів Волині, накладом В-ва „Тризуб", Вінніпеґ, 1955 р. — Зимовий цикл, частина І-ша.
131. С. Килимник: „Український рік у народніх звичаях в історичному освітленні", т. IV-й, Літній цикл, за редакцією проф. д-ра Мулик-Луцика Ю., видання ІДВ, накладом В-ва „Тризуб", коштом мецената Михайла Козака, Вінніпеґ, 1957 р.
132. С. Килимник: Український рік у народніх звичаях в історичному освітленні, видання ІДВ, т. ІІ-й, ВЕСНЯНКИ-ГАЇВКИ — весняний цикл, накладом В-ва „Тризуб", коштом меценатів: адвоката Теодора Гуменюка, М. Козака та Мирона Сурмача.
133. Його ж. „До історії веснянок-гаївок", „Визвольний Шлях", чч. 9, 10, Лондон, Англія, 1959.
134. Опитано в справі Великодня та весняних свят понад 150 душ, у старшому віці, з усіх українських земель — Наддніпрянщина, Галичина, Буковина, Закарпаття.
135. Використано періодичну пресу Канади, Америки та Европи від 1943—1961 рр. у справі матеріялів до III-го тому.
136. A. Brückner: "Piesni ruskie" — Pamiętnik Literacki". Lemberg. 1911, 1913.
137. V. Mansikka: "Über russische Zauberformeln", 1909.

138. E. Hins: "Les Legendes..."
139. L. Niederle: "Zivot starych Slovanu", II, I, Praga, 1924.
140. A. Bruckner: "Mitologia Słowianska", Warszawa, 1918.
141. V. Mansikka J.: "Die Religion der Ostslaven", Helsinki, 1922.
142. S. Kolnig: "Magical Beliefs amond the Galician Ukrainians" "Folk-Lore", XLVIII, 1936—1937.
143. S. Koenig: "Beliefs regarding the Soul and the Future Word aming the Galician Ukrainians" "Folk-Lore", XLIX, 1937—1938.
144. A. Wanke: Halahiwki (Zbior Wiadom.), v. XIII.
145. O. Kolberg: "Pokucie, obraz etnograficzny", I-IV, Krakov, 1882—1889.
146. Z. Rokossowska: Przyczynek do etnogr. Ludu na Wolyniu.
147. Waclaw z Oleska: "Piesni pol. i rusk. Ludu" (polskiego i ruskiego Ludu).
148. Z. Pauli: "Piesni Ludu ruskiego", v. I, 25—26.
149. B. Sokalski: "Powiat Sokalski pod względem geograficznym".
150. B. Krichinski: "Spiewy hailkowe z Podhorzec", Lwow, 1899.
151. O. Zilinski: "Hra na Zelmana", Czasopis pro slov. jazyky, literaturu, a dejiny SSSR, I, 216—294.
152. O. Zilinski: "O nazwu jarnich pisni v ukrajinske Galicyi". Ibidem, I, 403—409. "Chechoslovenska rusistika", I, 403—419.
153. С. Килимник: Український рік у народніх звичаях в історичному освітленні, т. III, вид. ІДВ — весняний цикл, накладом В-ва „Тризуб" під редакцією М. Боровського і О. Войценко, 1962 р.

XXXII. ДРУКОВАНІ ПРАЦІ СТЕПАНА КИЛИМНИКА

З історії:

1. ПЕТРО МОГИЛА — митрополит Київський. „Новий Шлях", ч. 88, Вінніпеґ, 1947 р.
2. СВІТОГЛЯД ГЕТЬМАНА МАЗЕПИ. „Український Робітник", ч. 13, 14, 15, 16, Торонто, 1950 р.
3. НОВЕ ПРО НОРМАНСЬКУ ТЕОРІЮ. „Нові Дні", ч. 5, 1950 р., Торонто.
4. ВАРВА — середньовічна резиденція князів Вишневецьких, ч. 7, 1950 р., Торонто.
5. БАЙДА-ВИШНЕВЕЦЬКИЙ. „Нові Дні", ч. 8, 1950 р., Торонто.
6. ДЬОГТЯРІ й СОКИРИНЦІ — резиденція Галаганів; церква, палац, гробниця... „Нові Дні", ч. 7—8, 1950 р., Торонто.
7. ТРОСТЯНЕЦЬ — ПАРК ГЕТЬМАНА ІВАНА СКОРОПАДСЬКОГО; МОГИЛА ІВАНА ТА НАСТІ. Легенди, списані в Тростянці на Полтавщині. „Нові Дні", 1950 р., чч. 8—9, Торонто.
8. ГРОБНИЦЯ ЛИЗОГУБІВ. „Пороги", чч. 14, 15, 1950 р., Буенос-Айрес, Арґентіна.
9. НАЦІОНАЛЬНЕ ВІДРОДЖЕННЯ НАДДНІПРЯНЩИНИ. „Самостійна Україна", чч. 1, 2, 1951 р., Чікаґо, ЗДА.
10. КАТЕРИНЕНСЬКІ ТЮРМИ в УКРАЇНІ. „Нові Дні", ч. 14, 1951 р., Торонто.
11. УКРАЇНСЬКИЙ СОКРАТ — Г. С. Сковорода. „Євангельська Правда", чч. 4, 5, 6, 7, 10, 1951 р., Чікаґо-Торонто.
12. ДОБА МАЗЕПИ — Стан українських земель кінця XVII ст. Біографічні дані про гетьмана. Повстання Петрика. „Самостійна Україна", ч. 5, стор. 10—16, Чікаґо, 1951.
13. ДОБА МАЗЕПИ — МАЗЕПА ДЕРЖАВНИЙ МУЖ. „Самостійна Україна", ч. 6, Чікаґо, 1951.
14. ДОБА МАЗЕПИ — Політичний устрій, адміністративний лад. Військо. „Самостійна Україна", ч. 11, Чікаґо, 1951 р.
15. ДОБА МАЗЕПИ — ДЕРЖАВНЕ й ГРОМАДСЬКЕ ЖИТТЯ ЗА ЧАСІВ МАЗЕПИ. Суспільні стани. Право. Фінанси. Міста. Торгівля. Промисловість. „Самостійна Україна", ч. 12, Чікаґо, ЗДА, 1951 р.
16. ДОБА МАЗЕПИ — Освіта, наука та будівництво за часів гетьмана Івана Мазепи. „Самостійна Україна", ч. 1(48), Чікаґо, 1952 р.
17. ІСТОРИЧНИМИ МІСЦЯМИ РІДНОЇ ЗЕМЛІ. Околиці Вінниці. Вали. Городиська. Чернів. „Пороги", чч. 21—22, Буенос-Айрес, 1951 р., Арґентіна.
18. ІСТОРИЧНИМИ МІСЦЯМИ РІДНОЇ ЗЕМЛІ. Західні околиці Вінниці. Замлин. Батіг. Козацькі могили з часів Хмельниччини. Бурти — укріплення Богуна. Будина. Кринички. Ярки. Каліча. „Пороги", чч. 23, 24, Буенос-Айрес, Арґентіна, 1951 р.

19. ІСТОРИЧНИМИ МІСЦЯМИ РІДНОЇ ЗЕМЛІ — Кріпаччина на Поділлі. „Пороги", чч. 25, 27. Буенос-Айрес, Арґентіна, 1951 р.
20. ІСТОРИЧНІ ПАМ'ЯТКИ В ОКОЛИЦЯХ ВІННИЦІ. Історія сс. Якушинець, Зарванець, Хмельової та Лисогори. Пани-кріпосники Якушинські. Поміщики Руссановські. „Пороги", чч. 28—29, Буенос-Айрес, Арґентіна, 1952 р.
21. ІСТОРИЧНІ МІСЦЯ: Цукерня, Макітра, Безодня, Вішанець. „Довга коршма" — Кармелюкова схованка. „Пороги", чч. 30—31, Буенос-Айрес, Арґентіна, 1952 р.
22. ЯРОСЛАВ МУДРИЙ — До 900-річчя, чч. 20, 21, 22. „Гомін України", відання-легенди. „Липки" — „Катерининський шлях", пізніше — „Кармелюків". Горбок — „Орда йде". „Пороги", чч. 32—33, Буенос-Айрес, 1952 р.
23. ЯРОСЛАВ МУДРИЙ — До 900-річчя, чч. 20, 21, 22. „Гомін України", Торонто, 1954.
24. ПЕРЕЯСЛАВСЬКИЙ ДОГОВОР. „Новий Шлях", чч. 43 і 44, Вінніпеґ, 1954.
25. ПРАВНИЙ та ПОЛІТИЧНИЙ СТАН УКРАЇНИ перед ХМЕЛЬНИЧЧИНОЮ. „Пороги", чч. 52—53, Буенос-Айрес, Арґентіна, 1954 р.
26. МОСКВА й УКРАЇНА (інтерв'ю) — „Новий Шлях", ч. 52, Вінніпеґ, 1954 р.
27. ОСНОВНІ РИСИ СВІТОГЛЯДУ ГЕТЬМАНА МАЗЕПИ. „Пороги", ч. 54—56, Буенос-Айрес, 1954.
28. ІСТОРИЧНА ПОСТАТЬ ГЕТЬМАНА БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО. „Овид", ч. 6(59), Буенос-Айрес, Арґентіна, 1954 р.
29. РОДИНА РОЗУМОВСЬКИХ. „Гомін України", ч. 11, 12, 13, 14, 15 і 16, Торонто, 1955 р.
30. РОДИНА РОЗУМОВСЬКИХ (повністю). *Збірник* матеріялів Наукового Товариства ім. Шевченка, 1954 р., стор. 19—44, Торонто.
31. „КАРМЕЛЮКІВ ШЛЯХ НА БРАЦЛАВЩИНІ". „Овид", чч. 9, 10. Буенос-Айрес, Арґентіна, 1951.
32. КОРОЛЬ ДАНИЛО ГАЛИЦЬКИЙ. Збірник „В. О. В.", ч. І-ше, стор. 48-68, Вінніпеґ-Торонто, 1954.
33. КОРОЛЬ ДАНИЛО ГАЛИЦЬКИЙ. „Пороги", ч. 61—63, Буенос-Айрес, Арґентіна, 1954.
34. КОРОЛЬ ДАНИЛО, поширена розвідка-монографія, *надрукована книжкою* під назвою: „КОРОЛЬ ДАНИЛО до 700-річчя", стор. 64, накл. В-ва „Перемога", 1955 р., Буенос-Айрес, Арґентіна.
35. СВЯТА СОФІЯ. „Дзвін", надруковано в 8-ми числах. Буенос-Айрес, 1958 р.
36. ПОЧАТКИ ХРИСТИЯНСТВА В УКРАЇНІ-РУСІ. (З точки зору історичної), „Гомін України", чч.: 32, 33, 34, 35, 36 і 37, Торонто, 1955 р.
37. РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ Й ОСВІТИ СЕРЕД УКРАЇНЦІВ КАНАДИ, протягом 60 років. „Учительська Газета", чч. 10 і 11, Торонто, 1956 р.
нах, Буенос-Айрес, Арґентіна, 1958 р.
38. РУЇНИ КИЇВСЬКИХ СВЯТИНЬ у 1934—1936 рр. „Віра й Культура", ч. 9, Вінніпеґ, 1957 р.
39. РУЇНИ КИЇВСЬКИХ СВЯТИНЬ (поширено, поглиблено), *Календар-Альманах,* Буенос-Айрес, Арґентіна, 1958 р.
40. ВЗАЄМИНИ УКРАЇНИ З МОСКВОЮ ЗА ПЕРШИХ НАСТУПНИКІВ

ХМЕЛЬНИЦЬКОГО. *Альманах-календар „Гомону України"* за 1958 р., Торонто.

41. ГОЛОВНІ РИСИ ХАРАКТЕРУ ГЕТЬМАНА МАЗЕПИ. *Альманах-календар* „Гомону України" за 1959 р., Торонто.
42. ЦЕРКВА СВ. МИКОЛАЯ В СЕЛІ ЯКУШИНЦЯХ. Пам'ятка XVII ст. *„Науковий річник* у Парижі, Франція — „Україна". — Надрукована під заголовком: „ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТКА XVI—XVII ст. на Україні", 1953 р.
43. МОСКОВСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА 1659 р. „Вісник" ООЧСУ, чч.: 4, 5, Нью-Йорк, 1959 р.
44. ГЕТЬМАН ІВАН МАЗЕНА. „Наш Клич", чч.: 16, 17, 18 — 1959 р., Буенос-Айрес.
45. СВЯТА ГОРА АТОН, історична розвідка. „Дзвін", надруковано в 6-ти числах, 1959 р., Буенос-Айрес, Арґентіна.
46. КОНОТОП-ПОЛТАВА 1659—1709. „Визвольний Шлях", чч.: 9, 10, Лондон, Англія, 1959 р.
47. ІСТОРІЯ ВЕСНЯНОК-ГАЇВОК. „Визвольний Шлях", чч.: 9, 10, Лондон, Англія, 1959.
48. СВІТОГЛЯД ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ. „Новий Шлях", чч.: 79—84 (у 5-ти числах), Вінніпеґ, 1959 р.
49. ВІЙНА УКРАЇНИ З МОСКВОЮ 1659 р., „Прометей", чч.: 33, 34, Нью-Йорк, 1959 р.
50. ВІННИЦЯ. Історична монографія: Давноминуле Вінниці. Головні історичні етапи. Вінницький замок. Вінниця під Литвою. Князі Коріятовичі. Вінниця в часах Хмельниччини. Богун і т. д., 120.000 др. зн., В-во „Перемога" в Арґентіні, 1957.
51. ЗЕМЛЕЮ УКРАЇНСЬКОЮ. Вороновиця. Опис середньовічного замку Потоцьких-Можайських. Вороновицький замок під час визвольної боротьби України з Польщею за Хмельниччини. Підземні ходи в замку. Башта з кістяками. Легенди й сказання. 40.000 др. зн., В-во „Перемога" в Арґентіні, 1957 р.
52. ЗЕМЛЕЮ УКРАЇНСЬКОЮ — Немирів. Монографія. Історичне Немирова. Немирів у боротьбі з кочовиками. Немирівський замок. Немирів столиця „Князя Сарматії". Немирів у часі Гайдамаччини. Сава Чалий. Палац Щербатових і т. д. 30.000 др. зн., як і числа 51, 52, 1958 р. Буенос-Айрес.
53. ЗЕМЛЕЮ УКРАЇНСЬКОЮ — містечко Красне та Ворошиловка. Часи визвольної боротьби за Хмельниччини. Данило Нечай. „Перемога", 1958 р., Буенос-Айрес.
54. ГЕТЬМАН ІВАН ВИГОВСЬКИЙ. „Прометей", ч. 4(45), 1960 р., Нью-Йорк. ЗДА.
55. ВІД КОНОТОПУ до ПОЛТАВИ. *Альманах-календар* „Канадійського Фармера" за 1960 р., Вінніпеґ.
56. ВСЕСЛАВ'ЯНСЬКИЙ КОНҐРЕС У КИЄВІ 1874 р. „Вісник" ООЧСУ, ч. 11, 1960 р., Нью-Йорк.
57. КОНОТОП-ПОЛТАВА. „Новий Шлях", чч.: 85, 86, 87, Вінніпеґ, 1959.

Праці з етнографії:

58. КОЛЯДИ й ЩЕДРІВКИ. „Нові Дні", ч. 12, Торонто, 1951 р.
59. ГАЇВКИ Й ВЕСНЯНКИ. „Нові Дні", ч. 15, 1951 р., Торонто.
60. КУПАЛО В УКРАЇНІ. „Нові Дні", ч. 17—18, 1951 р., Торонто.
61. КАЛИТА-АНДРІЙ. „Нові Дні", ч. 22, Торонто, 1951 р.
62. РІЗДВО. Історія свята. Вілія. Багата кутя. Святі вечори. „Нові Дні", ч. 24, Торонто, 1952 р.
63. ОБРЯД ГОНИТИ ШУЛЯКА. „Нові Дні", ч. 28, Торонто, 1952.
64. МАЛАНКА — ПЕРЕДОДНІ НОВОГО РОКУ. „Нові Дні", ч. 36, Торонто, 1953 р.
65. НОВОРІЧНІ ТРАДИЦІЇ. „Нові Дні", ч. 48, Торонто, Онт., 1954.
66. ДОХРИСТИЯНСЬКІ ПОХОРОНИ. „Віра й Культура", ч. 3, Вінніпеґ, 1954.
67. ПОХОРОННІ ЗВИЧАЇ СТАРОДАВНІХ СЛАВ'ЯН У ДОХРИСТИЯНСЬКУ ДОБУ. Бюлетень, нум. 1-й, *Збірник Канадійського НТШ.* — Матеріяли IV-ої Наукової Конференції, 1953 р., стор. 91—107, Торонто.
68. ТІЛОПАЛЕННЯ — ПОХОРОННІ ЗВИЧАЇ. „Віра й Культура", чч.: 3, 4, 1954 р., Вінніпеґ.
69. ПИСАНКА. „Наша Культура", чч.: 4—5, 8, 1953 р., „Віра й Культура", ч. 7, 1954 р., Вінніпеґ.
70. РАХМАНСЬКИЙ ВЕЛИКДЕНЬ. Бюлетень Української православної церкви св. Володимира, ч. 4, Торонто, 1954 р.
71. ВЕСНЯНКИ-ГАЇВКИ. Там же, ч. 4, Торонто, 1954 р.
72. СВЯТ-ВЕЧІРНІ ЗВИЧАЇ В УКРАЇНІ. Надруковано в матеріялах Інституту східних мов у Парижі, 1953 р. (Довід. пок. проф. І. Борщаком).
73. МІСТЕРІЯ КУПАЛЬСЬКОЇ НОЧІ. Філософічна розвідка.
74. ОБЖИНКИ. „Український Голос", чч.: 48, 49, 51, Вінніпеґ, 1955 р.
75. ВОГНІ ВЕЛИКОДНЬОЇ НОЧІ. „Нові Дні", ч. 76, Торонто, 1956 р.
76. ВОГНІ ВЕЛИКОДНЬОЇ НОЧІ в „Українськім Голосі", 1956 р. Вінніпеґ.
77. СПРОБА КЛЯСИФІКАЦІЇ ВЕСНЯНОК-ГАЇВОК. „Український Голос", 1956 р., Вінніпеґ.
78. УКРАЇНСЬКІ СВЯТ-ВЕЧІРНІ ЗВИЧАЇ. Збірник матеріялів V-ої Канадійської Наукової Конференції НТШ, стор. 137—145, Торонто, 1954 р.
79. СТАРОДАВНІ КОЛЯДИ. „Новий Шлях", чч.: 1-2-3, Вінніпеґ, 1957 р.
80. СЛАВЛЕННЯ ВЕСНИ В ВЕСНЯНКАХ-ГАЇВКАХ. „Рідна Школа", ч. 1, Торонто, 1958 р.
81. ІСТОРІЯ ВЕСНЯНОК-ГАЇВОК. „Новий Шлях", ч. 34—88 (включно) — у 51 числі, Вінніпеґ, 1958 р.
82. КЛЯСИФІКАЦІЯ ТА АНАЛІЗА ВЕСНЯНОК-ГАЇВОК. „Український Голос", у всіх числах, починаючи від 2-го у 20 числах 1957 р.
83. ІСТОРІЯ ВЕСНЯНОК-ГАЇВОК. „Український Голос", чч.: 20—51, Вінніпеґ, 1956 р.
84. ЗЕЛЕНІ СВЯТА, ГОНИТИ ШУЛЯКА, КУПАЛО, ЗАЖИНКИ та ЖНИВА. „Український Голос", Вінніпеґ, 1957—1958 рр.
85. РОЗВІДКА: А МИ ПРОСО СІЯЛИ. „Гомін УКРАЇНИ", чч.: 19, 20, Торонто, 1959 р.

86. Це ж. „Прометей“, ч. 23, Нью-Йорк, 1959.
87. ХОРЕОГРАФІЧНЕ МИСТЕЦТВО О. ҐЕРДАН-ЗАКЛИНСЬКОЇ. „Новий Шлях“, ч. 7, Вінніпеґ, 1956 р.
88. ОБЛИВАНИЙ ПОНЕДІЛОК. *Збірник Европейського НТШ* на пошану проф. З. Кузелі, Сарсель, 1959.
89. УКРАЇНСЬКИЙ РІК У НАРОДНІХ ЗВИЧАЯХ В ІСТОРИЧНОМУ ОСВІТЛЕННІ, том І-й, Зимовий цикл, Видання Інституту Дослідів Волині, за редакцією проф. д-ра П. Тенянка, накладом В-ва „Тризуб“, 1955 р., Вінніпеґ, Канада.
90. УКРАЇНСЬКИЙ РІК У НАРОДНІХ ЗВИЧАЯХ В ІСТОРИЧНОМУ ОСВІТЛЕННІ, том IV-й, Літній цикл, Видання Інституту Дослідів Волині, за редакцією проф. д-ра Ю. Мулик-Луцика, друком В-ва „Тризуб“, коштом М. Козака, 1957 р., Вінніпеґ.
91. УКРАЇНСЬКИЙ РІК У НАРОДНІХ ЗВИЧАЯХ В ІСТОРИЧНОМУ ОСВІТЛЕННІ, том 2-й, під редакцією проф. д-ра Ю. Мулик-Луцика. Видано Інститутом Дослідів Волині, друком В-ва „Тризуб“, коштом Теодора Гуменюка та Мирона Сурмача, у 1959 р., Вінніпеґ.
91a. УКРАЇНСЬКИЙ РІК У НАРОДНІХ ЗВИЧАЯХ В ІСТОРИЧНОМУ ОСВІТЛЕННІ, том III, ст. 367, 1962. Вид. ІДВ, Вінніпеґ.
92. ОБЛИВАНИЙ ПОНЕДІЛОК. „Вісник’ ООЧСУ, ч. 7, 1960 р., Нью-Йорк.

ПРИМІТКА: З запланованого циклу „УКРАЇНСЬКИЙ РІК...“, томи — І, II, III і IV-й рік уже надруковані, V-й і VI-й томи „Українського року“ — готові до друку.

Друковані праці: критика - рецензії.

93. „УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИЙ СЛОВНИК“, Митрополита Іларіона (проф. І. Огієнка), „Новий Шлях“, чч.: 56-57, Вінніпеґ, 1951 р.
94. Рецензія на Бюлетень В-ва УПЦеркви — катедри св. Володимира в Торонто, „Новий Шлях“, 1954 р.
95. Рецензія „ДО НОВИХ ВИДАНЬ“ — Літературна бібліотека В-ва М. Денисюка в Буенос-Айресі, Арґентіна, — „Новий Шлях“, ч. 23, Вінніпеґ, 1952 р.
96. Рецензія на АЛЬМАНАХ „НОВІ ОБРІЇ“, ч. 1, Австралія, — „Новий Шлях“, ч. 18, Вінніпеґ, 1955 р.
97. Рецензія на книжку В. Павленка-Луцева „ГЕТЬМАН МАЗЕПА“, — „Новий Шлях“, 1955, Вінніпеґ.
98. Рецензія-стаття на видання Американським НТШ „МАЗЕПА“ — Лепкого, — „Новий Шлях’, ч. 98, Вінніпеґ, 1955. (Псевд. „Якушинський“).
99. Рецензія-стаття на вид. Американським НТШ „МАЙСТЕР КОРАБЛЯ“ — Юрія Яновського, — „Новий Шлях“, ч. 6, Вінніпеґ, 1956 р.
100. Рецензія на хореографічні виступи п. О. Заклинської, „Новий Шлях“, ч. 7, Вінніпеґ, 1956 р.
101. Рецензія-стаття на „НОВИНИ З ІНОЗЕМНОЇ ЛІТЕРАТУРИ“, на книжку О. Сацюка — „РІКАРДО ГУРАЛЬДЕС — ДОН СЕҐУНДО СОМБРА“, —

„Новий Шлях", ч. 32, Вінніпеґ, 1956 р. (Книжка видана в Арґентіні, В-во М. Денисюка).

102. Низка рецензій на видання „ЛАСТІВКИ", Австралія, зокрема на новелі Дмитра Чуба. Надруковані в „Новому Шляху" протягом 1952—1955 рр., Вінніпеґ.

103. Рецензія на Буквар Деполовича, видання „Нових Днів", „Молода Україна", ч. 4, Торонто, 1955 р.

104. Рецензія на юнацький журнал „ЮНАЦЬКИЙ СВІТ", „Новий Шлях", ч. 37, Вінніпеґ, 1957.

105. Рецензія на творчість письменника Ф. Одрача, „Новий Шлях", ч. 45, під загол. „МОЛОДІ ТВОРЧІ СИЛИ", Вінніпеґ, 1957 р.

106. Рецензія на брошуру п. В. Павленка-Луцева — „ІВАН ФРАНКО" — ПЕДАГОГ", „Новий Шлях", ч. 46, Вінніпеґ, 1957.

107. Рецензія на УКРАЇНСЬКУ МАЛУ ЕНЦИКЛОПЕДІЮ проф. Є. Онацького, „Новий Шлях", ч. 78, Вінніпеґ, 1957.

108. Рецензія на журнал „ОВИД", „Новий Шлях", ч. 76, Вінніпеґ, 1957.

109. Друга рецензія на УМЕнциклопедію проф. Є. Онацького, „Наш Клич", ч. 44, Буенос-Айрес, 1957.

110. Рецензія на працю проф. Я. Рудницького — „УКРАЇНСЬКИЙ КАНАДІЙСЬКИЙ ФОЛКЛЬОР", — „Новий Шлях", ч. 82, 1958.

111. Рецензія на новелю письменника Д. Чуба-Нитченка „В ЛІСАХ ПІД В'ЯЗЬМОЮ", — „Новий Шлях", ч. 48, Вінніпеґ, 1959.

112. Рецензія на брошуру Павленка-Луцева „ШЕВЧЕНКО-ПЕДАГОГ", — „Новий Шлях", Вінніпеґ, 1958 р.

Різні друковані праці:

113. УКРАЇНСЬКІ НАЦІОНАЛЬНІ СКАРБИ. „Український Голос", ч. 4, Вінніпеґ, 1951.

114. СВІТЛОЇ ПАМ'ЯТИ ПРОФ. ФЕДОРА ПОШИВАЙЛА. Громадська, політична та наукова діяльність, „Новий Шлях", ч. 67, 68, Вінніпеґ, 1950 р.

115. V-та НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ НТШ КАНАДИ. „Новий Шлях", чч. 1-6, Вінніпеґ, 1955.

116. СВ. ПАМ'ЯТИ ІПОЛІТА МАЗУРКЕВИЧА, громадського діяча, „Новий Шлях", ч. 88, Вінніпеґ.

117. ПОБУДУЙМО СВЯТИНЮ В ПАРИЖІ. „Час", ч. 717—718 у Парижі, „Новий Шлях" у Вінніпеґу та в церковнім журналі в Лондоні, Англія, 1955 р.

118. З НЕДАВНІХ СПОГАДІВ (публіцистика), „Віра й Культура", ч. 5, Вінніпеґ, 1956.

119. ГРОМАДСЬКА Й НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ д-ра Євгена Вертипороха, 60-річний ювілей. „Наш Клич", ч. 6, Буенос-Айрес, „Наша Мета", Торонто, „Америка" ЗДА, 1959.

120. ЗА НАШУ ПРАВДУ, „Новий Шлях", 1958 р.

121. ЗДВИГ УКРАЇНЦІВ НА ЧУЖИНІ ЗА СТО ЛІТ. „Вільна думка", Австралія, від 20. VIII — 1961 р.

122. ПРОМОВИЛО СЛОВО ШЕВЧЕНКА. Передано через Еспанське Національне радіо, 31 липня 1961 р., д-ром Д. Бучинським, Мадрід.

ПРИМІТКА: Численних малих розвідок і статей, що мають 15.000 і менше др. знаків, у списку не подано.

XXXIII. ВИДАННЯ: „УКРАЇНСЬКИЙ РІК У НАРОДНІХ ЗВИЧАЯХ В ІСТОРИЧНОМУ ОСВІТЛЕННІ” —

Степана Килимника

Вийшли з друку:

1. **„Український рік у народніх звичаях в історичному освітленні”,** том І-й, частина І-ша.

Зимовий цикл:

До історії різдвяних звичаїв. Походження та давність свята Різдва, що носило назву „Корочун”. Історичні джерела. Готування до Різдва. Вілія. „Дідух-Рай”, його значення в давнину. Звичай „вносити дідуха”. Багата кутя — Свята Вечеря. Головні традиційні страви на кутю. Час Святої Вечері. Різдвяна ніч. Звичай — „Діти носять Вечерю”. І-й день Різдва. Коляди. Досвітній обід. Віддзеркалення культу покійників, Залишки свята роду. Клясифікація коляд, „Василь та Маланка” — щедрівки. Новий рік: молотьба снопа, посівання, спалення сміття — та частково „дідуха”, обв'язування дерев. День Нового року. Святі вечори. Водохрищі.

Вінніпеґ, 1955 р. Стор. 152. Ціна без оправи $2.00

2. **„Український рік у народніх звичаях в історичному освітленні”,** том ІІ-й.

Весняний цикл:

Історія веснянок-гаївок. Клясифікація: веснянки-гаївки ДОХРИСТИЯНСЬКОГО періоду й ПОХРИСТИЯНСЬКОГО. Давність веснянок-гаївок. Головна тематика. Відображення життя дівчини й юнака; прагнення до одруження — умикання-поривання; еротичні веснянки-гаївки; батьки й діти. Ринджівки. Великоднє віщування. Волочебне. Великодні вірші.

Вінніпеґ, 1959 р., стор. 251. Ціна без оправи $3.00

3. **„Український рік у народніх звичаях в історичному освітленні”,** том ІІІ-й.

Весняний цикл:

Передмова проф. Р. Смаль-Стоцького. Передмова в англійській мові Проф. Д-ра Я. Рудницького. Великий день — Великдень. Колодка-Колодій. Верба —Вербна неділя. Чистий — Білий тиждень. Мертвецький Великдень. Великодня ніч. Вогні великодньої ночі. Великдень. Обливаний понеділок. Великодні юнацькі гри. Дитячі великодні гри. „ВУЛИЦЯ”, „Великодні кукли”. Писанка. Проводи. Рахманський Великдень. Культ покійників у великодніх святах. Відстрашування смерти та лихих хвороб. З народнього календаря щодо великодніх свят.

Частина ІІ-га:

Заклик і зустріч весни. Перша борозна. Перший посів. Засаджування го-

родів. Теплий Олекса — весняна виставка бджіл. Приліт птиць. Свято Юрія. Перший весняний вигін худоби на пасовисько. Народній календар весняного циклу. Народній календар літнього циклу.

Вінніпеґ - Торонто, 1961 р. Стор. 372 Ціна $4.00.

4. **„Український рік у народніх звичаях в історичному освітленні"**, том IV-й.

Літній цикл:

Зелена субота. Звичаї маювання клачанням хати й обійстя. Зелені свята. Вірування та звичаї. Культ покійників. Завивання берези. Обряд водити тополю. Обряд Лялі. Народне свято Семик. Похорон Ярили. Русальний тиждень. Мавський Великдень. Походи на ниви. Очищення вод. Польова заповідна криниця. Урочистий обхід села. Обряд „Гонити шуляка". Свято КУПАЙЛА. Зажинки. Свято вітрів.

Вінніпеґ, 1957 р. Стор. 178. Ціна без оправи $2.00

5. **Український рік у народніх звичаях в історичному освітленні"**, том V-й. (готовий до друку).

Осінній цикл:

Обжинки. Свято квітів — Маковея. Свято урожаю — Спаса. Дідівська (Дмитрівська) субота. Навчання в давнину. Похід по калину. Осінні громадські, церковні та родинні свята. Посадка на коня та постриження хлопця, і т. д.

6. Буде виданий і VI-й том **„Українського року"** — II-га частина І-го тому та доповнення всіх томів.
7. Готується до друку 12-томове видання: **„Українська Стародавність"**, куда ввійде:

Дитинство. Весілля. Смерть і похорон. Український „Олімп". Демонологія. Звичаї при ріжних життєвих випадках і нагодах і т. д.

Передплатити, чи набути ці видання можна від автора:

Mr. S. I. KYLYMNYK
568 Dovercourt Road
Toronto 4, Ontario, Canada.

З М І С Т III-го ТОМУ „УКРАЇНСЬКИЙ РІК"

ІНШІ ТОМИ ЦІЄЇ ЕТНОГРАФІЧНОЇ ПРАЦІ

СТЕПАНА КИЛИМНИКА

ЯКІ ВЖЕ ВИЙШЛИ З ДРУКУ Й МОЖНА НАБУТИ ВІД АВТОРА:

„Український Рік у народніх звичаях в історичному освітленні", том І-ий, Зимовий цикль:
Вілія. Багата Кутя. Дідух-Сніп. Святі вечори. Коляди. Щедрівки. Маланки. Василь — Новий рік. Спалення дідуха. Водохрищі. Стор. 152. Ціна $1.50.

„Український Рік у народніх звичаях в історичному освітленні", том ІІ-ий, Весняний цикль:
Історія веснянок-гаївок. Клясифікація: веснянки-гаївки ДОХРИСТИЯНСЬКОГО періоду й ПОХРИСТИЯНСЬКОГО. Риндзівки. Великодні віншування. Волочебне. Великодні вірші. Стор. 251. Ціна $2.50.

„Український Рік у народніх звичаях в історичному освітленні", том ІІІ-ій, Весняний цикль:
Верба. Мертвецький Великдень. Вогні Великого четверга. Велика субота. Дора-свячене. Нічні розговіння. Сонце грає. Вогні Великодньої ночі. Великодні дзвони. Обливаний понеділок. ПИСАНКА. Великодні гри молоді — юнаків, парубків та дітей. Культ покійників у Великодніх святах. Обмін свяченим — носити калачі. Проводи на могилах. Рахманський Великдень тощо. Перша борозна. Весняний посів. Приліт птиць. Юрій. Перший вигін худоби на пасовисько. Свята пастухів. Початок „вулиці", тощо. Стор. 372. Ціна $4.00.

„Український Рік у народніх звичаях в історичному освітленні", том IV-ий, Літній цикль:
Зелені Свята, Історична основа. Обряди: Берези, Тополі, Ялі, Семика, Ярили, Навський тиждень. Очищення вод. Гонити шуляка. Зажинки тощо. Стор. 178. Ціна $1.60.

Адреса автора:

PROF. S. KYLYMNYK

568 Dovercourt Road, Toronto 4, Ontario, Canada.